

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Paul Ransome

Antonio Gramsci

Yeni Bir Giriş

İngilizceden çeviren
Ali İhsan Başgöl

Paul Ransome

Antonio Gramsci
Yeni Bir Giriş

Kitabın Özgün Adı
Antonio Gramsci: A New Introduction
Harvester Wheatsheaf, 1992

© Paul Ransome, 1992
© Dipnot Yayınları, 2010

ISBN: 978-605-4412-35-8
Dipnot Yayınları: 125
Sertifika No: 14999
1. Baskı, 2011/Ankara

Editör: İbrahim Yıldız
Çeviri: Ali İhsan Başgöl
Kapak Tasarımı: Sinan Demirkaya

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.
Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.
Adakale Sok. No 83/32 Maltepe / Ankara
Tel: (0 312) 433 23 10

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No. 82/32 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com
www.dipnotkitap.com

Paul Ransome

Antonio Gramsci

Yeni Bir Giriş

İngilizceden çeviren
Ali İhsan Başgöl

*dipnot

John ve Evelyn Ransome'a

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	17
1 ANA TEMA VE TARTIŞMALAR	27
Gramsci Sektörünün Gelişimi	28
I. İtalya'da Gramsci	28
II. Gramsci ve İngiltere'deki Yeni Sol	31
Tema ve Tartışmalar	41
Ekonomik Belirlenimcilik	42
İdeolojinin Rolü	47
2 MODERN İTALYA'NIN GELİŞMESİ 1861-1914	53
3 GRAMSCI'NİN HAYATI VE ESERİ 1891-1937	83
Gramsci'nin İlk Yılları ve Eğitimi, 1891-1911	85
Torino'nun Kızıl Yılları, 'Biennio Rosso' ve Gramsci, 1911-1921	92
Gramsci ve PCI, 1921-1926	123
Hapishane 1926-1937	145
4 İDEOLOJİ VE HEGEMONYA KAVRAMI	153
Marx: İdeoloji Kavramının Pejoratif Kullanımı	154
Lenin ve Lukács: İdeoloji Kavramının Genişlemesi	163

5 HEGEMONYA KAVRAMI: DEĞİŞKEN BİR TANIMLAMA..	175
Hegemonya ve 'Tarihsel Blok'	176
Sivil Toplum, Siyasal Toplum ve Devlet	184
'Mevzi Savaşı' ve 'Manevra Savaşı'	192
6 YAPI VE ÜSTYAPI	203
Ön Hazırlık Konuları	204
Siyasal Bilincin Oluşumu	210
Norberto Bobbio: Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı.....	216
Jacques Texier: Üstyapı Teorisini Gramsci.....	221
7 SİYASAL BİLİNÇ: EĞİTİM VE AYDINLAR.....	229
Halk Okulları	229
Aydınlar.....	238
Tartışma	244
8 SİYASAL KATILIM: KONSEY	
HAREKETİ VE SİYASAL PARTİ	255
Fabrika Konseyleri.....	257
Siyasal Parti.....	265
I. 1919 Yılındaki PSI ve Gramsci.....	265
II. Yenilenme İhtiyacı	267
III. 1921 Yılından Sonraki Komünist Parti.....	270
IV. Hapishane Defterleri'ndeki Parti.	275
Sonuç	285
Ek Okumalar	289
Kaynakça	297

ÖNSÖZ

Bu kitabın amacı ve niyeti *Giriş* bölümünde ortaya konulmuştur. Ama Gramsci'nin eseri hakkında bilgi sahibi olan okurlar için bu kitabın neyin peşinde *olmadığını* ayrıca belirtmekte fayda var. İlk olarak, Gramsci'nin düşüncesini her yönüyle kapsayan bir özet yapmaya kalkışılmamıştır. Seçicilik kaygısıyla, Gramsci felsefesi üzerine değerlendirmeler, Gramsci'nin Benedetto Croce'nin yapıtlarıyla ilişkisi, kültürel ve sanatsal eleştiri alanındaki çalışmaları ve İtalya tarihi çözümlemesinin bazı yönleri kitaba özellikle dahil edilmemiştir. İkinci olarak, ne Gramsci'nin eserinin nasıl yorumlanması gerektiğine dönük geniş kapsamlı bir incelemeye ne de belli kuramsal ve siyasal amaçlar için Gramsci düşüncesinden yararlanılmaya kalkışılmıştır. Üçüncüsü, Marksizm ve siyaset teorisi konularını az bilen okurların bu kitaptan yararlanabilmesi için bu konular nispeten sade bir dille tartışılmıştır. Dolayısıyla bu kitap, bir dizi köşeli sonuç yerine, daha ileri çalışma ve tartışmalar için bir başlangıç noktası oluşturmaya niyetindedir.

Teşekkür

Kaçınılmaz olarak, bütün kitaplar kendi öncüllerinin düşüncelerine ve araştırmalarına dayanır, dolayısıyla ben de bu metinde başvurduğum bütün yazarlara eserlerinden dolayı duyduğum minneti ifade etmek isterim. Özellikle, Quintin Hoare ve Geoffrey

Nowell Smith tarafından çevrilen ve yayıma hazırlanan *Selections From the Prison Notebooks* (Londra, 1971), Quintin Hoare tarafından derlenen ve yayıma hazırlanan, John Mathews tarafından çevrilen *Selections From Political Writings: 1910-1920* (Londra, 1977) ve Quintin Hoare tarafından çevrilen ve yayıma hazırlanan *Selections From Political Writings: 1921-1926* (Londra, 1978)'dan alıntı yapmama izin verdiği için Lawrence & Wishart'a teşekkür ederim.

Ayrıca, kitabın yazılması sırasındaki çok değerli tavsiyeleri ve yararlı eleştirileri için Gavin Mackenzie ve Conrad Lodziak'a, bu işe koyulurken bana cesaret veren Paul Ginsborg ve John Thomson'a ve sözlü uyarılarıyla ilgimi gerekli yönlelere çeken Nick Stevenson'a şükranlarımı sunmak isterim. Söylemesi bile fazla, metnin noksanları bütünüyle bana aittir.

Son olarak, bu sürecin başından sonuna, mümkün olan en iyi dostluğu ve yardımı gösteren Jackie'ye teşekkür ederim.

Kısaltmalar

- CGL** İtalya Genel İşçi Konfederasyonu – *Confederazione Generale del Lavoro*
- CGT** Fransa Genel İşçi Konfederasyonu – *Confédération Générale du Travail*
- CIL** İtalya İşçi Sendikaları Konfederasyonu – *Confederazione Italiana del Lavoro*
- FIOM** Metalurji Çalışanları İşçi Federasyonu – *Federazione Impiegati Operai Metallurgici*
- KPD** Alman Komünist Partisi – *Kommunistische Partei Deutschlands*
- PCI** İtalyan Komünist Partisi – *Partito Comunista Italiano*
- PNF** Nasyonal Faşist Parti – *Partito Nazionale Fascista*
- SPD** Alman Sosyal Demokrat Partisi – *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*
- UIL** İtalya İşçi Birliği – *Unione Italiana di Lavoro*
- USI** İtalya Sendikalar Birliği – *Unione Sindicale Italiana*
- SPN** *Selections from the Prison Notebooks*
- SPWI** *Selections from Political Writings: 1910-1920*
- SPWII** *Selections from Political Writings: 1921-1926*

ZAMANDIZIN

- 1860 Gramsci'nin babası, Francesco Gramsci, Gaeta'da doğar
- 1861 İtalyan birliği
Gramsci'nin annesi, Giuseppina Gramsci, Ghilarza'da doğar
- 1864 Marx, Birinci Enternasyonal Emekçiler Birliği'ni kurar
- 1869 Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi kurulur
- 1870 Roma İtalya'nın başkenti olur
- 1871 Fransa-Prusya Savaşı sona erer
Alman Birliği
Paris Komünü
- 1878 Berlin Kongresi
- 1881 Fransa'nın Tunus'u işgali
- 1882 Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında üçlü ittifak
(1887, 1891, 1902, 1912'de yenilenir)
- 1883 Francesco ve Giuseppina evlenir
- 1889 İkinci Enternasyonal Paris'te toplanır
- 1890 Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) kurulur (1917'de SPD ve savaş karşıtı Bağımsız Sosyal Demokrat Parti (USPD) olarak ikiye bölünür)
- 1891 Antonio Gramsci 22 Ocak'da Ales'de doğar
- 1892 İtalyan Sosyalist Partisi (PSI) kurulur

12. | Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş

- 1893 İngiltere'de Bağımsız İşçi Partisi kurulur
- 1895 Fransa Genel İşçi Konfederasyonu (CGT) kurulur
- 1896 İtalya, Aduwa'da yenilir
- 1898 Aile yeniden Ghilarza'ya taşınır
Gramsci ilkokula başlar
- 1903 Gramsci okula ara verir
Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Menşevikler ve Bolşevikler olarak ikiye bölünür
- 1905 Gramsci Santa Lussurgia ortaokuluna kaydolur
Bugerru'da madenciler grevi
St. Petersburg Devrimi
- 1906 İtalya Genel İşçi Konfederasyonu (CGL) kurulur
- 1908 Eylül ayında ortaokul diploması alır
Erkek kardeşi Gennaro ile Cagliari'ye taşınır
Dettori devlet lisesine girer
- 1910 26 Temmuz günü *L'Unione sarda*'da ilk makalesi yayımlanır
- 1911 İtalya, Libya'yı işgal eder, Türkiye'yle savaşa girer
Torino Üniversitesi'nin bursunu kazanır, Modern Felsefe kürsüsüne kaydolur, 16 Kasım
- 1913 PSI üyesi olur
- 1914 Haziran ayında İtalya'da 'Kızıl Hafta'
Birinci Dünya Savaşı başlar.
- 1915 Nisan'da üniversite eğitimi biter.
İtalya, Londra Anlaşması'nı imzaladıktan sonra, Mayıs ayında savaşa girer
Eylül ayında İkinci Enternasyonal Zimmerwald Konferansı
- 1916 Nisan ayında İkinci Enternasyonal Kienthal Konferansı, Üçüncü Enternasyonal için Lenin çağrı yapar.
Gramsci, *Il Grido del Popolo* ve *Avanti!*'de gazeteci olarak çalışmaya başlar
- 1917 Rusya'da 'Şubat Devrimi'
Nisan ayında ABD savaşa girer

- Kasım ayında İtalya, Caporetto savaşında ağır bir yenilgiye uğrar
 Rusya'da 'Ekim Devrimi'
 Gramsci PSI'nin Torino bölge sekreteri olur
- 1918 Mart ayında Troçki Almanya'yla Brest-Litovsk Anlaşmasını imzalar
 11 Kasım günü Ateşkes ilanıyla savaş sona erer
 Almanya'nın her yerinde devrimci ayaklanmalar başlar
- 1919 Spartaküs Birliği ve Rosa Luxemburg'la Karl Liebknecht'in de üyesi olduğu Alman Komünist Partisi (KPD) Berlin'de ayaklanma başlatır. Gösteriler bastırılır, Luxemburg ve Liebknecht öldürülür
 İtalya Halk Partisi kurulur
 İtalyan sanayicileri tarafından Genel Sanayi Konfederasyonu kurulur
 Mussolini, Milan'da *Fasci Italiani di Combattimento* örgütünü kurar
 Üçüncü Enternasyonal (Komintern) Birinci Kongresi Mart ayında Moskova'da toplanır
 Mayıs ayında *L'Ordine Nuovo*'nun ilk sayısı çıkar
 Torino'da Fabrika Konseyleri Hareketi başlar
- 1920 Nisan ayında Torino'da ilk grev
 Grev sırasında Milano'da PSI Ulusal Kongresi yapılır
 Temmuz ayında Komintern İkinci Kongresi, Lenin 'Yirmi Bir Koşul'u açıklar
 Eylül ayında ikinci grev ve Piedmont bölgesinde, Torino'da fabrika işgalleri
- 1921 Ocak ayında Livorno'da PSI kongresi yapılır
 İtalyan Komünist Partisi (PCI) kurulur.
 Temmuz ayında Moskova'da Komintern Üçüncü Kongresi, Lenin 'birleşik cephe' politikasını açıklar
 PSI, Komintern'den ihraç edilir
 Nasyonal Faşist Parti (PNF) kurulur

- 1922 Mayıs ayında Roma'da PCI Kongresi, Bordiga ve Terracini 'Roma Tezleri'ni açıklar
PCI Merkez Komitesi Komintern Temsilciliği için Gramsci'yi seçer
Mayıs ayında Moskova'ya hareket eder
Julia Schucht ile tanışıp evlenir
Ekim ayında Roma'da PSI Kongresi, Serrati önderliğinde PSI'nin solunda 'Terzini' oluşurken, Turati'nin reformistleri ihraç edilir ve Birleşik Sosyalist Parti'yi kurarlar
Ekim ayında faşist 'Roma Yürüyüşü', Mussolini başbakan olur
Kasım ayında Komintern Dördüncü Kongresi
- 1923 Haziran ayında Komintern, PCI'nin yeni yönetimini onaylar
Almanya'daki Komünist ayaklanma ikinci kez yenilgiye uğrar
Aralık ayında Gramsci Viyana'ya taşınır
- 1924 21 Ocak günü Lenin ölür
Nisan ayında Gramsci parlamentoya seçilir
Mayıs ayında Matteotti öldürülür
Haziran ayında Moskova'da Komintern Beşinci Kongresi
Gramsci, PCI Genel Sekreteri olur
Ağustos ayında ilk oğlu Delio doğar
- 1925 Komintern yürütücüleri Moskova'da toplanır
Julia, Delio ve Eugenie, Ekim ayında Roma'ya gelir
- 1926 Ocak ayında Lyon'da PCI Kongresi
Mayıs ayında Gramsci parlamentoda konuşmak üzere Roma'ya döner
Temmuz ayında Julia, Eugenie ve Tatyana İsviçre sınırındaki Trafoi'ye gider
Gramsci, Ağustos ayında Roma'ya dönmeden önce onların yanına gider
İkinci oğlu Giuliano doğar

- 8 Kasım günü Gramsci tutuklanır, Ustica adasına gönderilir
- 1927 Ocak ayında Milano'daki San Vittore hapishanesine sevk edilir
- 1928 Roma'daki mahkemede yirmi yıl, dört ay, beş gün hapis cezasına çarptırılır
- 19 Temmuz günü Turi hapishanesine getirilir
- Moskova'da Komintern Altıncı Kongresi; birleşik cephe politikası yerini 'sola dönüş'e bırakır
- SBKP bütünüyle Stalin'in denetimine girer
- 1931 PCI yöneticilerinin önde gelen üyeleri ihraç edilir
- Togliatti, Parti'nin lideri olarak kalır
- 1933 Aralık ayında Gramsci fenalaşarak Formia'da özel bir kliniğe götürülür
- 1935 Roma'daki Quisisana kliniğine nakledilir.
- 1937 Beyin kanaması geçirir ve 27 Nisan günü sabaha karşı saat 4'te ölür

GİRİŞ

Toplumun nasıl işlediği, göreceli istikrarın nasıl sağlandığı, aynı zamanda toplumun değişmeyi ve gelişmeyi nasıl sağladığı üzerine çalışan herhangi bir kişinin karşısına kısa bir süre sonra Antonio Gramsci'nin –popülaritesi giderek artan– yapıtı çıkacaktır. Gramsci'nin, Marksizmin yeni paradigmasıyla olan yakın ilişkisi ve düşüncelerini çağdaş siyasal gelişmelere nispeten dolaysız bir şekilde uygulama olanağı, Gramsci'nin terminolojisine ve kuramına yapılan göndermelerin çağdaş literatürde artık bolca bulunduğu anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, Gramsci'nin özgün düşüncelerini anlamak isteyen herkes zorlu bir görevle yüzyüze kalacak, Gramsci'yi, hem kendisine öncülük edenlerin çalışmalarından hem de ardıllarının iddialarından koparması gerekecektir. Bu kitabın amacı bu zorlukların bir kısmını, Gramsci'nin yaşamı ve çalışmalarına yalın, karmaşık olmayan bir giriş sunarak aşmak, terminolojisini açıklamak, tanımlamak ve düşüncelerinin Marksist teorideki güncel gelişmelere nasıl katkıda bulunduğunu göstermektir. Konunun oldukça betimleyici ve tanımlayıcı bir yaklaşımla ele alınmasındaki umut, bu tartışmanın sadece Gramsci'nin kendisiyle ilgili daha özel başka metinlere aşına olmak için değil, aynı zamanda Marksist bakış açısının bir bütün olarak anlaşılmasını olgunlaştırmak için de kayda değer bir başlangıç noktası oluşturmasıdır.

İlk başta, genelde Marksizm'e, özelde Gramsci'nin kitaplarına olan ilginin sürmesi, Marx'ın ve onun yandaşlarının pek çok öngörüsü gerçekleşmediği için, bir şekilde şaşırtıcı gelebilir. Kapitalizm dünya ekonomik sistemine hakimiyetini sürdürürken, sosyalist veya komünist bir felsefeyi benimseyen ülkeler, en başta Sovyetler Birliği, zihinlerde eşitlik ve özgürlükle değil, totalitarizm ve otoriteyle birleştirildi. Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin kısa bir süre önce yıkılmaları ve bizzat eski Sovyetler Birliği'nin pazar ekonomisine geçiyor olması, Marksizmin ölüm çanını çalacak gibidir.

Görünürdeki bu başarısızlığa rağmen (toplumun sovyet tarzında örgütlenmesi beklentileri karşılamasa bile), toplumsal gelişme ve değişme süreçlerini çözümlemede Marksist bakış açısının yine de önemli bir temel oluşturduğunu ileri süren pek çok yazar Marksist toplumsal bakışı benimsemeye devam etti. Kapitalizm, Batı'da güçlü bir ekonomik büyüme ve zenginlik yaratsa da, bu zenginliğin, gerek belli bir toplum içinde gerek toplumlar arasında eşit şekilde paylaşılmadığı gayet açıktır. Başka bir deyişle, belli bir azınlığın zenginliği, hâlâ büyük ölçüde çoğunluğun yoksulluğuna ve sömürüsüne dayanıyor. Bu apaçık zaaf noktaları karşısında, kapitalizm nasıl bu kadar egemen hale geliyor, neden pek çok açıdan kendi çıkarlarına aykırı olduğu belli olan bir sisteme bu kadar fazla insan katılıp onu desteklemeye devam ediyor, gibi pek çok can alıcı soru cevaplanmayı bekliyor. Üzerinde düşünülmesi gereken bu soruların düzgün bir şekilde sorulmasını ve bunlara modern topluma denk düşen cevaplar vermeyi içeren bir süreç, bizzat Marksist teorinin kendi içinde sürekli bir evrilmeye yol açmaktadır. Son elli yılda gerçekleştirilen bütün yeniden değerlendirmeler, yeniden yapılan yorumlar içinde, Gramsci'nin eseri ufuk açıcılığıyla göze çarpmaktadır. Gramsci tarafından geliştirilen terminoloji ve kavramsal araçlar, Marksizmin içindeki yeni ortodoksinin en önemli nüvesini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, Antonio Gramsci'nin yapıtlarını incelemenin bir dizi zorluğu da vardır. Bunlar, birincisi, bizzat metinlerin biraz zor anlaşılır doğasıyla, ikincisi, fazla popüler olmasıyla ilgilidir. Birinci gruptaki sorunlarla ilgili olarak, Gramsci'nin düşüncelerini geliştirip kayda geçirdiği koşulların ideal koşullar olmaktan çok uzak olduğu söylenebilir. Gramsci'nin kendisinin, kendi toplumunda radikal değişimi başlatmaya çalışmayla ilgili kişisel deneyimlere doğrudan sahip siyasi bir eylemci olduğunu vurgulamak gerekir. İtalyan siyasetinin, özellikle kısa süreli *biennio rosso*'nun, 1919-20 kızıl yıllar döneminin, en önemli kişilerinden ve 1921 yılında İtalyan Komünist Partisi'nin kuruluşuna öncülük edenlerden biriydi Gramsci. 1926 yılında tutuklandıktan sonra hayatının kalan kısmını, 1937 yılında 46 yaşında geçirdiği beyin kanamasından ölene kadar, korkunç hapisane koşullarında yaşayarak, çalışarak ve yazarak geçirdi. Dolayısıyla, düşüncelerinin pek çoğunun, özellikle gerçek devrimci siyasetin yürütülmesiyle ilgili olan kısmının, sürekli değişen şartların baskısı altında geliştirildiğini belirtmek gerekir. Akademik çalışmalarda ki inceliğe ve ifade berraklığına ayıracak zamanı, hayatının büyük bir bölümünde, daha doğrusu hiçbir zaman bulamamıştır.

Bu durum kaçınılmaz olarak, yapıtlarının nasıl yorumlanması gerektiğiyle ilgili ciddi karışıklıklara ve tartışmalara yol açmıştır. Çeşitli yazarlar Gramsci'nin entelektüel gelişim aşamalarının olası zamandizinsel anahatlarını çıkarmış ve yapıtları içinde ciddi tutarsızlıklar ve sapmalar olduğunu ileri sürmüştür. Kimileri, Gramsci'nin 1929 ila 1935 arasında yazılan ve en bilinen eseri olan *Quaderni del Carcere*, yani *Hapishane Defterleri*'nin onun düşüncelerinin en olgun ve en açık özetini oluşturduğunu söylerken, esas olarak 1914-19 arası dönemde *Avanti!* ve *Il Grido del Popolo*'da, daha sonra 1919'da Gramsci'nin çıkarttığı *L'Ordine Nuovo*'daki makaleleriyle birlikte genel ve özel yazışmalarını kapsayan ilk dönem yazılarının, kaçınılmaz olarak, yorumların tutarlılığını sınamaya pek elverişli olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Hapishane Defterleri okuyucu için zaten bazı zorluklar taşır, zira Gramsci hapishane sansürünün dikkatini çekmeyecek terimlerle kendini ifade ederken zorlanmıştır. Bu yüzden, örneğin Marksizm yerine 'praksis felsefesi', Lenin ve Bolşevikler yerine 'İlyiç ve 'çoğunlukta' demıştır. Bunların yanında, Gramsci'deki özgün anlamı başka dilde yakalayacak tam karşılıklar bulmak her zaman mümkün olmadığı için dilsel bazı sorunlar da ortaya çıkar. Dolayısıyla, örneğin İtalyanca'daki '*dirigere*' sözcüğü, yönlendirmek, önderlik etmek, yönetmek olarak çeşitli biçimlerde çevrilebilir, ama Gramsci'nin özellikle farklı bir şekilde kullandığı bir terim olan '*egemonia*' (hegemonya) ile aynı anlamı da taşıyabilir. Gramsci sanki bu zorlukları sezinlemiş gibi okuyucuyu önceden uyarır:

Ölümünden sonra yapıtların içeriğinin büyük bir özen ve dikkatle ele alınması gerektiği ortadadır, çünkü bunlar ayrıntılı da olsa, kesin değil, ancak geçici bir materyal olarak değerlendirilmelidir. Özellikle bitirilmesi uzun sürmüş olan veya yazarın bittiğine karar vermediği bu yapıtların, tamamının veya bir kısmının, yazarı tarafından benimsenmediği veya yetersiz bulunduğu olasılığını insanlar unutmamalıdır. (SPN, s. 384)

Nihayet, yakın zaman önce Morera'nın belirttiği gibi:

Gramsci düşüncesinin kapsamı, uzmanların saptayacağı katkılardan çok daha geniştir. Felsefe, tarih, siyaset ve hatta dilbilgisi üzerine yazar. (...) Hem defterlerin kapsamı hem de onların tamamlanmamış ve tutarsız yanları göz önüne alınırsa, yorumlayacak kişi, anlamı muğlak pek çok metnin birbiriyle olan bağlantısını değerlendirmek ve az bildiği konu başlıklarıyla ilgilenmek gibi zor bir durumda kalacaktır. (Morera, 1990: 3-4)

Bu belirsizliklere rağmen ve aslında çoğunlukla kendinden kaynaklanan kullanım çeşitliliği yüzünden, Gramsci'nin yapıtları ağırlıklı çağdaş Marksizm'in ana akımı içinde görülmüştür. Bu bizi, Gramsci'nin yapıtlarını incelemek isteyen herkesin karşısına çıkan ikinci bir soruna götürür: onun popülerliği.

Belki de son yirmi yıl içinde Marksist teorideki en önemli gelişme, toplumun 'yapısal' ekonomik kurumlarının çok güçlü etkisine olan sorgulanmaz inançtan, üstyapısal, yani ekonomik olmayan kurumların etkisinin açıkça teslim edilmesine doğru olan belirleyici kaymadır. Üstyapısal kurumlar, süreç içinde kendi 'determinizm' formlarını yaratan ve artık büyük önem taşıyan bir konuma yükselmiş kurumlar olarak sunulmaktadır. Hükümet kurumları, hukuki sistem, eğitim, kitle iletişim araçları ve bunların inşa edip aktardığı iletişim ve anlam oluşturma süreçleri, insanların kendilerini çevreleyen dünyayı yorumlama biçimi üzerinde çok güçlü bir etkiye sahip gibi görünüyör.

Vurgudaki bu kaymanın altında yatan tarihsel gerekçe, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kapitalist sistemin kendi egemen konumunu sadece ekonomik pratikler üzerindeki denetiminin bir sonucu olarak değil, halk kitlelerini *ideolojik* olarak da devşirerek sağlayabilmesidir. Kapitalist sistem rıza eşiğine ulaşmıştır, dahası insanların çoğu, kapitalist dünya görüşünün temel bileşenlerini onayladığını ifade eder hale gelmiştir. En önemlisi, bu tür bir ideolojik kabulleniş büyük yahut küçük ölçekte kapitalist toplumdan çıkar sağlayan bireylerle sınırlı kalmıyor, çıkar sağlamayanlara da sirayet ediyor. Kısmen bir sonuç, kısmen de Marksizm dahilindeki bu odak kaymasına bir uyarı olarak, ideoloji ve hegemonya kavramlarına başvurulmasının nedeni, yeniden canlılık kazanan bu teorik ve polemiksel söyleme açıklık getirmektir. Kaçınılmaz olarak bunun sonucunda, büyük bölümü özellikle yapıyla üstyapı arasındaki ilişkinin ve ideolojinin rolü üzerine yoğunlaşan Gramsci'nin yazdıklarına karşı yoğun bir ilgi oluşmuştur.

Aynı zamanda, yalnızca ekonomik konulara dayalı olmayan bir dizi 'alternatif' toplumsal hareketin doğması, toplumsal değişimin, Marx'ın ileri sürdüğü gibi, yalnızca kati suretle tanımlanmış ve birbirini karşılıklı olarak dışlayan *ekonomik* sınıflar arasındaki çelişkilere bağlı olmadığı yönündeki Gramsciye görüşü destekler yöndedir. Kadın hakları, ırkların eşitliği, gençlerin,

yaşlıların, engellilerin refahı, belki de en belirgin olanı, yaygın ekolojik değişim karşısında giderek kendini hissettiren acizlik gibi konular, Gramsci tarafından ana hatları çizilen türde yeni ve evrensel bir dünya görüşünün ortaya çıkışının işareti olabilir. Bu tarihsel ve teorik gelişmelerin ışığında çok açıktır ki, modern toplumun çözümlemesini ve eleştirisini yapmak isteyen herkes için, Gramsci'nin yaşamını ve yapıtlarını anlamak kaçınılmaz olmuştur.

Bu kitap, sadece Gramsci'nin yapıtı etrafında dönen teorik konu ve tartışmalara değil, aynı zamanda Gramsci'nin kendi hayatının toplumsal ve tarihsel bağlamına da anlaşılır bir giriş sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Arka planla teori arasındaki bu dengeyi sağlamak için, kitabın ilk kısmı Gramsci'nin hayatı ve düşünsel gelişiminin siyasal ve toplumsal koşullarının çoğunlukla betimleyici bir değerlendirmesine ayrılmıştır. Bu değerlendirme, sonraki kısımda yer alan daha çözümlemeli tartışmaları anlamak için bir temel oluşturmaktadır. Tartışmaları mümkün olduğunca anlaşılır kılmak için, daha sonraki bölümlerin her biri, Gramsci'nin fikirlerinin belirli bir yönüne yoğunlaşmıştır. Her bölümde, Gramsci tarafından kullanılan terimler, bunların ileriye dönük olası geniş etkileri de dikkate alınarak, açıkça tanımlanmıştır. Her bölümün sonunda o bölümde ortaya koyulan ana fikirlerin bir özeti vardır. Her bölümde bahsedilen konular bir önceki bölümün devamı gibi olsa da, başlıklar nispeten kendi içinde bir bütün olacak şekilde ele alınmıştır; bu sayede, gerekirse her bölüm diğerlerinden bağımsız olarak da okunabilir.

Daha özelde, Birinci Bölüm, Gramsci'nin ilk kez 1940'lı yılların sonlarından itibaren erişilebilir hale gelen yapıtlarına olan ilginin izini sürme bağlamında kitaptaki yerini alıyor. Gramsci'nin yapıtlarının, özellikle Gramsci'nin dosdoğru bir Leninist perspektifi ne ölçüde benimsediğiyle ilgili olarak İtalya'da doğan tartışmalardan da söz edilecektir. Birinci Bölüm, Gramsci'nin çalışmalarının Britanya'da Marksist düşüncenin gelişmesine olan etkisini ele

olarak sürüyor. Gramsci'ye olan ilginin, doğrudan ya da dolaylı olarak onun bizatihi kendi ilgi alanlarını yansıtan bir dizi eğilimle yakından ilintili olduğu ileri sürülmüştür. E. P. Thomson ile Raymond Williams'ın çalışmalarındaki 'kültürelci' perspektifin gelişmesi, Perry Anderson ile Tom Nairn'in çalışmalarında 'işçiciliğin' yeni ve sağlam teorik eleştirisi ve İngiliz solu içinde Avrokomünist perspektifin ortaya çıkışı, bu bağlamda özellikle önemlidir. Son olarak, toplumun ekonomik olan ve olmayan kurumları arasındaki ilişki sorunu farklı bir biçimde ortaya koyularak ve toplumsal denetimin sağlanmasında ideolojiyle rızanın rolü üzerinde durularak, Marksist düşünüş içindeki yeni paradigmada Gramsciye bakış açısının merkezi bir konuma geldiği gösterilecektir.

İkinci Bölüm, 1860 yılında İtalya'nın birleşmesinden, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar, İtalya'da yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmelerin kısa değerlendirmesini sunuyor. Bu dönem, ekonomik ve toplumsal gelişmenin karmaşık özelliklere sahip olduğu ve sömürgecilikte üstünlüğü ele geçirmek için sürekli uluslararası savaşların sürdüğü, Avrupa tarihinin diğerlerinden çok daha değişken olduğu bir dönemdi. Bu dönem ayrıca, toplumun kapitalizmden sosyalizme geçişini savunan, giderek militanlaşan işçi sınıfı örgütlerinin doğuşuna şahit oldu. Bu gelişmeler kaçınılmaz olarak İtalya'yı güçlü şekilde etkiledi ve bir eylemci olarak Gramsci'nin kişisel gelişimini yaşadığı siyasal gündemi belirledi. Üçüncü Bölüm, Gramsci'nin hayatının ve yapıtının tarihsel koşullarını betimleyen bir değerlendirme sunuyor. Bu bölüm, Gramsci'nin yaşamöyküsünü, bu dönemde İtalya ve Avrupa'nın geri kalanında meydana gelen önemli siyasal olayların özetini içeriyor. Gramsci'nin 1920'li yıllarda siyasal eylemci olmasına, onun Lenin'in siyasal stratejisini kendi ülkesine uyarlamaya çalışırken nasıl bir yol izlediğine özellikle dikkat edilmiştir. Bu konular, Gramsci'nin bu dönemde ürettiği siyasal yazıların ana eksenine başvurarak açıklanmıştır.

Gramsci'nin kullandığı kavramlardan belki de en iyi bilineni hegemonya kavramıdır. Doğrusu, 'Gramsci' ile 'hegemonya' çok kere eşanlamlı olarak anılır. Fakat ne yazık ki, bu kavramı tanımlamak belalı, zor bir iştir. Çeviriyle ilgili sorunların yanında, Gramsci bu terimi başkalarından farklı olarak, yenilikçi bir biçimde, uzun erimli anlamları ve koşulları kapsayacak biçimde kullanır. Rağbette olması, daha çok, kimi zaman sorgusuz sualsiz şekilde kullanılması, hegemonya kavramını daha ayrıntılı ele almamızı özellikle önemli kılıyor. Dördüncü Bölüm, hegemonya kavramını, bu kavramın pekâlâ Marx, Lenin ve Georg Lukács'daki ideoloji kavramının bir uzantısı olarak görülebileceğini ileri sürmektedir. Beşinci Bölüm, hegemonya kavramının tanımını Gramsci'nin kullandığı biçimiyle yapmaya çalışmaktadır. Hegemonyanın en iyi, bütün 'kavramlar'a eşlik eden bileşik bir ifade, birleşim içindeki çeşitli unsurları anlatan dilbilimsel bir kısa yol olarak anlaşılabilceği ileri sürülmüştür. Gramsci'nin yazılarında yer alan temel kavramların –yani 'tarihsel blok', sivil toplum/siyasal toplum ve 'manevra savaşı/mevzi savaşı'– tanımı bu bölümde yapılmıştır. Gramsci terminolojisinin sorunsallı doğasını göstermek için, bu bölümde, Perry Anderson'un 'Antonio Gramsci'nin Çatışmaları' adlı ufuk açıcı makalesi kısaca ele alınmıştır. Hapishane Defterleri'nde ortaya çıkar gibi görülen ciddi esnekliğe veya 'kayganlığa' rağmen, toplumsal değişme ve toplumsal yeniden üretim süreçlerini çözümlemek için Gramsci'nin son derece elverişli araçlar sağladığı savunulacaktır.

Altıncı Bölüm, belli tartışmalı konulara, toplumun ekonomik olan ve olmayan kurumları arasındaki ilişkiyle bağ kurarak yaklaşıyor. Gramsci, 'sivil toplum'un ekonomik kurumlarının en az yapısal olduğu kadar üstyapısal olduğu iddiasında bulunarak, bu soruna oldukça alışılmışın dışında bir yaklaşım getirir. Açıkça Marx'tan bir sapma olan bu durum, kaçınılmaz olarak daha fazla tartışmaya yol açmıştır. Burada kapsanan temel konular tanımlanırken, Norberto Bobbio ve Jacques Texier tarafından ortaya

koyulan farklı Gramsci yorumları da bu bölümde kısaca ele alınacaktır. Gramsci'nin çözümlemesinin Marx'ın anlayışından, başta görüldüğünden daha az farklılık gösterdiği ileri sürülmektedir.

Gramsci'nin halk kitlelerinin yaygın eğitsel ve kültürel gelişimine ne kadar önem verdiği iyi bilinir. Bunun başarılabilceği kurumlar ve yeni hegemonyanın gelişimini besleyen özneler, yani aydınlar, onun yazılarında büyük bir özenle ele alınmıştır. Çözümlemenin selameti açısından bu konuları ele almanın, birincisi, siyasal bilincin gelişmesi bakımından, ikincisi siyasal katılım bakımından faydası vardır. Bu amaçla Yedinci Bölüm'de, Gramsci'nin eğitimsel gelişim teorisinin ve 'halk okulu'nun oluşumu için önerilerinin bir muhasebesi yapılıyor. Bu aydınlanma sürecinin kilit özelliği bireyin gerçekliğe açık ve gerçeğe uygun bir kavrayış geliştirmesinin ancak kişisel deneyim temelinde olabileceğidir. Bu bölümde daha sonra, toplumda özellikle aydın bir rol oynayan bireyler için Gramsci'nin yaptığı çözümleme betimleniyor. 'Organik' ve 'geleneksel' aydınlar arasında çizdiği ayrımlar, bir devrimi yürütme işinde işçi sınıfı aydınlarının öneminin kısa bir çözümlemesiyle birlikte ele alınıyor.

Eğitim ilkelerine ve siyasal bilince baktıktan sonra, bireylerin siyasal bilinçlerini pratik açıdan daha da geliştirebildikleri ve ifade edebildikleri toplumsal kurumlar Sekizinci Bölüm'de anlatılıyor. Gramsci devrimci değişimde işçi sınıfı örgütlerinin öncü rolünden tutarlılıkla söz etse de, bunun hangi biçimde olması gerektiği konusunda pek tutarlı davranmaz. Genel olarak söylersek, Gramsci'nin önceleri fabrika konseylerinin rolündeki ısrarıyla, sonraları devrime ancak merkezi ve az çok otoriteryan bir Leninist Parti aracılığıyla yön verilebileceği fikrine bağlılığı arasında çok açık bir fark vardır. Bu bölümde, örgütlenmenin bu iki türü değerlendirilirken, Gramsci'nin, otonom özgelişim ve demokrasiye olan inancını asla önderlik ve disiplin sorunlarıyla tam olarak bağdaştırmadığı ileri sürülüyor.

Genel olarak bu kitaptan umulan, toplumsal yeniden üretimin ve toplumsal değişimin daha derinden kavranabilmesi için, kimi zaman sorunlu da olsa, Gramsci'nin çalışmalarının son derece değerli bir bakış açısı sağlamaya devam ettiğini göstermektir. Bu amaç gerçekleşmişse, Marksizm'in en temel ödeyilerinden biri, yani Marksizm'in kendi temellerini bilfiil bulunduğu toplumun eksiksiz irdelenmesinde bulan bir toplumsal evrim teorisi olduğu doğrulanacaktır. Bu teori, gerçeklikte sağlam bir temeli olmayan bir dizi ideal ve inanç temelinde varsayımlar yaparak çözümler ileri sürmek peşinde değildir.

1

ANA TEMA VE TARTIşMALAR

Giriş bölümünde belirtildiği gibi, Gramsci'nin çalışmalarına olan ilgi son yıllarda bir tür patlama yaşamıştır. Fakat bütün patlamalarda olduğu gibi serpintiler bir şekilde geniş bir alana yayılmış ve matlaşmıştır. Gramsci'nin çalışmalarına aşına olanlar için, patlama noktasına geri dönmek üzere, bu birbirinden farklı parçaları yeniden bir araya getirme işi çok sorun oluşturmaz. Gramsci'yle ilk kez karşılaşanlara ise, Gramsci'nin çalışmalarının teorik ve tartışmalı etkilerini ciddi biçimde ele almak biraz karışık gelebilir. Bu bölümün amacı, Gramsci'nin yazılarıyla yakından ilgili olan Marksist teorideki çok önemli iki gelişmenin ana hatlarını çizerek, öncelikli olan bu zorlukları alt etmeye yardımcı olmaktır. Bu aynı zamanda sonraki bölümlerdeki tartışmaların en iyi şekilde anlaşılmasını sağlayacak bağlamı oluşturacaktır. Daha önce, Gramsci'nin yazılarının ilk yayımlanışından itibaren, bu çalışmalara ilginin nasıl geliştiğine ve Gramsci'nin etkisiyle İngiliz Marksizmi içindeki bir dizi eğilimin nasıl akıştığına kısaca bakmakta yarar vardır.

Gramsci Sektörünün Gelişimi

I. İtalya'da Gramsci

Gramsci'nin hapishane yazılarının ilk seçmeleri İtalya'da 1947 ile 1951 yılları arasında Moskova'daki Komünist Parti'nin dikkatli bakışları altında basıldı. Gramsci'nin 1926 yılında tutuklanması'nın ardından İtalyan Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Palmiro Togliatti, Gramsci'yi, en mütevazı yerlerden gelip İtalyan devrimine önderlik edecek duruma yükselen örnek bir işçi sınıfı kahramanı olarak tarif etmiştir. Togliatti ısrarla, Gramsci'nin kendi teorisini neredeyse bütünüyle Marksist-Leninist ilkelere dayandığını, yürekten ve disiplinli bir Bolşevik olarak her zaman Stalin'in en sadık destekçilerinden biri olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra, Togliatti, Komintern'in 1935 yılındaki Yedinci Kongresi'nde¹ önerilen ve İtalyan Komünist Partisi'nin onayladığı Halk Cephesi politikasının, Gramsci'nin hapsedilmeden kısa bir süre önce işçi sınıfı dayanışması için öne sürdüğü tasarılarla yakından ilişkili olduğunu göstermek istemiştir. Mouffe ve Showstack Sassoon'un sözleriyle:

Gramsci tartışmasını İtalyan ulusal mirasıyla sınırlandırma, İtalya işçi sınıfını Risorgimento'nun meşru mirasçısı, anti-faşist güçlerin geniş çaplı ittifakı temelinde İtalya'nın yeniden inşasında ana unsur

¹ Schwarz ve Mercer, Halk Cephesi'ni bir strateji olarak tanımlar: 'Genel ve halka hitap etmesi gereken, sadece kazanılmış anayasal özgürlükleri – gericilik ve faşizm karşısında öncelikli olanları– savunmayı değil, aynı zamanda var olan demokratik hakları mümkün olduğunca derinleştirmeyi de amaçlayan bir stratejidir. Halk Cephesi'ni destekleyenlerin düşündüğü, parlamenter demokrasiyi dağıtmak ve yerine bütünüyle proleter doğrudan demokrasi kurumlarını veya sovyetleri yerleştirmek değil, fakat daha doğrudan formlarla etkili temsili demokrasiyi meydana getirmeye ve genişlemeye kararlı bir hareketti. Bu anlayışın tam mantığı önceki demokratik mücadele geleneklerini alma, sürdürme ve ileriye taşımanın altını çizmiştir, bu yüzden Komünist Parti'nin ülkenin demokratik tarihinin zirvesini temsil edecek noktaya ulaşması gereklidir.' (Schwarz ve Mercer, 1981: 147-148)

haline gelmek için çaba harcayacak yeni bir ulusal egemen güç olarak resmetme girişiminin bir parçasıydı. (Mouffe ve Showstack Sassoon, 1977: 33)²

Komünist Parti içindeki kıdemli konumundan ve Gramsci ile olan yakın dostluğundan ötürü, Togliatti'nin Gramsci yorumu 1950'lerde esas olarak hiç tartışılmadı. Fakat, Stalin'in 1953 yılındaki ölümünden sonra, 1956 ve 1961 yılındaki Parti Kongreleri'nde kınanmasının ardından Togliatti, Stalinist Gramsci imajını geri çekmeye, Leninist Gramsci'yi öne çıkarmaya zorlandı. Aynı zamanda, ilk yayınlar daha yakından incelendiğinde görüleceği gibi Togliatti, Gramsci'nin, Lenin'den önemli ölçüde etkilenmiş olsa bile, hapishane yazılarının kendi başına oldukça önemli teorik başarılar sergilediğini iddia etmeye başlamıştı: 'Gramsci'nin yazılarının, Lenin'in yazdıklarıyla doğrudan ilgisi olmakla beraber, kolektif aydın olarak partinin tezlerini taşıyan ve gerçekten bütüncül bir siyaset teorisi olan, kendine özgü bir formu vardır.' (Togliatti, 1979: 155)

Bakışın bu şekilde değişmesinden iki önemli tartışma konusu çıktı. Birincisi, Gramsci'nin Lenin'in yazılarına aslında ne kadar yakın olduğuyla ilgili bazı tereddütler vardı. İkincisi, Gramsci'nin düşünsel gelişimini başka kimler etkilemiş olabilir yönünde sorular ortaya çıkmıştı. Birinci konuya cevap olarak, Davidson'un işaret ettiği gibi, Gramsci'yle olan yakın arkadaşlığına karşın Togliatti, 'Gramsci'nin hayatı, düşünsel oluşumu ve notlarının nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili kendi tezini destekleyecek çok az somut kanıt bulunduğunu' kabul etmeye zorlandı (Davidson,

² Togliatti, örneğin, şöyle yazar: 'Biz parti olarak, işçi sınıfı hareketinin ve tüm İtalya toplumunun, Gramsci öğretisinin izinde ileri atılmasını sağlayacak büyük ilerlemeler elde etmiştik. Sürekli olarak bu öğretiye başvurabilmeli, bunun yalnızca bize özel bir mesele değil, ama özellikle bizim yeşertme sorumluluğumuzda olan, tüm ülkeye ait bir özellik olduğunu bilmeliyiz.' (Togliatti, 1979: 159)

1972: 452).³ İkinci konuya gelirsek, daha 1911 yılında Torino Üniversitesi'ne gitmeden önce, Gramsci'nin sadece Giovanni Gentile ve Benedetto Croce'nin idealist (Marksist ve materyalist karşıtı) felsefelerinden değil, aynı zamanda Gaetano Salvemini'nin belirgin bir şekilde ön-milliyetçi iddialarından da oldukça etkilendiği açığa çıkmıştır. Komünist Parti'nin dışından yapılan bu yeniden değerlendirme sonrası sarkaç, tartışılmaz şekilde, Leninist Gramsci'den Croce yanlısı idealist Gramsci'ye kaymıştır.

1950 yılı sonlarıyla 1960 yılı başlarında bu yoğun tartışmalar sürerken, Gramsci'nin ilk yazıları, dergi makaleleri, Gramsci'yle Togliatti arasındaki bir dizi önemli mektuplaşma ve Giuseppe Fiori'nin biyografisinin yayımlanmasıyla daha fazla özgün belgeye ulaşma olanağı doğdu. Bu durum, vurgunun, hapishane yazılarının 'olgun' ve düşünce yüklü Gramsci'sinden, fabrika konseyleri hareketinin 'genç' ve militan Gramsci'sine kaymasını getirdi. Daha sonra, devrimin işyeri örgütleri (fabrika konseyleri ve sendikalar) temelinde mi, yoksa siyasal parti tarafından mı yürütülmesi gerektiğini içeren stratejik sorun üzerinde yeni tartışmalar yükseldi. 1967 yılında iki yorumcu grup, eksiksiz bilgi içeren bir biyografi çıkana kadar, 'notlarının anlamı açık bir soru olarak kalmıştır ve daha önceki bütün yorumların bir değeri yoktur' diyerek iyi kötü anlaştılar (Davidson, 1972: 459).

³ 1958 yılının Ocak ayında ilk Gramsci çalışmaları konferansı için hazırlanan bildiride, Togliatti şöyle yazar: 'Gramsci'nin Lenin kitapları bilgisini filoloji açısından araştırmanın zorlukları vardır. Aslında, Lenin'in belli yazılarını incelemiş ve biliyor olduğunu tam olarak karutlamak her zaman mümkün olmaz ve dolayısıyla, belli durumlarda insan bunlardan hangisinin onu doğrudan en çok etkilediğini her zaman tespit edemez' (Togliatti, 1979: 164). Ayrıca, Gramsci'nin özgünlüğünü yeniden ele alan bir yorumun açık işaretini veren, bu kitabın 5 ila 8'inci bölümlerine bakınız.

II. Gramsci ve İngiltere'deki Yeni Sol

Gramsci'nin hapisane yazıları İngilizce'de ilk kez 1957 yılında basıldı (Gramsci, 1957). *The Times Literary Supplement*'de 1948 ve 1952 yıllarında yer alan Gramsci ile ilgili iki kısa makale dışında,⁴ 1971 yılında *Selections from the Prison Notebooks* (Gramsci, 1971) yayımlanana kadar, Gramsci ciddi olarak İngiliz Marksizmi'nin ilgisini çekmemişti. Fiori'nin Gramsci biyografisini Nairn'in İngilizce'ye çevirmesi (1990) ve Gramsci'nin hapisane mektuplarının iki baskısı (Henderson, 1974 ve Gramsci, 1973) bir hareketlilik getirdi. Bu noktadan sonra, iyi kötü birbirini izlemeye başlayan kitaplar arasında, daha tarihsel ve betimleyici değerlendirmeler olan Cammett (1967), Gwyn Williams (1975) ve Martin Clark'ın (1977) yapıtları, Davidson (1977), Adamson (1980) ve Femia'nın (1981) 'düşünsel' çözümlemeleri ve özellikle teorik niteliği belirgin Buci-Glucksmann (1980), Laclau ve Mouffe (1985) ve Anne Showstack Sassoon'un (1987) çalışmaları vardır.⁵ Eley bu gelişmeleri üç evre halinde özetlemiştir:

Gramsci'nin doğru düzgün farkına varıldığı 1967-75 yılları kabul edilme evresiyse, bir dizi esaslı biyografik kitabın çıkmaya başladığı 1975-77 yılları bir güçlenme, sonrasında Gramsci'nin İngilizce tartışılması için gerekli temelin sonunda yeterli hale geldiği 1978-82 yıllarıysa Gramsci tartışmalarının olgunlaştığı evredir. (Eley, 1984: 445)

⁴ 'İtalya'da Marksizm ve Kültür', *The Times* Edebiyat Eki, 28 Ağustos 1948, s. 796; ve 'Biraz Daha Gramsci Hakkında', 5 Aralık 1952, s. 492. Bu makalelerin Gramsci'nin Croce'ci yorumunu benimsemeye meyilli olmaları ilginçtir. 1948 yılındaki makale şu iddiayla sona erer: 'Marksizm, İtalyanlara her şeyi veremezse, bulmak için Benedetto Croce'ye bel bağlarlar, dahası da var, o şey asla İtalya'nın "hegemonyasını" sağlayamaz.'

⁵ Batı Marksizminde 'Gramsci-yoloji'nin gelişiminin ayrıntılı değerlendirmeleri yapılmıştır: Eley (1984); Kaye (1981); ve daha yakın zamanda Forgacs (1989). Daha doğrudan 'teorik' bir değerlendirme için bkz. Mouffe ve Showstack Sassoon (1977).

İngiltere'de Gramsci'ye olan ilgiyle, daha genel olarak Marksist bakış içindeki birtakım önemli ve birbiriyle bağlantılı eğilim aynı zamana rastladı. İlk olarak, E. P. Thompson, Eric Hobsbawm ve diğerlerinin öncülüğünde, işçi sınıfının toplumsal tarihine yoğun bir ilgi gelişti.⁶ Bu araştırmacılığın arkasında yatan mantıksal temel, işçi sınıfı mücadelesinin eski ve yeni programları arasında tarihsel bir süreklilik geliştirmek, daha sonra özgürleştirmeci dayarışmaya içkin olduğu açık olan bu yatkınlığı Komünist Parti'nin şimdiki ve gelecekteki eylemleriyle ilişkilendirmekti. Schwarz ve Mercer'in belirttiği gibi:

Tarihçilerin bu ortak projesi, İngiliz halk radikalizminin o derin geleneğini yeniden ayağa kaldırıp, onların günümüzdeki mücadelelerini uzun bir geçmişe sahip bu mirasa bağlamaya dayanıyor. (...) Bu projenin gerilimi, Komünist Parti'nin geri kazanmak ve günümüz insanına yeniden sunmak zorunda olduğu kesintisiz bir tarihsel gelenek olarak (her ne kadar inişli çıkışlı bir gelenek olsa da) halkta yatıyor. (Schwarz ve Mercer, 1981: 148-149)

Ancak Thompson, 1956 yılının Haziran ve Ekim aylarında Polonya ve Macaristan'daki halk ayaklanmalarının Sovyetler Birliği tarafından bastırılmasından sonra Komünist Parti'den ayrıldı ve geniş tabanlı 'sosyalist-humanist' bir perspektif içinden halk radikalizmini bulmanın peşine düşmeye karar verdi.

Kısmen Thompson ve Gramsci'nin de ilgi alanlarına değen ikinci önemli gelişme, Raymond Williams'ın yazılarında ortaya çıkan güçlü bir 'hümanist' ve 'kültürelci' akımdır.⁷ Gerçi 'kültür'ün tanımı tam olarak açık değildir⁸ ve Williams başlangıçta,

⁶ Thompson (1963), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, bu türün en iyi örneğidir. Ayrıca bkz. Hobsbawm (1968).

⁷ En iyi örnekleri Williams (1958 ve 1961). Ayrıca bkz. Hoggart (1958).

⁸ Williams, örneğin, şunu öne sürer: 'En genel tanımında bile, kültürün üç aşamasını ayırt etmeliyiz. Belli bir zaman ve mekânda, ancak o zaman ve mekânda yaşayanların tam olarak erişebileceği bir yaşayan kültür vardır. Her türden yazılı kültür vardır, sanattan en gündelik olaylara kadar: dönem

özellikle İngiliz edebiyatı çalışmalarında ortaya konan, 'yüksek kültür' ve 'aşağı kültür' ayrımının yanlışlığını kanıtlamayla ilgilense bile, toplumun çeşitli düzey ve kesimlerinin birbirine nasıl eklendiğini anlamadan onun yapısının ve doğasının anlaşılama-yacağını ileri sürmüştür. Williams'a göre bu toplumsal çimento, kültür içinde ve kültür aracılığıyla yansıtılır.⁹ 'Kültür'ün etkileşimli ve yaratıcı özelliğinin farkında olan Williams, hem bazı faaliyetleri diğerlerinden daha önemli olarak kabul etmenin hem de bazı faaliyetlerin zorunlu olarak diğerleri tarafından önceden belirlendiğini varsaymanın yanlış olabileceğini vurgulayarak devam eder ve şöyle yazar:

Sıkça olduğu gibi, belli bir faaliyetin bütün örgütü radikal bir biçimde değiştirdiği sonucuna varsak bile, yine de diğerlerinin tamamının bu faaliyetle ilişkilendirilmesi gerektiğini söyleyemeyiz; biz sadece değişmekte olan örgüt içerisinde, belirli faaliyetlerin ve onların karşılıklı ilişkilerinin etkilendiği farklı yolları inceleyebiliriz. Dahası, belirli faaliyetler birbirinden farklı ve kimi zaman çelişkili sonuçlar doğuracağı için, bizim ummamız gereken değişim, basit bir değişim olmayacaktır: süreklilik öğeleri, uyum, bilinçsiz özümseme, etkin direniş, alternatif çaba, bunların hepsi normalde belli faaliyetler içerisinde ve örgütün tamamında bulunabilir. (R. Williams, 1981: 46-47)

Bu tür bir argümanın, aslında her şeyin kaynağının, dolayısıyla belirleyenin ekonomik faaliyetler olduğunu söyleyen Marksist görüş karşısındaki olası içerimleri kısaca tartışılacaktır. Williams'dan hareketle, şu an için bilinmesi gereken önemli nokta, Marksist olsun olmasın, ilgi yoğunluğunun, kültürün üretilme

kültürü. Ayrıca, yaşayan kültürü ve dönem kültürlerini birleştiren bir faktör olarak seçici gelenek kültürü vardır.' (Williams, 1981: 49)

⁹ Örneğin şöyle yazar: 'Belgeselci anlamda, kültür çözümlemesi çok önemlidir, çünkü kendini dışa vurduğu örgütlenmenin bütünü hakkında özel ipuçları sağlayabilir. Toplumun belli bir biçimini yahut dönemini tanıyoz ve sanatının, teorisinin onunla nasıl ilişki kurduğuna bakacağız diyemeyiz, bunları öğrenene kadar toplumu geçekten tanıdığımızı iddia edemeyiz.' (Williams, 1981: 47)

ve aktarıma biçimlerini, bunun alabileceği değişik biçim ve kalıpları, bunun 'sokaktaki insanın' davranışını -'yaşama biçimini'- etkileme ve özümseme yollarını çözümleme sorunlarına kaymış olmasıdır.

Sonrasında Thompson'un Williams'ın kültürelciliğinin kimi unsurlarını, Hall'ın tanımlamasıyla, 'mücadelenin boyutlarına ve karşıt yaşam biçimlerinin hesaplaşmasına' gereken önemi vermemekle eleştirmesine, ayrıca kendilerini biraz farklı terimlerle ifade etmelerine rağmen,¹⁰ sosyo-tarihsel ve kültürelci bakış açılarını baskın duruma gelmiştir. Gramsci'ye göre kültürelcilik, ne Williams ne de Thompson'un ona doğrudan gönderme yapmasına rağmen, Forgacs'ın betimlediği gibi, 'Gramsci'nin, en azından Gramsci'nin belli bir yönünün, görünür ve okunaklı kılınabileceği bir kavramsal çerçeve, düşünsel bir uzam, karşılığında içerisinden kendi eserlerinin zihin açmaya başlayacağı ve yeniden inşa edileceği bir uzam' sağlar (Forgacs, 1989: 74).

Bu arada, Gramsci çalışmalarında, *New Left Review* dergisini 1962 yılında devralan 'ikinci' Yeni Sol'un bakış açısından kaynaklanan üçüncü bir hareketlilik oluşmaya başladı. Thompson'la Williams, ikisi de İngiltere'de 'ilk' Yeni Sol grubunun ve grubun yayınları *Universities and Left Review* ve *The New Reasoner*'ın başından itibaren içinde yer almış ve iki derginin 1960 yılında Stuart Hall'un yayın yönetmeliğinde *New Left Review* olarak birleşmesinden sonra katkılarını sürdürmüş de olsa, Anderson, Nairn ve Blackburn'un derginin yönetimini üstlenmesiyle anla-

¹⁰ Örneğin, Hall şunları öne sürer: 'Thompson'un çalışma alanının örgütlenişi -ilişki olarak sınıflar, halkçı mücadele, bilinçliliğin tarihsel formları, kendi tarihsel özellikleri içerisinde sınıf kültürleri- Williams'ın her zaman çalıştığı daha derin düşünceli ve "genellemeci" tarza yabancıdır.' 'Hem Thompson, Williams'dan daha "klasik" bir ayrım, temel ile üstyapı arasında değil, "toplumsal varlık" ile "toplumsal bilinçlilik" arasındaki ayrım üzerinden ilerler' (Hall, 1981: 24). Thompson'un Williams'ın *The Long Revolution* (Uzun Devrim) kitabının eleştirisi için, bkz. Thompson (1961).

mazlıklar çıkmıştır.¹¹ 1964 yılında yayımlanan bir dizi makalede¹² Anderson'la Nairn, kendi deyişleriyle, İngiliz işçi hareketinin kendi kendini yenilgiye uğratan ve özünde devrimci olmayan konumuna doğrudan bir eleştiri getirdi. Schwarz ve Mercer bu durumu şöyle ifade eder:

Devrimci saflık, daima, liberalizmle sulandırılmış Marksizm olarak görülen halk hareketlerinin reformist kirlenmelerine karşılık olarak itibar görmüştür. (...) Sosyalizm giderek önderlik açısından - çoğunlukla geleneksel biçimde örgütlenmiş ama 'sol' nitelik taşıyan entelijansiyanın önderliği olarak- sunulmaya başlanmıştır. (Schwarz ve Mercer, 1981: 152)¹³

'İşçilik' eleştirisi önemlidir; başından beri İngiliz sendikaları ve İşçi Partisi, kendi amaçlarını yönetici kapitalist sınıftan yüzeysel tavizler koparmayla sınırlayan, ekonomistik bir bakış açısı benimsemişti: '19. yüzyıldaki yapısal ve konjonktürel faktörlerin bileşimi, *kaskatı/korporatif bir sınıf bilinciyle* temayüz eden ve *hegemonik ideolojiden neredeyse bütünüyle yoksun olan bir proletarya* yaratmıştır. Bu paradoks İngiliz işçi sınıfıyla ilgili en önemli yeğâne gerçektir.' (Anderson 1964: 41; vurgulama özgün metindedir). Anderson'un daha sonra, 'İngiliz toplumunda sınıf güçlerinin konumlanışının ve İngiliz kapitalizminin şu anki krizinin doğasının sistematik tarihsel bir açıklaması,' (Anderson, 1980: 138) diye adlandırdığı şey temelinde, Anderson'la Nairn, Thompson'un çözümlemesinin tersine, İngiliz işçi hareketinin devrimci değişim potansiyelinin farkına hiçbir zaman tam olarak varama-

¹¹ Bu olayların çeşitli değerlendirmeleri için Williams (1979) 361-383 ile Anderson (1980): 5. Bölüm'ü karşılaştırınız.

¹² Bkz. özellikle Anderson (1964); ve Nairn (1964 a-b).

¹³ Bu çözümleme Thompson'un çok sert bir cevap vermesine neden oldu (bkz. Thompson, 1965). Anderson'un Thompson'a cevabı için bkz. Anderson (1966). Ayrıca bkz. Anderson (1980): 5. Bölüm.

diğını iddia ettiler.¹⁴ 1950'lerin 'reaksiyoner konsolidasyonu' hakkında yazarken, Anderson şunu ileri sürer:

En başta onun (İngiliz işçi hareketinin –çev.) dilinde yapış yapış bir sovenistlik vardı – Westminster'e hürmetkâr tapınma, her zaman hazır ve nazır anayasal ılımlılık ve sağduyu kültü, gelenek ve göreneğin ritüelleştirilmiş yüceltimi. Zamanın siyasal kültürünün 'sol' varyantı, içip içip ağlayan bir duygusallığa sahip Orwell'in sosyal yurtseverliğinden türemiştir: Marşlardan Oakshott gibi düşünürlerin aşamacı 'deneyim' bilgeliğine uzanan 'sağ' varyant. İşçi sınıfının büyük bir bölümü pasifti ve ulusal 'konsensus'a –o yılların en büyük ideolojik temalarından birine– katılmıştı. (Anderson, 1980: 147)

Alıntıda görüldüğü gibi, bu eleştirinin önemli bir kısmı İngiliz işçi sınıfı ve entelijansiyasının 'kültürel milliyetçiliğine' yöneliktir. Bu durumu düzeltmek için, öncü aydın rolüne de yüklenerek, 'o sefil kültürel taşracı' kalıpları kırmak üzere yola koyulan ikinci Yeni Sol, İngiliz Marksizmi'ni Avrupa'da daha önceden tanınmış olan bir dizi teorik akımla tanıştırdı. Frankfurt Okulu, Lukács, Althusser ve Sartre'in eserlerinin yanı sıra, Gramsci de dışalım listesinin zirvesindeydi. Aslında Anderson, 'belirleyici etkinin, başka yerlerde rağbet görmeye başlamasından on yıl önce *Review* dergisi tarafından İngiliz tarihi ve siyaseti araştırılırken kavramları yayılmaya başlayan Gramsci'de olduğunu' teslim eder (Anderson, 1980: 149-150). Anderson ve Nairn'in yaklaşımı, belirgin biçimde, burjuva toplumu içinde kökenleri lekelenmemiş devrimci bir hegemonya geliştirme peşinde olan Gramsciyen bir kaygı taşıdığına göre, ayrıca Thompson'un belirttiği gibi, 'Anderson/Nairn'in duruşları *New Left Review* dergisinin tartışmasız ortodoksisi haline geldiğine' (Thompson, 1978: 399) göre,

¹⁴ Anderson örneğin şunu yazar: 'İngiltere'de, işçi sınıfı 150 yıldan uzun bir süre kitlesel, yönetsel sınıf bilincini üretmiştir –fakat hiçbir zaman hegemonik siyasal bir güç haline gelmemiştir. İşçi sınıfının geleneksel siyasal partisinin adı tam da bu gerçeğin altını çiziyor, adı ne Sosyal Demokrat ne Sosyalist ne de Komünist Parti'dir; İşçi Partisi'dir –adı diğerleri gibi ülküsel toplumu değil, fakat kısaca mevcut bir ilgiyi işaret eder.' (Anderson, 1964: 45)

İngiliz Yeni Solu'nun teorik gelişmesinde Gramsci'ye bakış açısının önde gelen bir rol oynamaya devam edeceği ortadaydı.

Gramsci'ye olan ilginin artmasıyla ilgili dördüncü önemli gelişme, İngiliz solunda Avrokomünist bir bakış açısının ortaya çıkması oldu. Avrokomünizm kıta Avrupası'nda, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1950'li, 1960'lı yıllarda algılanan aşırılıklarına bir tepki olarak gelişti. Eleştirinin temelinde, Stalin'in gözden düşmesiyle birlikte, Polonyalılara, Macarlara, sonra da Çeklere yaklaşımıyla, Sovyet Partisi'nin sadece kendi savaş sonrası toplum modeline değil, aynı zamanda diğer Avrupa komünist partileri üzerindeki önderliğine de ters bir tavır sergilemesi vardır. Büyük ölçüde, (İkinci Dünya Savaşı sırasında hepsi de Nazilere karşı direniş deneyimi yaşamış olan) İtalyan, Fransız ve İspanyol Komünist Partileri'nin teşvikiyle, ileri kapitalist toplumlar bağlamında sosyalizme geçişin doğrudan devrimle değil, ancak aşamalı ve demokratik araçlarla başarılabileceği öngörülmüştü. İspanya Komünist Partisi Genel Sekreteri, Avrokomünizm'in amaçlarını şu şekilde özetlemiştir:

Sosyalizmi demokrasiyle ilerletmek, çok partili sistem, parlamento ve temsili kurumlar, herkese seçme hakkıyla düzenli olarak yerine getirilen halkın egemenliği, devlet ve partilerden bağımsız sendikalar, muhalefet özgürlüğü, insan hakları, din özgürlüğü, kültürel, bilimsel ve sanatsal yaratım özgürlüğü, tüm toplumsal etkinlik dalları içinde ve her düzeyde halkın en geniş katılım yollarının gelişmesi. (Carillo, 1977: 110)¹⁵

Bu tanımlamanın gösterdiği gibi, Avrokomünizmin kilit özelliği, farklı gruplar arasında ittifaklar yaratma ihtiyacını kabul etmesidir. İngiltere'de Komünist Parti'ye öncelikle çekici gelen özellik de buydu.

1960'lı yıllarda İngiltere'de, sosyalist ve diğer 'sol kanat' davalarına verilen destek bölünmeye uğradı. İşçi Partisi, önce 1960'ların başında nükleer karşıtı politikayı reddederek, sonra da 1964 ve

¹⁵ Avrokomünizmin ortaya çıkışıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. C. Landin (1978). Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

1966'da Harold Wilson hükümetlerinin sosyalist olmayan politikalarının giderek koyulaşmasıyla, genel solun geniş kesimlerine yabancılaştı. Aralarında Williams ve Thompson'un bulunduğu ilk *New Left* üyeleri hem Komünist Parti hem de İşçi Partisi'yle olan ilişkilerinde hayal kırıklığı yaşadı ve dikkatlerini halk hareketlerinin gelişmesine (özellikle Nükleer Silahsızlanma Kampanyası, NSK, Vietnam Dayanışma Kampanyası, VDK, ve 1950'lerin sonundaki gayri resmi 'sol gruplar'ın yaşam felsefesini yeniden canlandırma çabalarına) yoğunlaştırdı.¹⁶ İkinci *New Left* üyeleri de bu arada öncelikli olarak gelecekteki eylemlerin önkoşulu olarak, toplumsal istikrar ve değişme sorunlarının ayrıntılarıyla teorik düzeyde ilgileniyordu. Bu boyutuyla, çabalarını acil örgütlenme ve eylem düzeyinde değil, büyük ölçüde teorik tartışma ve çözümleme düzeyinde yoğunlaştırmıştı. Üstelik, siyasal ortamda daha genel olarak meydana gelen derin değişimler, kararsızlık içindeki farklı sol grupları daha da sekteye uğrattı. Toplumun sosyalist dönüşümüyle o kadar ilgilenmeyen, onun yerine bireysel hak ve özgürlüklerle daha yakından ilgilenen, tek bir konu üzerinde odaklanan etkili gruplar türedi. Örneğin, kadın sorunları, eşcinsel hakları ve ırkların eşitliği: bunlar, hızla yok olan kol emeğine bağlı işçi sınıfının ataerkil retorığının yerini giderek hızlı bir biçimde alan yeni boyutlar ve söylemler yarattı.¹⁷

Hem ilk hem ikinci Yeni Sol, hem de İşçilerin Sosyalist Partisi (*Socialist Workers' Party*) benzeri farklı Troçkist gruplar, NSK, VDK ve Nazi Karşıtı Birliğin daha militan eylemlerinde önderlik değilse de önemli rol oynamasına, ayrıca eski halk hareketleri ile

¹⁶ Bu çabalar, Williams, Thompson, Hall ve diğerlerinin 1967'de yayımladığı, '1 Mayıs Bildirgesi' ile sonuçlanmıştır. Bildirge, soldan bazı destekler buldu ve siyaset, strateji üzerine yeni tartışmaları ateşledi ama 1970 Genel Seçimlerinde İşçi Partisi adaylarına karşı Sol Birlik adayları çıkarılması teklifi üzerine hareket dağıldı. Williams'ın Bildirge grubu değerlendirmesi için bkz. Williams (1979): s. 366 ve sonrası.

¹⁷ Bu gelişmelere giriş için bkz. Rustin (1985): 2. Bölüm.

yeni toplumsal hareketler arasında kesişen noktalar olmasına rağmen, radikal politikanın koordinasyonunda günümüz siyaset kültürünün çok boyutlu doğasının bilincinde olunması gerektiği ortadadır. Bu sadece basit bir sorun değildir, yani, denenmiş ve test edilmiş Marksist bir reçeteyi makul bazı sabit koşullara (toplumun geri kalanıyla kol emekçisi işçi sınıfı arasındaki temel ayrımlara, İşçi Partisi'nin işçi sınıfının 'doğal' partisi olduğu ve İşçi Partisi'nin aslında *sosyalist* bir parti olduğu varsayımına) uygulamaya çalışma sorunu değil, koşulların değişmesinden başlayarak, çözümleme araç ve tekniklerinin de değişmesi gerektiğinin farkında olma sorunudur.

1960'lar ve 1970'ler boyunca, İngiliz Komünist Partisi Avro-komünizmin pek çok ilkesini zaten benimsemişti. Örneğin, 1978 yılı parti bildirgesi *Britanya'da Sosyalizme Giden Yol*'da partinin söylediği şudur: sosyalist devrim, 'İngiltere'de (...) parlamento içindeki sosyalist çoğunlukla parlamento dışındaki kitlesel mücadelelerin bileşiminden oluşan, sosyalist programı uygulayabilecek sağlam ve kararlı bir hükümet aracılığıyla yürütülebilir' ve 'gerekli olan şey, işçi sınıfının önderliğinde, halkın çoğunluğunu kucaklayan geniş bir demokratik ittifak dahilinde [değişim güçlerini] geliştirmek ve birleştirmektir' (Büyük Britanya Komünist Partisi, 1978: 3-4). Alıntıdan da anlaşılacağı gibi, bu süreçte öncü rol sadece genelde işçi hareketine (İşçi Partisi de dahil, Komünist Parti ve ortak hareketler, işyeri temsil komiteleri ve sendika konseyleri), özelde işçi sınıfına verilmiştir: 'İttifak içinde öncü güç, çıkarları kapitalist yönetici sınıfsınıkilere en zıt olan, gücü ve örgütlenme kapasitesi, onun toplumun bütün demokratik güçlerine önderlik etmesine olanak sağlayan işçi sınıfının olacaktır' (s. 18). Parti, çalışan kadın sayısındaki artışın 'sanayi cenahında önemli, yeni bir özellik' ve 'siyah işçileri kazanmanın (...) yaşamsal' (s. 19) olduğunu kabul etmiştir, ama bu kabul sadece ekonomik dezavantaj ve sınıf savaşı yönünden sınırlıdır. Kendini en fazla dayatan pek çok toplumsal meselenin, zorunlu olarak sınıfsal meseleler olmadığı, dolayısıyla bunların peşinde koşan insanların top-

lumsal grupların çok sınıflı yelpazesinden belki de hoşnut olduğu yönündeki ihtimallerin henüz tam olarak farkına varılmamıştır.¹⁸

Ancak, 1980'li yıllarda, siyasetin çok boyutlu ve çoğulcu doğasının bilincine vardıkça, parti, uyumlu çalışma ve birlikte hareket etme zemininin, Forgacs'ın sözleriyle, artık 'verili ve ayrı nesnel sınıf çıkarları etrafında pekişen' değil, 'hepsinin sınıf baskısıyla doğrudan bir alakası olmayan (...) farklı mecralarda ezilen grupların mücadelesi ve öznel bilinçten kaynaklanan' bir şey olarak görüldüğünü, yavaş yavaş kabul etmeye başlamıştır (Forgacs, 1989: 85). Bu vurgu değişimi, 'yeni gündem'in en tepesine örgütsel ve taktiksel değişim gerekliliğini yerleştiren 1989 tarihli *Yeni Dönem Bildirgesi*'ne çok açık olarak yansımıştır:

Yeni dönemdeki eksen kaymasının can damarı olan toplumsal ve demokratik değişimler, solun dayanağı olan eski kolektif kimlik kaynaklarında çatlaklar açmaktadır. 1990'lar siyasetinin merkezinde sınıf olacaktır. Fakat işçi sınıfının özyapısı değişiyor. Bunun yanında, kadınlar, siyahlar ve diğer toplumsal gruplar içindeki diğer kolektif kimlik kaynakları ilerici siyasetin merkezinde olacaktır. İlerici siyaset, kendi potansiyel seçmen tabanındaki değişimlere ayak uydurmalıdır. (Büyük Britanya Komünist Partisi, 1989: 13)

Yeşiller hareketi, 'yeni bir popüler/uluslararası hümanizmin' büyümesi ve 'ahlaki ve siyasi muhalefeti tırmandırma', bunların hepsi teslim edilirken, ırk ve toplumsal cinsiyet konuları, sadece

¹⁸ Bu, işçi sınıfının işçi ve işveren arasındaki gelir, statü ve güç açısından temel eşitsizlikleri ve buna benzer 'geleneksel' meselelerin yerine tümüyle daha evrensel 'hak' meselelerinin geçtiğini imleyen bir şey olarak alınmamalıdır. Tersine, sonraki meseleler toplumsal eşitsizliğin, mevcut sınıf çözümlemesi içinde yeterince açıklanamayan *başka boyutlarını* vurgulamıştır. Örneğin, belli bir birey işte sömürülüyor olabilir, ama o kişi aynı zamanda beyaz millitarist erkek egemen modern toplum tarafından eziliyor da olabilir. Dolayısıyla, görece toplumsal yoksunluğun *tek boyutu*, işçi sınıfına mensup olmak değildir.

istihdam değil, aynı zamanda 'ülke içinde ve kültürümüzde varolan güç ilişkileri' açısından ifade edilmektedir (s. 3).

Dolayısıyla sonuçta, Gramsci'nin eserine olan ilgi, Marksist çözümlemede bir dizi yeni eğilimle koşut gidiyordu. Bunlardan en önemlileri şunlardır: işçi sınıfı kültürünün daha derin toplumsal ve öznel boyutlarının daha fazla anlaşılması; radikal toplumsal değişimi sağlamanın sadece *sınıf temelli* meselelerden ziyade *evrensel* meselelere dayalı dayanışmacı bir hegemonyanın oluşmasına bağlı olduğunun ve bu dayanışmanın toplumun her kesimiyle duygudaş ve demokratik ön ittifaklar kurulmasını zorunlu olarak içerdiğinin kavranması. Gramsci'nin yazdıklarının bu eğilimleri doğrudan etkilediğini ileri sürmek abartılı bile olsa, yine de bu konuların ortaya atılması, Gramsci'nin kendi çözümlemesinin önemli yönleriyle örtüşmektedir. Bu ilişki ister doğrudan ister dolaylı olsun, bundan sonra Marksizan bir toplumsal çözümlemede Gramsci'nin önde gelen bir referans noktası olarak kalacağı kesin görünmektedir.

Gramsci'nin Batı Marksizmi'ne özümsetilmesinin kısa bir açıklamasını yaptıktan ve yazdıklarına ilgiyi besleyen ve çoğaltan bir dizi başka gelişmeye dikkat çektikten sonra, topluma ilişkin Marksist anlatıları kuşatan iki merkezi sorunu kısaca tanıtmak faydalı olacaktır.

Tema ve Tartışmalar

Giriş bölümünde belirtildiği gibi, Marksist teorideki en önemli konulardan biri ekonomik temelle toplumun 'üstyapısal' kurumları arasındaki ilişki etrafında, ikincisi radikal toplumsal değişim için veya ona karşı bir güç olarak ideolojinin rolü etrafında döner. Bunları bir soru olarak da ifade edebiliriz: Ekonomik yapı ve ekonomik koşullar eylemin ve toplumsal yapının diğer yönlerini ne ölçüde belirler? Buradan hareketle, üstyapı kurumları (parlamento, eğitim ve hukuk sistemleri, kitle iletişim araçları ve Kilise de dahil) bir dereceye kadar ekonomik temelden bağımsız davranabiliyorsa ve bu kurumların etkisi artık esas olarak düşünsel

ve ideolojikse, o zaman radikal toplumsal değişme için verilen mücadelenin en az ekonomik olduğu kadar siyasal ve ideolojik de olması gerektiği doğru değil midir?

Ekonomik Belirlenimcilik

En basit biçimiyle, 'ekonomi her şeyi belirler' iddiasının yandaşları şunu ileri sürer: insan hayatı maddi malların üretimi olmadan devam edemeyeceğine göre, bu ürünlerin üretim şekli ve buna mahsus işbirliği biçimleri zorunlu olarak diğer bütün faaliyetlerin dayandığı temeli sağlayacaktır. Üretim araçları ve üretim ilişkileri karmaşıklaştıkça, ekonomik yapıyı sürdürmek ve düzenlemek için yeni kurumların yaratılması kaçınılmazdır. Bu kurumlar ne kadar kapsamlı ve birbirine bağlı hale gelirse gelsin ve ne kadar özerk ve bağlantısız görünürse görünsün, yine de aslen ekonomik üretime yöneliktir. Kapitalist toplumda, örneğin, eğitim sisteminin kendi başına olumlu meziyetlere sahip olabileceği ileri sürülür, ama sonuçta amacı, yetişmiş ve uygun eğitim almış işgücü sağlamaktır. Benzer şekilde, hukuk sistemi yuttaşların bireysel özgürlüklerini korumak ve mülkiyet edinme hakkı ve denetimi için bir çerçeve sağlarken, aynı zamanda farklı ekonomik sömürü ve finansal kazanç biçimlerine yasal bir meşruluk sağlamaktadır. Benzer bir argüman, kurumsal olmayan faaliyetler için de dile getirilebilir. Örneğin, sanatsal üretimin büyük bir özgül değeri olabilir, ama sanatçı sonuçta, muhtemelen, en azından kısmen, 'ürününün' bir meta değerinin olabileceği ihtimalinden ilham almıştır.

Bu görüşün siyasal etkilerine dönersek, *bütün toplumlar* sürekliliklerini ortak üretimle sağlar denir, ama kapitalist toplumun geliştirdiği üretim düzeninin *özel biçiminde* küçük bir azınlık kendi katkısının çok ötesinde bir tüketime tadını çıkarır. Küçük azınlığın bu avantajı elde etmesi, diğer bireylerin zorunlu ihtiyaçlarına erişim sağlama yollarını kendi çıkarları için kullanmasıyla sağlanır. Bu erişim, ezici bir şekilde insanın emek ve yeteneklerini

gelir için değiş tokuş etmesiyle elde edildiğinden ve bu küçük azınlık istihdam mekanizmaları üzerinde etkin bir denetime sahip olduğundan, toplum içerisinde kaçınılmaz olarak hakim bir pozisyona erişir. Bu denetim ve onun sağladığı orantısız fazlalıktaki gelir, egemen gruba sistemi sürekli kılacak parasal vb. kaynakları sağlasa bile, onun iktidarının kaynağı üretim süreci üzerindeki denetiminden gelir. Dolayısıyla egemen azınlığı yerinden etmek, yeni ve daha eşit bir gelir dağılımı yaratmak için üretim araçları üzerindeki denetimi ele geçirmek şarttır.

O zaman ortaya çıkan soru, iktidarın ele geçirilmesinin nasıl başarılabacağıdır. Bu sorun üç boyut üzerinden ifade edilebilir. Birincisi, *motivasyon* sorunudur. Bütün bireylerin zorunlu ihtiyaçlarını sağlamak için bir gelire ihtiyaçları olduğuna göre, bundan, herkesin üretim sürecinde ortak çıkarı olduğu sonucu çıkar. Fakat, daha önce belirtildiği gibi, bazı kişiler bu sistemden ciddi bir gelir ve güç elde eder, bu yüzden sistemin halihazırdaki biçimini sürdürmeye çalışırlar. Ancak, mevcut çalışma organizasyonunda gelirle üretilen ürünün gerçek 'değeri' ile 'parasal ederi' arasında küçük bir ilişki olduğu için, çoğunluk açısından bu organizasyon özü itibarıyla sömürücü ve baskıcıdır. Açıkçası, farklı birey ve gruplar arasındaki sömürü derecesi, onların işbölümündeki konumuna göre değişiklik gösterir. Başka bir deyişle, bazı bireyler diğerlerinden daha fazla *sömürülürler*. Dolayısıyla üretim araçlarının yeniden düzenlenmesini başarma motivasyonu, belli bir grup bireyin ne derece sömürüldüğüyle ilgilidir; en fazla sömürülen grup devrimci değişimden en fazla getiri elde edecek olandır.

İkinci sorun *örgütlenme* sorunudur. Devrimin birincil amacı üretim araçları üzerindeki denetimi ele geçirmek olduğuna göre, üretim sürecinin özel bilgisine sahip grupların toplumsal dönüşümde öncü rol oynaması gerekir. Dolayısıyla, modern kapitalist toplumda, genelde işçi sınıfı, özelde de sanayi proleteryası, denetimi ele geçirmeyi ve en önemlisi, *devrimden sonra* üretim araçla-

rının dönüşümünü yönlendirmeyi sağlayacak örgütlenmeler oluşturmaktadır.

Üçüncü sorun *strateji* ile ilgilidir. İşçi sınıfı iktidarın ele geçirilmesine yönelik örgütlenmeyi oluşturduktan sonra, bu sonucu doğurmaya uygun bir strateji geliştirmelidir. Üretici güçlerin şimdiki kapitalist örgütlenişi, bir toplumsal grubun diğeri tarafından sömürülmesine dayandığına göre, bunun toplum düzeyinde denetimi o ölçüde çelişkili ve oldukça dengesizdir. Kaçınılmaz olarak bu dengesizlik, azınlıkla çoğunluk arasında kesin bir hesaplaşmaya doğru giden bir dizi krizin çıkmasına yol açacaktır. Dolayısıyla işçi sınıfı stratejisinin en önemli özelliği, nihai kriz belirlediğinde, örgütlenmesini harekete geçirmek olmalıdır. Hesaplaşmanın beklendiği durumlarda azınlık, elbette kaynaklarını ekonomik sistemin mevcut biçimini savunmak için kullanır. Bu savunma esas olarak polis, ordu veya yarı resmi diğer silahlı teşkilatlar gibi bir dizi devlet aygıtı vasıtasıyla kendini göstereceği için, işçi sınıfı bu savunmalarla hesaplaşacak ve eninde sonunda onları zorla alaşağı edecektir.

Ekonomik belirlenimci görüşe karşı bir dizi iddia ileri sürülmüştür. En başta, toplumun bütün yönlerini ekonomik yapının derinlikli bir yansıması olarak gören indirgemeci yaklaşımın, hem üstyapı kurumlarının karmaşıklığına hem de bunların *kendi başlarına yarattığı* etkiye yeterince dikkat etmediği iddia edilir. Örneğin, hukuk ve eğitim sistemleri ekonomide bir rol oynasa bile, sürekli gelişimlerinin onlara toplumda çok daha bağımsız ve özerk bir rol verdiği iddia edilir. Dolayısıyla, ekonomik kurumlar ile ekonomik olmayan kurumlar arasındaki ilişki, bir neden-sonuç ilişkisi olmaktan çok, bir etkileşim ve dolayım ilişkisi olarak görülmelidir.

İkinci olarak, egemen grubun iktidar ve denetimini ekonomi aracılığıyla uyguladığı ileri sürülse de, bu grup ekonomik konularla ilgisi açıkça daha az olan ve geniş bir yelpazeyi oluşturan diğer kurumlar aracılığıyla da denetim sağlar. Modern toplum-

larda bireyler, örneğin hukuk, sosyal yardım, sağlık bürokrasileriyle ilişki kurarak, resmi ve demokratik kurumlarda yer alarak, toplumun dokusuyla o derece uyumlu hale gelmiştir ki, toplumsal denetim için basit ekonomik açıklamalar yetersiz kalır. En önemlisi, toplumsal denetimin, en azından kısmen, halkın *etkin rızasıyla* sağlandığı söylenir. Azınlık, kendi otoritesini, tartışmaya açacak ölçüde dayatmaz. Bu tartışmanın bir kısmı hak ve sorumluluk yetkisini, belli olanaklardan görece mahrum olan çoğunluk içerisinde çıkan gruplar da dahil, başka gruplara devretmeyi içerir. Halkın daha büyük bir kesiminin toplumun şimdiki örgütlenmesinden çıkarı olduğu için, egemen grup, otoritesini bu şekilde devrederek kendi iktidarını pekiştirir. İktidarını paylaştığı bu kişilerin, kurumsal yapı içerisinde etkin olarak yer alma oranı arttıkça, meşruiyet ve rızanın sanki *gönüllüymüş* gibi oluşmasındaki payları artar.

Ekonomik belirlenimciliğin olası siyasal etkileriyle ilgili olarak, nihai amaç üretim araçları üzerindeki denetimi ele geçirmek olsa bile, üstyapı kurumlarının da denetim altına alınması gerektiği ileri sürülür. Devrim sonrası toplumun meta üretimini aynı şekilde sürdürmesi gerekeceği için, demokratik bir karar alma sistemi sağlamak ve halkın eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere bazı hukuki ve idari yapı formlarını sürdürmesi gerekecektir. Bu anlamda, üretim araçları üzerindeki denetim, toplumsal dönüşümün *yönlerinden biridir*, ama *tek yönü* değildir.

Motivasyon, örgütlenme ve stratejiyle ilgili olarak da benzer argümanlar geliştirilmiştir. Birincisi, sömürü devrimci motivasyon için bir ölçü sağlayabilir, ama bu potansiyelin *hayata geçmesi* muhakkak bir şeymiş gibi addedilemez. Sömürü, toplumsal değişimin önkoşulu olabilir, ama bu, belli insanlar veya insan topluluklarının, kendi bulunduğu koşullarla toplumun doğası arasında bağlantı kurmalarını garanti etmez. Bir başka deyişle, toplumsal dönüşüm, insanların bu ilişkinin *bilincine* varma ve eyleme geçmeye karar verme derecesine bağlıdır; bu *mekanik* değil, *organik* bir süreçtir. İletişim ve anlam oluşturma süreçleri giderek

karmaşık bir hâl alır ve tartışılmakta olan konu ve bakış açıları artmaya devam ederken, radikal sosyalist bakışın çoğunlukta olan bir bakış haline geleceği fırsatlar bunlara bağlı olarak azalmıştır.

İlkiyle yakından ilişkili olarak, ikincisi, modern üretim yöntemlerinin, herhangi bir gruba artık belirleyici bir rol tahsis etme olanağı kalmayacak kadar geniş bir yelpazede iş, meslek ve becerilere yol açtığı öne sürülmüştür. On dokuzuncu yüzyıl sonlarının sanayi proleteryasının yerini, sadece bir bölümü geleneksel anlamda işçi sınıfı olarak kabul edilebilecek, fazlasıyla dağınık bir toplumsal grup almıştır. Karmaşık bir uluslararası işbölümü içinde yapılan meta üretimi, aslında üretimin fiziksel yönleriyle sadece dolaylı olarak ilgilenen pek çok gruba kayda değer bir etki ve denetim gücü vermiştir. Bu denli büyük bir ölçekte üretim araçları üzerinde denetimi ele almak, işçi sınıfının kendisinin ötesinde pek çok grubun örgütlenmesini ve etkin rızasını da içerecektir. Benzer şekilde, modern toplumlar bağlamında, gelir dağılımı ve dolayısıyla göreceli sömürü, sanayileşmenin önceki aşamalarına göre daha apaçık ortadadır. Toplum, geniş halk tabakaları arasındaki ayrımları basite indirgeyerek tasvir etmek, toplumsal grupların çağdaş bileşim ve dağılımının parçalanmış doğasını yalnızca gözlerden saklamaya yaramaktadır.

Üçüncüsü, toplumun doğasındaki bu değişimler, doruk noktasına devletin savunma güçleriyle yüz yüze gelince ulaşacak olan doğrudan iktidarı ele geçirme beklentisinin pek gerçekçi olmadığını akla getirmektedir. En başta, kapitalizmin temelinde çelişki olsa bile, ürettiği krizlerin biçim ve boyutunun ani ve nihai bir krize neden olmayabileceği ileri sürülmektedir. Egemen grubun, yüksek işsizlik veya ekonomik durgunluk gibi dönemsel krizlere, nihai hesaplaşmayı önleyecek veya en azından erteleyecek şekilde karşılık vermesi daha muhtemeldir. Bu esneklik kapasitesinin çağrıştırdığı şey, kapitalizmin sıkça hastalanması ve kırılabilirliği değil, kendini çabuk toparlamasıdır. İkinci olarak,

üstyapısal kurumların etkisi ve bunların ekonomik yapıyla karşılıklı etkisi ve de modern toplumsal denetimin müzakere edilmiş, tartışılmış, üzerinde uzlaşa sağlanmış doğası göz önüne alındığında, toplumsal dönüşümün siyasal ve ideolojik boyutları doğrudan çatışma ve güç kullanma yoluyla gerçekleştirilecek devrimi büyük ölçüde yerinden etmiştir. Siyasal ve ideolojik dönüşüm bir gecede başarılamayacağına göre, değişim stratejisi ani ve şiddetli değil, kademeli ve ikna edici olmalıdır.

İdeolojinin Rolü

Bir önceki tartışmada ortaya çıkan iki önemli konu, insanların toplumdaki durumlarının ne derece *bilincinde* olduğu ve toplumsal denetimin ne derece *rıza* ile sağlandığıdır. Bu iki konu da ideoloji kavramıyla ilgilidir. Burjuva liberal bir bakış açısından, toplumda gözlenen istikrar, insanların çoğunun bir dizi tutarlı inanç, norm ve değeri paylaşmalarının bir yansıması olarak anlaşılır. Dolayısıyla, görünürde geniş bir toplumsal ayrışmanın olmayışı, toplumsal yapının meşruiyetini tanıtlayan bir gösterge farzedilir. Sınırlı ölçüdeki toplumsal ayrışma 'işlevsel' olarak da görülebilir, çünkü bu durum, nihayetinde, olayların olağan akışı içerisinde yapının istikrarını doğrulama eğiliminde olabilir. Demokratik süreç, eğitim sistemi, Kilise, kitle iletişim araçları gibi kurumlar aracılığıyla bireyler, egemen grubun, nüfusun çoğunluğunun gerçekleştirmeye çalıştığı hedef ve önceliklerin peşinde koşar gibi gözükmesi temelinde, fikirlerin önyargısız değişimine katılırlar. Demokratik süreçlerin algılanan esnekliği ve oluşturduğu hızlı çözümler, toplumun bu hedef ve önceliklerle uyumlu bir şekilde gelişmeye devam etmesini güvence altına almaktadır. Aralarında devletin savunma birimlerinin de bulunduğu diğer kurumlar belli bir grubun değil, bu hedef ve önceliklerin *emrinde* ve herkesin yararına hareket ediyormuş gibi sunulmaktadır.

Oysa, Marksist bir bakış açısından hareketle, bu hedef ve önceliklerin ve bunların dile getirildiği fikirlerin, gerçekte kimi gruplarca –kendi lehlerine olmak üzere– manipüle edilip edil-

mediği konusuna büyük ilgi gösterilmiştir. Başka bir deyişle, burjuva ideolojilerinin, sadece statükoyu desteklemekle kalmayan, aynı zamanda eleştirel ve muhtemelen sosyalist veyahut devrimci bilincin gelişmesini de kısıtlayan, dünyaya önyargılı ve çarpık bir bakış açısıyla bakmaya yol açıp açmadığıyla ilgilenmiştir. İdeolojiye ilişkin ekonomistik Marksist yorumlar, ideolojik konsensüs üzerine olan burjuva-liberal perspektifi ciddiye almayı reddeden bir eleştiri benimser. Bu yorumlar, demokratik rıza sürecinden medet ummanın, aslında, egemen grubun üretici güçler üzerindeki fiili ve maddi denetimini maskeleyen sahte meşruiyetin sofistike araçları olarak görülmesi gerektiğini ileri sürer. Bireylerin ideolojik konsensus fikriyle ne ölçüde yanlış yönlendirildiği, egemen grubun kendini eleştiriden gizlemeyi ne derece başardığının bir göstergesidir. Yukarıda tartışılan savlara bakarsak, insanların 'rizasının' öncelikle, hem birbirleri bakımından hem de ulaştıkları gelir bakımından, bireylerin 'fiziksel olarak' yerini belirleyen karmaşık yapısal kısıtlamalar yelpazesi üzerinden sağlandığı söyleniyor. Bu maddi kısıtlamalar karşısında ideolojik ikna araçlarının gücü görece az olduğuna göre, bunlar tali sayılmıştır. Ayrışma ve toplumsal çatışma ortaya çıktığında, bunlar kapitalist iş örgütlenmesinin doğasında olan içkin çelişkilerin bir belirtisi sayılır. Dolayısıyla, sonuç olarak, toplumu değiştirmek için toplumun *ideolojilerini* değil, onun *uygulamalarını* değiştirmek gerekir.

Bu görüş bazı açılardan paylaşılrken, daha güncel Marksist ideolojik konsensus değerlendirmeleri, düşüncelerin ve ideolojilerin rolünün, bunların toplum içerisinde hangi yollarla yaygınlaştığının ve eklemlendiğinin daha ayrıntılı bir çözümlemesini yapmanın kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Aşağıda tartışılan eğilimlerle aynı doğrultuda, bu tür bir çözümlemeyi sağlamak için pek çok çaba harcanmıştır. Örneğin, İngiltere'de kültürel çalışmaların gelişimi, toplum dahilinde anlam oluşumu ve aktarımının ana mekanizması olarak kitle iletişim araçlarının rolüne

olan ilgiyi büyük ölçüde arttırmıştır. Bu çözümlemede, söylem analizi ve iletişim çalışmalarının yürütülmesini olanaklı kılan önemli bir çerçeve sunan yapısalcı ve post-yapısalcı dilbilim ve göstergebilim kuramının gelişiminin büyük payı olmuştur. Buna koşut bir damar olan erken Frankfurt Okulu'nun çalışmaları, doymak bilmez meta tüketimi arzusunu pompalayan modern tüketim toplumunun insanların devrimci potansiyelini uyuşturduğuna dikkat çekmiştir.

Bu gelişmelerin siyasal örgütlenme ve stratejiye içerimleri bakımından, ideolojiye başvurma'nın kayda değer bir etkisi olmuştur. Bu yeni yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri İngiltere'de Thatcherizmin eleştirisinde ortaya çıkmıştır. Örneğin, *Manifesto for New Times*'da, İngiltere'de egemen azınlığın, Muhafazakar Parti aracılığıyla, 'kuvvetle hissedilen ve yaygınlık kazanan bir dizi korkuyu, önyargıyı ve özlemi dile getirerek' kendi iktidarını sürdürebildiği iddia edilmiştir. 'Daha fazla özerklik ve seçenek taleplerine, fazlasıyla iddialı bir bireycilik ideolojisiyle karşılık vermiştir.' Bu bireycilik daha sonra, 'toplumsal ve ekonomik itaati yavaş yavaş aşlamayı amaçlayan bir otoriteryanizm'le birleşmiştir. 'Bu bireyciliğin suç, kanun ve düzen, göçmenlik ve eşcinsellikle ilgili otoriter ve baskıcı toplumsal gündemi, geleneksel İngiliz değerlerine saygıyı yok etmekle suçladığı 1960'ların sözümona serbestliğine bir yanıttır.' (Büyük Britanya Komünist Partisi, 1989: 8).

Thatcherizmi, 'alışılmadık, yeni, hegemonik bir siyasal güç' olarak tanımlayıp, yukarıda ana hatları çizilen (indirgemeci olmayan) bakış açısı akılda tutularak, egemen grubu yerinden etme işi, temel olarak ideolojik ve siyasal alanların sınırları içinde yer alan bir iş olarak görülmektedir. 'Thatcherizm ancak ideolojik ve siyasal olarak alt edilirse seçimlerde de alt edileceğine' göre, solun görevi sadece mevcut hegemonyaya meydan okumakla kalmayacak, aynı zamanda, yeni ittifaklara temel oluşturacak 'ortak bir çekim merkezi'yle 'muhalefet kanallarını' açacak alışılmadık

ve yeni bir hegemonya, 'siyasal ve ideolojik bir vizyon' geliştirecektir.

Özet

Kısacası, İtalya'da 1950'li yılların başlarında, İngiltere ve Amerika'da ise 1950'lerin sonlarında ilk yayımlarından başlayarak Gramsci'nin eserine olan ilgi büyük ölçüde artmıştır. Bu ilgi, ister Gramsci'nin ilgi alanlarını doğrudan paylaşsın, ister bunlarla koşut gitsin, Marksist teorideki diğer gelişmelerle daha da canlanmıştır. Bundan sonraki bölümlerde yapılan tartışmalarda görüleceği gibi, Gramsci'nin çalışmalarının önemi, Marx'ın özgün yaklaşımının iki merkezi zayıflığını gidermeye yaptığı katkıyla ilgilidir. Birincisi, Marx'ın toplumsal gelişmenin her zaman ekonomik yapıdaki değişikliklerden kaynaklandığını veya belirlendiğini varsayarken yanılmasıydı. Bu, toplumun ekonomik olan ve olmayan yanları arasındaki ilişkinin yanlış anlaşılmasına ve oldukça basite indirgenmesine neden oluyordu. İkincisi, Marx'ın işçi sınıfı içinde kendiliğinden devrimci bir bilinç oluşması olasılığına çok fazla bel bağlamasıydı. Bu da, egemen grubun meşruiyetine ve iktidarını sürdürmesine yardımcı olan kültürel ve ideolojik güçlerin yeterince farkına varılmamasına neden oluyordu.

Gramsci, hem Marksist siyaset teorisinin bir dizi geleneksel öndeyisini yeniden inceleyerek hem de bunların yerine yenilerini geliştirerek, dikkatini tekrar tekrar bu sorunlara vererek çözmeye çalıştı. Örneğin, İtalya tarihini incelemesinden hareketle Gramsci, bir toplumsal grup veya sınıfın ancak halkın çoğunluğunun *bilinçli rızasını* alarak egemen konumunu sürdürebileceğini ileri sürmüştür. Başka bir deyişle, söz konusu grup bir bütün olarak toplumun norm değerlerini ve özlemlerini temsil etmeli ve temsil ediyor görünmelidir. Rasgele ve keyfi olmayan bu inançlar, kapsamlı bir dünya görüşü oluşturur: yandaşlarının yol açtığı yahut sürdürme peşinde olduğu toplumun manevi, etik ve kültürel dokusunun bir arada ve tam olarak kavranmasıdır bu.

Gramsci daha sonra bu yeni odak noktasını, kendi dönemindeki olayları anlamının temeli olarak güç ve rıza sentezinde – 'hegemonya' kavramı aracılığıyla ifade ettiği sentezde– kullanmıştır. Yönetici gruba karşı doğrudan askeri bir saldırı veya 'manevra savaşı' yürüten Leninist stratejinin, çarlık Rusya'sında kurumların görece önemsiz ve az gelişmiş olması sayesinde başarılı olduğunu öne sürmüştür. Karmaşık toplumsal yapısıyla daha gelişmiş demokratik ulus devletler bağlamında ise Gramsci, daha aşamalı ve incelikli yeni bir stratejinin, bir 'mevzi savaşının' geliştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Dolayısıyla modern toplumalarda 'devrimci' toplumsal değişimin anahtarı, Marx'ın öngördüğü gibi eleştirel sınıf bilincinin kendiliğinden uyanışının değil, kenetleyici kendi dünya görüşünü zaten geliştirmiş olan yeni bir çıkar ittifakının, alternatif bir hegemonyanın yahut 'tarihsel blok'un oluşmasına bağlıdır. Bu ittifak ve tutunduğu gerçeklik kavramlaştırmasının, *belli* ekonomik amaçların ve 'sınıf' çıkarlarının sınırlamalarına hapsedilmiş olmaması, *evrensel* ve bir bütün olarak insanların genel özlemlerinin ilgisini çeken bazı tutumlara dayanması gerektiği de ortadadır.

II

MODERN İTALYA'NIN GELİŞMESİ 1861-1914

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine doğru Avrupa gergin bir istikrar ve artan bir refah dönemine girdi. Fransa-Prusya savaşının bittiği ve Almanya'nın birleştiği 1871 yılında, Avrupa haritasına egemen olan büyük güçler İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan'dı. Sömürgeci üstünlüğü ele geçirmek için özellikle Afrika'da süren uluslararası rekabet dış politikayı belirlese de, bu ülkelerin askeri genişlemeye olan ilgisi artık azalmış, kaynaklarını toplumsal ve ekonomik gelişmeye yoğunlaştırmışlardı. Ekonomi alanında bu gelişmeleri güdümlleyen şey, kıta Avrupası'nın en ileri sanayi ülkesi olan İngiltere'nin önderliğinde ağır sanayinin, özellikle demir ve çelik üretiminin artması, yeni ürünlerin ve imalat tekniklerinin ortaya çıkması oldu. Modernleşmeye yönelişin işaretleri en çok Almanya'da görülüyordu ve bu ülkenin sahip olduğu askeri ve sınai güç yüzyılın sonunda onu ulus devletlerin en güçlüsü haline getirmişti.

Önde gelen ulus devletlerin gücünün kaçınılmaz anlamı, daha küçük devletlerin büyük komşularından koruma istemek zorunda olmalarıydı. Ancak bu bağımlılık ilişkilerini resmen tanımak bir tür çelişki doğuruyordu, zira bunlardan kaynaklanan antlaşma ve ticari ayrıcalıklar güç dengesini sürdürmede büyük güçlerin küçük devletlerin rolünü tanıması anlamına geliyordu.

Bu diplomatik, askeri ve ekonomik dengenin potansiyel hassaslığı, hem devletler arasında hem de büyük devletlerin kendi içerisinde ulusal bağımsızlık ve kendi kaderini tayin etme yönündeki genel bir isteğin belirmesiyle daha da karmaşıklaştı. Örneğin, Doğu Avrupa'da Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Karadağ, sonra Sırbistan, 1878 yılı itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bağımsızlık elde etmeyi başarırken, Orta Avrupa'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yönetenlerin karşısına sıkıntı yaratan bir görev, ortak kimlikleri Habsburg İmparatoru Franz Joseph'in giderek sembolikleşen varlığına dayanan çok geniş bir yelpazedeki farklı ırk, dil ve kültürel gelenekler arasında ulusal dayanışma benzeri bir görüntü yaratma görevi çıktı. Benzer sıkıntılar, 1871 yılında Fransa-Prusya savaşının sonunda Almanya'nın demir cevheri açısından zengin olan Alsas ve Lorraine şehirlerini ilhak etmesi üzerine, Almanya ile Fransa arasında da çıkmıştı. Büyük devletler bu tür bağımsızlık isteklerini, yüzyıl değişene kadar, çoğunlukla büyük bir askeri karışıklığa yol açmadan önleyebiliyordu; bununla beraber, istikrar sağlanacaksa onları da hesaba katmak zorundaydılar. Özellikle dikkate alınması gereken ve önde gelen güçler arasında kendi yerini alacak gibi görünen ülkelerden biri de birliğini yeni oluşturan İtalya ulus devletiydi.

İtalya'nın birleşme süreci (*Risorgimento*, yani yeniden yükseliş), büyük ölçüde devletler arası rekabetlerden kaynaklanan dışsal ve milliyetçi self-determinasyon özlemlerini anlatan içsel süreçlerin doğrudan bir sonucuydu. 1861 yılındaki resmi birleşmeden önce İtalya yarımadası yabancıların yönetimindeki şehir devletlerinden oluşuyordu. Kuzeyde Lombardiya ve Venedik, güneyde Napoli ve Sicilya (İki Sicilya Krallığı) Fransız; Avusturya ve Bourbon yönetimi altındayken, orta İtalya'daki Papalık Devletleri Roma'daki Papa'nın egemenliği altındaydı. İtalya'da ulusal kimlik arzusunu iki grubun çabaları doğurmuştu: aydınlanmacı reformist Kont Camillo Benso di Cavour önderliğindeki

İlimli Parti ve önceleri Giuseppe Mazzini, sonraları da Giuseppe Garibaldi önderliğindeki cumhuriyetçi Eylem Partisi. 1859 yılında kuzeyin zengin Sardinya-Piemonte bölgesinde, eşit zenginlikteki komşu Emilia Romagna ve Toskana şehirleriyle birleşme öncesi duyguları da kasıtlı olarak besleyen iddialı bir reform ve modernleşme programı uygulamaya koyan Kont Cavour, Nice ve Savoie bölgesini onlara devretme karşılığında Fransa'dan, Avusturya'yı Lombardiya dışına çıkarması yönünde yardımını talep etti. Cavour daha sonra Garibaldi'nin yönettiği Eylem Partisi'yle her an bozulabilecek bir ittifak kurdu ve ertesi yıl Eylem Partisi güney illerini özgürleştirmek için ünlü 'kıızıl gömlekli' askeri seferini başlattı. Sicilya ve Napoli özgürleşir özgürleşmez Piemonte ordusu güneye ilerledi; 1861 yılı baharına gelindiğinde birleşmeyi tamamlama yolunu kuzeyde sadece Roma ve Venedik çevresindeki Papalık Devletleri engelliyordu. Garibaldi'nin Fransız askeri birliklerini 1862 ve 1867 yıllarında iki kez bozguna uğratma girişimine rağmen Roma'nın nihayet bağımsızlığa kavuşması, Prusya'ya karşı zafer kazanmak için Fransa'nın kendi rızasıyla askeri birliklerini geri çekmek zorunda kaldığı 1870 yılını buldu. Roma, İtalya'nın yeni başkenti olurken, Vatikan Devleti'nin egemenliği Papa'da kaldı. Bu arada, İtalya'nın Avusturya ordusu karşısında aldığı yenilgilere rağmen, Avusturyahlara karşı Prusya'nın başarısının bir sonucu olarak Venedik, 1866 yılında özgürlüğüne kavuşmuştu.

İtalya'nın resmi ve siyasal birliğinin sağlanmasının, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve toplumsal birliğin sağlandığı anlamına gelmediğini belirtmek gerekir. Oldukça farklı ekonomik gelişmişlik ve zenginlik, okuryazarlık düzeyleri, dil farkları, kurumsal ve siyasal karmaşıklıklar, birleşme sürecinin önüne ciddi engeller çıkarmıştı. Hepsini birden ele aldığımızda bu farkların ortak özelliğinin, kuzeye oranla güneyin geri kalmışlığından ve örgütlü yapısı sayesinde birleşmeyi birinci plana getiren eğitimli ve siyasal olarak etkin olan azınlıkla, birleşmenin olası yararlarına ikna olmak şöyle dursun, çoğu eğitimsiz, kendi çıkarını gö-

zetmeyen ve örgütsüz çoğunluk arasındaki ayırmadan kaynaklandığı söylenebilir. 'Yasal' İtalya'yla 'gerçek' İtalya'yı uzlaştırmak için ardı ardınca girişimlerde bulunulurken, birleşmeyi izleyen on yıllar boyunca İtalya'da süren gelişmeler bir bakıma bıçak sırtında ve bölük pörçük ilerleyen gelişmeler niteliğine büründü.

En başta, ülke büyük ölçüde tarıma dayalıydı ve sanayileşme için gereken önkoşulların çoğundan yoksundu. Ne kadar küçük olsa da imalat ve ağır sanayi, Milano, Cenova ve Napoli etrafındaki yarı kentleşmiş alanlarda ve ipek üretim alanları olan kuzeydeki Lombardiya ve Piemonte'deydi. Bu sanayiler istisna sayılırdı, ancak nüfusun önemli bir çoğunluğu son derece sınırlı, örgütlenmesi feodal toplumdan biraz farklı olan basit bir geçimlik ekonomi içinde yetersiz bir yaşam sürüyordu. İtalya'nın mali durumunun da çok zayıf olması, ülkeyi yağmacı yabancı banka ve yatırımcıların ilgisine karşı korunmasız bırakıyordu. Bu zorluklara rağmen, bölgeler arası gümrük tarifeleri sisteminde yeni düzenlemeler, su kanalı ve demiryolu ağlarının genişlemesi de dahil olmak üzere altyapısal iyileştirmeler ve çeşitli ağır tarımsal vergilerin koyulması, kademeli olarak yerli sanayinin büyümesi ve dış ticaretin artması için bir temel hazırladı.

Siyasal alandaki gelişmelere, sağ kanat ılımlılar ve sol kanat cumhuriyetçi Eylem Partisi'nden oluşan iki genel grubun iktidar mücadelesi damgasını vuruyordu. Fakat bu grupların ortaya koyduğu reform ve modernleşme programları hemen hemen ayrıydı, bu yüzden yüzyılın sonuna kadar ülke uzun dönemli planlama yerine, daha çok acil çıkarlar üzerine kurulan bir dizi değişken ittifak ve geçici koalisyonlarla yönetildi. Bu Liberal-İlimli uzlaşma programının doruk noktasına 1870'lerin sonu ve 1880'ler boyunca sol kanadın Agostino Depretis başbakanlığında elde ettiği bir dizi seçim zaferi sonrasında ulaşıldı. Depretis'in partideki *Risorgimento* karşıtlarını birleşik merkezi bir bloğa 'dönüştürme' çabasındaki politikasına atfen *trasformismo* adıyla bilinen bu dönem, siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda

İtalya'yı Avrupa'nın diğer bölgelerindeki gelişmelerle aynı düzeye yükseltecek bir reform döneminin habercisiydi. 1870 yılında nüfusun yüzde ikisinden azının oy verme hakkına sahip olduğu anlamına gelen son derece sınırlayıcı yasalarda iyileştirme yapılarak, altı yüz bin olan seçmen sayısı 1882 yılında iki milyona çıkarıldı (Seton-Watson, 1967: 51). Mısır öğütme üzerinden acımasızca alınan *macinato* vergisi 1880 yılında kaldırılırken, bazı finansal ve mali reformlar lirenin değerini artırdı ve o çok ihtiyaç duyulan yabancı yatırımları ülkeye çekti. Altyapı ve barınma kolaylıklarını geliştirmeyi amaçlayan kamusal bayındırlık işleri programına yapılan harcamaların artmasıyla birlikte, özellikle genişleyen kent merkezlerinde standart-zorunlu temel eğitim sistemi getirildi. Oldukça iddialı bir demiryolu inşaa programı, donanmanın yeniden hazır hale getirilmesi ve bir bakıma savurgan bir askeri genişleme de, Depretis İtalya'yı kuvvetli bir uluslararası güç haline gelme rüyasını gerçekleştirmeye çalışırken yürütülen işlerdi.

Bu gelişmeler ekonominin kademeli olarak modernleşmesine eşlik etti. Tarımda arazi ıslah programları, kuzey ve orta İtalya'da yeni tarımsal ürünlere, yeni üretim yöntemlerine geçilmesi ve güneyde üzüm, turunçgil üretimine yönelinmesi, kademeli ama yine de ciddi bir ihracat artışına ve ithalatın azalmasına yol açtı. Özellikle demiryolu ve diğer inşaat projeleri, tekstil sanayinin makineleşmesi için gereken sanayi ürünlerine talep hız kazandıkça kuzeydeki Cenova, Milano ve Torino 'sanayi üçgeni'ndeki gelişmeler de arttı.

İtalya, kömür ve diğer hammaddelerin ithalatı için komşularına, kendi üretimi için de dış pazarlara gittikçe bağımlı hale gelirken, elbette bu gelişmeler kendi başına olmadı. Dolayısıyla, *trasformismo* sırasında İtalya'nın dışişlerine olan yaklaşımını, geniş ölçüde bu ve buna benzer başka ekonomik faktörler ve Avrupa devletleri arasında yeniden ortaya çıkan dış çıkar rekabeti

belirledi.¹ İtalya'nın zayıf pozisyonunun sonuçları 1878 yılında yapılan Berlin Kongresi'nden sonra açıkça ortaya çıktı. Anlaşma İtalya'yı biraz belirsiz bir konumda bıraktı, çünkü İtalya Kuzey Afrika sahilinde bulunan Trablusgarp'ı topraklarına katmak isterse destekleneceği yönünde biraz muğlak bir vaat karşılığında, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki kazanımlarını kabul etmek zorunda kaldı. İşler o kadar açık yürümüyordu, yine de Almanya, Fransa'nın komşu Tunus vilayetini talep etmesini, Fransa'yla dostluk ilişkisi geliştirmek adına destekliyordu. 1881 yılında Fransa Cezayir'den saldırıya geçti, Tunus vilayetini işgal etti ve kendi himayesi altına aldı. Bu durum, kısmen Tunus, Sicilya adasına sadece birkaç mil uzakta olduğu için, Fransa'ya o bölgede kayda değer bir stratejik avantaj sağladı.

Bu diplomatik yenilgiden kaynaklanan ulusal küçük düşme duygusunun İtalya'ya etkisi, derin ve uzun ömürlü oldu. Psikolojik açıdan bu olay, birleşmenin temelinde olan kendi kaderini tayin hakkını ve cumhuriyetçilik duygularının pek çoğunu yeniden canlandırdı. Ekonomik ve askeri açıdansa, Akdeniz'in Afrika kıyısında güvenli bir stratejik nokta edinmenin önemine işaret etti, karşılığında da İtalya'nın yolunun kendi geçmişinin ihtişamına yeniden kavuşmak ve modern sanayi çağında ileri gelen güçlerden biri haline gelmek yönündeki genel kanıyı besledi. Milliyetçi duygulardaki bu artış ve güçlü bir kendi kendini önemseme duygusunun ortaya çıkması, İtalya'nın sonraki yirmi yılda dış politikaya yaklaşımının baskın özelliği oldu, tepe noktasına da 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesiyle ulaşıldı.

Bu dönemde İtalyan dış politikasının öncekiyle yakın alakalı ve ikinci yönü, özellikle Batı Afrika'da, İtalya'yı içine alan sınırla-

¹ Örneğin, İngiltere'nin kaygısı, Rusya'nın Orta Asya içlerine doğru genişlemesinin, kendisinin Hindistan ve Mısır'a ulaşmasını ters yönde etkileme ihtimaliydi. Almanya'nın buna benzer kaygısı ise, Rusya'nın Balkan devletlerinin işlerine müdahalesinin giderek artması ve olası Fransa-Rusya ittifakıydı.

rın güvenliğini sağlamaktı. Avusturya'nın Adriyatik üzerindeki ilgisine dair çekincelerin sürmesine rağmen İtalya'nın Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki ittifaka katılmasıyla, 1882 yılında ilk Üçlü İttifak oluştu. İttifak'ın 1887 ve 1891'de yenilenmesi ve İngiltere'yle tesis edilen dostluk antlaşmaları, yüzyılın sonuna kadar Avrupa'nın güçler dengesi içinde önemli bir oyuncu olarak İtalya'nın rolünü daha da sağlamlaştırdı.

Her ne kadar *trasformismo* İtalya için ekonomik ve toplumsal konsolidasyon dönemiye de, Depretis, kuzeyle güney arasında ve giderek zenginleşen şehirli orta sınıf elitiyle nüfusun genel kitlesi arasında devam eden ciddi farkı daraltmadı. Hem ekonomik gelişme hem de toplumsal ve siyasal reformlar kuzeye daha çok yarıyordu, ama sadece genel olarak değil, bu bölgede modernleşme ve sanayileşmenin faydaları, o bölgeye uğramayan toprak sahibi ve sanayiciden oluşan bir avuç güçlü azınlığın elinde yoğunlaşmıştı. Genel olarak söylersek, *trasformismo*'nun eksiklikleri, yinelenen bir sorunun, sınırlı ulusal kaynakları giderek genişleyen reform programına paylaştırmaya kalkma sorununun etrafında toplanmıştı.² Sol-sağ koalisyonunun hiçbir seçim programı bu sorunu çözemedi ve işin asıl mali yükü, kaçınılmaz olarak, vatandaşlık haklarından hâlâ büyük ölçüde yararlanamayan yoksul köylünün sırtına bindi. 1870'lerde ve 1880'lerdeki bir dizi mali kriz ve ithalat üzerindeki, özellikle Fransa'dan yapılan ithalatla ilgili sıkı dayatmalar 1887 yılında ticaret dengesinin bozulmasıyla kırsal ekonomi üzerinde ayrı bir baskı oluşturdu. Gelişme dönemlerinin arasına ekonomik durgunluk ve mali kargaşa dönemlerinin girdiği bu büyüme örüntüsü, yirminci yüzyıla kadar ısrarla devam eden bir eğilim ortaya çıkarmıştır.

Bu durumun yarattığı istikrarsızlık aynı zamanda, İtalyan toplumunun en fakir tabakasının maruz kaldığı sürekli baskıya karşı giderek büyüyen rahatsızlığında olduğu gibi, toplumsal bir

² Seton-Watson (1967:65), 1880 ila 1890 arasında harcamalar yüzde 58 artarken, devlet gelirinin sadece yüzde 18 arttığına ve 1876 ila 1887 arasında iç harcun 8,5 milyon lireten 11,5 milyon lirete çıktığını belirtiyor.

huzursuzluk ve isyan geleneği başlattı. Kırsal ve endüstriyel modernleşme sürecinin işçi sınıfının kendi niteliği ve bileşiminde önemli değişimlere neden olmasıyla, bu yeni bakış açısı daha da özendirici oldu. Değişimin hızı yavaştı ve bölgeler arasında bu oran ciddi biçimde farklıydı; genişlemekte olan imalat, tekstil ve mühendislik sektörlerinde iş bulmak için kasaba ve şehirlere yerleşmeye başlayan topraksız yoksulların sayısı giderek artıyordu. Yurtdışından giderek daha fazla mal ithal edilmesi sonucu kırsal ekonominin el işi ve yerel üretim ayağı zayıflamaya başlayınca, uzun geçmişi olan yerleşik yerli üretim düzeni de bozulmuştu. Ekonomik yapı içindeki bu evrimin, çok daha fazla sanayileşmiş olan İngiltere ve Almanya ekonomilerinde daha önce ortaya çıktığı gibi, kırsal köylülüğün topluca şehir proleteryasıyla yer değiştirmesinin bir habercisi olmadığını vurgulamak gerekir. Aslında, Gramsci'nin Sardinya adasında geçen çocukluğunun tartışılacağı bir sonraki bölümde görüleceği gibi, güneyin gündelikçi işçileri ve kiracı köylülerinin süren mahrumiyetleri, orta ve güney İtalya'nın *latifundi* mülkiyetinin niteliğinin yirminci yüzyıla kadar neredeyse değişmeden kaldığı gerçeğini öne çıkarır. Vurgulanması gereken nokta, ekonominin sanayi yönünün tarımsal olanın yerini aldıkça, üretim tekniği ve iş örgütlenmesindeki değişikliklerin kaçınılmaz olarak iş ilişkileri ve işgücünün bakış açısı üzerinde önemli bir etki yaratmış olmasıdır. Aynı zamanda, okur yazarlığın yaygınlaşması, iletişimin artması, daha büyük coğrafi hareketliliğin de dahil olduğu diğer faktörler, toplumsal bölünmenin nedenleri ve sonuçları hakkında *bilinçlenmenin genel düzeyini* artırmaya hizmet etmiştir. Başka bir deyişle, yoksulların kötü yaşam koşullarının tanrı eseri olmaktan çok kul yapısı olduğu daha da belirginleşmiştir. Kaçınılmaz biçimde, bu yeni bilincin bir sonucu olarak artan memnuniyetsizlik ve düş kırıklığı, toplumsal ve ekonomik eşitlik konularında iyileştirmeler için giderek artan doğrudan taleplerle ifade edilmeye başlandı.

On dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında, bu önemli istekler ve bunlara karşılık olarak geliştirilen toplumsal ve siyasal politikalar, bir bütün olarak Avrupa'da iç politikayı belirler duruma geldi. 1880'lerin ortalarında, örneğin İngiltere, Almanya ve Fransa, çalışma saatlerini kısıtlayan ve çalışma yaşının alt sınırını belirleyen yasal düzenlemeler getirdi. Kolera, difteri, tifo gibi bulaşıcı hastalıkların denetim altına alınmasındaki bilimsel gelişmelerle, antiseptik, anestezi kullanımı gibi tıbbi tedavideki ilerlemelerin başlamasıyla, halk sağlığı konuları gündemin ilk sırasına yerleşti. Gecekondu önleme projeleri, kentsel yeniden inşa benzeri altyapı iyileştirmeleri ve şebeke suyunun kanalizasyondan ayrılması, barınmada önemli düzeltilmeler ve temel kamu hizmetlerine ulaşmayı mümkün kıldı. Mülkiyetten yoksun işçi sınıfının yaşam koşullarında yavaş ve kısıtlı düzeltilmeler olsa da, rahatı yerinde olan orta sınıf sanayiciler ve toprak sahipleri çok daha hızla gelişti. Artan zenginliklerine ve özgüvenlerine karşılık olarak bu sınıflar, sonuçta yirminci yüzyılın 'tüketim toplumuna' yol açacak perakende satış devriminin başlaması anlamına gelen çarşıların ve büyük mağazaların ortaya çıkmasıyla, büyük bir hevesle yeni zevkler edindiler. Yeni ve egzotik yabancı mallara olan talebin hızla artması ve bunun, piyasası yüksek mevcut girişimciliği daha da teşvik etmesiyle birlikte, yeni yatırım ve spekülasyon fırsatları hızla çoğaldı. Buna karşılık, ticari faaliyetlerde artan miktar ve çeşitlilik yeni ticari kuruluş biçimlerinin güçlenmesine yol açarken, uluslararası şirket toplulukları ve sermaye şirketleri kademeli olarak önceki dönemlerin daha ataerkil ve yerli kuruluşlarının yerini aldı. Dolayısıyla, aslında yaşam standardında *genel bir artış* sağlanmasına rağmen, Avrupa toplumunun zengin tabakası, hâlâ, çalışan kitlelerinkinden çok daha iyi bir yaşam kalitesine sahipti; diğer bir ifadeyle, zenginle yoksul arasındaki uçurum eskisinden daha az değildi.

Yüzyılın sonuna doğru Avrupa ekonomileri bir bunalım dönemine girerken, bu görece mahrumiyetin etkileri daha keskin bir ilgi odağına dönüştü. Bu bunalımın en şiddetli sonuçlarından

biri, Avrupa dışındaki sömürgelerden gelen daha ucuz ithal mallar yüzünden tarımsal fiyatların çok düşmesiydi. Ticari dengeyi sağlarken aynı anda yerli ürünlerin de değerini koruma baskısı, ücretlerdeki düşüşle birlikte hayat pahalılığının artması, kaçınılmaz olarak işçi sınıfı arasında kaygı ve düş kırıklığı düzeyini yükseltti. Zayıflayan ekonomiden ve giderek huzursuzlanan işçi sınıfından kaynaklanan sorunları çözmek için ortaya atılan yeni politika, ilk kez 1850'lerde Richard Cohen ve İngiltere'deki Manchester Okulu'nun diğer üyeleri tarafından ileri sürülen *laissez-faire* felsefesinin yeniden gözden geçirilmesi etrafında yoğunlaştı. Yüzyılın sonraki kısmında, iş ve ticaret hayatına devlet müdahalesinin 'aydınlanmış öz-çıkarın' gelişimini zorunlu olarak engelleyeceğini savunan bu siyasal yaklaşım, yerini, büyüme ve istikrarın sağlanması için ekonomik ve toplumsal işlere devletin doğrudan müdahalesini uygun ve gerekli bir araç olarak gören daha 'müdahaleci' bir bakışa bırakmıştır. Yeni yasalar da, dolayısıyla, ithalatın denetimi ve sıkı gümrük tarifeleri aracılığıyla malların fiyatlarını ve ticaret akışını istendiği gibi yönlendirmek için çıkarılmıştı; yüzyılın sonuna gelindiğinde, bütün büyük Avrupa ülkeleri artık etkin bir korumacı strateji izliyordu. Ekonomi alanındaki bu değişiklikler, toplumsal alandaki değişikliklere eşlik ediyor, İngiltere'de [ılımlı sosyalist] Fabian Derneği ile Almanya'da Sosyal Politika Derneği gibi bir dizi geniş katılımlı orta sınıf reformist grup, çalışan kesimlerin tümünün durumunu iyileştirmeyi amaçlayan yasal düzenlemeler öneriyordu. Bu düzenlemelerin doğasındaki ilericiliğe ve hükümet kanadının benimsediği daha duygudaş ve insancıl bakışa rağmen, bunların kapsamı, daha önemlisi, bunların gerçekleşebileceği hız, çalışan sınıfların kendi taleplerine uzak düşüyordu. Artan düş kırıklığı ve gerçekleri görme duygusundan hareketle, ortak mülkiyet ve fırsat eşitliğine dayanan sosyalist ilkeler temelinde toplumun geniş kapsamlı ve daha hızlı yeniden örgütlenmesini savunan yeni işçi sınıfı örgütleri ortaya çıktı.

Yüzyılın sonuyla birlikte, bütün Avrupa'da yaygın bir şekilde sendika örgütleri ve sosyalist partiler kuruldu. Bunların en önemlileri İngiltere'de Sendikal Kongre (1868) ve 1893'te Bağımsız İşçi Partisi'ne dönüşen İşçi Temsilcileri Komitesi (1869); Almanya'da Wilhelm Liebknecht ve August Bebel önderliğinde 1869 yılında kurulan Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi, daha sonra 1890 yılında Karl Kautsky liderliğinde kurulan Alman Sosyal Demokrat Parti (SPD) oldu; Fransa'da 1895 yılında *Confédération Générale du Travail* (CGT) ve 1905 yılında Fransız Sosyalist Partisi (SFIO); Rusya'da Sosyal Demokrat İşçi Partisi (1898), daha sonra 1903 yılında Plehanov ve Troçki liderliğinde Menşevikler (azınlık) ve Lenin liderliğinde Bolşevikler (çoğunluk) olarak bölündü. Kendilerini temsil eden örgütlerini kurmalarına rağmen işçi sınıfı, iktidarı ele geçirmek için *etkili bir strateji* tasarlama sorununu hâlâ çözememişti. Bu yeni bir sorun değildi, fakat on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki siyasal ayaklanmalar, başta 1848 devrimi ve kısa ömürlü ama etkileyici Paris Komünü olmak üzere, sosyalistlere seçebilecekleri zengin bir strateji çeşitliliği sağlamıştı. Bu bağlamda mücadelenin önde gelenleri arasında yer alanlardan Pierre-Joseph Proudhon (1809-65) kendi kendine yeten yerel kooperatiflere dayalı, otoriter olmayan, ademi merkezîyetçi bir toplum düzenine geçişi savunuyordu; Paris Komünü'nün önde gelen isimlerinden Louis-Auguste Blanqui (1805-81) devlete doğrudan ve şiddetli bir saldırıyı savunuyordu; anarşist Mihail Bakunin (1814-76) köylülüğün kendiliğinden ayaklanmasından yanaydı; ve 1863 yılında Alman Genel İşçi Birliği'ni kuran Ferdinand Lassalle, işçi sınıfının gücünün anahtarının herkesin oy kullanma hakkının sağlanmasından geçtiğine inanıyordu. Bununla beraber, sosyalist stratejinin gelişmesi hakkında en önemli ve en uzun ömürlü etkide bulunan kişi Karl Marx'dı (1818-83).

Örneğin, kent proletaryasıyla köylülüğün rollerine ve sosyalist partinin nasıl titizlikle örgütlenmesi gerektiğine ilişkin temel teorik ve taktiksel farklılıkların tam olarak çözülmemiş olmasına

rağmen,³ Marx'ın en azından kısmen benimsenmesi, Marx'ın çözümlemesinin solda o güne kadar geniş ölçüde kabul görmüş pek çok ilkeyi kapsamasına bağlıydı. Birincisi, toplumun gelişmesi ve örgütlenmesinin, o toplumun ekonomik işleyişi ve kurumlarıyla çok yakın bağı olduğuna dair genel bir kabul vardı. Bunun peşinden, ekonomik yapı üzerindeki denetimi ele geçirmenin, temel toplumsal değişimi gerçekleştirmenin mutlak önkoşulu olması geliyordu. İkincisi, sadece işçi sınıfının çıkarlarının en iyi şekilde bütün işçi sınıfının dahil olabileceği bir kitle partisi aracılığıyla temsil edilebileceği değil, aynı zamanda bu çıkarların yalnız yerel değil, *enternasyonal* de olduğu kanısı genel kabul görüyordu.⁴ Üçüncüsü, parti içinde, özellikle kent proleteryaının önemli bir rolü olduğu kabul ediliyordu, çünkü onun modern sanayi süreçleri hakkındaki bilgisi yeni sosyalist ekonominin biçimlenişi için önemliydi. Son olarak, sadece sosyalistlerin değil, karşıtlarının arasında da hakim olan genel kanıya göre, devrimci değişim fazlasıyla gündemdeydi; başka bir ifadeyle, devrim, gerçekleşmesi mümkün olan teorik bir şey değil, olası bir sonuçtu.

Devrimci değişimin teorik temelini ve genel ilkelerini belirledikten sonra iktidarı kazanmaya yönelik daha önceki girişimlerin ne derecede etkili olduğunu göz önüne alan sosyalistler, az çok farklı iki strateji arasında seçim yapmakla karşı karşıya kaldı. Bir

³ Marx'la Bakunin arasında 1876 yılında bölünmeye neden olan şey bu farklılıklardı, bunun sonucunda Birinci Enternasyonal dağıldı. Ayrıntılar için bkz. Karabel (1976).

⁴ Bir ülkenin çalışan sınıflarının, diğer ülkelerde kendileri gibi işçi olanlarla ortak noktalarının, kendi ülkelerinin burjuva orta sınıflarından daha fazla olduğunu öne süren sınıf mücadelesinin enternasyonal boyutu, 1864 yılında Birinci Enternasyonal İşçi Birliği'nin kurulmasıyla Marx tarafından resmen belirlenmişti. Gerçi, Birinci Enternasyonal, 'dünyanın bütün işçileri'ni birleştirme amacını büyük ölçüde başaramadı, ama yine de, 1919 yılında kurulan Komintern'in, yani Birinci Komünist Enternasyonal'in dayandığı ideolojik ve pratik çerçeveyi oluşturmuş oldu.

tarafıta, burjuva devletinın kurumlarına şiddetli ve doğrudan bir saldırıyla kapitalist sistemi tümünden yıkmayı içeren hepten *devrimci* yaklaşımı benimseyebilir, diğier tarafıta kurumsal çerçevenin bazı yönlerini kabul ederek, yasal ve barışçıl seçimlerde elde edilecek üstünlükle bu çerçeve üzerinde denetimi ele geçirmeye çalışmayı içeren daha aşamalı *reformist* yaklaşımı yeğleyebilirlerdi. İkinci yaklaşımın, 1917 yılındaki Rusya Devrimi istisna olmak üzere, bugüne kadar sosyalist siyaset içinde büyük ölçüde ağır basan eğilim olduğunu, ayrıca sol kanattaki partiler içinde meydana gelen muhtelif bölünmelerin, hiç şaşmaksızın, doğası gereği ihtiyatlı ve ağırkanlı olan reformist stratejinin yarattığı hayal kırıklığından kaynaklandığını söylemek doğru olur. Hiçbir yerde, bu reformist ve devrimci stratejiler arasındaki çekişme bizzat İtalya'da olduğu kadar belirgin olmadı. 1890'ların başında İtalyan Sosyalist Partisi'nin, *Partito Socialista Italiano* (PSI), kurulmasından yirmi yıl sonra Mussolini'nin Ulusal Faşist Parti'sinin ortaya çıkışı ve dikatörlüğüne kadar, bu konular İtalya sol kanadının söylem ve tavırlarına egemen oldu.

Trasformismo'nun İtalyan toplumunun toplumsal ve ekonomik durumunda önemli değişiklikler yarattığı belirtilmişti, fakat başka yerlerde de olduğu gibi, bu değişikliklerin faydalı yanları toplumsal hiyerarşinin alt katlarına pek sızmadı. 1870'lerde, devam eden bu eşitsizlikten kaynaklanan karşıtlık, Marx'ın fikirlerinin ve Enternasyonal Hareket'in ideolojisinin İtalya'da kök salmasıyla, daha homojen biçimler almaya başladı.⁵ Ödünlerin, birlikte yapılan grev eylemleriyle elde edileceğinin giderek farkına varılması, 1880'lerde hem kır hem de kent sendikalarını ortaya çıkardı. 1892 yılına gelindiğinde, solun başta gelen militan grupları birleşerek PSI'yi kurdular ve sağ partilerle ittifak yapılmamalı

⁵ Bakunin'e göre kendiliğinden devrimci bir kopuş için, özellikle, geniş kırsal nüfus verimli bir taban oluştıuruyordu, bu yüzden Eylem Partisi'nin daha militan kanadından bir dizi üyeyi kendine çekmeye başladı. Fakat, Emilia-Romagna bölgesindeki kısa bir ayaklanma döneminden sonra Bakunin İsviçre'ye kaçmak zorunda kaldı ve 1878 yılında orada öldü.

diyerek, *trasformismo* karşıtı politikaya sahip reformist bir strateji benimsediler. Kentin çıkarlarıyla kırsal çıkarlarının birleştirilmesinin etkisi, beraberinde, yeni biraraya gelen Parti'nin daha da genişlemesini getirdi; parti, militan coşkusuyla büyük oranda eşitlikçi sosyalist bir gelecek vizyonunun yaygınlaşmasından alan çok sayıda genç öğrencinin ve aydının desteğini aldı. Bu bağlamda özellikle etkili olan iki kişi, Antonio Labriola ve Filippo Turati'dir.

Önde gelen İtalyan felsefeci ve tarihçilerden Labriola, Marx'ın düşüncelerine umulan ilgiyi gösterirken, 'praksis felsefesi'nin, *teori* ile *eylem* arasındaki, yani, tarihin çözümlenmesi ve yorumu ile tarihin seyrini değiştirme *pratiği* arasındaki ilişkinin karşılıklı doğasının son derece ikna edici bir değerlendirmeyi temsil ettiğine inanıyordu. 1904 yılındaki ölümünden sonra Labriola'nın bir nebze idealist-Hegelci konuma düşmekle eleştirilmesine rağmen, İtalya'da Marksist akıma akademik anlamda bir saygınlık ve meşruluk sağladığı için, zamanın önde gelen aydınları üzerindeki etkisi yine de kayda değerdir. Labriola, İtalyan Marksizmi'nin akademik boyutta doğallaşmasına katkıda bulunurken, bunun pratiğe yönelik siyasal bir sosyalist programın temeli şeklinde gelişmesi büyük ölçüde Turati'nin çabalarıyla oldu. Bologna Üniversitesi'nde hukuk okuyan Turati, işçi sınıfının birlik ve dayanışmasının demokrasinin gelişmesiyle el ele gittiğine ve bu iki gücün birleşmesinin kaçınılmaz olarak, proleteryanın zaferiyle sonuçlanacağına inanıyordu. Bu yaklaşımın doğasındaki reformist nitelik, kaçınılmaz olarak, solun radikal kesimlerinden ciddi eleştiriler aldı; fakat Turati'nin İtalyan sosyalizmi üzerindeki etkisi, 1922 yılında resmi olarak PSI'den ihraç edilmesinden sonra bile gücünü korudu.

1880'li ve 1890'lı yıllarda İtalya'da *sosyalist* bir sol kanadın ortaya çıkması ve güçlenmesi, kurulu ulusal siyaset düzeyinde sürekli bir toplumsal huzursuzluğun ve genel bir istikrarsızlığın olduğu bir döneme denk geldi. 1887'de Depretis başbakanlıktan

istifa etmiş, onun yerine, muhalefetteyken eleştirmiş olmasına rağmen *trasformismo* politikasının değişen ittifak sistemini uygulamaya devam eden Francesco Crispi geçmişti. Crispi geniş tabanlı reformist politikaların peşini bırakmadı ve aralarında oy verme hakkını neredeyse bütün okur yazar erkeklere kadar genişletme, yerel hükümet reformu, hukuk sistemi ve ceza yasasının topluca yeniden düzenlenmesi ve standart hale getirilmesinin de olduğu yasal değişiklikleri yaptı. Bütün bunlara karşın, 1891 yılında gelen mali krizden sonra Crispi istifaya zorlandı ve sağın yeni lideri Antonio Di Rudini başbakan oldu. Bütçeyi dengelemeyi amaçlayan askeri harcamaları kısma konusunda destek bulmayı başaramayan Rudini de ancak bir yıl başbakanlık yaptıktan sonra istifa etti ve yerine hukukçu ve önemli bir devlet memuru olan Giovanni Giolitti geçti. Kriz devam etti; diğer yanda, birincisi, hükümetin Sicilya'daki haydutluk faaliyetleriyle ve halk arasında patlak veren ciddi huzursuzlukla ilgilenme konusundaki yetersizliği ve belirgin isteksizliğiyle, ikincisi, Giolitti ve pek çok bakanının 1889 yılında neredeyse iflasın eşiğine gelen Roma Bankası'ndaki faaliyetler etrafında dönen rüşvet ve zimmet suçlarına karışmasıyla yeni hükümete olan güven zayıfladı. 1893 yılının Kasım ayında Giolitti istifa etti ve yetmiş beş yaşındaki Crispi göreve geri döndü. Hemen arkasından Sicilya'da ve anakarada bir baskı dalgası oldu ve aralarında PSI'nin de olduğu pek çok radikal örgüt geçici olarak yasadışı sayıldı ve liderleri tutuklandı. Gelir vergisiyle, tuz, şeker, içki, ithal buğday gibi temel malların vergisinin artırılmasını da içeren sıkı mali önlemler alındı. Crispi'nin adaletsiz ve otoriter önlemleri, daha önceleri koalisyon sistemini destekleyenlerin çoğunu öfkelenlendirmekle kalmadı, aynı zamanda halkın desteğinin, banka skandallarına bulaşmamış kişilere ve bu kişilerin ileri sürdüğü yeni fikirlere yönelmesine sebep oldu.

Fakat 1896 yılında Crispi'nin nihai çöküşüne neden olan şey, dış politikada yaşanan bir krizdi. Cripsi yoğun bir şekilde, 1870'lerde Batı Afrika'nın Kızıldeniz kıyı şeridinde kurulmuş

olan İtalyan sömürgelerinin durumunu güçlendirmeye çalışıyordu. 1889'la birlikte art arda gelen askeri seferlerle Eritre kolonisinin ve Habeşistan (Etiyopya) Kralı II. Menelik'le yapılan anlaşmayla Habeşistan ve İtalyan Somalisi naipliklerinin kurulması sağlandı. 1893 yılında Crispi'nin başbakanlığa dönmesinden kısa bir süre sonra II. Menelik, Rusya ve Fransa'dan aldığı destekle, anlaşmayı iptal etti ve bölgedeki çıkarlarını korumak üzere İtalya'yı yeni bir harekâta zorladı. Önemli başarılarla bulunmuş olan İtalyan ordusu, 1896 yılında Adowa'da, beklenmedik bir şekilde Menelik tarafından ağır bir hezimete uğratıldı. Yaklaşık 5.000 İtalyan öldü, ayrıca 2.000 kişi esir alındı. Daha önce belirtildiği gibi, ülkenin misyonunun medeniyet ve kültürün sınırlarını genişletmek olduğu şeklindeki genel kanı, İtalyan halkının özellikle bu tür zaferlere karşı duyarlı olduğu anlamını taşır. Crispi kamuoyundaki infial karşısında tutunamadı ve Mart ayında son kez başbakanlıktan ayrıldı. Crispi'nin iktidardan düşmesi, bankacılık ve mali krizleri kuşatan genel güvensizlik ve düş kırıklığıyla birlikte, aşırı belirsiz ve istikrarsız bir dönemin başlamasına yol açtı. Bundan sonraki beş yıl içinde en az dört koalisyon hükümetinin geliş gidişi, Giolitti'nin 1903 yılında başbakan olarak döndüğünde nihayet bir önlem almayı başarmasına kadar sürdü. 1906 yılının Şubat ile Mayıs ayları arasındaki ve 1909 yılının Aralık ayından 1911 yılının Mart ayına kadar olan iki kısa dönem dışında, Giolitti 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verene kadar iktidarda kaldı.

Giolitti'nin dönüşünden önce, ekonomisi zayıf olan ülkede kırsal ve kent yoksullarının önemli bir kısmı üzerinde son derece dayanılmaz baskılar varken, toplumdaki huzursuzluk ve militanlık bütün İtalya'da artmaya devam ediyordu. 1898 yılında tarımsal hasadın iyi olmaması ve bunun sonucunda ekmek fiyatındaki artışın peşinden gelen gösteriler ve kitlesel grevlerle bu kriz daha da şiddetli bir hale geldi. Bu toplumsal ve siyasal karşıklık döneminde art arda gelen hükümetler parlamentoda sola muhtaç

duruma düştüler; böylece solun, özellikle sosyalist partilerin gücü arttı.⁶ Sol örgütlerin tamamının doğası gereği sosyalist olduğunu veya siyasal ve stratejik konularda tam bir anlaşma içinde olduklarını söyleyerek bu gücün boyutunu abartmak yanlış olur, ama bunlar İtalyan işçi sınıfının bilincinin oluşmasında önemli bir gelişmenin temsilcisidirler ve en azından bir ölçüde, on yıllarca sürecek devrimci dalganın temelini atmışlardır. Ancak, kabul etmek gerekir ki, İtalya'da radikal sosyalizmin sonuçta yenilgisine yol açan şeyin, yani kararlı bir önderlikten yoksun olmanın izleri, bu oluşum döneminde gerçekleşen etkinliklerin tipik bölünmüşlüğüne ve taktiksel kararsızlığına kadar uzanır.

Başka örgütlenmeler çalışan sınıflardan destek almaya başlarken, siyasal arenada parlamento dışında da önemli değişiklikler oluyordu. Kırsal ve kentsel sendikacılığın artmasının yanı sıra, Katolik Kilisesi mensupları siyaset işlerinde giderek daha etkin hale geliyordu. Bu durum, Kilise'yle devlet arasında *Risorgimento* sırasında gelişen oldukça düşmanca ilişkiyi bir tür çözüme kavuşturdu. 1878 yılında Papa olduktan hemen sonra XIII. Leo, Katoliklerin siyasete karışmasını yasakladı ve 'iman sahibi olanları liberalizmin kirlerinden muaf, ulusun geri kalanından uzak tutmak' için Katolik Eylem adlı yeni bir örgüt kuruldu (Seton-Watson, 1967: 59). Yeni bir merkezi yönetim biriminin, *Opera dei Congressi*, himayesi altında, Kilise İtalya'nın her yerinde son derece örgütlü ve etkili bir ağ oluşturdu. Vatikan'ın parti politikalarına karşı tavrı belirsizliğini korusa da, ilk Katolik milletvekilleri

⁶ Bu değişen güç dengesinin göstergesi, solu temsil eden milletvekillerinin sayısındaki artıştır. 1892 yılında beş olan sosyalist milletvekili sayısı 1895'de on beşe, 1900'de otuz üçe çıkmıştır. Bunlara, maksimalist kanat bakış açısını temsil eden 63 radikal ve cumhuriyetçi milletvekili ve ayrıca daha ılımlı sosyal demokrat konumu temsil eden 116 milletvekili ilave edilebilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, hükümetin 84 milletvekili fazlası olsa da (296'ya karşı, solun toplamı 212), aslında oylar iki blok arasında aşağı yukarı eşit olarak bölünmüştü ve aşırı solun oy oranı toplamın yüzde 25'i civarındaydı (1,27 milyonda 334.000) (Seton-Watson, 1967: 195).

1904 yılında meclise girdi ve 1913 yılına gelindiğinde Katoliklerin elindeki sandalye sayısı yirmi dokuza çıktı. 1914 yılında daha politik düşünen XV. Benedict'in Papa seçilmesiyle, Kilise diğer tereddütlerinden de kurtuldu ve ilk bağımsız Katolik Parti, İtalyan Halk Partisi (*Partito Popolare Italiano*), 1919 yılında kuruldu. Yeni bir Katolik sendika örgütünün, İtalya İşçi Konfederasyonu'nun (*Confederazione Italiana del Lavoro; CIL*) 1918 yılında kurulmasının ardından, Katolik işçi sınıfının temsil edilmesine verilen destek artmış oldu. Nüfusun büyük çoğunluğu Katolik olduğu için ve Kilise özellikle kırsal yoksullar arasında zaten etkili bir örgütlenme sistemine sahip olduğu için bu gelişmeler genel siyasi bilinç ve katılım yönünde önemli bir ileri adım oluşturdu.

Birbiri ardına gelen hükümetlerin, işçi sınıfının taleplerine karşı daha duyarlı bir tavır almaya zorlandığı yeni yüzyılın ilk yıllarında radikallerin ve sosyalistlerin konumu daha da güçlendi. Bir tarafta toprak sahipleri ve sanayicilerin güçlü çıkarları, diğer yanda örgütlü işgücü arasında hükümet bir ara yol bulmaya çalıştı, fakat baskıdan liberalizme geçiş kısa sürede kendi sorunlarını doğurdu. Bu yeni siyasi müzakere evresi sol partilerin içindeki sorunları alevlendirirken, radikal sosyalistler asıl amaçlarına, yani burjuva liberalizminin yerine toptan sosyalizmi koymaya, bir ihanet olarak adlandırdıkları bu duruma hemen tepki gösterdiler.

Bu farklılıklar 1904 yılındaki PSI Parti Kongresi'nin bir oturumuna konu oldu. 'Bugerru katliamı'yla (3. Bölüm'e bakınız.) Sardinyalı maden işçilerinin yaşadığı feci baskıya tepki olarak genel grev ilan edilmesi çağrısı sonrasındaki anlaşmazlıklar üzerine, kitapta daha önce anahatları çizilen, reformist ve devrimci konumları temsil eden iki belirgin fraksiyon ortaya çıktı. Merkezde duran Turati ve Leonida Bissolati (1880'lerin ortalarında Emilia-Romagna bölgesinde kurulan köy kooperatiflerinin etkili ismi ve öncü sosyalist gazete *Avanti!*'nin 1896 yılındaki ilk yayın yönetmeni), Giolitti hükümetiyle ittifaklar yaparak işçi sınıfına

imtiyazlar getirecek reformist politikaları savunuyordu. Bu grubun karşısında, iktidarın zorla ve doğrudan zaptedilmesini savunan Enrico Ferri ve Arturo Labriola'nın (daha önce adı geçen Antonio Labriola ile karıştırılmasın) militan sendikalist fraksiyonu vardı. Sendikalistler partinin denetimini geçici olarak ele geçirdiler, fakat 1906 ila 1908 yılları arasında İtalya'nın kuzeyindeki Torino, Ferrera, Milano ve Parma şehirlerinde yaşanan bir dizi (sonuç vermeyen) genel grevden sonra, hem Ferri hem Labriola, giderek reformist bir pozisyonu benimsemiş, 1908 yılındaki PSI Kongresi'nde de Turati ve Bissolati, partinin denetimini yeniden ele geçirmiştir. Reformizme doğru bu yönelişin bir başka kanıtı da, 1906 yılında kurulan, açıkça siyasi olmayan, ılımlı, sendika ötesi örgüt Genel İşçi Konfederasyonu (*Confederazione Generale del Lavoro*; CGL) ile PSI'nin işbirliği yapmaya başlamasıdır. Artık PSI'nin çevresindeki saygınlık atmosferi kendini halk desteğinin artmasında da gösteriyordu ve CGL'nin üye sayısı durmadan artarken 1909 seçimlerinde parti, vekillerinin sayısını kırk bire çıkardı. Giolitti keza, işçi sınıfı örgütlerinin bu ılımlı tavrından ve gözle görülür olgunluğundan etkilenmiş ve erkek seçmen sayısını 3,3 milyondan 8,6 milyona çıkaran genel oy hakkını da içeren bir dizi yeni yasal düzenleme gerçekleştirmişti (Seton-Watson, 1967; 282).

Dolayısıyla, yirminci yüzyılın ilk on yılı boyunca, hükümetin işçi sınıfı örgütleriyle yeni bir ilişki içine girmesiyle, İtalya genel bir güçlenme ve siyasal tutum değiştirme dönemine girdi. Daha az militan ve daha sıkı örgütlenmiş nitelikteki işçi, meslek sahibi, memur ve bürokrat bakış açısına göre, müzakere ve uzlaşma yoluyla elde edilebilecek (ücretlerdeki ve koşullardaki) önemli iyileştirmeler reformist stratejinin geçerliliğini kanıtlıyordu. Fakat, işçi sınıfı kesimindeki genel iyileşme tek başına cömert bir hükümetle barışçıl işçilerin ve çalışanların örgütleri arasındaki yeni ortaklıktan kaynaklanmıyordu. Bundan sonraki on beş yıl boyunca İtalyan ekonomisi, imalat, mühendislik, tekstil ve motorlu taşıt üretiminin genişlediği, hızlı bir büyüme dönemine

girdi. 1896 ila 1913 yılları arasında kömür ithalatı en azından iki kat arttı, yıllık çelik üretimi yaklaşık on kat arttı ve aynı dönemde elektrik üretimi 100 milyon kilovat saatten, yaklaşık 2.600 milyona çıktı.⁷ Küçük firmalar büyük holdinglerin eline geçerken ve bütünüyle yeni sanayi dalları ortaya çıkarken, bu genişlemenin etkisi ve kitlesel üretimin başlaması, kaçınılmaz olarak sanayinin daha da merkezileşmesine yol açtı, 1914 yılında 220.000'den fazla kişi pamuk sanayinde, 200.000 kişi makine sanayinde ve 12.000 kişi motor üretiminde çalışıyordu. İletişim ve uluslararası ticaret de gelişti; hem İtalya içinde hem de İtalya ile onun Avrupalı komşuları arasındaki demiryolu ağı genişledi. 1881 yılında 28,5 milyon olan nüfus 1911'de yaklaşık 40 milyona çıkarken, sağlık hizmetleri gelişti ve ölüm oranları azaldı. Genel refah artarken kişi başına düşen milli gelir, 1896 yılından 1915'e kadar, yaklaşık yüzde otuz arttı. 1871 yılında yüzde yetmiş kadar olan okur yazar olmayanların oranı yüzde kırkın altına indi. Özellikle kadın ve çocukların çalışma saatlerine kısıtlama getiren yeni yasalar çıkarıldı ve emeklilikle sigorta düzeninde iyileştirmeler yapıldı.

İtalya'nın bu dönemdeki ekonomik büyümesi oldukça etkileyici olsa da, aslında modernleşme süreci, sadece Almanya'nunkiyile karşılaştırıldığında, daha önce sözü edilen eşitsizlik ve sömürü gibi toplumsal sorunları alt etmede büyük ölçüde başarısız kaldı. 1870'lerin sonuyla 1880'lerin başındakilere çok benzer eğilimlerin yansıttığına göre, ekonomik büyüme büyük ölçüde tarımda değil sanayide, güneyde değil kuzeyde yoğunlaşmıştır. Bu eşitsiz gelişme kaçınılmaz olarak işçi sınıfı örgütleri arasında yeni sürtüşmelere yol açtı. Fabrika ve işyeri temsilciliği konularında, reformist CGL ile daha militan olan İşçi Odaları (*Camera del Lavoro*) ve 1890'ların başlarında kurulan Ulusal Toprak İşçileri Federasyonu (*Federterra*) arasındaki önemli görüş ve strateji ayrılıkları yeniden su yüzüne çıktı. Bu ayrılıklar, CGL'nin aslında nitelikli işgücü

⁷ Bu ve aşağıdaki rakamlar Seton-Watson'dan (1967: 284-97) alınmıştır.

tabakasının, 'işçi aristokrasisinin', sendikal ve çoğunlukla muhafazakar çıkarlarını temsil etme eğilimindeyken, Odalar ve tarım sendikalarının daha geniş, daha farklı kentsel ve kırsal işçi gruplarının yararına belirgin bir siyasi müdahalede bulunmayı istemesinden kaynaklandı. Ayrıca, bütün bu örgütlerin üye tabanı Birinci Dünya Savaşı çıkana kadar genişlemeye devam ettiyse de, bunlar güneye değil kuzeye ait bir özellik olarak kaldı; dolayısıyla da toplam çalışan nüfusun sadece küçük bir bölümünün resmi temsilcisi oldu.

İşçi örgütlerinin kuzeydeki görece varlıklı ve güvenceli sanayi işgücü kesiminin çıkarlarına yönelik olduğu şeklinde algılanan önyargı, kaçınılmaz olarak PSI içinde sorunlara neden oldu ve 1910 yılı Parti Kongresi'nde, güneye verilen desteğin artırılmasını savunan en güçlü ses olan Gaetano Salvemini, Parti'yi kınayarak istifa etti. Bununla birlikte, güneyin geri kalmışlığı daha çok dikkat çekmeye başlamıştı ve orada yaşayanların kötü durumlarını iyileştirmeyi amaçlayan bir dizi proje başlatılmıştı. Napoli civarında sanayinin gelişmesi teşvik edilmiş, kamu hizmeti programları için harcamalar arttırılmış, doğrudan ve dolaylı vergilendirmelerde değişiklik yapılmıştı. Toprak sahipliği ve ortakçılık teşvik edilerek, geçici işçiliğe bağımlı olanların oranını azaltmak üzere, tarım uygulamalarını yeniden düzenlemek için girişimlerde de bulunulmuştu. Fakat bu çabalar büyük ölçüde kısıtlı genel iyileştirmeler getirmiş, geleneksel olarak süren eşitsizlikler, güneyin doğal coğrafi ve altyapı sıkıntıları kendini belli etmeye devam etmiştir.⁸

⁸ Güneyin sürekli geri kalmışlığının açık bir kanıtını Seton-Watson göstermiştir. Örneğin şöyle yazar: 'Kişi başına düşen gelir 1900 yılında kuzeyinin yarısından azdı. İtalya nüfusunun % 40'ını kapsıyordu, yine de 1911 yılında tükettiği toplam sanayi elektriği sadece Piedmont'ta tüketilene aşıyordu. (...) 1910-14 arasında ülkedeki ölüm oranı binde 19,2'ydi; güneyde en düşük oran 19,7 ile Calabria'da, en yüksek oran 22,6 ile Basilicata'daydı. 1911 yılında Cenova, Floransa ve Leghorn nüfusunun % 1'inden daha azı tek odada yaşarken, Bari'de bu oran % 42 ve Foggia'da % 70,5'di. Okuma yazma

Giolitti hükümetiyle yapılan reformist anlaşmanın uygunluğu üzerine çıkan bölünmeler, yirminci yüzyıl başlarında milliyetçi ve emperyalist emellerin İtalya'da yeniden güç kazanması üzerine daha da büyüdü. Daha önce belirtildiği gibi, genellikle İtalya'nın Avrupa'daki konumu daha çok uluslararası durumdaki değişikliklere göre belirlendi. 1902 yılında Almanya ve Avusturya-Macaristan'la olan Üçlü İttifak Anlaşması yenilendi ve İngiltere ile Fransa arasında yeni bir *Entente Cordiale* imzalanmasından sonra İtalya'yla Fransa arasındaki ilişkiler oldukça gelişti. 1906 yılında Fransa ve İngiltere'yle imzalanan anlaşmayla Batı Afrika'daki gerilim geçici olarak giderildi. 1910 yılıyla birlikte Avrupa'nın güçler dengesi, bir tarafta Almanya ve Avusturya-Macaristan diğer tarafta İngiltere, Fransa ve Rusya'nın olduğu iki büyük ittifak arasında kuruldu. İtalya'nın burada bulunduğu biraz karmaşık konum, her iki grupta da öyle ya da böyle dostluk temelindeydi. Sömürgelerdeki ve diğer sınırlardaki çekişmeler devam etti; bununla birlikte, ekonomik refahın sürekli olması giderek daha çok dış pazarların ve yeni hammadde kaynaklarının sömürülmesine bağlı hale gelmesi yüzünden yüzyılın ilk yarısı bir dizi diplomatik ve askeri krizle geçti.

bilmeyenlerin oranı kuzeyden güneye doğru giderek artıyordu. 1911 yılında (ülke ortalaması % 37,6 ile kıyaslandığında) Piedmont'ta % 11, Toskana'da % 37, Campania'da % 54, Basilicata'da % 65 ve Calabria'da % 70'ken, Sicilya % 58'le biraz gelişme gösteriyordu.' (Seton-Watson, 1967: 307)

Kırsal yoksulluğun önemli sonuçlarından biri, çok yüksek düzeyde göçe yol açmasıydı. Seton-Watson (1967) 1891 ile 1913 yılları arasında Avrupa'nın başka yerlerinde ve Amerika'da ekonomik kurtuluş arayan insanların resmi sayısının 129.000'den 873.000'e çıktığını belirtir, bunun yaklaşık olarak üçte ikisi hep güneyden gelmiştir (s. 313, not 4). Aksi takdirde devlete başkaldıracak çok sayıda insanın kaçması için çıkar yol gibi sunulan, bu dışa akış sadece bir tür emniyet sibobu görevi görmedi, aynı zamanda göçmenler kazançlarının büyük bir kesimini İtalya'daki ailelerine geri gönderdiği için önemli bir mali kaynak da sağladı. Ayrıntılar için bkz. Seton-Watson, 1967: 316.

İtalya'nın bu işlere doğrudan dahil olmaya karar vermesi 1911 yılında Almanya'nın, Kuzey Afrika kıyısındaki Fas üzerinde hak iddia ederek ikinci kez Fransa-İngiltere ittifakını bozma girişimi üzerine oldu. Almanya'nın giriştiği seferin başarısız olmasına karşın, Almanya'yla Fransa arasında, Fransa'ya Kuzey Afrika'da daha fazla toprak bırakmayı tanıyan yeni bir anlaşma yapıldı. Bu olaylar İtalya'da, Adowa'daki yenilginin ve 1881 yılında Fransa'nın Tunus'u ilhak etmesinin öcünü alma derdindeki milliyetçi duyguları yeniden harekete geçirdi.⁹ Yakın geçmişteki yenilgiler yüzünden ciddi şekilde zayıflayan derinlerdeki romantik ulusal tecelli duygusunu okşayan bir şey olarak, Libya'da Türklere karşı askeri operasyon yapma fikri liberaller ve Katolikler kadar milliyetçiler arasında da yankı buldu. 1911 yılının Eylül ayının sonunda Türklere ultimatom gönderilerek İtalyan birliklerine Trablusgarp'ta serbestçe hareket etme izni verilmesi istendi. Ültimatom reddedilince, önce Trablusgarp'ı sonra Libya sahil şeridindeki önemli limanları işgal etmeye yetecek, 35.000 askerin peşinden geldiği 1.600 kişilik bir İtalyan deniz gücü bölgeye sevk edildi. 50.000 kişilik takviye birliğine rağmen, Türk ve Arapların birlikte sergilediği direniş İtalya'nın ilerlemesini engelleyince saldırı kısa sürede kesintiye uğradı. Bunun üzerine Giolitti hükümeti, Türklerin elinde olan Ege adalarına saldırı düzenleyerek, Türklerin moralini ve kaynaklarını zayıflatmaya karar verdi. Bu hareket başarılı oldu ve 1912 yılının Ekim ayında Türkiye silah bırakmak zorunda kaldı.

Bu başarı iç sorunları geçici olarak unuttursa da, savaşın bedeli ağır oldu ve çözdüğünden daha fazla soruna neden oldu. Uluslararası alanda Ege seferi Balkanlar'daki durumu kötü etki-

⁹ Seton-Watson (1967), Ulusalçı Parti'nin 1910 yılındaki ilk kongresini şöyle tanımlar: 'ayrı cinsten emperyalistlerle *irredentista* partisinin, cumhuriyetçilerle monarşistlerin, demokratlarla eski sendikalistlerin, eski sosyalistlerle *garicilerin* toplantısı.' (s. 364).

leyerek 1912 yılında savaş çıkmasına yol açtı.¹⁰ Libya'nın kontrol altına alınması ülkenin sırtına önemli mali ve askeri sorumluluklar yükledi, bunun da karşılığı ülke içindeki siyasi havanın daha da kutuplaşması oldu. Sağ kesimde, Giolitti'nin savaşı yürütürken yeterince vatansever ve etkin olmadığını düşünen milliyetçiler, askeri güce ve otoriterliğe dayanan liberal karşıtı bir felsefeyi öne çıkarmaya başladılar. Baştan beri savaşa pek de hevesli olmayan sol kesimde, Libya seferi genel bir karışıklık yarattı. Parti'nin reformist kanadında, biri Bissolati diğeri Turati önderliğinde, iki fraksiyon ortaya çıktı. İlki, büyük ölçüde uygarlığı dış ülkelere yaymada proletaryanın meşru bir rolü olduğuna dayanarak, hükümete desteğin sürmesini savunuyordu. Bunun karşısında Turati, barbar ve demokratik olmayan bir yol izleyen hükümetin PSI'nin desteğine ihanet ettiğini, dolayısıyla Parti'nin derhal desteğini çekmesi gerektiğini savunuyordu. Bu kriz, PSI'nin 1912 yılı Temmuz ayındaki konferansında doruğa ulaştı. 1909 yılında Trento İşçi Odası Sekreteri olan Benito Mussolini, reformist sağ kanadın şiddetle ihraç edilmesini ve Bissolati'nin grubunun Parti'den çekilmesi gerektiğini iddia ediyordu. Hükümetin hâlâ arkasında olan halk desteğine ve reformist CGL'nin karşı çıkmasına rağmen, PSI kararlı bir şekilde sola yönelerek 1892 yılındaki kuruluş konferansında açıklanan siyasal bağımsızlık ve sınıf savaşı ilkelerini yeniden hatırlattı.

¹⁰ Kısaca belirtelim, Birinci ve İkinci Balkan Savaşları'nın nedeni Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın 1912 yılında oluşturduğu Birinci Balkan Birliği'ne tepki olarak süren Türkiye'nin taarruzudur. İtalya'yla Libya'da ve Ege'de yaptığı savaşla zayıflayan Türkiye kısa sürede yenilmişti. Bunu izleyen karışıklık içinde, Bulgaristan kendi başına Sırbistan'ı kendi topraklarına katmaya çalışmıştı. Romanya bu savaşa, Birlik'in geri kalan üç üyesinin yanında katıldı ve 1913 yılında Bulgaristan yenildi. Sonuç olarak Türkiye, Çanakkale Boğazı'nın batısındaki bütün topraklarını kaybetti, Yunanistan, kuzey Ege sahillerini rahatlıkla denetlemesini sağlayan, Trakya ve Selanik bölgesi dahil, güney Makedonya'nın büyük bir bölümünü elde etti. Arnavutluk bağımsız bir ülke haline geldi.

PSI'nin yeni mücadeleciliğine, halkın büyük bir kesimindeki *Giolittismo* ile ilgili artan bir huzursuzluk ve hoşnutsuzluk duygusu da eşlik edince, 1913 yılındaki genel seçimlerde birlik olan solun gücü, toplamda 508 olan milletvekilliğinin 169'una ulaştı.¹¹ Giolitti çoğunluğu sağlayamadı ve 1914 yılının Mart ayında Antonio Salandra başbakan oldu. PSI'nin yönetiminde bulunmuş ve 1912'de *Avanti!*'nin editörlüğünü yapmış olan Mussolini döneminde sol, güven içinde büyümeye devam etti; polisin Ancona'da hükümet karşıtı göstericilere müdahale etmesi üzerine genel grev çağrısı yapıldı. Birdenbire kendiliğinden gelişen, 1914 yılının Haziran ayındaki 'kızıl hafta' sırasında Adriyatik kıyısı boyunca Emilia ve Marche bölgelerine yayılan kargaşa ve şiddet, İtalya'da olası bir devrim için hükümete yeterli uyarıyı sağlamıştı. Ancak, ayaklanmaların yerel ve daha ziyade bölük pörçük doğası, aynı zamanda, sol örgütlenmenin bu birbirinden farklı unsurları düzenli bir bütün haline getirecek etkili bir önderlik geliştirmenin çok uzağında olduğunu da göstermişti.

Sırasıyla sol ve sağdan gelen kimi itirazlar İtalya'nın iç politikasını belirlemeye devam ederken, uluslararası durum durmadan kötüye gidiyor, önceki on yılların altında yatan gerilimler bunalım noktasına varıyordu. 1914 yılı Haziran ayında Bosna'ya yaptığı ziyaret sırasında, Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Franz Ferdinand bir suikastle öldürüldü. Sırp hükümetinin bu olaya doğrudan dahil olduğuna dair kanıt olmamasına karşın, Sırp milliyetçiliğinin gelişmesini önlemek amacıyla Avusturya kendi politikalarını sürdürme babında bu bunalımdan yararlandı. Almanya'nın desteğini aldıktan sonra bir ultimatom göndererek Sırbistan'ın fiilen Avusturya yönetimine boyun eğmesini istedi. Sırp lar reddetti, ordusunu seferber etti ve yardım için Rus-

¹¹ Bu toplam, elli ikisi PSI'den, on dokuzu PSI'den istifa ettikten sonra Bissolati tarafından 1912 yılında kurulan Reformist Sosyalist Parti üyelerinden, sekizi bağımsız sosyalistlerden ve doksanı radikal ve cumhuriyetçilerden oluşuyordu. Geriye kalan milletvekilleri 382 liberal ve yirmi dokuz Katolik'ten oluşuyordu (Seton-Watson, 1967: 388, n. 1).

ya'ya yanaştı. Bunun üzerine Avusturya, Sırbistan'a savaş açtı. Fransa'yla olan ittifakını henüz yenileyen Rusya hükümeti Sırbistan'ı desteklediğini açıklayarak, ordusunu Almanya ve Avusturya-Macaristan sınırlarına doğru sürdü. Bunun karşısında Almanya, Rusya'nın kuvvetlerini geri çekmesini talep etti ve Rusya'yla savaş olması durumunda Fransa'dan tarafsız kalacağının garantisini almaya çalıştı. Bu taleplerinin hiçbirini karşılanmadı ve 1914 yılının Ağustos ayında Almanya hem Rusya'ya hem de Fransa'ya savaş ilan etti. Belçika'nın Alman birliklerinin Fransa'ya karşı topraklarından geçmesine izin vermeyi reddetmesi üzerine Almanya'nın istila ettiği Belçika, daha sonra tarafsızlık sözü vermek için İngiltere'nin yardımına başvurdu. Almanya geri çekilmeyi reddetti ve İngiltere hemen savaş ilan etti. Kasım ayında Türkiye, Almanya'nın yanında savaşa girerek, Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı savaş açmış oldu.

Özet

1914 yılında savaş patlak verdiğinde, İtalya 1861 yılındaki kuruluşundan çok farklı bir yere gelmişti. Ekonomi alanında, kuzeyin sanayileşmesinin temellerini attığı modern üretim ekonomisi kısa bir süre sonra bizzat savaş sırasında daha da gelişme gösterdi. Daha modern tarım teknikleri yakın geçmişteki feodal ekonominin kısıtlılıklarının üstesinden yavaş yavaş gelirken, tarımda önemli değişiklikler yaşandı. Siyaset alanında, ayrıcalıkların genişlemesi ve aşağı yukarı birbirine benzer ama politikaları ve bakış açıları yönünden birbirinden ayırt edilebilir olan siyasal partilerin kurulması, *trasformismo* hareketinin merkezi özelliği olan elitizmi ve sorumsuzluğu giderek yerinden etti. Birbiri ardına gelen hükümetler kişisel çıkarlarını makul derecede rüşvetle yürütmeye devam etse de, parlamenter sistemin görelî istikrarı yine de yürütme ve yasamanın işleyişinde kayda değer iyileştirmeler getirmedi. Ülkenin genel idaresi; modern devlet memurluğu, devlet bürokrasisi ve standartlaşmış yasal sistemin başlama-

sıyla, daha birbirine bağlı ve yapısal bir nitelik kazandı. Toplum-sal alanda, halk sağlığı ve eğitimdeki, barınma ve kamu hizmet-lerindeki büyük ilerlemeler, ortalama yaşam standardı ve kalite-sinde azımsanmayacak artışlar getirdi. Bu gelişmeler, yeni sana-yilerin ve istihdam olanaklarının ortaya çıkmasıyla birlikte, ileri-ye dönük ve geleceğe iyimser bir bakışın yaratılmasına yardımcı oldu.

Yeni olan bu gelecek ne getirebilir beklentisi sadece zengin or-ta sınıfla, kültürlü aydın sınıfın üyeleriyle sınırlı değildi. Toplum-sal gelişmeye karşı alınan daha aydın bir tavrın ortaya çıkmış olmasına ve yaşam standartlarındaki genel artışa rağmen, ku-zeyle güney ve zenginle yoksul arasındaki çok önemli farklar hâlâ varlığını sürdürüyordu. Bu bölünme büyük ölçüde yeni sanayilerin ağırlıklı olarak kuzeyde yoğunlaşmasından ileri geli-yordu. Ekonominin modernleşmesi tempo kazanmışken, yoksul köylülerin geniş kesimleri İtalya'nın yeni zenginliğinden fiili olarak dışlandığı için, bu eşitsizlik giderek daha gözle görülür hale geldi. Aynı zamanda, ekonomik yapıdaki değişikliklere, çalışan nüfusun farklı kesimlerinin hem birbirleriyle hem de kendi aralarında olan ilişkilerdeki önemli değişiklikler de eşlik etti. En önemlisi, merkezleşmiş fabrika üretiminin yayılması ve bunun sonucunda kentlerde sanayi işgücünün yoğunlaşması, çok sayıda bireyin kapitalist toplumun içeriğini ve biçimini an-lamanın yeni yollarıyla ilişki kurmasını getirdi. Avrupa'da diğer yerlerdeki gelişmelerde olduğu gibi, İtalyan işçi sınıfı sosyalist bir bakış açısına sahip olmanın önemini kısa sürede anlayarak, kendi görüşlerini temsil edecek siyasal partileri ve sendikaları da yarat-tı.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla, işçi sınıfının geniş kesim-leri ortak deneyim ilkelerini ve ortak amaçlarını ulusal sınırların ötesine taşıdı, böylece sosyalizmin enternasyonal boyutu kök sald. Reformist sosyal demokrat yaklaşımın doğru olup olmadı-ğı üzerindeki kayda değer sorunların varlığı sürse de, Avrupa'daki bütün hükümet ve işverenler, sadece işçi sınıfının maddi

koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini değil, aynı zamanda soldaki siyasal partilerin hükümete katılmasının meşru bir hak olduğunu da kabul etmeye zorlandılar. Çalışan sınıflar kapitalist patronlarından ödünler koparma kabiliyetleriyle daha da güvenle büyürken, bu sınıfların genel amaçları giderek daha iddialı hale geldi. Kapitalist toplumu basitçe içeriden değiştirmeye çalışmaktan ziyade, yerine yenisini koymak gerekiyordu. Reformistler başarılarını yasal değişikliklerle gösterebilirken, Çar'ı Rusya'da Devlet Parlamentosu *Duma*'nın ilk kez seçim yoluyla oluşturulmasını kabul etmeye zorlayan St. Petersburg Sovyeti'nin 1905 yılında iktidarı kısa fakat etkileyici bir şekilde ele geçirmesi, en despot ve siyasal olarak modern ulus devletlerin en geri olanında bile doğrudan eylemle nelerin başarılabileceğini, devrimcilerin çok açık bir şekilde görmesini sağlamıştır.

Yukarıdaki tartışma, İtalya'nın modern sanayi çağında şekillenişine de eşlik eden, karmaşık uluslararası ve iç koşullara dair bir fikir de sunar. Bu koşullar, gelişmesinin bu can alıcı evresi sırasında İtalya'nın kendinden büyük Avrupalı komşularının destek ve korumasına muhtaç olduğunu, bunun sonucunda da kendi dış politikasını, mazisi uzun ve kimi durumlarda acımasız olan uluslararası rekabet bağlamında sınırlamaya mecbur olduğunu göstermiştir. Bu gereklilik, karşılığında, en azından nüfusun bazı kesimlerini milliyetçiliğin tadına vardırان, güçlü bir ulusal kimlik ve ulusal amaç duygusunun doğmasını sağladı. Başka bir ifadeyle, çalışan nüfusun önemli bir bölümü kendi isteklerini sosyalizm doktrinleri ve pratikleriyle yansıtmalarına rağmen, bu bakış açısı halkın reform ve ilerleme taleplerinin tek temsilcisi olmamıştı.

Son olarak, bu tartışma aynı zamanda İtalyan siyaset ortamının fazlasıyla değişken olduğunu da göstermiştir. *Trasformismo*'nun kaygan ittifak sisteminden Giolitti döneminin ılımlı liberal uzlaşmalarına kadar, ülkede hükümet bir krizden ötekine akıp giden koalisyonlar ve hızla birbirinin peşinden gelen bakan-

larla bocalayıp durdu. Sosyalistlerin durmadan halkın desteğini kazanmasına ve böylece ulusal politikaların yörüngesini etkilemesine karşın, hem uzun vadeli amaçlar hem de uygun stratejiler üzerinde sürekli olarak derin ayrışmalar ortaya çıktı. Avrupa'nın bütün sosyalist partilerinde ortak olan, PSI'nin karar verme ve öncülük etme yeteneklerini ciddi biçimde zayıflatan bu zorluklar, savaş sonrası dönemde korkunç sonuçlar doğuracak zayıf noktaydı.

Bu bölümde, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar İtalya'nın gelişmesini kuşatan ve şekillendiren önemli olayların kısa bir değerlendirmesi yapıldı. Beklenebileceği gibi savaş, İtalya'nın siyasal hayatında, kısmen askeri müdahale sorununa önceki yaklaşımı tam olarak ikna edici olmayan sol partilerde de, bir dizi yeni gelişmenin tetikçisi oldu. Aynı şekilde Libya'nın işgal edilmesi de birkaç yıl önce görüşlerin kutuplaşmasına yol açmış, yeni çelişki hemen ardından daha fazla tartışma ve soruna yol açmıştı. Solun daha yerleşik mensupları yanında, savaş daha genç kuşak aydınların da dikkatini çekmiş ve onlara kendi görüşlerini ifade etmeleri için önemli bir fırsat tanımıştı. Bunlar arasında bu sırada öne çıkan kişi Antonio Gramsci'ydi.

III

GRAMSCI'NİN HAYATI VE ESERİ 1891-1937

Gramsci'nin hayatını ve eserini betimlerken çoğunlukla edinilen izlenimlerden biri onun zorluklara karşı durmadan mücadele eden bir adam olmasıdır. Fiziksel deformasyona ve sürekli nükeseden hastalıklara karşı mücadele, maddi zorluğa ve yoksulluğa karşı mücadele, siyasal karşıtlara karşı mücadele ve son olarak hapisanede hayatta kalabilmek için psikolojik mücadele. Tarafsız bir gözle bakıldığında ve 1922 yılı yazında Rusya'da karısı Julia'yla geçirdiği aylar kısmen ayrı tutulursa, Gramsci'nin özellikle netameli ve yalnız bir ömür sürdüğü görülür. Fakat, aynı zamanda, derin içsel çözümlemesini ve kararlılığını kullanarak kendi yaşamının maddi koşullarının üstesinden gelmeye ve işçi sınıfının kurtuluşunda etkin rol oynamaya karar vermiş bir insan görüntüsü vardır onda. Hapse atılması, onun İtalya'daki işçi sınıfı hareketinin pratiği içinde fiilen yer almasına son verse de, Gramsci'nin büyük kararlılığı ona, toplumsal değişim süreçlerini anlamamız üzerinde kalıcı etkileri bulunan kapsamlı bir yazılı külliyat oluşturmasını sağladı.

Hayatının yetişkin dönemi boyunca Gramsci esas olarak işçi sınıfının iktidara gelebileceği pratik araçlarla ilgilendi. Bu amaca ulaşmak için Gramsci, bugüne yol açan ve bugünü yaratan tarih-

sel koşullara ve olaylara ilişkin berrak bir anlayış geliştirmenin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Geçmiş olayların etkisi bütün bir toplum kadar bireyler için de önemli olduğundan, Gramsci'nin yaşamının ilk yıllarındaki kendi koşullarının ve deneyimlerinin onun düşünceleri üzerinde kalıcı etki yaratması kaçınılmazdır. Birinci Bölüm'de belirtildiği gibi, Gramsci'nin yazdıklarının Marksizm'in evrimi içinde merkezi bir yer işgal ettiği artık yaygın olarak kabul edildiğinden ve Gramsci teorisyen olduğu kadar pratikte de bir siyasetçi kimliği taşıdığından, hangi şartlar içinde yaşadığı ve çalıştığını göz önüne almak özellikle önemlidir.

Bu bölüm dört kısımdan oluşuyor. İlk kısımda, Gramsci'nin aile geçmişi ve ilk yıllarıyla, 1911 yılı Kasım ayında Torino Üniversitesi'ne burslu öğrenci olarak yirmi yaşında kaydolana kadar Sardinya adasındaki eğitim döneminin koşulları anlatılıyor. Gramsci, İtalya'nın kent ve kır yoksullarının yaşadığı korkunç zorlukların farkına ilk kez bu dönemde vardı; Gramsci'yi toplumsal eşitsizliğin nedenlerini merak etmeye ve onu sosyalist düşünceyle ilk kez ilişki kurmaya götüren şey bu farkındalık, bu bilinçtir. İkinci kısımda, Gramsci'nin Birinci Dünya Savaşı boyunca devam eden üniversite hayatı ve Torino'da başlayan, 1918 yılında savaşın sona ermesinden, 1921 yılının Ocak ayında *Partito Comunista Italiano* (PCI), İtalyan Komünist Partisi'nin kuruluşuna kadarki örgütlü siyasal eylemciliği geliyor. Bu dönem, İtalya'da devrimci eylemliliğin en yüksek noktasını temsil eden sovyet tarzı fabrika konseyleri hareketinin, 'biennio rosso' (kırmızı yıllar), dönemidir. Gramsci konsey hareketinde öncü bir rol oynadı ve son derece etkili haftalık sosyalist gazete *L'Ordine Nuovo*'nun 1919 yılında kurulmasına yardımcı oldu. Üçüncü kısım, Gramsci'nin 1926 yılı Kasım ayında faşistler tarafından tutuklanmasına kadar geçen dönemi kapsıyor. Burada, partinin nasıl örgütlenmesi gerektiği konusunda Gramsci'yle PCT'nin diğer üyeleri arasındaki teorik ve pratik tartışmaların bir muhasebesi yer alıyor. Elbette, Komintern'in kendisinin geçiş dönemine girdiği bir za-

manda, hem Sovyet güdümlü Komünist Enternasyonal ile PCI arasındaki, hem de PSI ile PCI arasındaki ilişkiyle ilgili başka tartışmalar da yaşandı. Son kısım, Gramsci'nin Ustica adasında gözetiminde tutulduğu dönemi, Roma'da yargılanmasını ve kırk altı yaşındayken 1937 yılının Nisan ayındaki ölümüne kadar Turi'de geçirdiği uzun hapisliğini anlatıyor. Gramsci, o zamandan bu yana çok ilgi gören ve artık çok bilinen *Quaderni del Carcere*'yi (Hapishane Defterleri) bu dönemde yazmıştır.

Gramsci'nin İlk Yılları ve Eğitimi, 1891-1911

Gramsci'nin babası Francesco Gramsci yerel güvenlik gücündeki bir albayın beşinci çocuğu olarak, İtalya'nın güney sahilinde bulunan Gaeta'da, 1860 yılının Mart ayında doğmuştu. Avukatlık eğitimine başlamış olmasına rağmen babasının ölümü üzerine eğitimini bırakmak zorunda kalan Francesco Gramsci, Sardinya adasının küçük bir kasabası olan Ghilarza'daki tapu sicil memurluğu işini kabul etti. Gramsci'nin annesi Giuseppina Marcias 1861 yılında Ghilarza'da doğmuştu. Babası orali bir vergi memuru, annesi ise Ghilarza bölgesinin görece zengin toprak sahibi bir ailesinden geliyordu. Francesco'nun annesinin itirazlarına rağmen, Francesco ve Guiseppina 1883 yılında evlendiler. Sardinyalıların büyük çoğunluğunun kendi küçük topraklarında çalıştığı veya Güney İtalya'da çok yaygın olduğu üzere, güvensiz bir yarı feodal ekonomide düzensiz gündelik işçi olarak çalıştırıldığı bir zamanda, toplumsal hiyerarşi içinde Gramsci ailesinin görece zengin ve saygın bir yeri vardı: açıkçası güneyin küçük burjuvalarındandılar. Evlilikten sonra aile biraz güneye, 1883, 1887 ve 1889 yıllarında ilk üç çocukları Gennaro, Grazia ve Emma'nın doğduğu Ales kasabasına taşındı. Antonio Gramsci 22 Ocak 1891'de doğdu. Baba, kısa bir süre sonra Sorgono'ya atandı; burada 1893, 1895 ve 1897 yıllarında, sırasıyla Mario, Teresina ve Carlo adındaki çocukları doğacaktı.

Küçük kardeşi doğduktan sonra, artık üç yaşında olan Antonio'ya orali bir bakıcı bakmaya başladı ve kambur kalması-

na neden olan kaza da bu sırada oldu. Ayrıntıları tam olarak bilinemedi ama Davidson, 'kayıp merdivenlerden düştüğü sırada küçük çocuğun omuriliğinin zedelendiğini ileri sürüyor (Davidson, 1977: 22). Bir şişlik oluştu; annesinin, oradaki doktorun, meşin bebek kayışıyla çocuğun tavandan askıya alınmasını tavsiye eden uzman hekimlerin çabalarına rağmen sakatlık kalıcı oldu. Bu sakatlıkla hemen hemen aynı sırada Antonio ciddi bir iç kanama geçirdi. Gramsci'nin bu bunalımı nasıl hatırladığını Fiori şöyle aktarıyor:

Dört yaşında bir çocukken gerginlik içinde üç gün süren, beni neredeyse kansız bırakan, havaleli bir kanama geçirdim. Doktorlar benden ümidi kesmişti; 1914 yılına kadar annem, birlikte gömüleceğim zannedilen minik elbiselerimi ve küçük kefenimi hazır tuttu. (Fiori, 1990: 17)

Sonraki birkaç yıl içinde, küçük Gramsci'nin artık normal hızda büyümediği de ortaya çıktı; sadece kambur değil, kısa boylu da kalacaktı.

Bu gelişmelerin neden olduğu büyük endişe bütün aileyi etkileyen bir faciayla daha da kötüleşti. Francesco Gramsci, bölgesinde siyasete atılmış ve 1897 yılı seçimlerinde kaybeden adayı desteklemişti. Adam kollama ve misillemenin önemli rol oynadığı çürümüş siyaset sistemi içinde, kaybeden tarafta olanlar kaçınılmaz olarak bir bedel öderdi. Sardinya adasının başşehri Cagliari'ye, Sorgono Sicil Dairesi'nin, özellikle Francesco Gramsci'nin durumunun incelenmesini isteyen bir rapor yollandı. İnceleme yürütülürken Francesco görevinden alındı ve aile 1898 yılında yeniden Ghilarza'ya taşındı. Ağustos ayında Francesco tutuklandı, yargılama sonucunda beş buçuk yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ailenin diğer üyelerinden para yardımı arayışına girmek istemeyen Gramsci'nin annesi Giuseppina, neler yapabileceğini düşünerek terzilik yapmaya başladı. Gramsci daha sonra şöyle yazar: 'Annemin hayatı bizim için büyük bir dersti; bize, çok cesur adamlara bile üstesinden gelinemez gibi görünen zor-

luklarla başa çıkmada, dayanma gücünün ne kadar önemli olabileceğini gösterdi.' (Fiori, 1990: 17)

Annesinin cesareti aileyi tam bir yoksulluk ve açlıktan kurtardı, ama Gramsci'nin ilk çocukluk dönemindeki ailevi koşulları elbette acımasızdı. Hiçbiri 1898 yılında yedi yaşındayken Ghilarza'da ilkokula girerken yaşadığı acımasızlığın yerini tutamaz. Davidson'un belirttiği gibi, ailenin durumundaki düşüş kaçınılmaz olarak sıradan köy yaşamının acayipliklerine daha çok maruz kalmayla sonuçlandı. Hastalıklı ve ayrıksı görünüşlü Antonio için bu durum özellikle zordu:

Hem toplumsal kültürün kendisinden, hem sınıf ve buna eşlik eden sınıf düşmanlığı gibi gerçekliklerden, hem de çocukların olan bitene karşı olağandışı doğal acımasızlığından kaynaklanan aşırı bir zulüm ve eziyetle karşılaştı. Sonuç olarak 1900 yılında, akranlarının normal hayatından çekilmesiyle, acımasızlığı ve adaletsizliği toplumsal olarak çok iyi anlamasını sağlayan düşgücü yeteneğine sahip, hassas ve son derece yalnız bir çocuk haline gelmişti. (Davidson, 1977: 27).

Annesinin yakın ilgisi ve teşviki sayesinde, ayrıca (Sardinya bölgesinin diline ilave olarak) İtalyanca da konuşabildiği için, ilkokulda geçirdiği beş yıl boyunca gayet başarılıydı, genellikle sınıf birincisi oluyordu. Bununla beraber, onun yerine artık ağabeyinin çalıştığı Tapu Dairesi'nde yaz tatillerinde uzun saatler çalışmasına rağmen beşinci sınıfı 1903 yılında bitirdiğinde, ailesinin onu başka bir yerde ortaokula gönderme imkanı olmadığı için eğitimine ara vermek zorunda kaldı. Çocukluğundaki fiziksel zorluğun ve yalnızlığın etkisi, psikolojik gelişmesinde de gözle görülür bir şekilde belirgindir. Olanları unutmamıştır:

Çok uzun bir süre, kesinlikle, kaçınılmaz şekilde sevilmemin imkansız olduğuna zannediyordum. (...) On yaşında bir çocukken kendi annem ve babam hakkında böyle hissetmeye başladım. Fiziksel olarak çok çelimsizdim, bir yük olduğuma, ailem içinde davetsiz bir misafir olduğuma inanarak, çok fazla şeyi gözden çıkarmak zorunda kaldığımı hissediyordum. Bunlar ki-

şinin kolay unutamayacağı şeyler; insanın tahmin edeceğinden daha derin izler bırakıyor. (Fiori, 1990: 26)

Daha sonra karısına yazdığı bir mektupta şöyle der:

Çocukluğumdan bu yana içine düştüğüm yalnızlık yüzünden duygularımı hep bir sertliğin yahut alaysı bir gülümsemenin arkasına sakladım... Uzun süre bu beni derinden yaraladı; uzun süre bu benim başka insanlarla olan ilişkilerimi aşırı derecede karmaşıktırdı. (Fiori, 1990: 27)

1904 yılının Ocak ayında Francesco'nun hapisten çıkmasından sonra koşullar Gramsci'nin okula devam etmesine yetecek kadar düzeldi. 1905 yılı sonuna doğru Santu Lussurgiu'da devlet ortaokuluna kaydoldu. Yaşı (neredeyse on beşindeydi) ve aradaki iki yılda azimle çalışması sayesinde Gramsci doğrudan üçüncü sınıfa kabul edildi. Okuldaki öğretim standartları pek yeterli değilse de kaldığı ucuz, sıradan odanın kötü koşullarına rağmen, Gramsci 1908 yılının Eylül ayında ortaokul diploması aldı.

Gramsci azimle eğitimine devam ederken Sardinya'nın başka yerlerinde önemli olaylar oluyordu. Önceki bölümde belirtildiği gibi, 1860'lar ve 1870'ler boyunca süren İtalya'nın birleşmesi, güney İtalya'nın müzmin ekonomik zayıflığını biraz iyileştirdi. Sardinya adasındaki durum, coğrafi olarak anakaradan ayrı olduğu için, daha da vahimdi ve özellikle doğası gereği geri olan ekonomisi modernleşme sürecini daha da sekteye uğrattı. Bazı gelişmeler olduysa da, korumacılık bütün Avrupa'ya yayılırken Fransa'yla olan avantajlı ticaret anlaşmalarının son bulmasıyla adadaki önemli bankaların batması birleşince, 1880'ler ve 1890'lardaki olumlu hava neredeyse tamamen tersine döndü. İşsizlikteki ve iflaslardaki müzmin artışa ilave olarak iki önemli gelişme oldu: maden cevheri açısından zengin olan adanın güneybatısındaki Sulcis-Iglesiente'de madencilik çalışmaları arttı ve kırsal bölgelerde eşkiyalık olayları fazlalaştı. İkinciyle ilgili olarak Gramsci daha sonra şunları yazar:

Sınıf savaşıyla eşkiyalık birbirine karışmıştı: fidye almayı, ormanları ateşe vermeyi ve hayvancılığı baltalamayı, kadınları, çocukları kaçırmayı, belediye binalarına saldırmayı anlamak zordu. Sonu veya etkili sonuçları olmayan, bir tür ilkel terörizm idi bu. (Fiori, 1990: 31)

Ekonomik çaresizlikten kaynaklanan bu gösteriler, ekonomik ve toplumsal iyileştirme elde etme aracı olarak kendi başlarına büyük ölçüde etkisizdi ama, daha genel anlamda insanların dikkatini ve desteğini toplumsal ve siyasal konulara çekmede önemliydi. Ghilarza'daki arazi etüdü ve bu iş için ada dışından İtalyan memurların gelmesi, insanların bu durumu daha iyi anlamasına yardım etti ve Sardinya'nın durumunun altında yatan nedenlerin daha bütünlük içinde tartışılmasını sağladı.

Sulcis-Iglesiente'de, madenlerdeki korkunç çalışma koşullarına karşı direniş giderek daha çok konuşulur oldu ve 1904 yılında Iglesias'da maden işçileri federasyonu kuruldu. 1904 yılının Eylül ayında Bugerru'daki madenciler çalışma saatlerinin değişmesiyle ilgili olarak greve gittiler. Fiori sonucu şöyle değerlendirir:

Müzakerelerin tam ortasında birlikler geldi. (...) İşletme binalarının etrafında çepeçevre pozisyon aldıklarında, depolardan birini kalabilecekleri şekilde hazırlamaları için bazı işçilere emir vermişlerdi. İşçiler emre uydu; fakat bazı işçilere de bu, grev kırıcılığı gibi geldi. Taşlar havada uçmaya başladı. Askerler ateş açtı, üç madenciyi öldürdü, on birini yaraladı. Adada örgütlü sınıf mücadelesine bulaşan ilk kanlı olay bu oldu. İtalyan işçi sınıfı hareketi tarihinde şimdiye kadarki en büyük, bütün İtalya'ya yayılan bir genel greve yol açtı. (Fiori, 1990: 36)

Ertesi yıl, bir yandan tarımda çalışanlarla kentli işçilerin ücretleri düşürülür ve diğer yandan fiyatlar artarken, halkın hoşnutsuzluğu da yeni boyutlar kazandı. Cagliari'de liman işçileri, tezgâhtarlar, fırın işçileri ve tütün fabrikası işçilerinin gerçekleştirdiği grevler, kentte konumlanmış olan askeri birliklerin kanlı müdahalesiyle doruğa ulaştı. Karışıklık bütün adaya yayılınca yeni birlikler gönderildi.

'Bugerru Katliamı' sırasında sadece on üç yaşında olmasına rağmen Gramsci, bu olaylardan ve sosyalistlerin yaptığı tespitlerden, hem ağabeyi Gennaro'yla yaptığı sohbetler yoluyla hem de gazetelerde çıkan grevle ilgili yazıları okuyarak haberdar olacaktı. Bu deneyimler ve Gramsci'nin içinde bulunduğu koşulların zorluğu, adaletsizlik ve baskılar sonucu zarar gören kendi dışındaki kişi yahut gruplarla özdeşlik bilinci geliştirmesine yol açmış olması büyük ihtimaldir. Benzer şekilde, hem eşkiyalık hem grev eylemi ona, uğradıkları haksızlıkları ifade etmek için insanların başvurabileceği pratik eylem türünün iki belirgin örneğini göstermiş oldu.

1908 yılının sonbaharında iki erkek kardeşi Cagliari'ye taşınca, artık on yedi yaşında olan Gramsci de eğitimini Dettori devlet lisesinde devam ettirebilecekti. Daha önce Tapu Sicil dairesine atanan Gennaro sık sık iş değiştirdikten sonra bir buz fabrikasında muhasebeci olarak çalışmaya başladı. Yaşam koşulları hâlâ çok rahat değildi ve Gramsci yiyecek ve giyecek almak üzere para istemek için sıklıkla ailesine mektup yazıyordu:

Sevgili Babacığım, hiçbir şeyim olmadan yaşayabileceğim gibi bir kaniya sahipsiniz sanırım. Nannaro (Gennaro) benim için elinden geleni fazlasıyla zaten yapıyor, çünkü asıl kavramanız gereken şey şu ki, her ay gönderdiğinizle insan Cagliari'de yaşayamaz, bu para kilosu 50 kuruş olan ekmeğe ancak yeter, başka bir şeye değil. (Fiori, 1990: 54)

Sıkı çalışıp, oldukça yalnız bir ömür sürmesini Santu Lussurgiu'daki yoksul eğitimiyle telafi ediyor ve çok yetenekli bir öğrenci olduğunu göstermeye başlıyordu. İkinci sınıftayken arkadaş olduğu Sardinyalı radikal ulusalcı, *L'Unione sarda* gazetesinin yayın yönetmeni İtalyan müdür Raffa Garzia, onu başka militan sosyalistlerle tanıştırdı. İkinci sınıf bittiğinde Garzia, Gramsci'nin gazetede köşe yazıları yazmasını kabul etti ve ilk makalesi 26 Temmuz 1910 günü yayınlandı.

Ertesi yıl lisedeki eğitimini tamamlayan Gramsci, Torino Üniversitesi'nde Sardinyalı öğrencilere ayrılmış olan otuz dokuz burstan birini çalışıp kazanmaya karar verdi. Ekim ayında Torino'ya gitti, giriş sınavlarını geçti ve 16 Kasım 1911 günü üniversitenin Modern Felsefe bölümüne yazıldı.

Gramsci'nin o zamanki entelektüel ve siyasal düşüncesine göre, Sardinya adasındaki yoksul köylülerin kötü durumlarıyla güçlü bir özdeşlik bilinci geliştirdiğine şüphe yoktu. Dolayısıyla, bu soruna işaret eden yazarlara özel bir ilgi göstermesi kaçınılmazdı. Kardeşiyle Cagliari'de yaşarken okuduğu çeşitli gazete ve dergilerin ve *L'Unione sarda*'nın yanında, radikal sosyalist Gaetano Salvemini ve nüfuzlu felsefeci Benedetto Croce'nin makalelerini yayınlayan *La Voce del Popolo* ve *Il Marzocco* gazetelerini okuyordu. Salvemini, güneydeki göreceli durgunluğun ve yoksulluğun, kuzeyin ekonomik sömürüsünün ve siyaseti kendi çıkarları için kullanmasının bir sonucu olduğunu ileri sürüyordu. Başka şeylerin yanında, güç dengesindeki bu aşıkâr bozukluğa köylünün seçenek sunmasını sağlayacak genel oy hakkının yürürlüğe konması için, PSI'nin güçlü bir kampanya yapması gerektiğini savunuyordu. Fakat ne yazık ki PSI, daha ziyade, kuzeyde giderek artan sanayileşmiş kent proleteryasının desteğinin peşindeydi ve Turati'yle yapılan bir dizi keskin tartışmadan sonra, 1910 yılında Salvemini partiden ayrıldı.

Gramsci'nin bu konuya ve sonuçta Salvemini'yle arkadaşlarının önerdiği radikal sosyalist çözüme ilgisi, kardeşinin Cagliari'de sosyalist harekete katılmasıyla daha da arttı. Gennaro, Gramsci'nin radikal siyasetle erken ilişki kurmasıyla ilgili olarak renkli bir değerlendirme yapar:

Torino'daki askerliğimi bitirip dönmüş militan bir sosyalisttim; 1911 yılının başında İşçi Odası'nda mali işler sorumlusu ve Sosyalist Parti'nin bölge sekreteri oldum. Bu yüzden sık sık Sardinya sosyalist hareketinin genç liderleri Cavallera, Battelli [Sardinyalı maden işçilerinin örgütlenmesinde etkili isimdir] ve Pesci ile buluşurdum, arada Nino [Antonio] da orada olurdu. Evde çok fazla kitap, dergi, bildiri ve propaganda malzemesi vardı.

Nino akşamları çoğunlukla evde kalır, (...) kitapları ve gazeteleri karıştırırdı. (Fiori, 1990: 56)

Gramsci 1911 yılında Torino'ya gitmek için Cagliari'den ayrılmaya hazırlanıncaya kadar, bütün siyasi hayatı boyunca ona eşlik edecek bazı unsurları içeren, içten ve radikal bir Sardinya milliyetçiliğini, *Sardizmi*, belirgin bir şekilde benimsemişti.¹

Torino'nun Kızıl Yılları, 'Bienno Rosso' ve Gramsci, 1911-1921

Cagliari'nin taşra ortamından çok farklı olan kalabalık metropol Torino'ya geçtiği için Gramsci'nin yaşamış olabileceği heyecan, görünüşe bakılırsa kısa sürdü. Eğitimdeki başarısı Sardinya standartlarına göre kesinlikle gayet iyiydi ve üniversite eğitimi ona, belki bir öğretmen olarak veya sivil bürokrasi içinde, rahat bir kariyer olanağı sunuyordu. Fakat, bir kere daha, sağlığıyla ilgili sorunlar ve münzevîvari kişiliği, hayatının bundan sonraki döneminin de öncekinden daha kolay olmayacağını gösterdi. Ayda aldığı yetmiş lire burs geçinmesine yetmiyor, bir iki hafta sonra ailesinden para istemek zorunda kalıyordu:

Söz verdiğiniz 20 lireti sizden göndermenizi istemek zorunda kaldım, şüphesiz, ay sonu gelmeden. Bu ay okuldan ancak 62 liret geçti elime, 40'ını evsahibesine verdim, kısa zamanda 40 daha vermem gerekiyor. Her halükârda Noel sıkıntılı olacak. Yine de soğukta Torino'da kendime başka bir delik aramak için dolaşarak durumu daha can sıkıcı yapmak istemiyorum. Nanna-

¹ Fiori, Togliatti'nin anılarını şöyle aktarır: 'O zaman, çok genç bir adam [Gramsci] olarak, genel bakış açısı içten ve övünçlü bir Sardinya yanlılığını, hatta Sardinya milliyetçiliğini içeriyordu. Yapılan yanlışlar yüzünden adanın çektiği sıkıntılar karşısında bütün Sardinyalıların duyduğu burukluğu çok derinden hissediyordu; bu burukluk, onun için de, kolay bir şekilde kitadaki- lere ve kıtanın kendisine düşmanlığa dönüşüyordu' (Fiori, 1990: 77). Gramsci'nin, faşizme direnişin potansiyel kaynağı olarak köylü sınıfının önemine olan inancıyla ilgili tartışmalar bu bölümün son kısmında ve 8. Bölümde verilmiştir.

ro'nun gönderdiği 10 liretle kendime bir palto diktirmek niyetindeyim. Artık allah bilir ne zamana olur. Dışarı çıkıp şehirde soğuktan titredikten sonra soğuk bir odaya gelip, saatlerce titreterek oturmak, insanın kendini ısıtamaması ne kadar hoştur, bir düşünün. (Fiori, 1990: 73)

Bu tür bir izolasyon ve maddi zorluklar Gramsci'nin üniversitedeki ilk iki yılı boyunca sürerken, ardı arkasınca gelen fiziksel veya psikolojik bunalımlar hem öğrenimini hem sınavlara katılmasını ciddi biçimde etkiledi. 1913 yılının sonunda babasına şunları yazıyordu:

Sevgili babacığım, bütün ayın en yoğun çalışmasından sonra elime geçen şey sadece yorgunluktan dolayı baş dönmesi ve eski baş ağrılarımın geri gelmesi, her zamankinden daha beter, üstüne bir de beni tam anlamıyla deli gibi hissettiren ve beynimi mahveden, hafızamı ortadan kaldıran, beyni etkileyen bir tür kansızlık. Ne yapsam kurtuluş yok, ne yürümek ne yataкта yatmak ne de (zaman zaman yaptığım gibi) yerde bir çılgın gibi ileri geri yuvarlanmak. (Fiori, 1990: 90)

Üçüncü yılının sonunda 1914 yılının Kasım ayında yine sınavlarının hiçbirine katılamadı ve Nisan ayında üniversite eğitimi bitme noktasına geldi.

Gramsci'nin üniversitedeki resmi çabaları başarısız olsa da, Torino'daki ilk yılları başka açılardan da son derece önemliydi. Kişisel bağlantıları ve okuduğu kitaplar onu Sardinya'da entelektüel eğilimlerden, siyasi gelişmelerden nasıl haberdar ettiyse, Torino'da da buna benzer bir bilinçlenme ve katılım yolu oluşmaya başladı. Örneğin, üniversitedeki ilk yılında, Sardinya'daki bölgesel dile duyduğu yakın ilgi, Gramsci'nin adanın kendine özgü kültürüne olan ilgisini daha da artıran Profesör Matteo Bartoli ile temas kurmasını sağladı. Aralarında gelişen ahbaplık, o zamanlar yaygın olan bir kanıdan, ekonomist Francesco Saverio Nitti ve sosyolog Alfredo Nicefero tarafından ortaya atılan ve kuzeyin insanların genetik olarak güneyin insanlarından üstün olduğu yolundaki o derin hatadan Gramsci'yi kurtarmış olmalıdır. Gramsci, adını sonradan koyduğu 'pozitivizmin

sosyologları'nın 'bilimsel gerçeği'ne son derece öfkeliydi. Şöyle yazar:

Burjuvazinin propagandacıları tarafından kuzeydeki kitlelere bin bir türlü yolla nasıl bir ideoloji bulaştırıldığı gayet iyi biliniyor: İtalya için Güney, toplumsal gelişmenin daha hızlı olmasını engelleyen bir prangadır; Güneyliler biyolojik olarak alt düzey varlıklardır, tam yahut yarı yabaniidirler, alinyazıları budur; Güney geriye, bunun suçu kapitalist sistemde ya da başka herhangi bir tarihsel nedende aranmamalı; doğa Güneylileri tembel, kabiliyetsiz, suçlu ve yabani yaratmış –bu insafsız kader ancak, tıpkı kurak ve çorak bir çölde tek başına kalmış palmiyeler gibi, birkaç büyük dahinin sırf kişisel patlamasıyla değişebilir. (Gramsci, 1978: 444; bundan böyle *SPWII*)²

Fakat, bu görüşe karşı, içindeki Sardist bakış açısıyla, Gramsci sadece güneyin doğal potansiyelle dolu olduğunu değil, aynı zamanda zenginliklerin gerçekleşmesinin doğrudan kuzeydeki daha varlıklı sanayicilerin yerleşik menfaatleriyle ilgili olduğunu ileri sürer:

Sardinya'yı, bir dağın derinliklerindeki yeraltı kaynağından beslenen bereketli ve verimli bir tarla olarak resmedin. Birden bu verimin yok olduğunu görüyorsunuz. Bir zamanların zengin hasadının yerini şimdi güneşten kavrulmuş otlar almış. Felaketin nedenini arıyorsunuz, ama onu ancak kendi küçük tarlanızın sınırlarının ötesine bakarak, ancak suyun geldiği dağa bakarak bulabilirsiniz ve anlarsınız ki kilometrelerce ötede aşağılık bir bencil, tarlanızın bereketinin kaynağını kurutmuş. (Fiori, 1990: 77-77)

Sesbilim ve dilbilim çalışmalarının yanında Gramsci, kendisini Machiavelli, De Sanctis, Marx, Antonio Labriola ve en önemlisi Benedetto Croce'nin kitaplarıyla tanıştıran Umberto Cosmo, Arturo Farinelli ve Annibale Pastore'nin derslerine de katıldı. Gramsci bu yazarların kitaplarını daha önceki okumalarından

² 'Güney Sorunu'nun daha ayrıntılı tartışması için bkz. *SPN*, s. 70-4.

biliyordu, onları daha düzgün inceleme fırsatı onu, elbette, o dönemin düşünsel iklimini belirleyen, Adamson'un deyişiyle, 'kültürel gençleşme hareketi'yle (Adamson, 1980: 20) tanıştırdı. Gramsci bunu unutmaz:

Bana öyle geliyordu ki ben, Cosmo ve o dönemin (diyelim yüz-
yılın ilk on beş yılının) başka pek çok aydını belli bir ortak ze-
mini paylaşıyorduk: İtalya'da hepimiz bir dereceye kadar
Benedetto Croce'den kaynaklanan ve ilk öncül olarak modern
insanın dinin –kastettiğim elbette, vahyedilen dinlerin, pozitivist
dinlerin, mitolojik dinlerin ya da adına ne derirse densin diğer
dinlerin– yardımı olmadan yaşayabileceği ve yaşaması gerekti-
ğini söyleyen, ahlaki ve düşünsel reform hareketinin bir parça-
sıydık. (Fiore, 1990: 74)³

Üniversitede, İtalyan toplumuna ilişkin açıkça sosyalist tanrı-
larda bulunan bazı öğrencilerle de yakınlaşıp arkadaş oldu. Özel-
likle, Sosyalist Gençlik Örgütü'nün etkin üyeleri Palmiro Togliatti
(üniversite burs sınavına Gramsci'yle aynı zamanda girmişti),
Angelo Tasca ve Umberto Terracini ile tanıştı. Gramsci sonuçta
büyük ölçüde bu ilişkiler üzerinden sol siyaset pratiğine, daha
sonra 1913 yılının sonunda da PSI'ye katıldı.⁴ Dolayısıyla, siyasi
gelişimi açısından üniversite öğrenimini bitirdiğinde, Cagli-
ari'deki *Sardizm*'den kesin olarak uzaklaşmış, Torino sosyalizmi-
ne geçmişti.

Önceki bölümde de belirtildiği gibi, 1914 yılında Avrupa'da
savaş çıkma olasılığı İtalya'daki siyasi tartışmalara egemen oldu.

³ Bu başlığa giriş için ve Gramsci'nin üniversitedeki düşünsel gelişiminin tartışması için bkz. Adamson (1980): 1. Bölüm; ve Davidson (1977): 2. Bölüm.

⁴ Alfonso Leonetti'ye yazdığı bir mektupta Togliatti şöyle der: 'Bildığın gibi, Antonio ile 1911 yılının sonbaharında, üniversitede tanıştım. Aylar boyunca buluşup tartışmaktan başka bir şey yapmadık –nasıl biri olduğunu iyi hatırlarsın. Bütün bu konuşmalarda, en ufak bir kuşku yok ki, sosyalizme sağlam bir inancı olduğu belliydi. Bu inanç, Gramsci'nin İşçi Odası'yla temas kurduğu Cagliari dönemine kadar dayanıyordu. Benim tam emin olamadığım şey, ilk PSI kartını hangi yılda aldığıydı. (...) Ben 1914 yılında aldım; o tarihte Gramsci'nin kartı zaten vardı.' (Fiori, 1990: 91-2)

Solda PSI, partinin 1911 yılında İtalya'nın Libya'yı işgali sırasında karşı karşıya kaldığına benzer bir ikileme, savaşı destekleme ya da karşı çıkma ikilemiyle yüz yüze geldi. Bu bunalım 1912 yılının Temmuz ayında, Mussolini, Bissolati'nin reformistlerini PSI'den atmaya uğraşırken, PSI'nin Reggio Emilia konferansında doruğa ulaştı. Libya seferi nispeten küçük bir işken, 1914 bunalımı bütünüyle farklı bir ölçekteydi.

Savaşın çıkması İtalyan hükümetini çok ters bir durumda bırakmıştı. Gerçi Adriyatik'te Avusturya'dan yeni kazançlar elde etme imkanı vardı, ama İtalya'nın askeri gücü Üçlü İttifak ortaklarının gücünden çok daha zayıftı. 1914 yılının Mart ayında başbakan Giolitti'nin yerini alan Antonio Salandra hükümeti gelişmeleri bekelemeye ve tarafsız kalmaya karar verdi. Bu konumu genel olarak benzer şekilde olumlu karşılayan sol ve sağ partilerin çoğu savaşın sakıncalarının İtalya'ya olası yararlarından fazla olduğunda anlaşıyordu. Fakat, tarafsızlık aslında Üçlü İttifakın ihanetini getirdi, çünkü Fransa, sınırlı kaynaklarının yönünü İtalya sınırına çevirmek zorunda kalmadan, Almanya'ya karşı savaş için kendi hazırlıklarını yapabiliirdi. 1914 yılının sonbaharında Orta Avrupa'daki savaş çıkmaza girdi ve Mihver devletler de (Avusturya-Macaristan, Almanya, Bulgaristan ve Türkiye), İtilaf devletleri de (Fransa, İngiltere, Rusya, Sırbistan, Karadağ, Belçika ve sonradan eklenen Romanya'yla Yunanistan) destek olmak için İtalya'ya yanaşıyordu. Muhtelif müzakereler büyük bir gizlilik içinde yürütülürken, İtalya'da halk artık aynı fikirde değildi. Sağda savaşa katılmaya destek artarken, önce cumhuriyetçiler ve ulusalcılar, ardından da bir dizi radikal ve reformist sosyalist, tarafsızlığın ve pasifliğin sadece Avusturya'nın yeni ele geçirdiği bölgelere ve insanlarına değil, aynı zamanda İtalya'nın kaderinin dünyanın öncü gücü olduğu düşüncesine de ihanet olduğunu iddia etmeye başladılar. Solda, PSI'nin pasifist konumunda, sendikalist *Unione Sindicale Italiana* (USI; 1912 yılında

reformist CGL'den ayrılan grup) ve sayıları giderek artan savaş yanlıları tarafından da desteklenen bir bölünme oldu.

1911 yılında olduğu gibi, solun kilit kişilerinden biri Mussolini'ydi. İlk başta tarafsızlığı destekleyen Mussolini, ansızın konumunu değiştirerek, PSI'nin 'mutlak tarafsızlık' konumundan 'etkin tarafsızlık' konumuna geçmesi gerektiğini savunan müdahale yanlısı bir makale yayımladı. Bunun anlamı aslında, ulusal amaçları hem yerli işçi sınıfı hareketinin hem de Enternasyonal'in amaçlarına üstün tutmaktı. 1914 yılının Kasım ayında Mussolini, *Avanti!* gazetesinin yayın yönetmeni oldu ve hızla savaş yanlısı lobinin ana yayını haline gelen, yeni bir gazete daha çıkardı: *Il Popolo d'Italia*. PSI, kısa süre önce savaş karşıtı USI'den ayrılan, müdahale yanlısı yeni bir sendika örgütünün, *Unione Italiana di Lavoro* (UIL), desteğiyle yeni 'fascio' grubunu kurarak tepkisini gösteren Mussolini'yi hemen kovdu.

Halkın tepkilerinin yanında, Mussolini'nin anormal davranışı, Gramsci'nin PSI içindeki ilk aşamalarda olan kendi konumunu talihsiz bir biçimde etkiledi. Mussolini'nin *Avanti!*'deki makalesi kaçınılmaz olarak sosyalist basında bir tür çalkantı yarattı ve Ekim ayında Gramsci'nin *Il Grido del Popolo* için yazdığı 'Savaş ve Sosyalist Görüş' başlıklı makale, Mussolini'nin pozisyonunu, hiç değilse yüzeysel olarak destekliyordu. Gramsci'nin arkasında durduğu aslında, PSI'nin meydana gelen değişikliklere açık olmak, ihtiyaç olursa ve ihtiyaç belirdiğinde etkin bir şekilde müdahale etme iradesi gibi bir sorumluluğu olduğu görüşüydü: 'tarafsızlık kavramını (hiç şüphesiz ki bu, proleteryanın tarafsızlığıdır) aslında sorgulamadığımıza açıklık getirmeliyiz, fakat bu tarafsızlık artık ifade edilmelidir.' (Gramsci, 1977: 7; bundan böyle SPWI), ilk kez tartışmaya katılmasındaki talihsizliğe rağmen, özellikle duyarlı okuyucular tarafından hoş karşılanan Gramsci, yine de müdahale yanlısı olarak yaftalandı.

Kış ve ardından ilkbahar boyunca savaş yanlısı ve savaş karşıtı gruplar kendi taleplerini daha çok seslendirir duruma geldiler. Şubat, ardından Nisan ayında Milano, Reggio Emilia ve Roma'da

tekrarlanan kitlesel miting ve gösteriler kısa sürede iki grup arasında bir dizi şiddetli hesaplaşmaya dđnüřtü. Gramsci'nin nispeten gözden uzak üniversitedeki köşesine çekildiği Torino'da, PSI ve CGL 100.000'den fazla işçinin savaşa karşı gösteri yaptığı bir genel grev örgütlemeyi başarmıştı. Halkın savaşa olan desteği arttığı için, başka yerlerdeki benzer çabalar o kadar başarılı olmadı. 1915 yılı Nisan ayının sonunda hükümet müzakereleri bitirdi ve Londra Antlaşması'nda İtilaf devletlerinin yanında savaşa girilmesine karar verildi. Savaşın kazanılması halinde, İtalyanca konuşulan Trentino bölgesiyle birlikte Istra ve Dalmaçya'nın bir bölümü İtalya'ya verilecekti.

Savaşın ilk iki yılı İtalya açısından iyi gitmedi. Harekete geçmek için bitmesi gereken seferberlik uzarken, kuzey sınırının ötesinde İtalyan ordusunun karşısında da daha iyi silahlanmış ve daha iyi teçhizatlı Avusturya kuvvetleri vardı. Hükümetle askeri komuta arasında savaşın nasıl yürütüleceği konusundaki görüş ayrılığı sürtüşmeye neden olurken, İtalya'nın yeni müttefikleriyle ilişkileri de pek sıcak değildi. Ayrıca, bir dizi Avusturya saldırısının yirminci yüzyılda savaşın medeniyet taşıma misyonuyla ya da Garibaldi'vari bir macerayla sınırlı olmadığını, bunun kolayca istilayla sonuçlanıp yabancı işgaline dđnüşebileceđini İtalyan halkına sert bir şekilde hatırlatması halk desteğini de sarstı. Sonuçta İtalyan ordusu Avusturyalıları yeniden sınırın dışına çıkmaya zorlayabildiyse de, Salandra hükümetine duyulan hoşnutsuzluk giderek arttı ve Salandra sonunda 1916 yılının Haziran ayında çoğunluğunu kaybetti ve onun yerini yetmiş sekiz yaşındaki Paolo Boselli aldı. 1916 yılının kalan kısmında ve 1917 yılında ordunun durumu başta iyiye gitti, ama sonradan Avusturya'nın güçlü direnişi karşısında ve gerekli yiyecek ve hammadde ithalatını kesintiye uğratan Almanya'nın başarılı denizaltı saldırılarının başlamasıyla bozuldu. İtalya'nın İtilaf devletleriyle ilişkisi zamanla düzelince, Fransa ve İngiltere, İtalya'nın savaştaki gücü-

ne yardımcı olmak için takviye güç ve ekipman göndermeyi kabul etti.

1917 yılının Nisan ayında ABD'nin savaşa girmesiyle çatışmanın genel karakteri değişti. Kayda değer maddi destek sağlamanın yanında Başkan Wilson'un müdahalesi, savaşın bütün anlamı ve amacının geniş çaplı olarak tartışılmasına yol açtı. İki taraf da savaştaki amacını açıklarsa, savaşın askeri değil diplomatik yollarla sona erdirilebileceğini ileri sürdü. Hem Avusturya-Macaristan'ın hem Almanya'nın elde ettiği kazanımlar temelinde müzakerelere geçilmesini isteyebileceğinin güçlü belirtileri olmasına rağmen, kısa sürede ortaya çıktı ki, İtilaf devletleri sadece Mihver devletlerin işgal ettiği bütün bölgelerin yeniden inşasını istemekle kalmıyor, ayrıca Alsace-Lorraine bölgesinin Fransa'ya geri verilmesini ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan ayrı birer devlet olarak Romanya, Slav, Çek ve Slovak halklarının bağımsızlığını tanınmasını da istiyordu.

Wilson'un teşebbüsü başarısız olup savaş sürdüyse de göz kırpan barışın savaşa dahil olan halklar üzerindeki psikolojik etkisi önemli oldu; savaşın nedenleri, olası sonuçları ve barış sağlandığında ne tür bir toplum inşa edilebileceğine dair daha derin sorular üzerinde genel bir tartışmaya yol açtı. Savaş uzadıkça, bu sorulara Avrupa halklarının geniş kesimlerinin çok farklı cevaplar bulmaya başladığı kısa süre içinde ortaya çıktı. Örneğin, Fransa ve İngiltere'de, hem Georges Clemenceau hem Lloyd George, kendi ülkelerindeki savaş girişimlerinin tümünden boşa çıkmasını önlemek için yeni koalisyon hükümetleri kurmak zorunda kalırken, Almanya'da Yüksek Komuta'nın çabuk zafer elde etmeyi başaramaması Reichstag içinde daha çok sürtüşmelere neden oldu ve savaş karşıtı Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'nin (USPD; daha önce savaş yanlısı SPD'nin parçasıydı) kurulmasına yol açtı. Reichstag daha da ileri giderek savaşı bitirmek isteyen bir önergeyi kabul etti.

Ekonomik durum kötüye gitmeye devam edince, benzer bir düş kırıklığı ve hüsrana da İtalya'da baş gösterdi. Kasaba ve kent-

lerde vergilendirme ve çalışma saatlerindeki büyük artışlar endüstriyel ilişkilerin altını daha da oyarken, tarımda çalışan erkeklerin sayısındaki yüzde 50 düşüş gıda üretimini aşırı derecede güçleştirdi. Siyaset arenasında, PSI'nin çoğunluğu, hükümetin savaş önlemleri doğrultusunda benimsenen oldukça belirsiz 'ne destek ne köstek' politikası üzerinden kendini dengelemeye çalıştı ve savaşın maliyeti bir yana, yenilgi ihtimalinin savaşta olmanın abesliğini fazlasıyla ortaya koyduğunu savunmayı sürdürdü. Bununla birlikte, PSI içinde, zaferin işçi sınıfının durumunda ilerlemelere yol açacağı temelinde, partinin hükümete karşı daha uzlaşmacı tavır alması gerektiğini ileri süren Turati'nin 'sağ' kanadı gibi yeni bölünmeler ortaya çıkmaya başlıyordu.

Bu dönemde PSI'nin ve devrimci solun İtalya'daki konumunun bir tür iç siyasi boşlukta kendini göstermediğini, ama genel olarak uluslararası sosyalist hareketin etkisi altında şekillendiğini vurgulamak önemlidir. Önceki bölümde belirtildiği gibi, radikal toplumsal değişme konusunda Marksist yaklaşımın temel ilkelelerinden biri, uluslararası işçi sınıfı dayanışmasının gerekliliğindeki ısrardır. 1889 yılındaki İkinci Enternasyonal'de belirlenen ilke, savaşa uzanan yıllar içinde bir dizi konferansta ileriye taşındıysa da, işçi sınıfı kitlesinin kendi ülkelerinin silahlı kuvvetlerine katılıp, açık tercihini uluslararası dayanışma yerine ulusal dayanışmadan yana göstermesiyle ortaya çıkan çelişki örgütü krize soktu. Buna rağmen, bir parça da yukarıda sözü edilen savaşın amacının ne olduğu yönündeki tartışmaların yardımıyla, uluslararası boyut, sadece savaşa karşı olanlar için değil, azımsanmayacak sayıda sosyalist ve devrimci için de önemli bir ölçü oluşturmaya devam etti (bu sosyalist ve devrimciler savaşa karşı çıkmakla kalmadılar, aynı zamanda yurt dışındaki temaslarının yeni bir uluslararası devrimci örgütün temelini oluşturabileceği bir ânu dört gözle beklemeye devam ettiler). Bu görüşler en açık şekilde Enternasyonal'in 1915 yılı Eylül ayında ve 1916 yılı Nisan ayındaki Zimmerwald ve Kienthal Konferansları'nda ifade edilmiştir;

Lenin burada İkinci Enternasyonal yerine, başka şeylerin yanı sıra, örgütün reformist sosyal demokrat eğilimlerini tasfiye etmesi gereken yeni Üçüncü bir Enternasyonal önermiştir. Başka yerlerde olduğu gibi, bu görüşler İtalyan solunun savaş karşıtı grupları arasında da dolaşmayı sürdürdü ve onlara savaşın kendisiyle sınırlı acil ve geçici perspektiflerin ötesinde yeni ufuklar sundu. Bir yıl içinde Lenin ve Rus Bolşevikleri devrimci eylemle neyin başarılabilirliğini göstererek bu yeni ufka kesin bir biçim verdi.

Savaşa karşı giderek artan muhalefetin sonuçları Rusya'da, Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğundan daha etkili ve doğru-
dan oldu. Bunun bir dizi nedeni vardı, ama en önemlilerinden biri, Çar II. Nikolay ile *Duma* arasındaki ve bu otorite merkezleriyle bir bütün olarak halk arasındaki ilişkinin özellikle zayıf ve dolayısıyla kırılan olmasıydı. Çar ve maiyetinin, halkın radikal reform taleplerini kabul etme ve özellikle toprak reformu konusundaki aşırı isteksizliği *Duma*'nın bariz sorumsuzluğuyla birleşince, halk arasında ümitsizlik, yanı sıra da büyük bir kızgınlık baş göstermişti. Önceki bölümün sonunda belirtildiği gibi, 1905 yılındaki St. Petersburg devrimi Çar'ı, bazı yetkilerini *Duma*'ya devretmeye mecbur etti. Rus ordusu 1914 yılında Polonya'yı ve Almanya'nın doğusundaki önemli yerleri yeniden işgal etmişti ama, 1917 yılında ordu büyük ölçüde geri çekilmişti. Moral çöküntü ve savaşın ülkenin ekonomik yapısına ağır etkisinin artmasıyla toplumsal gerilim patlama noktasına geldi. Kitlesele grevler başladı ve devrimci işçilerin eylemlerini birbiriyle uyumlu kılmak ve yarı merkezi karşı yönetimi kurmak için çok sayıda 'sovyet', yani 'işçi konseyi' oluşturuldu. 1905 yılında olduğu gibi bu gelişmeler en çok, şehrin denetimini derhal ele geçiren bir Geçici İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti Yürütme Kurulu'nun kurulduğu, Rusya'nın o zamanki başkenti (sonradan adı Petrograd ve Leningrad olarak değişen) St. Petersburg'da yaşandı. Sovyetin kendisi büyük ölçüde, köylülerin toprak reformu talebini temsil eden (1901 yılında kurulan) Sosyal Devrimciler'den ve genel olarak sanayi proleteryasını temsil eden (1903 yılında Bol-

şevikler'den ayrılan) Sosyal Demokratların 'reformist' Menşevik kanadından oluşuyordu. Yürütme Kurulunun kendisi ise 104 Menşevik, 99 Sosyal Devrimci ve 35 Bolşevik'ten oluşuyordu.

Mart ayındaki 'Şubat Devrimi' ile Kasım ayındaki 'Ekim Devrimi' arasında olaylar çok hızlı gelişti. Mart ayında Çar tahttan çekildi ve *Duma*, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a toprak vermeden savaşa son verme olasılığı üzerinde durarak uzlaşmacı bir politika öneren Prens Lvov'a bağlı bir Geçici Hükümet kurdu. Aynı ay Lenin, İsviçre'deki sürgünden döndü, Bolşevik Parti'nin liderliğini üstlendi ve 'Nisan Tezleri'yle Sovyetlerin derhal ülkenin tüm denetimini alması gerektiğini söyleyen bir dizi öneri ileri sürdü, radikal bir ulusallaştırma programı getirdi ve Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolu açtı. Temmuz ayında, Petrograd'da başka bir grev dalgasına neden olan, güneybatı cephesi boyunca yeni bir taarruza onay verdi. İçinde artık Menşevik ve Sosyal Devrimcilerin de olduğu Alexander Kerenski'ye bağlı yeni bir geçici hükümet kuruldu. Temmuz ayaklanmaları yüzünden Bolşevikler suçlandı ve Lenin, Finlandiya'ya kaçtı, bu arada New York'taki sürgünden yeni dönüp Bolşevikler'e katılan Troçki tutuklandı. Bolşevikler destek kazanmaya devam ediyordu; bununla beraber, Lenin sonbaharda Petrograd'a geri döndü ve iktidarı doğrudan ele geçirmenin zamanının geldiği kararını verdi. Hükümet karargâhları ele geçirildi ve milletvekillerinin çoğu tutuklandı. 25 Ekim günü, Tüm Rus Sovyetleri Kongresi'nin İkinci Kongresi toplandı ve yeni yürütme organı, Halk Dairesi Başkanları Kurulu oluşturuldu. Ertesi ay ilk Kurucu Meclisi oluşturmak üzere seçimler yapıldı. Kısa sürede, Merkez Yürütme Komitesi'nde sahip oldukları çoğunluk sayesinde Kurul'a kendi üyelerini kabul ettiren Bolşevikler'in, seçmenlerin çoğunluğunun desteğine sahip olmadığı ortaya çıktı. Kullanılan 36 milyon oyun dörtte birinden daha azını alan Bolşevikler'in kazandığı sandalye sayısı 168 iken, Sosyal Devrimcilerle diğer partilerinki 299 sandalyeydi. Bu sonuç, Yürütme Komitesi, Kurul ve kısa bir süre

sonraki adıyla Kızıl Ordu üzerindeki etkili denetiminden dolayı, Bolşevikler'in hâlâ en güçlü parti olduğu gerçeğini değiştirmedii. Bolşevikler yürütme erklerinin sorgulanmasını kabul etmeye yanaşmadılar ve Ocak ayında Kurucu Meclis zorla feshedilerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Dışişleri Halk Komiserliği'ne getirilen Troçki, iki ay içinde Almanya'yla Brest-Litvosk Anlaşması'nı imzalayarak Bolşevikler'in Rusya'yı savaştan çıkarma sözünü yerine getirdi.

İtalya savaşa girene kadar, Gramsci'nin içinde bulunduğu koşullar oldukça sıkıntılı duruma gelmişti. Üniversitedeki meslek hayatı bitme noktasına gelmiş, tarafsız kalma sorunuyla ilgili makalesinin aldığı talihsiz tepki siyaset yaşamundan neredeyse tamamen çekilmesine neden olmuştu. Gramsci gibi fiziksel olarak zayıf ve psikolojik olarak duyarlı birisi için bu terslikler muhakkak ki katlanılamaz bir düzeyde olmalıydı. Fakat Gramsci 1915 yılının sonunda, kendi karamsar ruh halinin, en azından kısmen, hayattaki yalnızlığına bağlı olduğuna karar vermişti sanki. Aynı zamanda, devrimci mücadelenin pratik ve etkin boyutlarının, düşünsel boyut kadar önemli olduğunu anlamaya başladı. Bunun yansımaları ve ruh halindeki değişiklikler, ablası Grazia'ya yazdığı bir mektupta açıkça görülür:

İki yıl içinde, sanırım bir kere bile ne ağladım ne de güldüm. Fiziksel zayıflığı çalışarak yenmeye kalktım ve ancak kendimi öncekinden zayıf hale soktum. (...) Kendimi hayattan bu kadar yalıtılamamalıydim. Bir iki yıl bu dünyadan tamamen kopuk yaşadım: uzun bir rüya gibiydi. Beni insanların dünyasına bağlayan halkaların tek tek kopmasına izin verdim. Tamamen beynimle yaşadım, kesinlikle kalbimle değil. (...) Sanki bana göre bütün insanlık sona ermişti ve ben ininde yalnız bir kurttum. (Fiori, 1990: 98-9)

Bu yeni amaçla umutlanan Gramsci bunalımdan kendini kurtardı ve çalkantılı yeni bir siyasi hayata başladı. 1916 yılında siyasal hayata katılımı artmaya başlarken, ders vermeye ve çeşitli sosyalist grupların toplantılarına katılmaya başladı. Aynı za-

manda, *Il Grido del Popolo* ve kısa süre içinde kadrolu gazeteci olarak çalışmaya başladığı *Avanti!* gazetelerinin yeni sayılarında makaleler yazmaya başladı. Daha önce belirtildiği gibi, Gramsci'nin üniversitede ve savaş sırasında kazandığı deneyimler onu *Sardizim* savlarının ötesine, daha belirgin sosyalist toplumsal değişme anlayışına doğru taşıdı. Kısmen tiyatro ve sanata duyduğu ilgi, kısmen de çağdaşı olan aydınların etkisiyle Gramsci, siyasal bilinçle kültür arasındaki ilişkiyle yakından ilgilendi. Daha sonra *Hapishane Defterleri*'nde siyasal bilincin gelişmesi tartışmasının önemli bir parçası haline gelecek olan bu içerik, proleter karşı kültürün ne anlama geldiğini tespit etmeye çalıştığı bu dönemde, yazılarının ve siyasal eylemlerinin baskın özelliği olmuştur.

Bu yeni arayış Gramsci'nin düşünsel yaklaşımındaki esaslı değişimle –örneğin, dünyanın doğru anlaşılmasının, 'olaylar' hakkında bilgi edinmekten çok deneyimden kaynaklanan bir şey olması gibi– paralel olsa da, Torino'lu genç aydınlarca, PSI'nin eski kuşak üyelerinin tutucu taktikleri gibi görülen bir eleştiriyi ima ettiği için, bu değişimin önemli pratik sonuçları oldu. Savaş sürerken, Gramsci ve yakın çevresi, işçi sınıfı hareketinin eğitim ve örgütlenmesine dönük sosyalist yaklaşımın tümünden yenilenmesini giderek daha kuvvetli bir şekilde ileri sürmeye başladı. *Il Grido del Popolo*'nun Ocak 1916 sayısı için yazılan ve çok atıf yapılan 'Sosyalizm ve Kültür' adlı makalesinde, Gramsci bu yeni düşüncesini aşağıdaki şekilde ifade eder:

Kendimizi, kültürü ansiklopedik bir bilgi, insanları da yalnızca ampirik veriler ve birbiriyle ilgisi olmayan olaylar yığınıyla doldurulacak birer depo olarak görme alışkanlığından kurtarmamız gerekir. (...) Kültür tamamen başka bir şeydir. Kişinin öz benliğini örgütlemesi, eğitmesidir, kişinin kendi kişiliğiyle barışık olmasıdır; kişinin kendi haklarını ve yükümlülüklerini, hayattaki işlevini, kişinin kendi tarihsel değerini anlamasına yardımcı olan daha yüksek bir bilince erişmektir. (...) Gerçek şu ki, sadece derece derece, zaman içinde bir aşamada, insanlık kendi değerinin bilincine vardı ve kendinden önceki tarihsel bir dö-

nemde azınlıklar tarafından kendisine dayatılan örgütlenme örüntülerini kaldırıp atma hakkını kendinde gördü. Ve bu bilinç fizyolojik gereksinimin yabancı kıskırtmasıyla değil, başta birkaç kişi, sonradan bütün bir sınıf tarafından, belli koşulların varoluş nedenleri ile vasalaj olgularının isyan sinyallerine ve toplumsal yeniden inşaya en iyi şekilde nasıl dönüştürülebileceği üzerinde zekice düşünmesinin bir sonucu olarak oluştu. (SPWI, s. 11-12)

Genel olarak bilginin, özel olarak da siyasal bilincin gelişmesinin temeli olarak kişisel deneyimin değerine olan inancın, Gramsci açısından, salt felsefi düşünüm için uygun bir araç olmadığını, fakat aynı zamanda siyasal eğitimde bir dizi pratik deneyimin temelini oluşturduğunu da vurgulamak önemlidir. Örneğin, 1917 yılının Aralık ayında Gramsci, genç işçilerin ve aydınların kültürel tartışma grubu olan *Club di Vita Morale*'yi oluşturdu. Benzer şekilde, 1919 yılının Aralık ayında *Ordine* grubu, işçi eğitiminin geniş kapsamlı programının bir parçası olarak bir dizi 'Emek Okulu' ve bir 'Sosyalist Propaganda ve Kültür Okulu' kurdu. 1925 yılında, (ekonomik ve siyasal mücadelelerin yanında) 'ideolojik mücadeleyi' de yürütebilmesi için PCT'nin Parti Okulu açması gerektiğini önerdiğinde, Gramsci'nin aklında hâlâ fazlasıyla bu tür bir rehberlik ihtiyacı vardı. Bundan sonraki bölümlerdeki tartışmalarda da görüleceği gibi, bu deneyler ve bunların arkasında yatan felsefe, hayatı boyunca Gramsci'nin toplumsal değişme çözümlemesindeki önemini korumuştur.

Rus Devrimi'ne ilişkin haberler İtalya'ya ulaşmaya başladıkça Gramsci'nin bu olaylarla ve bunun İtalyan işçi sınıfı üzerinde ne gibi bir etki yaratacağı konusunda özellikle yakından ilgilenmesi kaçınılmazdı. Savaş sırasında iletişim zorluğu yüzünden, Devrim haberleri İtalya'ya yavaş ve biraz çarpık bir şekilde ulaşıyordu. Sağ kanat basın, bilinen nedenlerle, bunun İtalya'nın kendi içinde benzer istekleri kıskırtabileceği için Devrim'i, Rus işçi sınıfının zaferi olarak sunmaktan dikkatle sakınıyordu. Dahası, *Avanti!*'nin kendi haberlerinin kaynağı, Lenin ve Bolşeviklerin rolünü kasıtlı olarak önemsiz gösteren Sosyal Devrimcilerin devrime tanık bir üyesinin açıklamalarıydı. Dolayısıyla başlangıçta,

hem devrimin esas olarak Fransız Devrimi çizgisinde bir 'burjuva' devrimi mi, yoksa gerçekten proleteryanın ya da en azından işçi sınıfının bir olayı mı olduğu, hem de Devrim'in asıl liderlerinin kim olduğu konusunda karışıklıklar vardı. Temmuz ayında bazı karışıklıklar ortadan kalktığına Gramsci, Lenin ve Bolşeviklerden övgüyle söz eden yazılar yazıyordu:

[Lenin] kendi düşüncesini anlamlı bir tarihsel güce dönüştürebilmişti. Hiç ölmeyecek bir gücü açığa çıkardı. O ve Bolşevik yoldaşları sosyalizme her zaman ulaşılabilceğine inanmıştı. Onları besleyen Marksist düşüncedir. Onlar evrimci değil, devrimcidir. Ve devrimci düşünce, zamanı ilerletici bir etmen olarak görmez. Sosyalizm tasavvuru ile ona ulaşma arasındaki bütün ara aşamaların zaman ve mekan içinde mutlak ve eksiksiz biçimde doğrulanmış olması gerektiğini reddeder. (...) Samimi inançlarındaki cesaret sadece düşünceyle sınırlı kalmadı. Bireylerde, çok sayıda bireyde vücut buldu; ürününü eylemlerde verdi. Tam da, sonucu tehlikeye atacak uzlaşmalara, belirleyici olabilecek herhangi bir uzlaşma anlaşmasına karşı durmak için gerekli olan grubu yarattı. Ve devrim sürüyor. (SPWI, s. 32).

Bu makalenin gösterdiği gibi, Gramsci, bizzat Marksist devrimci pratiğin yürütülmesinde önemli bir sıçramayı temsil ettiğini söyleyerek devrimi yorumlamaya da başlıyordu. 'Devrimci düşünce, zamanı ilerletici bir etmen olarak görmez' ve 'ara aşamalar'dan geçmek zorunda olmadan sosyalizme doğrudan ulaşılabilir vurgularını yaparak, İkinci Enternasyonal tarafından öne sürülen Marx'ın 'mekanik' ve 'evrimci' yorumunun tersine, Gramsci proleterya devrimine 'herhangi bir zaman ulaşılabilceğini' ileri sürer. En önemlisi, yine Marx'ı daha önce yorumlayanların aksine, devrimin olabilmesi için toplumun geçmesi gerektiği varsayılan 'ara aşamalar'ın farkına 'düşüncede' varılabilceğini iddia eder. Başka bir ifadeyle, devrimci pratik, güya Marx tarafından ayrıntılı haritası çizilen evrimci yolu izlemek zorunda değildir. Aralık ayında, anlamlı bir başlığı olan 'Kapital'e Karşı Devrim' adlı makalede, Gramsci şöyle yazar:

Bolşevikler, Marx'ı bir tarafa atıyorlar; onların apaçık ortada olan eylem ve zaferleri, tarihsel materyalizmin kanonlarının düşünül­düğü ve inanıldığı kadar katı olmadığını ortaya koyuyor. Yine de bu olaylarda bile kaçınılmaz bir yazgı var ve Bolşevikler *Kapital*'deki bazı saptamaları reddediyorlar, onun hayat veren, içkin düşüncesini değil. Bu insanlar 'Marksist' değiller, hepsi bu; Usta'nın kitaplarını asla sorgulanmaz katı dogmatik sözlerden oluşan bir öğreti derlemek için kullanmadılar. Onlar Marksist düşünceyi yaşıyor (...) [ve] bu düşünce, tarihteki en baskın et­men olarak kaba ekonomik olguları değil, insanı, toplum içinde­ki insanı, birbirleriyle ilişki içindeki insanı görür (...) insanlar ekonomik olguları anlamaya, onları değerlendirmeye ve kendi iradelerine uyarlamaya başlar ve bu, yaşayan, hareket eden ve yönlendirilebilecek volkanik lav haline gelen şey, nerede ve ne şekilde olursa olsun nesnel gerçekliği biçimlendirene ve ekonominin itici gücü olana kadar, insanların iradesi belirleyici olacaktır. (SPWI, s. 34-35)

Devrimin bu yorumu ve bunun içerimleri Torinolu bütün iş­çi­ler tarafından kısa sürede özümsemi ve Petrograd Sovyeti'nden çoğu reformist olan bir heyet geçici Kerenski hükümeti adına Ağustos ayında şehre geldiğinde, büyük ve militan bir kalabalık savaşa karşı ve Lenin'i destekleyen sloganlar attı. Birkaç gün içinde kitle gösterileri artarak ciddi bir ayaklanmaya dönüşünce, hükümet askeri kuvvetle karşılık vermek zorunda kaldı.

Bu gösterilerde Gramsci'nin oynadığı rol bilinmese de, bu olaylar onun kültür eleştirmeni ve gazetecilikten devrim pratiği­ne geçişinde elbette etkili oldu. Torino ayaklanmasının peşinden gelen baskı ve tutuklama dalgası PSI'nin yerel önderliğini ciddi biçimde etkisiz kıldı. Yeni bir kurul oluşturuldu ve Gramsci par­tin­in Torino bölge sekreteri oldu. Ardından, 1917 yılının Kasım ayında Floransa'da yapılan gizli bir parti toplantısında Torino şubesi temsilcisi olarak bulunduğunda, partiye ulusal düzeyde katılmış oldu. Bu toplantının amacı savaşın akışı sırasında farklı konumları giderek iyice yerleşik hale gelen reformist ve devrimci grupları yeniden birleştirmek için çalışmaktı. 1916 yılındaki Kienthal Konferansı'na katılan ve Mussolini ayrıldıktan sonra

Avanti!'nin yayın yönetmenliğini devralan militan sosyalist Giacinto Serrati önderliğindeki PSI'nin sol kanadı, 'ortodoks' Marksist devrimci militan Amadeo Bordiga önderliğindeki Gençlik Federasyonu'yla birleşerek, zihinlerinde taze olan Rus Devrimi'nden çıkarılan derslerle, temeli Bolşevik modele dayanan bariz devrimci bir pozisyon benimsediler. Gramsci'nin Bordiga'yla ilişkisinin hep biraz pürüzlü olmasına rağmen ve hem Gramsci'nin hem Bordiga'nın maksimalistlerin pek de devrimci sayılamayacak konumları karşısında sabırlarının tükenme noktasına gelmesine rağmen, Gramsci yine de, Turati'nin reformizmine karşı olan Serrati'ye katıldı. Dolayısıyla, sosyalist hareket tarihinin özellikle can alıcı bir döneminde o hareketin önde gelen figürlerinden biri oldu.

Gramsci ve PSI bu tartışmalarla ilgilenirken savaş sürüyordu. 1917 yılının sonunda İtalya'nın askeri ve ekonomik durumunun bozulduğu daha önce belirtilmişti. Ekim ayında, çoğunluğu yitiren Boselli yerini Vittorio Orlando'ya bıraktı. Kasım ayında, 340.000 civarında İtalyan'ın öldüğü, yaralandığı ya da esir alındığı Caporetto savaşında Almanlar, İtalyanlar'ı çok ağır bir bozguna uğrattı. Komutanın değişmesinin, İngiltere ve Fransa'dan gelen ek yardımların ardından, İtalyanlar olsa olsa daha fazla toprak kaybetmekten kurtuldu, yılsonunda Alman kuvvetleri geri çekilmeye başladı. Caporetto'daki yenilgi ve işgalden kaynaklanan onur kırıcı durum, İtalyan halkını ciddi biçimde etkiledi ve savaş çabalarına verilen destek daha öne çıkan bir özellik oldu. Müttefiklerinden aldığı çok ciddi kredi yardımlarıyla ve uygulanan sıkı tasarruf tedbirleriyle, yeni hükümet ekonomiyi iflasın eşiğinden kurtardı. Gıda ve hammadde ithalatı sabitleşti ve sanayi üretimi arttı. Ordunun morali ve refahı en öncelikli duruma geldi, yeni güç olarak özel yetiştirilmiş hücum birlikleri, *arditi*, oluşturuldu. İç siyaset cephesinde, savaşa karşı olan grupların etkinlikleri zorla bastırıldı ve liderlerinin pek çoğu hapse atıldı.

1918 yılında savaş dördüncü ve son yılına girerken, işgal edilen Fransa'da gerçekleşen olaylar İtalya cephesinde olan bitenleri kısa sürede gölgede bıraktı. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte, Mihver devletleriyle Şubat ayında Ukrayna, Mayıs ayında Romanya arasında yapılan barış antlaşmaları doğudaki savaş fiilen bitirdi ve Almanya'nın çabalarını batı cephesinde yoğunlaştırmasına olanak tanıdı. Haziran ayında Fransa ve İngiltere güçlerine karşı son bir saldırı başlatıldı. Almanların cephanesi ve morali bu atılımı aynı hızla sürdürmeye yetmedi ve Eylül ayında İtilaf devletleri Almanları bir kez daha topyekün geri çekilmeye zorladı. Yugoslav ve Çek halklarının bağımsızlık talepleri karşısında imparatorluk dağılmaya başlayınca, Avusturya-Macaristan'daki durum da aynı şekilde kötüleşti. Son Avusturya saldırısı Haziran ayında başladı, fakat Kasım ayında İtalyan ordusu neredeyse hiç engelle karşılaşmadan kuzeye ilerledi. Sonbaharda, Avusturya ordusu uzaktayken, kendi sonunun ne olduğunu ve ülkede gerçek bir sovyet tarzı devrim olasılığını gören Alman Yüksek Komutası yenilgiyi kabul etti ve Başkan Wilson'un önceki barış girişimlerinin koşullarına bağlı kalan bir ateşkes önerdi. Ekim ayı sonunda, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye aynı şartları kabul etti ve 'bütün savaşları sona erdirecek savaş' son buldu.

Elbette resmi düşmanlıkların kesilmesi, daha genel anlamda Avrupa'nın huzur içinde olduğu anlamına gelmiyordu ve kısa süre içinde kıtadaki birçok temel çatışmanın bir çözüme kavuşturulmamış olduğu ortaya çıktı. Savaşın fiziksel ve psikolojik etkilerini, devasa mali ve insani kaybı (8,5 milyondan fazla ölü) kabullenmek zorunda olmanın yanı sıra Avrupa halklarının zihnini giderek daha çok meşgul eden şey, savaş sonrası sanayi toplumunun bizzat kendi doğası hakkındaki temel sorulardı. Bu bağlamda özellikle önemli olan iki konu, eskiden beri yerleşik olan bağımsızlık ve kendi kaderini belirleme taleplerinin yeniden güç kazanması ve daha yakın zamanlarda ortaya çıkıp halktan destek de alan iyi örgütlenmiş işçi sınıfı partileriydi. İlk konuyla ilgili

olarak, özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılma-sının ardından, hızla bir dizi yeni devlet ortaya çıktı.⁵ İkinci konu, işçi sınıflarının talepleri Batı toplumlarının yapısına çok daha temelden bir tehdit oluşturdu. Radikal sosyalist bakış açısından ve Rus Bolşeviklerin yaptığı ilham verici işlerden bütünüyle ayrı olarak, o çok sarsıcı savaş deneyimi zaten gergin olan işçi-işveren ilişkisi üzerinde ciddi baskı yarattı ve savaş zamanındaki üretimden barış zamanındaki üretime geçişe eşlik eden genel karışıklık ve ekonomik yorgunluk, görünüşe bakılırsa devrim için uygun fırsatı sunuyordu. Çok benzer koşullar İngiltere'de, Fransa'da, İtalya'da ve başka yerlerde de olsa, asıl devrimci durum Almanya'da oluşmaya başlamıştı.

Daha önce belirtildiği gibi, 1917 yılında savaş karşıtı USPD'nin oluşumu Almanya'da işçi sınıfının militanlığının boyutunu açıkça ortaya sermişti. 1918 yılının Kasım ayında, galip İtilaf devletlerinin taleplerinin parçası olarak, imparator ve komutanlar görevlerinden ayrıldı ve SPD lideri Friedrich Ebert, SPD ve USPD'den eşit sayıda milletvekilinden oluşan geçici meclisle yeni bir hükümet kurdu. Eylemciler Rus modeli çigisinde yeni bir Alman sosyalist cumhuriyeti kurma girişiminde bulunurken, aynı zamanda bütün Almanya'da hızla işçi ve asker meclisleri ortaya çıktı. Aralık ayında Berlin Meclisi yeni bir Ulusal Meclis seçilmesi kararını kabul ettiğinde, USPD karşı çıkarak salonu terk etti ve 1919 yılının Ocak ayında radikal sol kanatta yer alan Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht önderliğindeki Spartakistler Alman Komünist Partisi'ni (KPD) kurmak üzere USPD'den koptu-

⁵ 1918 yılının sonunda, örneğin, kuzeydoğuda halk Çekoslovakya devletinin bağımsızlığını ilan ederken, güneydoğu halkı yeni Yugoslavya devletini kurmak üzere Sırbistan'la birleşti. Macaristan, Budapeşte'de bağımsız bir hükümet kurdu ve doğudaki Transilvanya eyaletini Romanya'ya bıraktı. Hem Rusya'dan hem de Almanya'dan elde edilen topraklardan sonra yeni Polonya Cumhuriyeti de ilan edildi.

lar. O ay KPD ve diğer devrimci gruplar Berlin'de bir dizi ayaklanma örgütlediler. Fakat birkaç gün içinde gösteriler bastırıldı ve hükümetin suç ortaklığı sonucu Luxemburg ve Liebknecht öldürüldü. Ulusal Meclis ilk kez Şubat ayında toplandı ve Ağustos ayında Weimar Cumhuriyeti anayasası resmileşti.

Alman Devrimi'nin ve savaştan hemen sonraki aylarda Avusturya ve Macaristan'daki komünist ayaklanmaların düpe-düz başarısızlığa uğramasına rağmen,⁶ Rus Bolşevikleri savaş sonrasında bütün Avrupa'ya yayılan isyan dalgasının yine de kendilerinden yana olduğu ümidini taşıyorlardı. Kısmen İkinci Enternasyonal'in (sosyalist delegelerin Şubat ayında Bern'de gerçekleştirdikleri konferans) yeniden canlandığı istenmeyen etkinin önüne geçmek, kısmen de Rusya'daki devrimin kendisini korumak için Lenin, Üçüncü Enternasyonal'i oluşturmak için zamanın doğru olduğuna karar verdi. Daha sonra adı Komintern olarak anılacak Birinci Kongre, beklendiği gibi, Moskova'da, 1919 yılının Mart ayında toplandı. Konferansın resmi bir yapısı olmamasına rağmen, delegelerin çoğunun ifade ettiği görüşlerin kendi partilerinin görüşünü tam yansıtmamasına rağmen, Komintern, çeşitli Avrupa ülkelerinden sosyalist ve komünist partiler arasında yeni bir tartışma ortamı yaratmayı başardı. Alman ve Fransız komünistleri 1920 yılının Temmuz ayındaki İkinci Kongre'nin sonuna kadar Komintern'e resmi olarak katılmazken, Bolşevik programın yanında yer aldıklarını hemen açıklayan tek parti İtalyan Sosyalistleri oldu.

⁶ Alman ayaklanması daha önce kısaca ele alınmıştı. Daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Ryder (1967). Macaristan'da Kont Michael Karolyi başkanlığında sosyal demokrat bir hükümet kuruldu. 1919 yılının ilkbaharında toplumsal huzursuzluklar arttı ve Budapeşte'deki bir dizi isyanın ardından, yeni kurulan Komünist Parti'nin yöneticileri tutuklandı. İsyanlar sürdü; bununla beraber, 1919 yılının Mart ayında Karolyi istifa etti. Komünistler'in lideri Bela Kun kontrolü ele geçirdi ve Sovyet hükümetini kurdu. Fakat, ülke dışında Çekler, Romenler ve Yugoslavlar'la ve ülke içinde büyüyen muhalefete süren karşıtlıklar karşısında Sovyet düzeni çöktü ve Kun, Moskova'ya kaçtı. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Jaszi (1969).

İtalya'nın uluslararası konumu Londra Antlaşması'nın şartlarıyla teminat altına alınmış olsa da, ülke içindeki durum oldukça gergindi. Savaş, ekonomiyi riskli duruma sokmuştu ve ateşkesin hammadde, gıda ve yabancı kredi arzını sona erdirmesi nedeniyle koşullar kısa süre içinde kötüleşti. Ağır borçlanma ve artan iç borç, karşılığında yaşam standardında genel bir düşüşle sonuçlanan enflasyonu getirdi.⁷ Önceki sıkıntılı dönemlerde olduğu gibi pek çok işçi, köylü ve artık işsiz olan hizmet elemanları işçi sınıfının örgütlerine kendi mağduriyetlerini ifade etmenin ve durumlarını iyileştirmenin aracı olarak bakmaya başladılar. 1920 yılının sonunda CGL üyelerinin sayısı iki milyonu geçti; öyle ki, Katolik CIL'in üye sayısı yaklaşık 1,5 milyona yükseldi; İşçi Odaları 90.000'e, metal işçileri sendikası, FIOM (*Federazione Impiegati Operai Metallurgici*), 22.500'e kadar çıkmıştı; bu arada USI ve UIL bir milyon işçinin de kendi aralarında olduğunu iddia ediyordu (Seton-Watson, 1967: 520-521). Radikalizmdeki bu artış 1919 yılındaki genel seçimlerin sonuçları tarafından doğrulanmış, (Haziran ayında Orlando'nun yerine başbakan olan) Francesco Nitti'nin liberal demokrat bloğu ancak 252 sandalye alırken, Sosyalistler 156 ve Katolik Halk Partisi 100 sandalye kazanmıştı.

PSI'nin kendi konumuna gelirse, daha önce de belirttiğimiz gibi, savaşın sonunda Turati'nin parti içindeki ılımlı konumu, 'merkez'deki Serrati'nin ve 'sol'daki Bordiga'nın daha radikal konumunun gölgesinde kaldı. Torino'da, savaşın sona ermesiyle eski liderlerin yeniden aktif siyasal hayata dönmesi, kaçınılmaz olarak Gramsci'nin PSI içindeki konumunu etkiledi. Gramsci

⁷ Seton-Watson bu bilgiyi 1919 yılı Haziran ayı itibarıyla aktarır. 'Sanayi üretimi henüz savaş öncesi düzeye ulaşmamıştı. 1919 yılında ihracat, ithalatın ancak % 36'sını karşılıyordu (1913 yılında bu oran % 68'di). Enflasyon aşırı boyutlara varmıştı. Hayat pahalılığı 1913 yılından bu yana en az dört kat artmıştı ve hâlâ artıyordu. 1913-14 yıllarında 214 milyon liralık bütçe açığı, 1918-19 yıllarında 23.345 milyon liraya çıkmıştı; devlet gelirleri, giderlerin ancak % 24'ünü karşılıyordu.' (Seton-Watson, 1967: 520)

1918 yılının Kasım ayında seçilen Yürütme Kurulu'ndaki yerini, sonraki Mayıs ayında yeniden seçilene kadar geçici olarak kaybetti. Gramsci'nin kendi aydın çevresinden olan Tasca, Togliatti ve Terracini de şehre döndü ve bu grup birkaç ay içinde Torino işçi sınıfının farklı grupları arasındaki bağları güçlendirmeyi amaçlayan yeni bir dergi çıkarmaya karar verdi. Gramsci'nin deyişiyle, 'Bir şeyler yapmak istedik. İtalyan toplumunda şiddetli bir değişimin eli kulağındayken, ateşkesten sonraki o aylarda hayatın coşkusuna kaptırmış gidiyor, kendimizi umutsuz, yolunu şaşırmış hissediyorduk.' (SPWI, s. 291). *L'Ordine Nuovo*'nun ilk sayısı 1919 yılının Mayıs ayında çıktı. Aslında 'haftalık sosyalist kültür dergisi' olması düşü-nülmüştü ama çok geçmeden Gramsci ve Togliatti derginin yazınsal ve estetik tarzı konusunda biraz titiz davranarak Haziran ayının sonunda yayın yönetmenliğine Tasca'yı getirdiler. Bu tarihten itibaren *L'Ordine Nuovo*, özellikle yeni sosyalist devleti yaratmayı amaçlayan daha radikal bir konum benimsedi:

Savaşın dizginlerinden boşalttığı o devasa toplumsal güçler nasıl dizginlenecek? Nasıl disipline edilecek ve ona içerisinde proletarya diktatörlüğünün vücut bulacağı sosyalist devletin iskeletine olağan ve sürekli bir biçimde dönüme potansiyeli taşıyan siyasi bir form nasıl kazandırılacak? ... 'Proletarya diktatörlüğü' formülü salt bir formül olmaktan, devrimci retoriğin cıfcaflı bir ifadesi olmaktan çıkmalıdır. Amacı gözeten kişi araçları da gözetmek zorundadır. Proletarya diktatörlüğü, ezilen sınıfın kurumsal deneyimlerini yönlendiren ve işçi sınıfıyla köylülerin toplumsal eylemini yaygın ve güçlü bir örgütlü sisteme dönüştüren, yeni proleter devletin kurulması anlamına gelir. (SPWI, s. 65, 68).

Ordine grubu tarafından ortaya konulan çözümlemenin, İtalyan işçi sınıfı ve köylüsünün devrimci potansiyelinin 'soyut' Marksçı bir teşhisin çok ötesine geçtiğini vurgulamak gerekir. Gramsci ve taraftarlarının aslında yapmak istediği şey, sadece devrime önderlik etmek ve devrimi yönetmekle yetinmeyecek, aynı zamanda İtalya'da sosyalist devletin gerçek temelini de oluş-

turacak işçi sınıfını yeni ve son derece işlek bir yapıya kavuşturmak. Gramsci'nin Rus Sovyetleri'nin gelişimini büyük ilgiyle izlediğini söylemiştik. Savaş sona ererken, Gramsci sendika ve diğer işçi sınıfı örgütlerinin, onların yöntem bilgisinin içine, İngiliz sendikalarını, işyeri temsilcilerini ve Daniel De Leon önderliğindeki Amerikan Dünya Sanayi İşçileri'ni (IWW; *Industrial Workers of the World*) de katarak genişletti. Savaş sırasında Torino'lu aydınların PSI önderliğini ilerici düşünsel/ kültürel programlara sahip olmamakla eleştirmesine benzer şekilde, *Ordine* grubu da parti ve reformist CGL'nin artık devrimin örgütlenebilmesine uygun bir yapı taşımadığını ileri sürüyordu.

Bu tip eksiklikler büyük ölçüde Torino işçi sınıfının kendine özgü özelliklerinden kaynaklanıyordu. İtalya'daki ağır imalat sanayilerinin gelişiminin büyük ölçüde kuzeydeki Milano, Torino, Cenova gibi merkezlerde yoğunlaştığı önceki bölümde belirtilmişti. Birbiri ardınca işbaşına gelen hükümetler, sınai ürünlere ve sınai gelirlere olan bağımlılığın ulusal ölçekte artmasıyla birlikte, son derece yoğunlaşmış ve güçlü bir dizi holdingin gelişmesine imkan vermişti. İki de büyük İtalyan bankalarıyla ve Torino merkezli dev mühendislik ve motor üreticisi FIAT'la yakın işbirliği içinde olan büyük çelik tröstü Ilva ile Ansaldo gemicilik şirketini özellikle belirtmek gerekir. Silah ve makine talebinin arzın önüne geçmesi sonucu sanayi sektörünün ve nitelikli, yarı nitelikli işgücünün gelişmesi savaş sırasında daha da ivme kazandı. Bu genişleme, hem sanayicileri hem işçileri temsil eden örgütlerin büyümesini, hem de iki blok arasında genel bir uzlaşma ve görüşme atmosferini beraberinde getirdi. Bu durumda ibre, üretim sürecindeki ayrıcalıklı durumları sayesinde pazarlık masasında güçlü bir konum edinen nitelikli işçilerden yanaydı. Ne var ki, savaş sırasında kentlere, kasabalara göç eden niteliksiz ve gündelik işçiler için, yanı sıra taşrada kalan kırsal işçi ve köylü kitlesi için, zanaat temelli kentsel sendikalar ve sendika önderlikleri giderek uzak kalıyor ve temsil etmez görünüyordu.

Bu da FIOM ve CGL'yi bir bakıma paradoksal bir konuma sokuyordu, çünkü savaş sırasında işverenlerden tavizler koparmaya yol açan seçkincilik, tam da potansiyel üyeliklerin büyüyeceği sırada, örgütlerin genişlemesinin önünde engel oluşturunuyordu. Bu durum, sendikalar ile PSI arasındaki ilişkiye de gölge düşürdü; PSI'nin uzun bir geçmişe dayanan reformizmi, onu kitle partisi fikrine karşı aşırı derecede duyarlı kılıyordu (böyle bir partinin üyeleri, onu, denenmiş ve sınanmış müzakere metotlarını bir tarafa bırakıp doğrudan eyleme geçmeye zorlayabilirdi).

İşçilerle olan kişisel temasları sayesinde Gramsci, artan bu hoşnutsuzluğun ve örgütün çözüm bekleyen sorunlarının fazlasıyla bilincindeydi. 1919 yılının Haziran ayında 'işçi demokrasisi'nin yeni modelinin ve *consigli di fabbrica*, yani fabrika konseylerinin, *commissioni interne*, yani işyerinin kendisinden sağlanan işyeri temsilcileri komitelerinin etrafında şekillenerek yeniden yapılanması gerektiği önerildi:

Bugün iç komisyonlar kapitalistin fabrikadaki gücünü sınırlıyor ve hakemlik ile disiplin işlevlerini yerine getiriyor. Yarın, gelişmiş ve zenginleşmiş olarak, bunlar proleter iktidarın birer organı olmalı, kapitalistin işine yarayan işletme ve yönetime işlevlerinin tümünün yerini almalıdır. İşçiler bir an önce, 'Atölyelerinde Bütün İktidar Atölye Komitelerine', bunun tamamlayıcısı olarak da 'Tüm Devlet Erki İşçi ve Köyü Konseylerine' sloganı altında, en iyi ve en bilinçli yoldaşlarının içinden belirlenen geniş çaplı temsilci meclislerini seçmeye başlamalıdır. (SPWI, s. 66-7)

L'Ordine Nuovo'da ileri sürülen fikirler, özellikle, büyüyen proletaryaya hitap ediyordu; çünkü bunlar, devrimci eylem için son derece demokratik ve evrensel bir program sunuyorlardı. Açıkçası, devrimi fiilen yürütmek için burada sunulan araç seçeneği, Gramsci'nin düşünsel ve siyasal gelişiminde yeni ve önemli bir değişimi temsil eder. (Bu değişimin ve altında yatan PSI ve CGL eleştirisinin ayrıntılı tartışması 8. Bölüm'de verilmiştir.)

'Konsey hareketi'nin eylemleri ve etkileri, 1919 yılı yazı boyunca İtalya'nın her tarafındaki yeni grev dalgaları, fabrika işgal-

leri ve halk ayaklanmasıyla aynı zamana rastladı. Ekim ayında Bologna'da toplanan PSI Kongresi'nde Ordine grubu tarafından ortaya konulan program büyük ölçüde göz ardı edilirken, Serrati'nin maksimalist merkezi, hem Turati'nin marjinalleşen reformizmini, hem de Bordiga'nın seçimlere katılımın sadece burjuva siyaset sürecini meşrulaştırmaya hizmet edeceği gerekçesiyle partinin yaklaşan genel seçime girmemesi yolundaki önerisine üstün geldi. Resmi yapının dışında, yeni programa destek yine de giderek artıyordu; yıl sonuna gelindiğinde, FIAT'ın her fabrikasında 30.000'den fazla işçiyi temsil eden fabrika konseyleri kurulurken, FIOM önderliği de daha radikalleşmişti.

Sonraki ilkbahar, işveren örgütü Confindustria ve Endüstriyel Birlik, bunun anlamı topyekün hesaplaşmayı provoke etmek de olsa, yeni konseylerin artan gücüne ve etkisine kafa tutacak bir şey yapılması gerektiğine karar verdi. Mart ayında küçük bir tartışma kısa sürede tam bir didişmeye dönüştü ve bütün FIAT fabrikaları durma noktasına geldi. Nisan ayında Piedmont'ta tamamı örgütlü 500.000'den fazla işçi çalışmayı durdurdu. Torino'nun işgücü, sanayi ekonomisi içinde önde gelen bir yer işgal etse de, kısa bir süre içinde onların başarılarının eninde sonunda bütün İtalya işçi sınıfının desteğine bağlı olduğu ortaya çıktı. Başka bir deyişle, onların zaferi için anlaşmazlığın topyekün bir *ulusal* greve dönüşmesi gerekiyordu. Fakat, can alıcı noktada ne CGL ne de PSI bu riskli girişimi göze alamadı. 19-20 Nisan günleri Milano'da (önce Torino'da yapılması planlanmıştı) toplanan Ulusal Kongrelerde, delegelerin çoğunluğu, 'grevin Piedmont'un ötesine geçmesine izin vermeyi reddetti', çünkü metal işçilerinin gerçekleştirdiği eylemler 'aceleci ve sorumsuz' olarak değerlendiriliyordu. Artık hem PSI'den hem CGL'den soyutlanan ve Torino'daki çok büyük bir askeri gücün tehdidi altındaki⁸ grev başarısız oldu.

⁸ *Avanti!* gazetesinde Gramsci aktarıyor: 'Torino bugün garnizonların kalesi. Şehirde 50.000 asker olduğu söyleniyor, tepelere ağır silahlar dizilmiş,

Bu olayları kuşatan ihanet duygusu ve acı hayal kırıklığının ışığında, Gramsci dikkatini hemen bizzat PSI'yi acımasızca eleştirmeye yöneltti. Üçüncü Enternasyonal'e katılmak için oy verilmesine rağmen, Serrati'nin Turati ve diğer reformistleri partiden atmayı reddettiği 1919 yılının Ekim ayındaki Bologna Konferansı'ndan beri, parti önderliğinin, içinde olmak bir yana, ortadaki devrimci eylem üzerine, temel olarak düşünmek bile istememesinden endişe duyuyordu. Grev henüz sürerken, 1920 yılının Mayıs ayında, *L'Ordine Nuovo*, 'Sosyalist Parti'nin Yenilenmesine Doğru' başlığıyla ayrıntılı bir PSI eleştirisi yayınladı. Parti'yi kendi sorumluluğunu fiili olarak çalışan sınıflara terk etmekle suçluyordu:

İşçi ve köylü güçleri devrimci koordinasyondan ve konsantreyondan yoksundur; çünkü sosyalist partinin öncü birimlerinin, içinde bulundukları ulusal ve uluslararası tarihsel gelişme aşamasını anladıklarını gösteren hiçbir belirti yoktu. (...) Sosyalist Parti olayların gidişatına seyirci kalıyordu; Marksizmin ve Komünist Enternasyonal'in devrimci tezlerine dayanarak kendini ifade edeceği kendine ait bir görüşü hiç olmadı. (...) Sadece parlamenter bir parti olarak kalmaya devam etti, kendini burjuva demokrasisinin dar sınırları içine hapsetti ve sadece yönetici kastın yüzeysel siyasi beyanlarıyla ilgilendi.

Makale, partinin reformistleri tasfiye etmesi ve yalnızca örgütlenme işine yoğunlaşması gerektiğini ileri sürerek devam ediyordu:

İşçi sınıfının öncü kesiminin siyasi ifadesi olan Sosyalist Parti, mümkün mertebe, işçi sınıfının tamamını devrimi başaracak ve kalıcı olarak başaracak bir konuma getirmek için tasarlanmış geniş kapsamlı bir eylem geliştirmeliydi. (...) Partinin merkez birimleri tarafından, kitleleri sendikaların ve işbirliği yapılan ku-

takviye kuvvetleri şehrin kenar mahallelerinde bekliyor, şehrin içinde de zırhlı araçlar var. Başkaldırının yoğun olacağı düşünülen mahallelerdeki belli evlere, köprü başlarına, kavşaklara ve fabrikalara makineli tüfekler yerleştirilmiş.' ('Torino ve İtalya', *Avanti!*, 3 Nisan 1920; SPWI, s. 183)

rumların yönetiminden reformistleri ve oportunistleri saf dışı bırakmaya sevk etmek, yoldaşların birbirinden ayrı ve en etkin gruplarına ortak bir hat ve taktikler sunma doğrultusunda kitlelere komünist bir siyasal eğitim verecek hiçbir şey yapılmamıştı. (...) Parti kendi açık ve kesin özelliğine sahip çıkmalıdır. Kendi mücadelesinde, işçi devleti yoluyla komünist bir toplum yaratma mücadelesi içinde, parlamenter küçük burjuva bir parti olmaktan çıkıp devrimci proleteryanın partisi haline gelmelidir – kendi öğretisine ve taktiklerine, sağlam ve sıkı bir disipline sahip, homojen ve birbirine bağlı bir parti. (SPWI, s. 191-192, 194)

Gramsci partiye, konsey hareketinin bakış açısıyla saldırırken, Bordiga da, *Il Soviet* adlı devrimci derginin sayfalarından ve Moskova'daki Komintern'le doğrudan yazışmaları üzerinden saldırıyordu:

İtalya partisi [PSI] komünist bir parti değildir; *devrimci bir parti bile değildir* (...) neredeyse, gerçi PSI içinde şimdiye değin disiplini sağladık ve onun taktiklerini savunduk; yakında (...) fraksiyonumuz, saflarında birçok anti-komünisti bulundurmaya sürdürecektir gibi görünen partiden, ilk iş olarak Komünist Enternasyonal'e katılacak, olan İtalyan Komünist Partisi'ni oluşturmak üzere ayrılacaktır. (Komintern Merkez Komitesi'ne Mektup, Kasım 1920; SPWI, s. 210, 213; vurgulama özgün metindedir)

Gramsci ve Bordiga ayrı bir komünist parti kurma fikrine yakınlaşıyorlardı, ama devrimin nasıl yürütülmesi ve örgütlenmesi gerektiği konusunda özdeş fikirler geliştirdiklerini varsaymak yanlış olur. En önemlisi, yeni partiyle fabrika konseyleri arasındaki ilişkinin doğası üzerinde anlaşıyorlardı. Bordiga daha sınırlı tuttuğu konseylerin doğru ve daha sınırlı düzeydeki rolünün, işçilerin *işçi olarak* belirli 'ekonomik işlevlerinin' ve 'teknik' ilgilerinin temsilciliğini yaparken, devrimin siyasal boyutunun 'grup çıkarlarının üstünde ve ötesinde bütün bir sınıf olarak' proleteryanın çıkarlarını temsil eden komünist parti ve 'siyasi sovyetler' örgütü tarafından yürütülmesi gerektiğini ileri sürdü (SPWI, s. 200). Gramsci ise, mücadelenin siyasal cephesinin ger-

çekten de yeni parti tarafından yürütülmesi gerektiğini, devrimin nihai başarısı ve sosyalist devletin kurulmasının sonuçta üretim sürecinin kendisi üzerindeki denetime bağlı olacağını savunuyordu. Dolayısıyla parti, konseylere *bağımlı konumda* olmalıdır:

Siyasal parti ile Fabrika Konsey'ini, sendika ile Fabrika Konseyi'ni birbirine bağlaması gereken ilişkilerin nasıl olması gerektiği, yukarıda sunulan savda vardır. Parti ve sendikalar kendilerini tarihsel devrim sürecinin yönetilebilir tarihsel bir biçim aldığı bu yeni kurumun hazır üstyapıları veya eğitmenleri olarak sunmamalıdır. Kendilerini, burjuva devletin içinde yoğun olarak bulunan kısıtlayıcı güçlerden kendini özgürleştirmenin bilinçli aracı olarak sunmalıdır. (SPWI, s. 264)

Bu tartışmalar olurken, Gramsci, *Ordine* grubu içinde giderek ikinci plana düşüyordu. Tasca, Togliatti ve Terracini, Torino'daki son grevin başarısız olmasının, esas olarak, konseylerin geleneksel sendikalarla ve CGL'yle yeterince yakın bağlar geliştirmemesinden kaynaklandığını ileri sürmeye başladı. Dolayısıyla, konseylerin ve iç komitelerin kendilerini CGL'yle çok daha yakın tutması, ve en önemlisi, yerel seçimlere katılmayı kendi strateji ve taktiklerinin *kapsamına almayı* kabul etmesi gerektiğini söylediler. Bu görüş ayrılığının yarında, partinin Torino şubesinin komünist solu *içerisinde*, Bordiga'nın 'çekimserciler'yle, çekimser olmayan bir fraksiyonun oluşmasını savunan ve aralarında Gramsci'nin de olduğu diğer komünistler arasında, başka anlaşmazlıklar da vardı. Ağustos ayında yeni Yürütme Komitesi seçildiğinde, Togliatti'nin grubunun 466, Bordiga'nın çekimsercilerinin 186 oyuna karşılık Gramsci sadece 31 oy almıştı.

PSI içindeki bu tartışmalar Gramsci'yi bir ölçüde soyutlanmış bir konuma itse de, parti dışındaki olaylar yine onu ilgi odağı haline getirdi. 1920 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Moskova'da toplanan Komintern'in İkinci Kongresi'nde, kongreye katılan Serrati'yle Bordiga'yı hayal kırıklığına uğratan bir olay olarak, yukarıda alıntı yapılan 'yenilenme' konulu makalede ortaya koyulan *L'Ordine Nuovo*'nun PSI eleştirisini Lenin açıkça

onayladı. Lenin ayrıca, bütün üye partilerin Komintern'e kabul edilmeden önce yerine getirmesi gereken 'Yirmi Bir Koşul' ortaya koydu. Başka şeylerin yanında bunun anlamı, Serrati'nin PSI içinde kalan bütün reformistleri ihraç etmeyi kabul etmesi gerektiği idi:

İtalyan yoldaşlara, Komünist Enternasyonal'in ilkeleriyle uyulan görüşün, parlamenter grubun liderleri arasında mevcut olan çoğunluğun bakış açısı değil, Ordine Nuovo militanlarının bakış açısı olduğunu açıkça söylemeliyiz. (...) Bu yüzden, İtalyan yoldaşlara ve sağ kanadı olan bütün partilere şunu söylemek zorundayız: reformist eğilimin komünistlerle ortak hiçbir şeyi yoktur. (Davidson, 1977: 140 ve izleyen sayfalar)

Serrati'nin reddedilmesine ve ardından Komintern'in Bordiga'nın ayrı bir Komünist Parti kurma isteğine destek verme eğilimi sonucu gözden düşmesine rağmen, parlamento karşısı tavrından dolayı Bordiga'nın kendisi de eleştirilmişti. *Sol Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı* içinde ortaya koyulan iddiaları tekrarlayan Lenin, devrimin burjuva demokrasisinin kurumlarını eninde sonunda ortadan kaldıracak olsa bile, devrimin ilk aşamasında bu kurumlar üzerinde denetime sahip olmanın yine de önemli olduğunu açıklamıştır.

Dolayısıyla, özet olarak, 1920 yılının yaz aylarında Serrati'nin temsil ettiği PSI'nin sağ kanadı, İtalya koşullarında işçi sınıfının iktidara gelme şansını yakalamasının en iyi yolunun yine de işveren örgütlerine karşı pazarlıkta güçlü bir konum elde edebilmek için CGL ile yakın ilişki içerisinde olmaktan geçtiğini savunmaya devam etti. Partinin Torino şubesinin çoğunluk grubu içinden Tasca, Togliatti ve Terracini bu politikayı kabul etme eğilimindeydiler, ama fabrika konseylerinin işçi sınıfının direniş ve eylemine ilişkin yeni ve daha doğrudan bir araç kattığını ısrarla vurguladılar. Radikal devrimci kanatta, Gramsci ve Bordiga, partinin reformist özelliğinden daha fazla kaygı duymaya başlayarak, ya partinin kendi içinde bütünüyle yenilenmesi gerektiği-

ni ya da PSI dışında ayrı ve 'katıksız' bir komünist partinin kurulması gerektiğini savundular.

Daha önce belirtildiği gibi, savaş sonrası yorgunluk ve siyasal istikrarsızlık, 1919 genel seçimlerinde Nitti'nin çoğunluğu elde edememesiyle genel bir hükümet kriziyle sonuçlandı. 1920 yılının yazına gelindiğinde, Nisan grevi ve diğer karışıklıklar Nitti'nin konumunu daha da zayıflatmıştı ve Nitti haziran ayında Giolitti lehine istifa etti. Giolitti işçi sınıfının militan karakterinin çok iyi farkındaydı ve mümkünse, hükümetin kendi otoritesine karşı artan bu tehditle ya sanayideki anlaşmazlıkların hepsinden kaçınarak ya da uzlaşma ve müzakereyi teşvik ederek savaşıması gerektiğine karar vermişti. Nisan grevinin peşinden, FIOM ücret ve koşulların iyileştirilmesi üzerine sanayicilerle pazarlığa başlamıştı. Ağustos ayında durum kötüleşti, bir işverenin ilan ettiği lokavtı önlemek için sendika Milano'daki Alfa Romeo fabrikasının işgal edilmesi talimatını verdi. Bu eylem kısa sürede Torino dahil olmak üzere bütün sanayi sektörüne yayıldı ve ay sonuna kadar bütün İtalya'da eyleme katılan işçi sayısı 500.000'i aştı. Bir an ikinci kez ufukta beliren olası devrimle, Torino'daki gruplar yeniden birleşerek dikkatlerini fabrika işgalleri örgütlemeye çevirdiler. En önemlisi ve önceki grevin aksine, konseyler, işçileri üretimi sürdürmeye teşvik etti. Gramsci bu yeni taktiğin, yöneticilerin ve beyaz yakalı teknik kadronun yardımı olmadan konseylerin fabrikaları işletebileceğini göstermekle kalmayıp, daha önce belirtildiği gibi, bunun işçi devletinin nasıl işleyebileceğinin uygulamalı bir göstergesi de olacağını umuyordu.

İşgaller yaygınlaşıp olaylar hızla artarken, bir kez daha PSI önderliği, kendini, grevin sorumluluğunu, dolayısıyla liderliğini üstlenmek ya da Nisan ayında yaptığını yaparak grevin siyasal bir olay olmaktan çok ekonomik olduğunu beyan edip bunun kendi sorumlulukları olmadığına karar vermek gibi pek hoş olmayan bir konumda buldu. Kendi adlarına, CGL liderleri yine de uzlaştırmamanın devrimden daha tercih edilir olduğunu düşünüyordu ve onlar da önderlik rolünü üstlenmeyi reddetti. Karar-

sızlık kaçınılmaz olarak felce yol açtı ve iki örgüt 10 Eylül günü görüştüğünde, sorunu devlete karşı büyük boyutlu bir saldırıya taşıma yönündeki niyet çağrısı boşa çıktı. İşçi sınıfının fiili olarak başsız kalmasıyla kriz atlatıldı ve Giolitti müzakerelere yeniden başlanmasını önerdi. Ay sonunda yeni bir 'endüstriyel ortaklık' için muğlak bir vaatle birlikte ücret artışı kabul edildi ve fabrikaların denetimi yeniden işverenlere geçti. Daha sonraki olayların kısa sürede gösterdiği gibi, bu ikinci yenilgi sadece İtalya'nın sosyalist devriminin değil, aynı zamanda bir bütün olarak ciddi biçimde zayıflayan işçi sınıfının sosyalist örgütlerine verilen desteğin de sonunun geldiğini işaret ediyordu.

Kısa vadeli etkileri açısından, PSI ile Torino'lu radikaller arasındaki anlaşmazlık artık bitmişti. Konsey hareketinin apaçık yenilgisi karşısında Gramsci, pek istemeden, yeni bir komünist grup kurmak üzere Bordiga, Terracini ve diğerlerine katılmayı kabul etti. Aralık ayında, anlamlı 'Bölünme mi Çöküş mü?' başlığı altında, *Ordine* grubu gelecek planlarını oldukça açık seçik belirtti:

Olanlardan ve telafisi mümkün olmayan şeylerden sızlanmak gülünç kaçır. Komünistler sakın ve serinkanlı düşünen insanlardır –öyle olmalıdır. Her şey çökmüşse, o zaman her şeyi yeniden yapmak gerekir. Parti yeniden inşa edilmelidir, sonrasında da komünist fraksiyon, kendi başına bir parti gibi, İtalyan Komünist Partisi'nin sağlam iskeleti gibi düşünülmeli ve öyle addedilmelidir. (SPWI, s. 364)

1921 yılının Ocak ayındaki PSI'nin Livorno Kongresi'nde, Komintern kayıtsız şartsız 'Yirmi Bir Koşul'un kabul edilmesinde ısrar ederken, Serrati boşu boşuna partiyi birarada tutmaya çalıştı. 'Birlik' politikasıyla 98.000 oy almasına karşın, komünistler azımsanmayacak bir oy aldı (yaklaşık 60.000) ve parti bölündü. Ertesi gün, PSI'nin konferans binasının bitişiğindeki bir salonda PCI'nin toplantısı gerçekleşti. Bordiga yeni partinin ilk lideri

olurken, Terracini ve Gramsci ilk Merkez Komite'nin üyeleri olarak *Ordine* grubunun görüşlerini temsil ettiler.

Gramsci ve PCI, 1921-1926

Buraya dek aktarılanların da gösterdiği gibi, PSI'nin ve İtalya solunun faaliyetleri genel olarak bir boşlukta gerçekleşmedi; fakat bir bütün olarak İtalyan toplumunda yaşanan gelişmeler yüzünden solun etkisi giderek azaldı. Çıkarları siyasal gündemin en tepesine oturan (yeni oluşmuş) kentli sanayi proleteryası içinde sosyalizm kök salarken, toplumsal ve siyasal güç dengesinin ibresi yüzyılın başından itibaren reformist liberalizme döndü oldu. Ne var ki, 1919-20 yılları arasında sosyalistlerin yenilgiye uğramasının ardından, bu denge, 'kızıl yıllar' faşizmin 'kara tepkisi'ne yol açtıkça, kapitalist grupların lehine işlemeye başladı.

İtalyan faşizminin psikolojik kökenleri, bir ölçüde İtalyan halkının bariz şekilde derin ulusal kibir ve talihle beslendiği *Risorgimento* döneminde ve Libya ve Batı Afrika'daki emperyalist maceralarda aranabilir. Özellikle kırsal güneyde ve Sicilya'da merkezi otoritenin denetimi dışında işleyen yerel sendika ve kooperatiflerden oluşan güçlü bir gelenek vardı. Bir başka ifadeyle, psikolojik ve pratik bakış açısından, nüfusun geniş bir kesimi, *en azından potansiyel olarak*, milliyetçi bir kitle hareketine temel oluşturmaya hem hazır hem de gönüllüydü. Daha yakın bir destek, kaynağı 1918 yılında savaş bittiğinde evlerine dönen askerlerden geldi. Daha önce belirtildiği gibi, bu insanların çoğu işçi sınıfı hareketine ve onun yeni bir toplum biçimine ilişkin olarak sunduğu vizyona teveccüh gösterdi. Fakat çoğunluk açısından Katolik Halk Partisi'nin ve PSI'nin sert savaş karşıtı tavırları, son üç yılda onları ayakta tutan vatanseverlik ve ulusal gurur duygularına ihanet gibi geliyordu. Ayrıca, savaş sırasında hükümetle askeri komuta arasındaki yanlış anlaşılmalardan yüzünden, askerden dönenlerin çoğu hükümetin ve büyük şirketlerin niyetlerinin ne olduğu konusunda derin kuşkuyla düştü.

İtalya liberal devletinin kurumlarının ve parlamenter sisteme ilişkin yapıların krizde olduğu yolundaki o yaygın hissiyata, bu hoşnutsuzluk duygusu da eklendi. Dolayısıyla, aslında, siyasi yelpazenin ortasında mevcut partilerin hiçbirisinin dolduramayacağı bir boşluk oluştu. Savaşın sonucuyla birlikte, milliyetçilik yeterlikleri bu karışık düş kırıklığı duygularıyla ve harekete geçme arzusuyla fazlasıyla uyumlu iki figür ortaya çıkmıştı. Birincisi, düşman hatlarının gerisinde propagandacı ve ajitatör olarak gözüpek maceralarıyla savaş sırasında renkli bir şöhret kazanan, dünyaca meşhur şair ve oyun yazarı Gabriele d'Annunzio'ydu. 1919 yılının Eylül ayında, Nitti hükümetine doğrudan cephe alarak, Adriyatik'te ihtilaf konusu Fiume limanını işgal edip kurtarmak üzere asker kaçığı ve vatanseverlerden oluşan 8.000 kişilik bir kuvvete öncülük edince, bu şöhret daha da arttı.⁹ D'Annunzio'nun efsanevi davranışının neden olduğu genel heyecan bir yana, pratik bir gösteriyle milliyetçi ve vatanseverlere, doğrudan eyleme geçerek nelerin başarılabileceğini gösterdi. Bu ders, gerici dalgarın tanınmış ikinci liderini, Benito Mussolini'yi etkilemedi.

1914 yılının Kasım ayında PSI'den ayrıldıktan sonra ve kısa bir dönem askerlik yapmak dışında Mussolini, kendisini, müdahaleci *Il Popolo d'Italia* dergisinde savaş yanlısı propaganda yapmaya adanmıştı. Savaş sona erdiğinde sosyalizm, kilise ve parlamento karşıtı kendi radikal bakış açısına uygun ve sayıları gideerek artan üye potansiyelini gözetererek, dikkatini yeni bir örgüt kurmaya çevirdi. 1919 yılının Mart ayında Milano'da, *Fasci Italiani di Combattimento* resmen kuruldu. Yeni faşist örgütün kilit özelliği epey militarist yönelimli olmasıydı ve Milano'da, kuzeydeki başka bir dizi büyük şehirde birkaç ay içinde çoğunlukla orta sınıf *arditi* (savaşın son yılında kurulan özel müfrezelerin

⁹ D'Annunzio ve 'lejyonierleri', sonunda İtalyan ordusu tarafından geri çekilmeye zorlandığı 1921 yılının Ocak ayına kadar, Fiume işgalini sürdürdü. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Seton-Watson (1967): 536-47.

eski üyelerinin çoğunu) barındıran silahlı gruplar ortaya çıkmaya başladı. İlk faşist hareketin, UIL'in radikal sendikalist işçi sendikalarından, aralarında Fütüristlerin lideri, akıl hocası olarak bilinen şahsiyetlerden Filippo Marinetti ve besteci Arturo Toscanini'nin de bulunduğu avangart sanatçılara kadar, çok geniş kaynaklardan destek topladığını vurgulamak gerekir. Mussolini, hareketin cazibesini artıracak aşağı yukarı bütün pratik araçları dikkate aldığı için, hareketin baştaki başarısında, dogmasını ve destek kanallarını çeşitlendirme istekliliğinin ve bu eklektisizmin payı büyüktür. Özellikle, İtalya ekonomisinin yoğun bir modernleşme dönemine girdiğini ve ancak güçlü sanayicilerin ve toprak sahiplerinin destek ve güvenini kazanan hareketlerin ayakta kalabileceğini gayet iyi biliyordu. Bu nedenle, yeni hareketin ülkeyi sosyalizme geçirmeden işçi sınıfının radikal özlemlerini tatmin edebileceğini, başka bir ifadeyle, faşist devrimin sanayi kapitalizmini ortadan kaldırmadan toplumu dönüştüreceğini savunmaya başladı. Çoğu sanayici ve toprak sahibinin Mussolini'nin kafasında neleri geçirdiğinden ciddi biçimde kuşku duymasına rağmen, yine de ona azımsanmayacak para desteği sağlamaya başladılar.

Daha çok halk desteği alma açısından faşistlerin, meselelere el koymaya ve kendi görüşlerinin doğruluğuna insanları 'ikna' etmek için hangi araç lazımsa onu kullanmaya gayet hazırlıklı oldukları kısa süre içinde belli oldu. 1920 yılı başlarından itibaren *arditi*, sosyalistlerle ve sosyalist örgütlerle herhangi bir bağlantısı olan, onlara destek olan herkese ve her şeye planlı bir şekilde saldırı kampanyasına başladı. Toplantılara, parti büroları ve matbaalarına saldırıldı, zarar verildi, evler yakıldı ve insanlar terörize edildi ya da öldüresiye dövüldü. 1919 yılı sonbaharında, d'Annunzio'nun maceraları insanların hayal gücünü kavradığı ve radikal milliyetçiliğin sadece sağ salım değil, vaatlerini yerine getirmeye muktedir olduğunu da gösterdiğinde, hareket yeni bir ivme kazandı. 1921 yılının başlamasıyla birlikte, hareket dikkatini kırsal alanlara çevirdi ve *squadre*, yani yeni faşist çeteler kuzey ve

orta İtalya'da pek çok bölgenin kontrolünü fiilen ele geçirdi. Halk desteğinin artmasıyla örgüt yavaş yavaş kitle partisi özelliği kazanmaya başladı ve taraftar tabanını UIL ile entelektüel seçkinlerden kentlerdeki alt orta sınıf beyaz yakalı işgücüne ve kırsal bölgelerdeki mülk sahibi köylülere doğru kaydırды. Faşistler aslında savaş sonrası siyasal boşluğu doldurmuş, kendilerini de fazlasıyla gerici yeni küçük burjuvazinin temsilcisi olarak kabul ettirmişti.

Arditi tarafından tadı çıkarılan bu gözle görülür eylem özgürlüğünün sosyalistlerin yenilgisiyle aynı zamana denk gelmesi hiç de tesadüf değildir. İlk başta, savaş sonrası ekonomik büyümenin yavaşlayıp bunalıma dönüşmesiyle, ekonomik durum kötüleşmişti. İşsizlik ve enflasyon artmış, tam da militan işçi sınıflarının en savunmasız olduğu anda üretim düşürülmüştü. Çalışma sürecinin denetimini yeniden ele geçiren işverenler, bu çok güçlü konumlarından yararlanarak radikal sosyalistlerin çoğunu, liderleriyle birlikte, işten attı. 1921 yılının sonuna kadar CGL'nin üye sayısı da, grev etkinlikleri de yarı yarıya azaldı. Faşistlerin karşı devrimci tavrı örgütlü emeğin çöküşüne yaradığı sürece, sanayiciler, dolayısıyla onların etkisi altındaki yerel otoriteler, istenileni iyi kötü yaptığı için onlar adına gayet mutluydu. İkinci olarak, savaştan bu yana sosyalistler, kendilerini destekleyebilecek pek çok bireye uzak durarak, kendi tabanına zarar verme eğilimi sergilemişti. Mesela, Seton-Watson, vatanseverliği örtülü bir biçimde kınamalarının ve diğer gruplarla ittifak yapmayı toptan reddetmelerinin, gerici ters tepkilere karşı onları savunmasız bıraktığını ileri sürer (o sırada vuku bulan şey tam da buydu). Ayrıca, PSI'nin ulusal liderlik rolünü üstlenmedeki belli ve sonu kötü biten isteksizliğinin toplumsal sosyalist dönüşüm fikrinin altını tamamen oyması bir yana, şehirli küçük burjuva ve daha önce bahsedilen muhafazakâr köylü kesimleri gibi pek çok başka grup, sosyalist devrimin onlar için ne yapacağı konusunda belirgin bir tedirginlik içerisindeydi. Üçüncüsü, Giolitti hükümeti de

dahil, savaş sonrası kurulan hükümetlerin hiçbiri, herhangi bir grubu yanlarına alarak mevcut gerginliği şiddetlendirmek istemiyordu. Bu, yani sağcı ve solcu militanların enerjilerini devlete karşı değil birbirlerine karşı kulanmalarına izin vermek, Giolitti'nin müdahaleci olmayan politikasına gayet uygundu.

1921 yılının yazında Giolitti, PSI liderlerinin hassas bir konumda olduğu için onunla yeni bir koalisyona ikna olabileceğini düşündü ve Mayıs ayında genel seçimlere gidilmesine karar verildi. Faşistler için tam bir hezimet olan (Mussolini, Milano'da yüzde ikiden az oy almıştı) 1919 seçimlerinden beri, Mussolini faşizmin uzun vadeli başarısının parlamentoda resmen temsil edilmekten geçtiğinin çok iyi farkındaydı. Bu yüzden, PSI ve Halk Partisi'ne karşı, en azından şimdilik, Giolitti'nin (çoğunlukla liberal ve demokratlardan oluşan) Ulusal Blok'unu desteklemeye karar verdi. Seçim sonuçları ne yazık ki Giolitti'yi umduğundan daha zor durumda bıraktı. Sosyalistler'in 123, Halk Partisi'nin 108 sandalyesi karşısında, kendi Ulusal Blok'u 105 sandalye elde etse de, ne Sosyalistler ne de Halk Partisi koalisyon kurmaya hazırды. Ayrıca, daha küçük grupların hiçbiri, ne demokratlar ne sağcı liberaller ne de solcu cumhuriyetçiler (hepsinin toplam sandalye sayısı 173'tü), içlerindeki Giolitti'ye olan derin nefreti unutacak halde değildi. İlk kez bağımsız bir parti konumuna gelen PCI on beş sandalye elde etmişti. Son olarak, otuz beş sandalye kazanan faşistler, daha en baştan desteklerini çekme tehdidinde bulundular. Bir ay kadar daha iktidarda kaldıktan sonra Giolitti yenilgiyi kabullendi ve son kez olmak üzere istifa etti.

Ivanoe Bonomi alelacele yeni bir hükümet kurmaya çalışırken, faşistler bir metamorfoz daha geçirdi. Hareketin parlamento içinde artık resmi saygınlık mertebesine erişmesi Mussolini'ye uygun olmasına rağmen, henüz büyük ölçüde özerk olan çoğu *squadrismi*, bu 'saygınlık'ın tam olarak hareketin istediği şey olmadığını hissetti. Hareket içinde ayrılık ve dağılma ihtimalinin artması ve kendi kişisel desteğinin parti tabanından gelecek bir itirazı geri püskürtmeye yetmeyeceğinin iyice ortaya çıkması

üzerine, Mussolini uzlaşmak zorunda kaldı. Mussolini seçim sırasında *squadristi*'nin yarı askeri eylemlerini azaltması için yaptığı çağrılardan sonbaharda vazgeçerken, artık merkezi komutayla düzenlenmiş yeni *squadristi*, hareketin, gözden geçirilerek açıkça sağcı bir siyasi programla Ulusal Faşist Parti'ye (*Partito Nazionale Fascista*; PNF) dönüşmesi gerektiği fikrini kabul etti.

1921 yılının kalan kısmında ve 1922 yılı başlarında, önce Bonomi, sonra da Luigi Facta boş yere anti-faşist kolaisyon kurmaya çalışırken, hükümet, yönetim ve asayiş işlevlerinin her biri çözülmeye başladı. Önce CGL, UIL ve USI sonra da PSI ve Halk Partisi, faşizme umutsuzca örgütlü direnişler yapmaya çalışırken, solda bir dizi yeni ittifaklar geldi gitti. Son kriz Ekim ayında geldi. Giolitti ve diğerleriyle hükümet kurmak için görüşmeler sürerken, Facta nihai bir faşist saldırıyı engellemenin tek yolunun, d'Annunzio ve lejyonundan arta kalanların desteğiyle Roma'da rakip bir milliyetçi gösteri düzenlemekten geçtiğine karar verdi. Ordu henüz krala ve anayasaya sadıktı ve bir güç gösterisinin Mussolini'yi doğrudan askeri cepheleşme yerine uzlaşmaya çekebileceğini umuyordu. Fakat, 24 Ekim günü yapılan Parti Kongresi'nde, PNF, daha fazla gecikmeden Roma'da ortak yürüyüş için *squadristi*'yi harekete geçirmeyi kararlaştırdı. Facta, olağanüstü hal ilan etti ve faşistlerin başkente girmesini engellemesi emriyle ordu, şehrin girişlerindeki stratejik noktalarda savunma pozisyonu aldı. 28 Ekim sabahı kral, aslında *squadristi*'ye karşı acil askeri müdahaleye izin verecek olan resmi sıkıyönetim ilanını imzalamayı reddederek, Facta'nın umudunu bitirdi. Facta istifa etti. Durum çıkmaza girdi; ordu ve *squadristi* şehrin kenar mahallelerinde karşı karşıya gelmişti; kral yeni bir başbakan bulmanın yollarını arıyor, Mussolini de Milano'da gelişmeleri gözliyordu. Sonunda, kral kendisine hâlâ açık olan tek seçimi yaptı ve hükümeti kurmak üzere Mussolini'yi çağırdı. Ertesi gün faşist yürüyüş kolları kansız zaferlerini kutlamak üzere rahat rahat şehre yürüdüler.

Mussolini'nin yükselişi ve işçi sınıfı hareketinin çözülmesi, Gramsci'yi ve yeni kurulan PCI'nin diğer liderlerini, hepten umutsuz olmasa da, oldukça izole bir durumda bıraktı. PCI'nin, farklı sosyalist sendika grupları da dahil olmak üzere bütün sol örgütlerin üye sayıları hızla düşerken, kalan fabrika konseyleri üzerindeki komünist etki de azaldı. *Squadristi*'nin eylemleri, Torino'da bile iletişimi ve örgütlenmeyi güçleştirirken, şiddete uğrama tehdidi de asla uzakta değildi. Bu durumda ortaya çıkan tek iyi şey, bu kadar sıkıntı karşısındaki yeni dayanışma algısıyla, cesaret ve destek için Komintern'e güvenilebileceği duygusuydu. Ne var ki, çok geçmeden bu iyimserlik kaynaklarının ikisi de kurudu.

Gramsci'nin kişisel durumuna gelince, yenilginin yarattığı travma onun eski haline, konsey hareketinin çıkışından önceki davranışlarını belirleyen aksi münzeviliğe dönmesine neden oldu. *Bienno rosso* sırasında Torino'da onu olayların ön saflarına taşıyan yoğun eylem ve enerji yoğunlaşması, şimdi onu zayıf ve hasta bırakıp gitmişti. Fiziksel belirtilerin gerilemesinin yanında, devrimin neden başarısız kaldığını anlamamanın ve PCI içinde kendisiyle Bordiga'nın çoğunluktaki fraksiyonu arasında hâlâ devam eden derin farkları gizlemeye çalışmanın düşünsel gerginliğiyle de uğraşmak zorundaydı. Zihnini meşgul eden bu problemlerle Gramsci, 1921 yılının ilk aylarında biraz pasif kalarak, *L'Ordine Nuovo*'nun güncel, yeni sayısını yayına hazırlama işine yoğunlaştı. Ancak, dergi Bordiga'nın etkisi altına girdiği için, Gramsci burada da eski denetimini kaybetmişti. Fakat, Komintern'in Üçüncü Kongresi'nin Temmuz ayında Moskova'da toplanmasıyla, bu durum değişmeye başladı.

İtalya'da olduğu gibi, Alman, Macar ve Bulgar komünistlerinin hepsi büyük gerilemelerden sıkıntı çektiği için, Avrupa'nın başka yerlerinde de devrim olasılığı kalmamıştı.¹⁰ Sovyet-

¹⁰ 1921 yılının Mart ayında KPD orta Almanya'nın Mansfeld-Merseburg bölgesinde, bütün ülkeyi devrime sürükleyeceğini umduğu, bir dizi ayak-

ler Birliği'nde de iç savaş ve Polonya'yla savaş devrimin sürmesini tehdit ettiği için, komünistler ciddi problemlerle karşılaştı. Lenin ve Komintern'in diğer önderleri için birliği sağlamlaştıracak yeni bir politika artık kaçınılmaz görünüyordu. Sovyetler'in gücünü kaybeden ekonomisini harekete geçirmek ve iç muhalefeti yatıştırmak için Lenin, başka şeylerin yanında, devletin doğrudan denetimi dışındaki özel ticaret ve girişimin kısmen canlanmasına izin veren 'yeni ekonomik politika'yı ortaya attı. 'Devlet kapitalizmi' ve 'karma ekonomi'nin kabulü yurt dışında genel olarak iyi karşılandı ve 1922 yılında İngiltere ve Almanya'yla büyük ticari anlaşmalar yapıldı. Komintern, Sovyetler dışında devrimi eski gücüne kavuşturmak için, Avrupa'daki değişik sosyalist ve komünist partiler arasında yeni bir uyum politikası önerdi. Yeni bir 'birleşik cephe' kurularak işçi sınıfının daha fazla destek bulması, örgütünün gelişmesi ve kapitalizme karşı nihai, belirleyici hamleyi yapmak için daha güçlü bir konumda olması umuluyordu.

Terracini ve PCI'nin diğer delegeleri için, birleşik cephe politikasına bağlılık, daha altı ay önce Livorno'da ayrıldıkları sosyalistlerle ilişkilerin yeniden kurulması anlamına gelecekti. Onlara göre, Costantino Lazzari liderliğindeki PSI delegasyonu, Komintern'in, Turati'nin sağ kanadını dışlamak için kendilerine zaman tanıyacağını, böylece Komintern ile PSI arasında tam bir kopuşu önleyeceğini umuyordu. Sonuçta, Terracini, Lenin tarafından, artık geçerliliği olmayan ayrılıkçı bir tutumu sürdürdüğü için şiddetle kınanırken, Lazzari çok yakın bir gelecekte reformistlerle bir ayrılığın yaşanması gerektiğine ikna edilmişti. 1921 yılının Ekim ayındaki PSI'nin Milano Kongre-si'nde Serrati ve maksimalistler, Komintern politikasına yakınlık duysalar bile, İtalya koşullarında reformist sağ kanadın dışlanmasının, işçi sınıfının konumunu güçlendirmek yerine zayıflatacağını savun-

larına başladı. Yenilgi çok ağır olunca, KPD de şiddetli bir şekilde bastırıldı. Daha fazla bilgi için bkz. yukarıdaki 6. not.

maya devam ettiler. Aslında PSI, 1919 yılının Mart ayında Komintern ilk kurulurken kabul ettiği konumunu hemen hemen hiç değiştirmemişti. Ertesi ay PSI Komintern'den resmen çıkarıldı.

1921 yazı boyunca, hem Bordiga hem Gramsci, PSI ile işbirliğinin söz konusu bile olamayacağını ve adanmış eylemcilerin oluşan 'katıksız' Komünist Parti'nin 1920 yılındaki başarısızlıkların tekrarından başka bir şeye yol açmayacak yeni bir 'kitle' partisinden çok daha önemli olduğunu belirten Terracini'nin duruşunu desteklemeyi sürdürdüler. Bu muhalefet sonbaharda, kısa sürede adı duyulan 'Roma Tezleri'nin yayınlanmasıyla sonuçlandı. Büyük ölçüde Bordiga ve Terracini tarafından yazılan, daha sonra da 1922 yılının Mart ayında Roma'da toplanan PCI Kongresi'nde onaylanan bu politika, İtalya'da başarılı bir devrimin, (aşamalı reformlarla değil) ancak doğrudan devlete saldırıyla gerçekleşebileceğini, bu saldırıya (farklı çıkarlar peşindeki değişik örgütlerin birliği tarafından değil) işçi sınıfının gerçek öncü rolünü üstlenen disiplinli bir Komünist Parti tarafından önderlik edilmesi gerektiğini ve yeni üye devşirme işinin kesinlikle diğer gözden düşmüş örgütlerden bütünüyle izole bir biçimde ele alınması gerektiğini ifade ediyordu.¹¹ Bu belirtilen noktaların hepsi birleşik cephe politikasına tamamen ters düşüyordu, İtalyan aşırılığının ve gerçeklikten yoksunluğunun bir başka örneği olduğu için Komintern'in bunu reddetmesi hiç de şaşırtıcı değildi. Roma Tezleri'ni desteklemiş olmasına rağmen Gramsci açısından önemli olan, yine de Komintern'in eleştirisinin büyük ölçüde Bordiga ve Terracini'ye yönelmiş olmasıdır. Dolayısıyla Gramsci'nin kendisi daha az lekelenmiş, bu da onun Komintern'le gelecekteki ilişkisinin, PCI'nin mevcut liderlerinin sahip olduğundan daha parlak olma fırsatı yaratmıştır. Bununla birlikte, 1922 yılının başında, Gramsci'nin Bordiga'nın çizgisinden uzaklaşmaya başlayabileceği ve PCI Merkez Komitesi'nin Mayıs

¹¹ 'Roma Tezleri'nin metni *SPWII*, s. 73-117, içinde de vardır. İleri sürülen parti görüşü 8. Bölüm'de tartışılmıştır.

ayında onu, otuz bir yaşındayken, Komintern'in Moskova'daki Yürütme Kurulu'na temsilci olarak seçeceğine dair pek bir belirti yoktu.

Gramsci'nin 1922 yılının Mayıs ayıyla 1924 yılının Mayıs ayı arasında İtalya dışında geçirdiği iki yıl, onun hem siyasal hem kişisel yaşamında bir dönüm noktası oldu. Gramsci, Moskova'ya vardığında çok kötü ve oldukça karamsar bir ruh hali içindeydi ve kendisine sağlığını yeniden kazanması için bir süre Moskova dışındaki bir sanatoryumda kalması gerektiği söylendi. 'Silvery Wood'da geçirdiği altı ay içinde, hasta bir arkadaşının yirmi altı yaşındaki kız kardeşi Julia Schucht ile tanıştı ve ona âşık oldu. Gramsci, bu beraberliği biraz tuhaf bulsa ve kendi duygulanımlarının bu yansıması karşısında bir bakıma şaşkınlık yaşasa da, kısa sürede, çocukluğundan beri yaşamadığı türde bir fiziksel ve duygusal bağlılığa kapıldı. Moskova'daki görevi Julia'yla birlikte uzun zaman geçirmelerine izin vermedi ama ellerinden geldikince sık buluştular ve mektuplaştılar. Yoğun ve coşkulu denebilecek bir flört döneminin ardından, 1922 yılında evlendiler ve 1924 yılının Ağustos ayında ilk oğulları Delio doğdu. Geçmişe bakıldığında, Gramsci için çok şey ifade ettiği belli olan, profesyonel devrimciliğin ve entelektüelliğin altında yatan derin bir duygusal kişiliği tanımlayan bu ilişkinin, hep parçalanmış ve yarım kalmış olması oldukça üzücüdür. Gramsci'nin Julia ile daha sonraki mektuplaşmalarının da gösterdiği gibi, Gramsci'nin karısıyla ve çocuklarıyla olan temasının kesilmesi ona, en az aktif siyasal hayattan koparılmak kadar acı vermiştir.

Julia'yla olan ilişkisi yeni tutkuları hareketlendirip taze ufuklar açarken, bildik siyasal tartışmalar ve tahkim edilmiş konular PCI'nin Komintern'le ilişkilerini yıpratmayı sürdürüyordu. Mussolini'nin iktidara gelmesiyle birlikte Komintern, İtalya'daki varlığını sürdüren sosyalist ve komünist grupları yeniden nasıl birleştireceğiyle hiç olmadığı kadar çok ilgileniyordu. 1922 yılının Ekim ayındaki Roma Kongresi'nde PSI, sonunda, (kongreden

sonra Birleşik Sosyalist Parti'yi kuran) reformistleri partiden ihraç ederken, PSI'nin solunda, Komin-tern'in üçüncü enternasyonalist çizgisini izlemek isteyen yeni bir grup, Serrati önderliğinde *terzinternazionalisti* yahut *terzini* ortaya çıktı. 1922 yılının Kasım ayındaki Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde, bu yeni gelişmelerin ışığı altında, Sovyet önderliği uzlaşma için bastırmayı sürdürdü. Bordiga ve Terracini ise, Mussolini'nin müdahalesi durumunu değiştirse de, faşizmin sadece azgın burjuvazinin nihai değilse bile, en yeni göstergesi olarak görülmesi gerektiğini, sonuç olarak daha önceki 'katıksız' Komünist Parti oluşturulması yönündeki iddialarından vazgeçmeleri gerektiğine dair hatırı sayılır bir neden bulunmadığını savundular. Komintern'le kişisel bağlantısı sayesinde kendi konumlarının karmaşıklığını açık bir şekilde daha iyi bilen Gramsci, sonunda Bordiga'ya olan eleştirilerini ortaya koymaya başladı ve çok katı şartlarla da olsa PSI içindeki üçüncü grupla birleşmek için görüşmelere başlanmasını önerdi. İlk kez, özel olarak Gramsci'nin, Bordiga'nın yerine PCI başkanlığını düşünmesi gerektiği tavsiye edildi.

İtalyan yoldaşlar arasındaki farklılıkların kısmen Gramsci'nin faşizmin öneminin daha çok yönlü bir yorumunu yapmaya başlamasından kaynaklandığını vurgulamak gerekir. Daha Torino'dayken, faşizmin sınıf mücadelesinin en son aşaması olarak daha doğru anlaşılabileceği konusunda Bordiga'yla aynı fikirdeydi. 1921 yılının Ocak ayında yayınlanan 'Düzenbaz İnsanlar' başlıklı makalesinde Gramsci şunları yazar:

Faşizm'in bu son siyasal canlı örneğinde, küçük burjuvazi bir kere daha kendi gerçek rengini, kapitalizmin ve toprak mülkiyetinin uşağı olarak, karşı-devrimin ajanı olarak gösterdi. Fakat aynı zamanda esasen herhangi bir tarihsel görevin üstesinden gelmekten aciz olduğunu da kendisine gösterdi. Düzenbaz İnsanlar [faşistleri kastederek] haber üretiyor, tarih değil. Gazetelere kendi izlerini bırakıyor, ama kitaplara herhangi bir materyal sağlamıyorlar. Parlamentoyu altüst eden küçük burjuvazi şimdi de burjuva devletini altüst ediyor. Hiç olmadığı kadar artan bir ölçekte, hukukun 'otoritesinin' yerine özel şiddeti yerleştiriyor-

lar. Bu şiddeti kaotik ve acımasız biçimde (bunu yapmaktan kendilerini alıkoyamıyorlar) uyguluyor ve süreç içerisinde halkın hiç olmadığı kadar geniş kesimlerinin devlete karşı, kapitalizme karşı ayaklanmasına neden oluyorlar. (SPWI, s. 374)

Fakat, 1921 yılının Nisan ayında, bu görüşünü rafine hale getirerek, faşizmin köylülükten Kilise'ye kadar farklı kaynaklardan kitlesel 'halk' desteği bulan çok sınıflı bir fenomen olduğunu savundu. Bir başka ifadeyle, onun gelişimi aslında uluslararası kapitalizmin gelişmesinden çok İtalyan psikolojisi ile kültürünün kendine has özellikleriyle ilgiliydi:

Faşizmi bir sınıf fenomeni, gerçek bir amacın bilincinde olan siyasal bir güç hareketi olarak yorumlamanın ancak kısmen mümkün olduğu artık belli olmuştur. Faşizm yayılmıştır, olası her türlü örgütsel çerçeveyi kırmıştır, herhangi bir merkezi ve bölgesel komitenin istek ve önerilerinin üstündedir, burjuva ekonomik ve siyasal hükümet sistemiyle sınırlandırılmayacak temel kuvvetlerin bağlarını çözer hale gelmiştir. Faşizm, devletin geniş kapsamlı çözülüşünün adıdır ve bugün sadece, İtalyan ulusunun şu son altmış yıllık üniter yönetimiyle ulaşabildiği düşük uygarlık düzeyine göndermede bulunularak açıklanabilir ancak. (SPWII, s. 38)

Bu taptaze yorum, otomatik olarak, solun kendini savunmak için yeni taktikler edinmesi gerektiğini ima eder ve Gramsci'nin Bordiga'dan kesin olarak ayrıldığı nokta tam da budur.

Tekrar İtalya'ya dönersek, PCI ile PSI'nin tamamı veya terzinici azınlığı arasındaki bütün birleşme girişimlerinin başarısızlığa mahkum olduğu kısa sürede ortaya çıktı. 1923 yılının Şubat ayında, faşistlerin başlattığı yeni bir temizlik harekâtıyla, aralarında Bordiga'yla onun PCI içindeki birleşme karşıtı çoğunluk grubunun büyük bölümünün de olduğu pek çok lider, sosyalist ve komünist tutuklandı. Liderlerinin çoğu hapiste, geriye kalanlar da tutuklanma tehdidi altındayken, Komintern yönetimi İtalya'da PCI'nin liderliğine vekalet eden Terracini'den, Bordiga'nın çoğunluk ve Tasca'nın azınlık gruplarının temsilcilerinden

oluşan yeni bir Merkez Komite oluşturmalarını istedi. Birkaç ay içinde, PCI liderlerinin neredeyse tamamı işlerini İtalya'nın dışında sürdürürken, Tasca Paris'e, Terracini de Moskova'ya gitti. Togliatti partiyi örgütlemek üzere ülkede kalmış ve kendisine yardımcı olması için Gramsci'nin Moskova'dan ayrılması gerektiğini bildirmişti.

Komintern yeni merkez komiteyi Haziran ayında onayladı ve İtalya'nın içindeki ve dışındaki rakip gruplar partinin nasıl gelişmesi gerektiği yönünde alternatif görüşler ileri sürmeye devam ederken, yaz boyunca da tartışmalar birbirini izledi. Gramsci'ye göre acil sorun, bitmeyecek gibi görünen teorik çekişmeler etrafında giderek düş kırıklığına uğrayan partinin kitle tabanıyla parti yönetimi arasındaki bağları yeniden kurmaktır. Özetle Gramsci, Bordiga'yla yapılan tartışmaların partiyi, İtalyan işçi sınıfını desteklemek olan asli işlerinden uzaklaştırdığını savunuyordu:

Kesinlikle inanıyorum ki, İtalya sorununun örgütsel ve tüzel yönleriyle sınırlı bir tartışmadan bugün kendi adımıza faydalı bir sonuç çıkmaz. İşleri ancak kötüleştirmeye, kendi görevimizi zorlaştırmaya, daha tehlikeli hale sokmaya yarar. Bunun yerine, şimdiye kadar benimsediğimiz 'yanlış anlaşılan dehalar' tavrını bundan böyle sürdürmek yerine, somut bir şekilde çalışmamız, İtalya'nın durumuna uygun siyasal çalışma ve genel parti eylemleriyle, bizlerin kendi iddia ettiğimiz gibi olduğumuzu göstermemiz gerekir. (Togliatti ve diğerlerine mektup, Temmuz 1923; *SPWII*, s. 159)

Gramsci sonbahar boyunca bu yöndeki iddialarını sürdürdü ve ertesi ilkbahara doğru yavaş yavaş yeni bir strateji belirlemeye başladı. Fabrika konseylerinin ve iç komitelerin temel örgütsel yapısının, sadece kitle hareketiyle liderleri arasındaki bağları değil, aynı zamanda devrimci amaçlarını CGL'nin teslimiyetçi reformizminden belirgin bir şekilde ayırt etmek için, tekrar oluşturulmak üzere yeniden canlandırılması gerektiğini önerdi. Faşizme, karşı saldırıda bulunmak konusunda, güneyli köylülerin destek ve çıkarlarını gözetmeye özel önem verilmesi gerektiğini

savundu. Hareket içinde oluşan yeni amaç ve yönelimi duyurmak üzere, *L'Unita* adlı yeni derginin, *L'Ordine Nuovo*'nun on beş günlük gözden geçirilmiş baskısıyla birlikte çıkarılması gerekiyordu.

Eylem planının ana hatları belirlenmişti, bir sonraki önemli problem ise mücadelenin bir sonraki evresini kimin yöneteceği sorununu halletmektir; başka türlü söylemek gerekirse, Bordiga olmadan yeni parti yönetimini oluşturmak mümkün olacak mıydı? Daha önce belirtildiği gibi, Gramsci'nin Bordiga'yla olan ilişkisi her zaman biraz gergindi, fakat Moskova'daki görevi sırasında en azından Komintern'in bazı durumlarda PCI'nin işlerine müdahalesinin gereksiz bir şekilde bölünmeye yol açtığı konusunda Bordiga'yla aynı fikirdeydi. Bunlara ek olarak, Gramsci, 'inatçı ve katı yapısına' rağmen enerjisi ve yandaşları dolayısıyla Bordiga'nın yeni yönetimden dışlanması kaçınılmaz olarak partiyi zayıflatacağını açıkça sezmişti:

Soruna karşı aldığım tutumlar kendime ait değildi; bu tutumlar hep muhalif kalırsam Amadeo [Bordiga] ne yapabilir şeklindeki kaygılarımdan etkilenmiştir. Hasmı olmam durumunda Amadeo geri çekilir, kriz çıkarır, hiçbir şekilde uzlaşmaya yanaşmazdı. (...) İtalya sorununu çözmesi için Enternasyonal'e elimden gelen yardımı yaparım dedim, ama parti içinde epey hazırlık çalışması yapmadan Amadeo'nun yerine başka birini seçmenin mümkün olacağına inanmıyordum. Amadeo'nun yerine birini seçmek, hem de İtalya'nın o koşullarında, onun yerini alacak bir kadro bulmaktan çok daha fazla bir şeydi; Amadeo genel çalışma kapasitesi bakımından, en az üç kişiye bedeldi. (Fiori, 1990: 160; krş. *SPWII*, s. 417-23, not 63)

Ancak, 1923 yılının Aralık ayında Moskova'dan Viyana'ya geçtiğinde, Komintern'le ilişkilerin kriz aşamasına geldiğini de göz önünde bulundurarak, yeni yönetimin belki de eski *Ordine* grubunun içinden oluşturulabileceğini kabullenecekti. 1924 yılının Mart ayında, bu hususta Togliatti'den gelen öneriyi yanıtladı:

Bir süredir kapasite ve iradede yoksundum ve bu koşullarda yeni siyasal durumun ne şekil alması gerektiğine karar verme sorumluluğunu üzerime almaktan kendimi aciz hissettim. Bugün senin mektubunu aldıktan sonra fikrimi değiştirdim: zorlu çalışma ve kararlı eylemin altından kalkacak bir grubun bir araya gelmesi mümkündür. Onlar gibi, gücüm yettiğince ben de bu gruba her şeyimi vermeye hazırım. (Fiori, 1990: 169)

PCI bu konuları tartışırken, Mussolini parlamentoyu feshetme ve 1924 yılının Nisan ayında Genel Seçim'e gitme kararı aldı. Faşistler bir yıldan fazladır iktidardaydı, bütün muhalefet partilerini ya etkisiz ya da tamamen işlevsiz duruma getiren Mussolini, kendi konumunu total olduğu kadar 'yasal' kılmak istiyordu. PCI seçime katılmaya karar verdi ve *terzini*, PSI ve Birleşik Sosyalist Parti'ye yanaşarak seçim ittifakı oluşturmak istedi. Bekleneceği gibi, diğer gruplar öneriyi kabul etmedi ve komünistler kendi aday listesini açıkladı. Muhalefetin toplam 161 sandalyesine karşı, Mussolini mazbatasını toplam 374 milletvekiliyle (275'i PNF üyesiydi) birlikte aldı. PCI on dokuz sandalyeyle 1921'dekinden iyi bir sonuç elde ederken, Birleşik Sosyalistler yirmi dört, PSI yirmi iki sandalye aldı. Veneto'dan aday gösterilen Gramsci seçimi kazandı ve otuz üç yaşında İtalya Parlamentosu üyesi oldu.

Gramsci'nin 1923 yılının Aralık ayından 1924 yılının Mayıs ayına kadar Viyana'da geçirdiği altı ay, Torino'daki ilk yıllarını fazlasıyla anımsatmış olmalıdır. *L'Unita* ve *L'Ordine Nuovo* için makaleler üretmekle çok meşgul olmasına ve durmaksızın Togliatti ve başkalarına yeni strateji ve parti yönetimiyle ilgili mektuplar yazmasına rağmen, sağlığı hâlâ kötüydü ve kaldığı yerin yetersiz fiziki koşulları ve tanıdık olmayan bir çevre yüzünden kendini yalnız, moralsiz hissediyordu. Özellikle, Julia'nın ailesini Moskova'da bırakarak onun yanına gelmeye istekli olmamasına çok üzülüyordu:

Çok yalnız bir hayat sürüyorum, aksi de pek mümkün görünmüyor, en azından bir süre. Senin yokluğunu, etrafımda çevreleyen büyük boşluk gibi, fiziksel olarak hissediyorum. Dün

önceki günden daha iyi anlamıştım, bugün dünden daha iyi anlıyorum seni ne kadar sevdiğimi ve birini her geçen gün daha çok sevmenin nasıl mümkün olduğunu... (...) Aileni de düşünüyorum, ama birkaç aylığına da olsa gelemey misin? (Fiori, 1990: 164-5)

Bu ayrılık duygusu, Gramsci'nin karısının ilk çocuklarına hamile olduğunu öğrenmesiyle daha da yeğınleşti:

Mektubunu okurken duygusal sarsıntı geçirdim. Nedenini biliyorsun. Fakat sözcüklerin çok muğlaktı, seni kollarıma alma arzumu baş etmem gerekti ve kendi adıma yeni hayatın seninle benim hayatlarımızı öncekinden daha fazla yakınlaştırdığını hissettim. (Fiori, 1990: 165-6)

Ayrılıkları bir yıldan fazla bir zaman sonra 1925 yılının Mart ayında Gramsci Moskova'ya dönene kadar sürecekti.

Gramsci'nin parlamentoya seçilmesi ona dokunulmazlık sağlamıştı, dolayısıyla iki yıllık bir aradan sonra İtalya'ya geri döndü. Gidişinden birkaç gün sonra, parti yönetimi konusunda kesin olarak karar almak üzere PCI, 1924 yılının Mayıs ayında, Como'da gizli bir konferans düzenledi. Karşıt görüşleri temsilen üç öneri sunulmuştu: Komintern'le uzlaşmayı savunan Tasca'nın 'sağ' görüşü, 1922 yılının Mart ayındaki Roma Tezleri'nin argümanlarını tekrarlayan Bordiga'nın 'sol' görüşü ve İtalya koşullarının Rusya'da uygulanan stratejiyle aynı olmayan yeni bir devrimci strateji geliştirmeyi gerektirdiği kabul edildiği sürece PCI'nin Komintern içinde kalması gerektiğini savunan Togliatti'nin (Gramsci'nin de içinde bulunduğu) 'merkez' görüşü. (Bu yeni strateji, yani 'mevzi savaşı' ayrıntı olarak 5. Bölüm'de tartışılmıştır.) Toplantıdan çıkan sonuca göre, Merkez Komite'de sağ ve merkez aşağı yukarı eşit olarak yer alırken, Bordiga üye kitlesi içinde gene çoğunluğu elde etmişti. Bununla birlikte, ilerleyen aylarda merkez hem sağdan hem de soldan giderek destek toplamış ve yılsonuna kadar Gramsci'nin stratejisi etkin bir şekilde PCI'nin resmi politikası haline gelmişti.

Moskova'da SBKP içinde gelişen amansız güç mücadelesinin, en azından bir yere kadar, Gramsci'nin egemenliğini kolaylaştırdığını da vurgulamak gerekir. 1924 yılının Ocak ayında Lenin ölmüş ve yerine kimin geçeceği sorunu Stalin ile Buharin'i doğrudan Troçki'yle anlaşmazlığa düşürmüştü. Troçki, devrimci momentumun, sosyalist olmayan ülkelerdeki militan komünist ve sosyalist işçilerin yapacağı eylemler sayesinde sürdürülebileceğini savunuyordu. Savaşın sonra kapitalizm kendi dengesini apaçık yeniden bulduğuna göre, devrimin yaşaması artık Batı'nın ileri sanayi toplumlarındaki sosyalist devletlerden alınan teknik ve maddi destek birikimine bağlıydı. Dolayısıyla Komintern adeta bu stratejinin uluslararası koordinasyonunda önemli bir rol üstlenerek, tam olarak hangi biçimi alması gerektiğini belirler oldu. Diğer yanda Stalin ile Buharin, devrimin büyük başarısının bizzat Sovyetler Birliği'nin korunmasına bağlandığı, 'tek ülkede sosyalizm' kavramını geliştirmeye başladılar. Bunun için gerekli olan maddi kaynakların ülkenin *dışından çok içinde yattığı* düşünülüyordu. Dolayısıyla diğer ulusal komünist partilerin eylemleri, Sovyet Partisi'nin yönergelerine destek olacak, bu yüzden ona bağlı, birer kaynak olarak görülüyordu.¹²

İzleyen yıllarda, özellikle 1924 ile 1926 yılları arasında, SBKP içindeki tartışmalar, Komintern politikaları ve diğer ülkelerdeki komünist partilere yönelik stratejilerle ilgili tartışmaların ayrılmaz parçası durumuna geldi. Gramsci ve Bordiga'nın kiler de dahil olmak üzere, birbirinden farklı pozisyonların aynı anda alınmasına olanak tanıyan şey, politika ve pratik arasındaki bu belirsizlik ve bunun sonucu oluşan kafa karışıklığıydı. Komintern'in 1924 yılının Haziran ayında Moskova'daki Beşinci Kongresi'nde, Bordiga'nın bir ölçüde SBKP içindeki manevralara kapılıp Troçki'nin muhalefetine açık destek vermesiyle,

¹² Stalinist dönem boyunca Marksizm-Leninizm'in evriminin değerlendirilmesi için bkz. Kolakowski, 1978: cilt 3, *Çöküş*, özellikle 1-3. bölümler.

Gramsci'nin merkezdeki hizbi PCI'nin kontrolünü ele geçirdi. Birkaç ay içinde Gramsci, PCI'nin Genel Sekreteri oldu.

İtalyan delegasyonunun Moskova'da işleri yoğunken, Gramsci'nin karşısına yeni bir faşist vahşet çıktı. 1924 yılının Mayıs ayındaki yeni parlamentonun açılış oturumunda, Birleşik Sosyalist Parti Sekreteri Giacomo Matteotti, PNF'nin yürüttüğü kampanyaya ve parlamentonun derhal feshedilmesi yönündeki çağrısına sert sözlerle çattı. Birkaç gün sonra Matteotti PNF'liler tarafından kaçırılarak öldürüldü. Halkın ve parlamentonun ciddi baskısı karşısında, Mussolini kapsamlı bir araştırmanın yapılacağını duyurdu ve öldürme olayına karışan bazı görevliler tutuklandı. Mussolini muhalefet üyelerine bir dizi resmi görev önererek iyi niyet gösterisinde de bulundu. Ne var ki, bu meşruiyeti yeniden sağlama girişimleri büyük ölçüde etkisiz kaldı, sosyalist ve komünistlerin de içinde olduğu yüz kadar muhalif milletvekili Haziran ayında Aventine Bölünmesi olarak bilinen rakip bir 'parlamento' oluşturdu. Fakat bir kere daha, muhalefet partileri arasında uzun zamandır süren anlaşmazlık, ortak eylem planı geliştirmelerine engel oldu. Örneğin, Gramsci proleterya ve köylülere kendi öfkelerini dile getirme fırsatı tanıyacak ve faşizme karşı kitlesel bir karşı saldırıya yol açabilecek olan genel grev çağrısının yapılması gerektiğini öne sürdü. Böyle kendiliğinden bir davranışı desteklemeye ne sosyalistler ne de Halk Partisi hazırlıklıydı, PCI de Aventine'den ayrılma ve faşistlerle asıl parlamento içinde savaşıma tehdidinde bulundu.

1924 yılı seçimi sırasında, düzgün koşullar altında, İtalya'da devrime canlılık kazandırılabilceğini düşünmek için makul bir zemin vardı. PCI'nin üye sayısı ciddi biçimde artarak, 5.000 civarından 1923 yılında 12.000'lere çıkmış, yılsonuna kadar da üye sayısı neredeyse iki katına yükselmişti. Parti ayrıca, gençlik örgütü içindeki 5.000 kişinin ve 20.000 kadar komünist sendikacının desteğine de güvenebilirdi. Ayrıca, komünist basına süren ilgi (*L'Unita*'nın 25.000, *L'Ordine Nuovo*'nun 6.000 tirajı vardı), faşiz-

min sosyalist seçenek fikrini tümünden silmediğini gösteriyordu. Bu arka plana karşı, Gramsci, Matteotti'nin öldürülmesi ve onun peşinden gelen krizin karşı saldırı başlatmak için ideal bir fırsat yarattığını açıkça hissetmişti. Haziran ayında karısı Julia'ya şunları yazdı:

Bir yanardağın uç kısmında, lavların püskürdüğü noktada yürüyoruz. Sonra birden, kimsenin ummadığı bir anda –mutlak iktidarları altında hallerinden memnun faşistler değil elbette– yanardağ patladı, bütün ülkeyi saran ateşli lavlarının uçsuz bucaksız akıntısı, faşistleri nesi var nesi yoksa hep birlikte önüne kattı. Olaylar hiç duyulmadık bir hızla düşen yıldırımlar gibi birbirini izledi. (...) Rejim her açıdan saldırı altında buldu kendini ve ülkedeki faşizm, liderlerinin dehşete düştüğü ve dalkavuklarının kaçtığı noktaya kadar kısıtılmıştı. Canla başla çalıştık; kararlar alıyor, direktifler veriyor, sınırlarını taşıyan halkın bu duygu seline, hedefe doğru yön vermeye çalışıyorduk. (Fiori, 1990: 173-4)

Yaz boyunca Gramsci, hiç tereddütsüz kendini yeni etkinliklerin içine attı. Şehirden şehire seyahat ederek toplantılar düzenledi, yeni fikirleri dinledi, partinin karşı saldırıyı nasıl örgütleyebileceğini anlattı. Moralinin yükselmesinin yanı sıra, bu tartışmalar Gramsci'ye hem eski *Ordine* grubunun ana temalarını, hem de partinin kitle tabanını köylülere, daha genel olarak güney nüfusuna yayma fikrini içeren, partinin yeni yönelimini geniş alanlara yayması için değerli bir fırsat sağladı.

Bununla beraber, ne yazık ki, PCI'nin 1921 yılından sonraki çöküşü ve faşistlerin araya giren yıllardaki son derece yıkıcı taktikleri örgütü öylesine zayıflatmıştı ki, yeniden yapılanma süreci beklenenden daha zor geçmiş, daha çok zaman almıştı. Ayrıca, parti yönetimiyle üyeler arasında süren anlaşmazlık, tek kelimeyle yeni duruma yeterince hızlı cevap vermede yetersiz kalınmasıyla sonuçlanan bitmek tükenmek bilmez yanlış anlamalara ve aksaklıklara neden oldu. Yaz etkinliğinin ve Komintern'le yürütülen görüşmelerin neden olduğu gerilimin olumsuz etkileri yüzünden Gramsci'nin etkisi de azalıyordu. Viyana'da olduğu gibi, bu yor-

gunluk Julia'nın eksikliğiyle daha da artıyordu. Temmuz ayında şunları yazıyordu:

Düşünmek beni bitkin düşürüyor, çalışmak anında elimi ayağımı kesiyor, beni paçavraya çeviriyor. Yapmam gereken bir sürü iş var, yapamıyorum. Sen ve seni sevmenin güzelliği geliyor aklıma, senin çok yakınımnda, aynı zamanda da uzakta olduğunu bilerek, (...) fakat ayrı kaldığımız sürece hayatım tekrar normale dönemez; seni sevmek, sen olmadan kendimi normal hissedemeyecek kadar kişiliğimin ayrılmaz bir parçası haline geldi. (Fiori, 1990: 177)

Önce kendi partisinin, sonra da kral, Papa, askerler, sanayiciler, yani diğer grupların, Aventine muhalefetine eylem bir yana, aralarında anlaşmaktan bile aciz olduğunu anlamaları üzerine, sonbaharda Mussolini'nin cesareti yerine geldi. 1925 yılının Ocak ayında parlamento toplandığında Mussolini, Aventine'yi suçlayarak, 'kırk sekiz saat içinde' çift parlamento sorununa 'açıklık' getireceğini ilan etti. Hemen ardından da muhalif basın susturuldu, birçok dernek ve örgüt yasaklandı, üyeleri tutuklandı, milis kuvvetleri anti-faşist olatacak gördüğü herkesin üzerinde bir kez daha terör estirmeye başladı. Bunlar, İtalya'da liberal devletin sonunun geldiğinin işaretiydi; sonraki iki yıl içerisinde Mussolini, Başbakanlık, Faşistlerin Liderliği, Meclis Başkanlığı ve Parti Başkanlığı görevlerini kendi elinde topladı ve İtalya tek parti diktatörlüğü haline geldi.

1925 yılının Mart ayında Komintern Yürütme Kurulu Moskova'da toplandı ve sonunda Gramsci yeniden Julia'yı ve geçen Ağustos ayında doğan oğlu Delio'yu görebildi. Delio'nun boğmacaya yakalandığı, Julia'nın (Gramsci'yle birlikte *Silvery Wood*'da hasta yatan) ablası Eugene ikinci sinir krizinin eşiğine geldiği bu dönemde, Gramsci'nin yeniden bir araya gelmekten nasıl mutlu olduğunu anlatmak zordur. Ailenin durumu ideal olmaktan uzaktı ama Yürütme Kurulundaki tartışmalar da pek iç açıcı değildi. PCI kendini Rus Devrimi'nin taktiklerinin İtalya'nın durumuna uygun olup olmadığına dair kısır bir tartışmayla sı-

nırlamışken, Troçki eleştirisi sürüyordu. Gramsci, PCI'nin fabrika konseyleri ve 'işçi ve köylü komiteleri' temelinde yapılanmasını sürdürmesi gerektiğini ve partinin formunu ve rolünü anlamak için Leninizm'in zorunlu bir çerçeve sunduğunu kabul ederken, PCI'nin, tek başına Sovyet resmi görüşünden ve teorik örnekten yola çıkarak değil, özel koşulların ışığında hareket etmesi gerektiğini tekrarladı.

Gramsci, Mayıs ayında, tam da PCI dahil bütün faşist olmayan örgütleri yasadışı sayan yeni kanunun tartışıldığı bir zamanda, Roma'ya geldi. Parlamentoda yaptığı/yapacağı tek konuşmada, faşizmin ayrıntılı ve oldukça can alıcı bir çözümlemesini sundu. Gramsci ne geniş kitleye konuşmaktan hoşlanan biriydi, ne de çok etkileyici bir hatipti; yine de konuşmasının bir etkisi oldu ve Mussolini'nin, Gramsci'nin gerçekten de 'gücü inkar edilemez bir beyne' sahip olduğu görüşünü kesinlikle doğruladı. Devlet açıkça Komünist Parti'nin liderinin yaptıklarıyla özel olarak ilgilendiği için, bu andan itibaren Gramsci'nin kiminle görüştüğüne ve nereye gittiğine özellikle dikkat etmesi gerekiyordu. Sonunda Julia, Delio ve Eugenie, Ekim ayında Roma'ya geldi ve Gramsci onlar için bir daire tuttu. Gramsci yakın gözetim ve denetim altındayken, mektuplarında bahsettiği 'normal hayat' gibi bir şeyi yaşamak, belli ki onlar için çok zordu, ama en azından oğluyla vakit geçirebiliyordu. Bir süredir Roma'da yaşayan ve zaten Gramsci'yle yakın arkadaş durumuna gelen Julia'nın ablası Tatyana'nın sık sık ziyarete gelmesi bile, Gramsci'nin uzun zamandır beklediği türde bir aile atmosferinin yaratılmasına yardımcı olmuştu.

Yılın geri kalan kısmında Gramsci koşullar elverdiğince faaliyetlerini sürdürdü ve 1926 yılının Ocak ayında Lyon'da toplanacak olan PCI'nin yaklaşan kongresine hazırlandı.¹³ Zihnini gidecek daha çok kurcalayan şey, arka arkaya gelen hükümetlerin

¹³ Gramsci ve Togliatti'nin 'Lyon Tezleri' metni *SPVII*, s. 340-75, içinde de vardır. İleri sürülen parti görüşü 8. Bölüm'de tartışılmıştır.

kendi dünya görüşlerini nasıl ortaya koydukları, bunları halkın tamamına nasıl zorla kabul ettirdikleriydi. Bir başka deyişle, burjuva 'hegemonyayı' nasıl ürettikleriydi. Daha önce belirtildiği gibi, Gramsci kuzeyle güney arasındaki ilişkiyle her zaman özel olarak ilgilendi ve sanayi proleteryasıyla kırsal işçi sınıfı ve köylülük arasında sağlam bağlar kurmanın önemini vurguladı. Örneğin, 1926 yılının Ekim ayında yazdığı, 'Güney Sorunu'yla ilgili (iyi bilinen) bir makalesinde, Gramsci şunları öne sürmüştür:

Torino'lu komünistler doğru olarak 'proleteryanın hegemonyası' meselesi, yani proleterya diktatörlüğünün ve işçi devletinin toplumsal temeli üzerinde durmuştur. Proleterya, burjuva devletine ve kapitalizme karşı çalışan nüfusun çoğunluğunun harekete geçmesini sağlayacak ittifak sistemini yaratmayı başardığı ölçüde önder [dirigente] ve egemen sınıf haline gelebilir. İtalya'da varolan gerçek sınıf ilişkileri içinde, bunun anlamı geniş köylü kitlelerinin rızasını almayı başarma derecesidir. (...) Dolayısıyla, İtalyan proleteryası için köylülüğün çoğunu kazanmanın anlamı bu iki sorunu [Güney sorunu ve Vatikan] toplumsal bakış açısıyla sahiplenmektir; onların temsil ettiği sınıfsal talepleri anlamaktır; kendi devrimci geçiş programıyla bu talepleri birleştirmektir; bu talepleri mücadele edilen amaçlar arasına yerleştirmektir. (SPWII, s. 443)

Gramsci daha da ileri giderek, hegemonya oluşturma süreçlerinin, rekabet halindeki görüşleri ve özemleri zararsız hale getirmenin farklı tabakalardan 'aydınların' faaliyetleriyle çok yakından ilgili olduğunu ileri sürer. (Yeni işçi sınıfı aydınları oluşturma'nın önemi ve 'hegemonya seçeneği' inşa etmede aydınların rolü 7. Bölüm'de ayrıntılı olarak ele alınmıştır.)

Gramsci'nin çözümlemesini ve önerilerini büyük bir çoğunlukla kabul eden Lyon Kongresi'nin ardından Gramsci, Roma'ya, karısının ve çocuklarının yanına döndü. Aventine Bölünmesi'nin ilkbaharda çökmesiyle, faşizme muhalefet eden bütün siyasilerin ya tutuklanacağı ya da başına daha kötüsü geleceği iyice anlaşı-

lnca, aile İtalya'yı terk etme planları yaptı. Temmuz ayında Julia, Eugene ve Tatyana, İsviçre sınırında bulunan Trafoi'ye gitti, Gramsci de tekrar Roma'ya dönmeden önce kısa bir süre için onların yanına uğradı. Bekleneceği gibi, faşistler, PCI yöneticileri için yeterli kanıtı vakit kaybetmeden toplamıştı bile ve 8 Kasım günü Gramsci tutuklandı.

Hapishane 1926-1937

Devlet ona karşı dava dosyasını hazırlarken, Gramsci önce Sicilya'nın kuzeyindeki küçük sürgün adası Ustica'ya, ardından, 1927 yılı Ocak ayının sonunda da Milano'daki San Vittore hapishanesine gönderildi. Adadaki koşullar nispeten rahatken, Milano yolculuğu Gramsci'de hapishane hayatının ne menem bir şey olduğuna dair bir kanaat oluşturdu: 'İnsan akıl almaz bir devrin içi ot dolu şiltelerine çöküveriyor, pisliğe bulaşmamak için üstünü başını hiç çıkarmıyorsun, donmamak için yüzünü ve ellerini havluyla, diğer yerlerini de battaniyeyle örtüyorsun' (Fiori, 1990: 222). Aynı zamanda hapisliğin, arkadaşlarıyla, ailesiyle temasa geçmeyi ne kadar zorlaştıracağını da farkına vardı. 1927 yılının Nisan ayında Tatyana'ya dert yanar:

Bana yazıyor ve Julia'dan mektup geliyor diyorsun; sonra bir tane daha yolda diye yine yazıyorsun; sonra senden bir mektup daha alıyorum (senin mektupların da benim için çok değerli), ama Julia'dan bir şey yok, onun yazdığı mektupların hiçbirisi gelmedi. Bu hapishanede yaşamının nasıl bir şey olduğunu hayal bile edemezsin. Sana bir şeyin geleceği söylendiğinde, onu her gün bekliyorsun; ve her geçen gün, o günün her saatini, her dakikasını etkileyen yeni bir aldatmaca halini alıyor. (Fiori, 1990: 225)

Ocak ayının sonunda yetkililer, birinci tutuklama müzekkresiyle ilgili olarak Gramsci'ye dava açacak yeterli delil bulamadı ve Haziran ayında ikinci tutuklama müzekkresi çıkarıldı; Fiori'nin sözleriyle Gramsci burada, 'iç savaşı teşvik etmekle, mülkiyete ve yaşama zarar vermekle' suçlanıyordu. Aleyhinde

herhangi bir somut delil bulunamamasına rağmen, sonunda Gramsci'nin 1928 yılının Mayıs ayında Roma'da mahkemeye çıkarılmasına karar verildi.

İnsanları etkilemeye her zaman meraklı olan faşist yönetim, mahkemeyi kendi gücünü göstermek için fırsata çevirmeyi seçince, Gramsci'nin davası başka yirmi bir siyasi tutukluyla birleştirildi. Davanın sonucunun önceden belli olduğu da çok geçmeden ortaya çıktı ve sekiz gün süren duruşma sonrasında tüm sanıklar en ağır cezalara çarptırıldılar. Gramsci yirmi yıl hapis cezası aldı.¹⁴ Mahkemeden sonra Gramsci İtalya'nın güneydoğu sahilinde ücra bir kasaba olan Turi hapishanesine gönderildi. Hapishaneye gönderilmeden önce on sekiz ay tutuklu kalmıştı ve sağlığı hızla bozuluyordu: 'İdrar yolu rahatsızlığına bağlı olarak derisinde döküntüler oluşmuştu, sindirim sistemi tamamen bozulmuştu, güçlüğüle nefes alıyordu ve birilerine yaslanmadan bir adımdan fazla yürüyemiyordu' (Giuseppe Ceresa'dan aktaran Fiori, 1990: 233). Hapishane yetkilileri durumunu gayet iyi bilmelerine rağmen ona yardımcı olacak hiçbir çaba göstermediler ve Gramsci'nin fiziksel sağlığıyla ilgili bu umursamaz tutum, Turi'de geçirdiği sürenin sonuna kadar değişmedi.

San Vittore'deki mahkemeyi beklerken, Gramsci enerjisini okumaya ve yeni çalışmalara ayırmaya karar verdi. Koşullar ideal olmasa da hapishane dışındaki arkadaşlarının sağladığı bir dizi kitaba ve yazı malzemesine ulaşabiliyordu. 1927 yılının Mart ayında Tatyana'ya yazdığı mektupta yapmaya niyetlendiği şeyleri açıkladı:

Şu düşünce beni ateşledi: für ewig [sonsuza kadar kalacak] bir şey yapmalıyım (...) yani, beni bütünüyle içine alacak, iç yaşamıma yön verecek ve odak teşkil edecek belli konularda, önceden belirlenmiş bir plan dahilinde sistematik ve yoğun bir biçimde çalışmak istiyorum. (Fiori, 1990: 235)

¹⁴ Mahkeme ve Gramsci'nin savunmasının ayrıntılı ele alışı için bkz. Fiori (1990): 230-232; ve Zocaro (der.), (1961).

Turi'de, kitaplara ve 'yazı yazmak için gereken şeylere' ulaşmasına izin verilmesi için iki yıl beklemesi gerekti, ama Gramsci sonunda çalışmaya başlayabildi. Turi'den ayrıldığı 1933 yılının sonuna gelinceye kadar yirmiden fazla defteri son derece yoğun notlarla ve çevirilerle doldurmuştu. Başta düşündüğü İtalyan aydınları, İtalyan dili ve dilbilim tarihi çalışmaları ve halk edebiyatı, halk kültürü hakkındaki makalelerine ek olarak, tutuklanmasından hemen önceki yıllarda geliştirmeye başladığı birçok konuyu ele aldı. Hegemonya ile işçi sınıfı kültürüne ilişkin sorunlar, sınıf mücadelesinde güneyli köylü sınıfının kendine özgü yeri ve daha genel olarak 'Güney Sorunu', siyasal önderlik ve örgütün doğası; bunların hepsi *Risorgimento*, 'Amerikanizm ve Fordizm', felsefenin ve siyasal teorinin başka birçok bakış açılarıyla ilgili notlarla birlikte tartışıldı.¹⁵

Defterlerin, düşünsel açıdan kayda değer bir başarıyı temsil ettiğini kabul ederken, Gramsci'nin bunları yazarken yaşadığı kesin olan kişisel sıkıntı ve acıları da unutmamak gerekir. Son zamanlara kadar İtalya ve Moskova'da komünist hareketin merkezinde bulunmuş bir kişi için, had safhada fiziksel hastalığı olan ve büyük olasılıkla karısı ve çocuklarını bir daha göremeyeceğini düşünen bir kişi için (ikinci oğlu Giuliano, 1926 yılının Ağustos ayında Roma'ya son dönüşünden kısa bir süre sonra doğmuştu), hapisanedeki tecrit gerçek bir karabasan olmalıdır.

Siyasi olaylarla ilgili olarak, hapishaneye gelen bazı faşist gazeteler, hapishanede yatan diğer kişilerden aldığı haberler ve kardeşi Gennaro ve Tatyana'nın ziyaretleri dışında, Gramsci çok az bilgi alıyordu. 1922 yılının Şubat ayında Stalin SBKP Genel Sekreteri olmuş, 1930 yılına gelindiğinde baş muhalifleri Troçki, Kamenev, Zinoviev ve Buharin parti yönetiminden uzaklaştırılmıştı. (Kamenev'le Zinoviev 1936 yılında idam edildi; Buharin 1938, Troçki ise 1940 yılında öldürüldü.) Yeni bir politikayla

¹⁵ *Hapishane Defterleri'nin* içerik ve düzeninin daha ayrıntılı ele alınışı için bkz. Davidson (1977): 232-71.

gelen yeni yönetimle ve 1928 yılındaki Komintern'in Altıncı Kongresi'nden sonra, birleşik cephe politikasından vazgeçilerek, devrimin artık eli kulağında olduğuna göre, bundan böyle başka sosyalist, sosyal demokrat partilerle ittifak arayışlarına gerek olmadığını iddia eden 'sola dönüş' politikası benimsendi. Benzer şekilde, devrimin önce bir 'geçiş aşaması' yaşayacağı fikri (belki geçici olarak demokratik veya yarı cumhuriyetçi bir devlet biçimine dönülmesini de içeriyordu bu), 'proletarya diktatörlüğünün' iktidarı doğrudan üstlenmesi gerektiği fikrinin yerini aldı.¹⁶ Bu politika ve taktik değişikliği kaçınılmaz olarak PCI için sorunlara neden oldu, çünkü Gramsci'nin savunduğu gibi, işçi sınıfının diğer gruplarla ittifaklar kurmadan faşizmi doğrudan devirme şansı pek mümkün görünmüyordu. 1931 yılında Bordiga, ayrıca yeni çizgiye açıkça muhalefet eden Tasca da dahil olmak üzere PCI yönetiminin altı üyesi ihraç edildi. Gramsci'nin tutuklanmasıyla birlikte PCI Genel Sekreteri olan ve 1964 yılındaki ölümüne kadar bu görevde kalan Togliatti, partiyi yeniden örgütlemek için elinden geleni yaptı; fakat nereden bakılırsa bakılsın PCI, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürgünde bir muhalefet partisi olarak kalacaktı.¹⁷

Zaman geçtikçe Gramsci karısıyla olan bağlantısını da kaybetmeye başladı. İlişkilerinin başladığı 1922 yılından beri Eugenie'de görülen sinirsel rahatsızlıklar ve zihinsel hassasiyetin bütün ailenin ortak bir özelliği olduğu ortaya çıktı. Hem Julia hem de Tatyana geçmişte, hastalıklar geçirmişti; Gramsci'nin hapiste olmasının gerginliği, Julia'nın onun mektuplarına cevap verme konusundaki isteksizliğini arttırmış olabilir. Ne olursa

¹⁶ Bu dönem içinde Stalin'in hareket tarzının ele alınışı için bkz. Colletti (1971).

¹⁷ Togliatti idaresinde PCI'nin eylemlerinin ele alınışı için bkz. Davidson (1982). 1926 yılından sonra fabrika konseylerinin rolü hakkında bkz. Clark (1977): 227-38.

olsun, karısıyla haberleşmemesinin Gramsci'ye çok acı verdiği bellidir. 1930 yılının Temmuz ayında Tatyana'ya şöyle yazar:

Dört duvar, demir parmaklık, gözetleme deliği vs.'den oluşan bir hapisane düzeni var; bütün bunları önceden biliyordum ve bunu gerçekten önemsemedim, çünkü 1921 yılından 1926 yılının Kasım ayına kadar en kuvvetli olasılık hapisane bile değildi, hayatımı kaybetmekti. Önceden bilemediğim ise, birincisine eklenen, sadece genel olarak toplumsal hayattan değil, insanın kendi ailesinden, vs. bile kopuk olmasından oluşan bu öbür hapisane. Karşılarında mücadele ettiğim düşmanlarımdan gelecek darbeleri önceden biliyordum; fakat hiç aklıma getirmediğim, bütünüyle farklı bir yerden gelen bu darbeleri bilmiyordum. (Fiori, 1990: 248)

Siyaset ve aile hayatından bu zorunlu ayrılık ile acımasız hapisane düzeninin birleşmesi, kaçınılmaz olarak Gramsci'nin fiziksel ve psikolojik sağlığını ciddi olarak etkiledi. Huzursuzluk, uykusuzluk ve dalgınlık nöbetleriyle birlikte öksürük krizleri ve kanamaların hepsi, acil tıbbi tedavi sağlanmadığı takdirde, çok fazla yaşamasının mümkün olmadığını gösteriyordu. 1932 yılının sonu, 1933 yılının başında, Mussolini, Roma Yürüyüşü'nün onuncu yılını kutlamak için bazı siyasi tutuklulara af çıkarılabileceğini duyurduğunda, hafif bir umut ışığı belirdi ve söndü. Sovyetler Birliği ile Vatikan arasındaki mahkum değişimine dahil edilme olasılığı da vardı. Cezası yirmi yıldan on yıla indirilmiş olmasına karşın, Mussolini'nin Gramsci'yi erken salıvermeye hiç niyetli olmadığı ortadaydı.

Nihayet, 1933 yılının Mart ayında Gramsci hücrelerinde yere yığıldı. Onu bu kadar süre ayakta tutan düşünsel azminin ve kararlılığının sağlık durumunun neredeyse tamamen bozulmasının önüne geçemediği belliydi. Çağrılan doktor durumun gerçekten ne kadar umutsuz olduğunu doğruladı:

Antonio Gramsci omurga vereminden mustarıptır. Sağ akciğeri-
nin üst lobunda bulunan verem lezyonlarının neden olduğu iki
kanamadan biri ciddidir ve buna birkaç gündür süren yüksek
ateş eşlik etmektedir. Aynı zamanda, yüksek tansiyonla birlikte

damar sertliği vardır. Birkaç kez yere düşmüş, bilinç kaybı ve birkaç gün süren kısmi konuşma bozukluğu yaşamıştır. 1932 yılının Ekim ayından bu yana sekiz kilo vermiştir. (Prof. Umberto Arcangeli'nin raporu, Mart 1933; Fiori 1990: 278)

Altı ay daha gecikmeden sonra, İtalya dışındaki kamuoyunun baskısıyla Gramsci, Napoli sahilinin kuzeyinde bulunan Formia'daki özel bir kliniğe nakledildi. Beş yıldan fazla Turi'de kalmıştı. 1933 yılının Aralık ayı başında kliniğe geldi ve gelir gelmez sağlığı ve kendine güveni yerine gelmeye başladı. Fakat ne yazık ki, bu düzelmeler çok geç kalındığını gösteriyordu. Yeni başvurulardan sonra, Ekim ayında sağlığı kötü olduğu için 'şartlı tahliye' hakkı sağlanınca, 1935 yılının Ağustos ayında Roma'daki Quisisana kliniğine yatırıldı.

Sonraki on sekiz ay boyunca Gramsci giderek güçten düştü. En sonunda, 27 Nisan 1937 günü geçirdiği beyin kanamasının ardından öldü. Hapis cezasından sadece altı gün fazla yaşamıştı. Gramsci'nin klinikteki odasından Tatyana'nın kaçırmayı başardığı defterler en sonunda, güvenli bir şekilde Moskova'da saklanması için Togliatti'ye iletildi.

Bu bölümde, Gramsci'nin düşünsel ve siyasal hayatının gelişim gösterdiği ulusal ve uluslararası koşulların anahatları çizildi. Gramsci'nin ömrünün büyük bir kısmında, en azından kariyerinin ilk yıllarında, başkalarıyla ilişki kurmasını güçleştiren ve onu güç ve teselli bulmak için içine kapanmaya zorlayan bir dizi fiziksel ve psikolojik hastalık çektiği görülmüştür. Bununla beraber, hastalık aralarında, kendi kişisel engellerine rağmen, İtalyan işçi sınıfı ve onların devrimci değişim mücadelesi hesabına yoğun etkinliklerde bulunmuştur. Birçoğu çok zor koşullar altında yazılan dergi ve gazete makaleleri, çağdaşlarının kolay kolay erişemediği polemikçi çözümleme ve ayrıntılı kavrama yeteneğini ortaya koyar. Konsey hareketinin ve daha sonra PCI'nin içinde bizzat yer almasıyla, sadece toplumsal dönüşüm sorunları hak-

kında kuram geliştirme yeteneğini değil, bunun doğuracağı pratik araçları araştırıp geliştirme yeteneğini de kanıtlamıştır. Faşizme karşı mücadeleyi İtalya içinden devam ettirmeye bu kadar kararlı olmasaydı, PCI'nin gelişmesinde etkin rol oynayabilir ve Stalin'e karşı önemli bir muhalefet odağı oluşturabilirdi. Biraz münzevi ve iç gözleme dayalı doğası, ayrıca İtalya'daki ilk komünist hareketin yükselişine ve düşüşüne tanık olduğu göz önünde bulundurulursa, kendi düşünce ve deneyimlerini aktarmak için hapis hanedeki tecrit hayatından faydalanması belki şaşırtıcı gelmeyebilir. *Hapishane Defterleri*'nin kapsamı ve ifade ettiği özgünlük, Gramsci'nin en azından öncesinde bağlı olduğu aktif siyasal mücadele kadar, düşünsel mücadeleye de coşku ve kararlılıkla bağlanma isteğini açıkça ortaya koyar.

Bu yeteneklerine rağmen, yine de, tutuklandığı zamana kadar, ne konsey hareketinin ne de PCI'nin nihai amacına ulaşamadığını kabul etmek gerekir. Gramsci'nin ve diğer *Ordine* grubu üyelerinin çabalarına rağmen, 1920 yılındaki grevler İtalyan işçi sınıfının bilincini devrime yol açmaya yetecek kadar artırmamıştı. 1921 yılında PSI ile son ayrılığın ardından, PCI yönetiminde derin çatlaklar oluştu ve İtalya siyasetinde belirleyici rol oynamak için gereksinilen halk desteği bir daha elde edilemedi. 1924 yılında partinin lideri olmadan önce PCI'nin hareket tarzının oluşmasına Gramsci'nin önemli bir katkısı olmuştu, ama onun görüş ve önerilerinin strateji için gerçekten başrolü alması, 1926 yılında yapılan Lyon Kongresi'nden sonra oldu. Aynı yılın Kasım ayında tutuklanması, parti üzerindeki bilfiil ve doğrudan kontrolünün fazlasıyla kısa ömürlü olduğu anlamını taşır. Polemiklerine, yenilik arayışlarına ve örgütlenmelerine karşın, 1920'lerin İtalyan komünistlerinin bazı önemli konularda Mussolini'nin PNF'sinin çok gerisinde kalması, üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gereken bir durumdur. Bu başarısızlıkları düşündüğümüzde, en azından uygulamadaki sonuçları açısından, Gramsci'nin kendi döneminde yarattığı etkinin, günümüzdeki etkisinin çok daha gerisinde olması üzücüdür.

Gramsci'nin geliştirdiği dűřűncelerinin dayandığı arka planın ana hatlarını çizdikten sonra, artık onun bazı çıkarsamalarını ve teorik önermelerini daha detaylı olarak ele alabiliriz.

4

İDEOLOJİ VE HEGEMONYA KAVRAMI

1. Bölüm'de Marx'ın, sanayi proleteryaşının kapitalist sınıf tarafından sömürüldüğünün 'bilincine' varma yeteneğine ve bu farkındalığın devrimci bir eylemin kendiliğinden patlak vererek kendini ifade etmesi ihtimaline fazla bel bağladığı için çok eleştirildiği belirtilmişti. Toplumla ilgili kanaatlerin kaynağı olarak maddi ekonomik deneyimin etkisi üzerinde yoğunlaşan Marx'ın, hem ekonomik olmayan diğer deneyimlerin etkisini azımsadığı, hem de buna bağlı olarak siyasal bilincin gelişmesini işyerinde sömürü = yabancılaşma = devrim şeklinde, oldukça basit bir neden sonuç modeli olarak gördüğü ileri sürülmüştür. Bu eleştiriye karşılık olarak, bir dizi Marksist düşünür, düşüncelerin ve onların 'ideolojiler'le birleşme yollarının, toplumu anlama ve yorumlamamız üzerinde, sonrasında da onu değiştirmeyi nasıl ele alacağımız üzerinde, önemli etkisi olabileceğine özellikle dikkat etti. Bununla beraber, ideolojilerin rolü üzerinde durmanın, maddi veya 'gerçek' toplumsal fenomenlerin güçlü etkisini anlama ihtiyacının yerini *almadığını* da vurgulamak gerekir. Başka bir deyişle, tartışma şimdi, toplumsal değişime yol açarken veya karşı koyarken, ideolojik ve maddi güçlerin *göreceli önemi* sorunu etrafında kopmaktadır. Birçok bakımdan Gramsci'nin hegemonya

kavramı, farklı dünya görüşlerinin ya da topluma ilişkin ideolojik açıklamaların, hem toplumun hem de onu geliştiren süreçlerin algılanmasıyla nasıl önemli bir ilgisi olabileceğinin en elverişli çözümlemelerinden birini ifade eder. Bir ideoloji kavramı olarak hegemonyanın evrimini anlamak için, onun Marx'tan, Lenin ve Georg Lukasc'ın yapıtlarına kadar gelişiminin izini sürmekte fayda vardır.

Marx: İdeoloji Kavramının Pejoratif Kullanımı

Marx'ın ideoloji kavramını çözümlemesinin özellikle kolay anlaşılır bir açıklamasını Jorge Larrain sunmuştur.¹ Larrain, Marx'ın ideoloji çözümlemesinin, düşüncesinin daha genel gelişimine uygun olarak, üç aşamada geliştiğini ileri sürer:

İlk felsefi aşama Marx'ın ilk yazılarından oluşur ve 1844 yılına kadar devam eder. İkinci aşama 1845 yılında Feuerbach'dan ayrılmasıyla başlar, en tutarlı ifadesini 'Feuerbach Üzerine Tezler'de ve *Alman İdeolojisi*'nde bulur ve 1857 yılına kadar sürer. Üçüncü aşamanın başlangıcı, Marx'ın Hegel'in *Bilim ve Mantık* kitabını 1858 yılında yeniden okumasıyla olur ve *Grundrisse*'den sonraki olgunluk dönemi yazılarını kapsar. (Larrain, 1983: 100)²

İlk aşama sırasında Marx, fiziksel varlığı düşünsel düşünceye bağımlı kılarak ciddi bir hata, gerçek dünyayı 'tersine çevirme' hatası yaptığını düşündüğü Hegelci idealizmin eleştirisini geliştirmiştir: 'gerçek insani pratik, bu düşüncenin önemsiz bir tezahürüne, sonlu bir evresine dönüştürülmüştür.' (Larrain, 1983:11-12). Başka bir ifadeyle Hegel, metafizik 'düşünce'ye, fiziksel 'gerçek' dünyadan daha büyük önem atfetme hatasını yapmıştır. İkincisi, toplumun çelişkilerinin ve aksayan yönlerinin çözümünde sorumluluğu devlete vererek bir hata daha yapmış ve

¹ Larrain (1979), (1983).

² Larrain bu kronolojiyi R. Echeverria'dan alır (1978), 'Marx'ın Bilim Kavramı'. Doktora tezi, Birkbeck College, Londra.

kapitalistlerle işçiler arasındaki çatışmaların, emek sürecinin kendisini değiştirmek yerine, devlet tarafından çözümlenebileceğini öne sürmüştür. Dolayısıyla Hegel, siyasal devlet ile (toplumun bütün ekonomik kurumlarını içine alan) sivil toplum arasındaki ilişkiyi tersine çevirmiş, böylece sivil toplum siyasal devlete bağımlı kılınmıştır. Sınıf çatışmasının çözümünün zorunlu olarak üstyapı kurumları içerisinde değil de, sivil toplumun ekonomik yapısı içerisinde gerçekleşmesi gerektiğine inandığı için, Marx özellikle bu ikinci tersine çevirmeyi tehlikeli buluyordu.

Marx'ın, Hegel'in 'tersine çevirmeleri'ne ilk eleştirisinin, Marksist ideoloji kavramı açısından üç önemli içerimi vardır. Birincisi, fiziksel varlık karşısında düşünceye ve sivil toplum karşısında devlete öncelik atfeden Hegel'in çözümlemesi, gerçekliğin hakiki doğasını gözlerden saklamaya eğilimlidir, bu nedenle o toplumun doğası hakkında *çarpıtılmış, doğru olmayan* bir farkındalık veya bilinç yaratır. Başka bir ifadeyle, çözümlemenin sırası tersine çevrildiği için, toplumun karakteri hakkında ulaşılabilecek her sonuç da tersine çevrilmiş olacaktır. İkincisi, yanlışlıkla bile olsa, *tersine çevrilmiş bakış açısının bizzatihi kendisine* o kadar kolay bir şekilde masum ve elverişli metodolojik bir araç gözüyle bakmamak gerekir; *bu bizzatihi*, kapitalist toplumda bulunan *çelişkilerin* bir belirtisidir. Üçüncüsü, çarpıtılmış bilincin (ve dolayısıyla neden olduğu *çelişkilerin*) çözümüne ve gizemsellikten arındırılmasına teorik veya felsefi düzeyde eleştiriyle ulaşamaz, ancak 'gerçek' maddi dünyada, pratik eylemle bunu başarmak gerekir: 'Açıkça eleştiri silahı, silahların eleştirisinin yerini tutamaz ve maddi güç, maddi güç tarafından yıkılmalıdır' (Marx, 1975: 251).

(Tarihsel materyalizm) pratiği düşünceden hareketle açıklamaz, fakat düşüncenin oluşumunu maddi pratikten hareketle açıklar; ve buna uygun olarak bilincin bütün formlarına ve ürünlerine zihinsel eleştiriyle son verilemeyeceği sonucuna ulaşır (...) bu idealist aldatmacaya yol açan fiili toplumsal ilişkileri alaşağı et-

menin tek yolu pratik içinde yıkmaktır. (Marx ve Engels, 1977b: 172).

Düşüncenin kendisinin pratiğin bir formu olduğunu da belirtmek gerekir. Yani, gerçek bir beşeri eylem olarak düşünmenin, ev yapmaktan veya odun kesmekten aşağı kalır bir yanı yoktur. Aslında insanın her eylemi, düşünsel ve kassal çabanın bileşimini *zorunlu olarak içerir*.

Pratik eylemin ya da 'pratiğin' anlamı ve bu bağlamda düşüncenin pratiğin bir biçimi olduğu, ikinci aşamada daha da geliştirilmiştir. Marx, Feuerbach'ın esas olarak 'durağan ve mekanik materyalizmini', kullandığı yaklaşım nedeniyle, 'şeyin, gerçekliğin, duyusallığın duyusal beşeri etkinlik/pratik olarak değil, öznel olarak değil, sadece derin düşünme (tefekür) biçiminde algılandığı' için eleştirir. (Marx, 'Feuerbach Üzerine Tezler'; McLellan, 1977: 156). Bir kez daha Marx 'yanlış bilincin', hatalı düşünmenin veya düşünsel sürecin kendine özgü özelliklerinin sonucu olmadığını, daha çok gerçek dünyadaki *fiili toplumsal çelişkilerin* doğrudan bir sonucu olduğunu vurgulama gereği duyar. Dolayısıyla 'gerçeklik', salt duygulardan bağımsız ve 'nesnel' gözlemin bir sonucu değil, 'duyusal etkinlikten' veya duyumsanan deneyimden kaynaklanan öznel bir süreç olarak algılanır. Marx'a göre bütün düşüncelerin pratik üzerinden açıklanması gerektiği için, bütün düşünce koleksiyonlarının ya da 'ideolojilerin' de aynı şekilde açıklanması gerekir:

Ahlâk, din, metafizik, kalan her şeyiyle ideoloji ve bunlara uygun düşen bilinç biçimleri, demek ki artık bağımsızlık görüntüsünü yitirir. Bunların tarihi, gelişimi yoktur; fakat insanlar, maddi ilişkilerini geliştirerek, bu gerçek varoluşlarıyla birlikte, düşüncülerini ve düşüncülerinin ürünlerini değiştirirler. Yaşam bilinç tarafından değil, bilinç yaşam tarafından belirlenir. (Marx ve Engels, 1977b: 164).

Gelgelelim, kapitalizmde insanın üretim pratiği *çelişkili hale gelir*:

İşbölümünün varolmaya başlamasıyla birlikte, her insan, mecbur edildiği ve kaçamayacağı, tikel, münhasır bir etkinlik alanına sahip olur. (...) Toplumsal etkinliğin bu şekilde sabitlenişi, kendimizin ürettiği şeyin bizim üzerimizde nesnel bir güç olarak bu şekilde pekişmesi, giderek kontrolümüzden çıkması, beklentilerimizi engellemesi, hesaplarımızı bozması, şimdiye kadar tarihsel gelişim içerisindeki belli başlı faktörlerden biridir. (Marx ve Engels, 1977b: 169)

Başka bir ifadeyle, kapitalist işbölümü, bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılama işini baskı ve tahakküm biçimine çeviren birtakım üretim araçları veya yöntemleriyle karşılaştıkları, çelişkili bir gerçekliğe yol açmaktadır. Kapitalizmde, gerekli kaynaklara erişmeye sadece para aracılığıyla ulaşılabilirdiğinden ve para kazanmak sadece resmi istihdam mekanizmaları içinde yer almakla mümkün olduğundan, bireyler eşit olmayan koşullarda belirli bir iş örgütlenmesini kabul etmeye mecbur bırakılmıştır. İroniktir, bireyler kapitalist emek sürecinin içinde yer alarak, kendilerini ezen çelişkili gerçekliği sürekli olarak yeniden yaratmaktadırlar.

Düşünce ve ideolojilerin maddi pratiğin sonucu olduğunu kabul ettikten sonra, bundan çıkacak sonuç, 'yeniden üretim pratiği'ndeki çelişkilerin ve 'yabancılaşma'nın üstesinden, bu koşulları düşünsel olarak yeniden yorumlayarak gelinemeyeceği, fakat bunu başarmanın farklı tür bir pratiği, yani *devrimci pratiği* gerektirdiğidir: 'Koşulların değişmesiyle beşeri etkinliğin veya kendini değiştirmenin örtüşmesi ancak devrimci pratik olarak rasyonel bir biçimde anlaşılabilir ve kavranabilir' (Marx, 'Feuerbach Üzerine Tezler'; McLellan, 1977: 156). Dolayısıyla Marx, devrimci pratiğin, kapitalizmin 'büyük insan kitlelerini "mülksüz" duruma soktuğu' bir 'servet ve kültür' dünyasında yaşamanın açık ve duyumsanan çelişkisi kriz noktasına ulaştığında ortaya çıkacağına inanıyordu (Marx ve Engels, 1977b: 170). Bu noktaya, teknolojik gelişme ve yenilik de dahil olmak üzere, 'üretici güçlerin' herkesin ihtiyaçlarını karşılamasını, teknolojik gelişme ve yenilik de dahil olmak üzere, en azından teknik yön-

den mümkün kıldığında ulaşılabacaktır. Marx, on dokuzuncu yüzyılın sonunda, sanayi toplumlarının bu noktaya ulaştığına inanıyordu. Bu toplumlarda 'mülksüz' sanayi proleteryasının en fazla sömürüldüğü, bu yüzden de en çelişkili konumda bulunduğu için, daha fazla beklemeden devrimci pratiği görünür kılacağını savunuyordu.

Bilinç ve ideoloji sorunlarına dönecek olursak, bilinç (yeniden üretici veya devrimci) pratik tarafından belirleniyorsa, *sınırlı* veya çelişkili pratik, *sınırlı* veya çarpıtılmış bilinç biçimlerine yol açacaktır. Düşünce, bilinci temsil eden bir araçsa, o zaman düşünce ya gerçekliğin doğru ve 'gerçek' bir temsilini sunabilir ya da çarpıtılmış ve 'yanıltıcı' temsilini. Yine de burada iki sorun ortaya çıkıyor. İlk olarak, bütün bireyler kendi fiziksel eylemlerinin ve deneyimlerinin düşünsel yorumunu doğal olarak inşa ettiklerine göre, düşüncelerle *genel olarak* düşünce bileşimlerini ve düşüncelerle *ideolojik olan* bileşimleri (*bütün düşüncelerin* ideolojik olduğu iddia edilmek istenmediği sürece) birbirinden ayırmak gerekir. Bu ayrımı yapmak için Larrain şu fikri ortaya atar:

Bir insan hem negatif bir ideoloji kavramını hem de bütün bilinç düzeylerini kuşatan bir fikri savunmak istiyorsa, o zaman çözüm, düşüncelerden oluşan bir üstyapı yahut hem ideolojik hem ideolojik olmayan bilinç biçimlerini içeren bir düşünceler üstyapısı ya da 'düşünsel üstyapı' önermektir. Düşüncelerden oluşan üstyapıyla kastedilen küresel bir toplumsal bilinç düzeyidir, halbuki ideoloji çarpıtılmış bilincin özgül biçimlerini içeren üstyapının sadece sınırlı bir parçasıdır. (Larrain, 1983: 172-3)

Bu anlayışla 'ideoloji', *dünyanın aslında nasıl olduğuna ilişkin yanlış bir yoruma* dayanan genel 'düşünsel' anlayış düzeyinin altkütmesi olarak tanımlanabilir. Marx'ın savına göre, bir düşüncenin ideolojik olup olmadığına karar vermenin en etkili yolu, dönüp düşüncenin asıl kaynağı olan maddi dünyaya bakmaktır. Düşünce gerçek dünyanın *kesinlikle doğru* bir temsilini sunuyorsa, o zaman onun ideolojik olmadığı söylenebilir. Ama dünyayı

yanlış temsil ediyorsa, o zaman bu, dünyaya ilişkin eksik yahut ideolojik bir açıklama olarak nitelendirilebilir.

İkinci olarak, hem işçiler hem kapitalistler dünyaya ilişkin ideolojik anlayışlar (veya yanlış anlayışlar) geliştirdiğine göre ve işçi sınıfı ideolojisinin bazı yönlerden burjuva ideolojisinden 'daha iyi' veya daha *pozitif* olduğu yönünde bir varsayım olduğuna göre, bir ideolojiye pozitif, dolayısıyla topluma yararlı, veya negatif, dolayısıyla toplumu ayrıştırıcı gözüyle bakmamızı sağlayacak ölçütü tanımlamak gerekir. Yine Marx'ın iddiasına göre, pozitif ideolojiyle negatif ideoloji arasındaki en önemli fark şudur: 'negatif' ideolojiler toplumun belli bir grubunun *özel çıkarlarını* destekleme eğilimindeyken, 'pozitif' ideolojilerin amacı *tümel çıkarları* desteklemektir. Kaldı ki, bu eğilimler rastlantısal değildir, her şeyden önce ideolojiler geliştirmek için bilfiil temel bir sebep sağlarlar. Başka bir ifadeyle, ideolojiler, *özel amaçlar* için birbirine rakip gruplar tarafından ortaya atılırlar; belli bir grubun çıkarlarını şans eseri temsil etmezler. Dolayısıyla, Marx'a göre, negatif burjuva ideolojisiyle pozitif işçi sınıfı ideolojisi arasındaki asıl önemli fark, birincisi azınlığın çıkarlarını temsil ederken, ikincinin çoğunluğun çıkarlarını temsil etmesidir. Dahası, işçi sınıfının düşünceleri, dünyayı kısmen yanlış anlama anlamında ideolojik bile olsa, bu yanlış anlama iyi niyetliyse, yine de pozitif sayılabilir. Dolayısıyla, özetle, bütün çarpıtılmış inançlar ideolojikken, bazı ideolojilerin diğerlerinden daha negatif olduğu söylenebilir.³ Bunun, bütün 'düşüncelerin' zorunlu olarak ideolojik olduğu,

³ Bu olumlu-olumsuz bütünü içinde tekil bir ideolojinin nerede durduğuna karar vermek elbette çok zordur. Örneğin, Marx'ın yapmaya çalıştığı gibi, bütün işçi sınıfı ideolojilerinin kaçınılmaz olarak 'iyi' olduğunu iddia etmek anlamsız olacaktır. Örneğin, kadınlara karşı geçerli olan erkek merkezli, vesayetçi tavırlar tikelciliğin, dolayısıyla da olumsuz işçi sınıfı ideolojisinin açık bir örneğidir. Benzer şekilde, ideolojik olsun veya olmasın, bazı düşünce kümeleri açıkça sınıf temelli değildir. Örneğin, çevre 'ideolojisi' evrensel, dolayısıyla da olumludur, fakat buna karşın, 'çevreyi temizlemeyi' hoş karşılanmayan bir müdahale olarak gören çokuluslu örgütler tarafından olumsuz olarak da görülebilir.

yönetici sınıf tarafından üretilmeyen düşüncelerin ideolojik olmadığı anlamına gelmediğini bir kez daha vurgulamak gerekir. Bununla birlikte, ileri sürülen şey şudur: en azından kapitalizmde, çarpıtılmış düşünceler ya da ideolojiler, *sadece* avantajlı azınlığın çıkarlarına hizmet etme eğiliminde olur.

İdeolojinin *etkileri* ile ilgili olarak unutmamak gerekir ki, ideolojilerin bireyin dünyayı *düşünsel* olarak algılama şekli üzerinde, örneğin toplumun farklı kesimleri arasındaki ilişkileri anlamak için bir referans çerçevesi sağlayarak, bir etkisi olsa bile, bundan daha önemli olan şey, ideolojilerin *maddi etkisidir*. Bu demek değildir ki ideolojilerin kendi içinde fiziksel bir biçimi vardır (zira ideolojiler tanımları gereği metafiziktir), fakat belirli kurum ve pratiklerin özelliğini ve gelişimini etkilediği oranda, ideolojiler en azından bazı yönleriyle maddi dünyada belirgin hale gelir. Başka bir ifadeyle, işçi sınıfı aslında ideoloji tarafından değil, ondan türeyen kurumlar ve pratikler tarafından denetim ve boyunduruk altına alınır. Kapitalizmde nüfusun çoğunluğu burjuva toplumunun kurumsal pratiklerinin içinde yer alıyorsa, bu katılım, kendi içinde, bu bireylerin bunun arkasında yatan belirli bir gerçeklik yorumunu ille de doğru buldukları yahut ona katıldıkları anlamına gelmez. Marx bu nedenden ötürü ideolojilerin, *kendinde*, dünyayı değiştiremeyeceğini vurgular, bunu ancak pratik eylem yapabilir. Daha önce belirtildiği gibi, Marx kapitalist yeniden üretim pratiğinin içkin çarpıklıklarıyla devrimci pratik aracılığıyla hesaplaşma görevini proleterya verir. Kapitalizmin çelişkileri ancak insanların kendi geçimlerini sağlama araçlarında yapılacak radikal değişiklikle aşılabileceğine göre, tek başına bilinçteki değişme bu soruna ancak *kısmi* bir çözüm sunabilir. Larrain'in deyişiyle: 'Dolayısıyla ideoloji, pratik içinde çözülemeyecek çelişkilerin zihindeki çözümüdür; insanın pratik olarak yetersizliklerinin bilinçteki zorunlu projeksiyonudur.' (Larrain, 1979: 46)

Bilincin, düşüncelerin ve ideolojilerin maddi kökenleri üzerine, ayrıca eylemin düşünceye üstünlüğü üzerine yapılan bu vur-

gu, Marx'ın kapitalist toplumsal gerçekliğin kendisini ayrıntılı bir şekilde çözümlediği üçüncü aşamada daha da geliştirilmiştir. Argümanının belli başlı kısmı gerçekliğin 'özü' ile onun dış 'görünümü' arasındaki ayrımla ilgilidir. Lukács bu ayrımın önemini şu şekilde özetlemiştir:

Olgular anlaşılacaksa, bunların *gerçek varoluşları* ile *özü* arasındaki bu ayrım açık ve eksiksiz bir biçimde kavranmalıdır. Bu ayrım, hakiki bir bilimsel araştırmanın ilk öncülüdür; böylesi bir araştırma, Marx'ın deyişiyle, 'şeylerin dış görünümünün öze çıkışması durumunda yüzeysel olacaktır'. Bu yüzden fenomenleri doğrudan doğruya sunuluş biçimlerinden ayırmalı ve onları özüne bağlayan aradaki bağları ortaya çıkarmalıyız, (...) dolaysız görünüşün eşzamanlı tanınması ve aşılması, tam da *diyalektik* bir bağlantıdır. (Lukács, 1968: 8; krş. Marx, 1959: 209; vurgulamalar eklenmiştir)

Tersyüz edilmiş gerçeklikle çarpıtılmış düşünceler arasındaki ilişki böylelikle, 'bizatihi gerçekliği kuran bir görünümle düzlemi tarafından dolayımlanır ve karmaşık hale getirilir'. Başka bir ifadeyle, toplumun doğru anlaşılmasına ulaşma süreci, bu yorumun temelini kısmen sadece görünüşlerden oluştuğu için, iki kat zorlaştırılır. Bu bakış açısıyla, birçok bakımdan kapitalist üretim ilişkileri tutarlı, doğal ve meşru *gibi görünse bile*, bunların *özünde* tutarsız, sentetik ve gayri meşru olduğu ileri sürülebilir. Marx'ın sözleriyle:

Ekonomik ilişkilerin nihai örüntüsü, kendi gerçek varoluşlarında ve dolayısıyla bu ilişkilerin taşıyıcıları ve faillerinin gene bu ilişkileri anlamak için kullandıkları temel kavramsallıklarda görüldüğü haliyle, bunların içsel ama saklı temel örtüsünden ve ona tekabül eden kavrayıştan epey farklıdır ve aslında onun tamamen tersidir. (Marx, 1959: 209).

Özetle, bu durumda, Larrain'in de belirttiği gibi, bilincin ideolojik biçimleri her zaman gerçekliğin çarpıtılmış algılanışıyla yanlış anlaşılmasının sonucu olduğu için, Marx'ın ideoloji tanımı temelde *olumsuz* ve *pejoratif*dir. Kapitalist toplumda bu yanlış anlamalar ve yanlış temsiller, bu toplumsal örgütlenme biçimi-

nin, pratiğin eksikli ve çelişkili bir tarzına dayalı olması olgusundan türer. Özellikle *Kapital*'de, Marx kendi kapitalist toplum çözümlemesini yaparken, neyin asli ve gerçek, neyin geçici ve yanılısamalı olduğuna karar vermeye zemin sağlayabilecek, kapitalizmin özünün *çarpıtılmamış* bir açıklamasını bulmaya çalıştı. Burjuva ekonomi-politikçilerin çözümlemelerini, onların teorik anlayışlarının sadece görüntü düzeyinde gözlem ve sonuçlara dayandığı gerekçesiyle eleştirir. Bu çarpıtılmış temsiller gerçek maddi pratiklerden (bunlar eksik pratikler olsa da) kaynaklandığı için, bunları tasfiye etmek ancak ekonomik, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin mülksüz sanayi proleteryası tarafından pratikte yeniden kendine mal edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Marx'a göre, üretim tekniğinin ve böylece toplumun herkesin ihtiyacını karşılama yeteneğinin ileriye doğru gelişmesine, kapitalizmin çelişkili doğasının giderek büyümesi, sırası geldiğinde de burjuva ideolojisinin çökmesi eşlik edecektir. Proleterya o zaman kendi 'doğru' toplum anlayışını geliştirecek ve devrimci pratik aracılığıyla gerekli değişiklikleri sağlamaya çalışacaktır. Marx'ın *Kapital*'i, burjuva ideolojisinin tersyüz etme ve çarpıtmalarına ışık tutarak bu yeni anlayışı yaratmaya yardımcı olma çabası olarak görülebilir.

Bununla beraber, daha önce belirtildiği gibi, Marx, kendi çözümlemesinde 'yapısal' ekonomik fenomenlerin gerçekliği anlamamızdaki etkisine bu kadar vurgu yaparken, genelde bilinç, özel olarak 'sınıf bilinci'nin (ortak çıkar ve amaçların farkında olunmasının) aynı zamanda ne dereceye kadar karmaşık 'üstyapısal' pratikler (bunların pek çoğunun ekonomik üretimle özel bir ilgisi olmayabilir), alanının içinde yer almanın bir sonucu olarak oluşabileceğine önem vermemiştir. Başka bir deyişle, bireylerin gerçekliğe ilişkin algıları esas olarak belirli iş ilişkileri kümesine girmenin pratik deneyiminden kaynaklanmasına rağmen, siyasal düzen, hukuk, kilise gibi diğer üstyapısal kurumlar içinde yaşanan deneyime cevaben *de oluşur*. Dolayısıyla toplumu devrimci pratik aracılığıyla değiştirmek için ekonomik

pratikleri toplumdan ayrı çözümlemek yeterli değildir, oysa üst-yapı kurumlarının günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu bir toplumda, yaşama deneyimine düşünsel bir tepki olan *bu bakış açıları da dahil olmak üzere*, bilincin *her bir* kaynağını çözümlemek ve anlamak gerekir.

Bu bölümün başında belirtildiği gibi, Gramsci'nin hegemonya kavramına, Marx'ın ideoloji kavramının sonraki ve daha yeterli bir gelişimi gözüyle bakılabilir. Bu nedenle, Lenin ve Lukács'ın yapıtlarından geçerek ortaya çıkan bu gelişmenin ara aşamalarına kısaca bakmak yararlı olacaktır.

Lenin ve Lukács: İdeoloji Kavramının Dallanması

Lenin ve Lukács'ın ideoloji kavramının gelişmesine katkıları, Marx'ın yukarıda tartışılan sınıf bilincinin ve devrimci pratiğin gelişmesinin önündeki engellerin çözümlemesindeki eksiklikleri işe yarar bir şekilde ortadan kaldırma çabası olarak görülebilir. Devrim potansiyelinin zirve noktasında gözüktüğü bir zamanda yazarken, Lenin ve Lukács, sınıf bilinci üzerindeki ters ideolojik etkilerin devrimci süreci ne şekilde sekteye uğratabileceğiyle kaçınılmaz olarak son derece ilgilidiler. Lenin, sınıf bilincinin (ve dolayısıyla devrimci pratiğin) tam gelişmesinin ancak proleteryanın kendine ait belirgin bir ideoloji ve siyasal bilinç geliştirmesiyle başarılabileceğine inanıyordu. Bununla beraber, burjuva ideolojisinin Batıda, doğrudan bu olasılığa karşı rol oynayan çok etkili bir güç sergilediğinin de farkındaydı. Bu etkinin boyutu, egemen konumları sayesinde, burjuvazinin sadece kendi dünya görüşünün propagandasını yapmanın çok daha ötesinde kaynaklara sahip olmasıyla değil, aynı zamanda çok daha iyi örgütlü olmasıyla ilgiliydi: 'Burjuva ideolojisinin kökeri sosyalist ideolojiden çok daha eskidir, daha eksiksiz gelişmiştir ve hizmetinde *ölçülemeyecek kadar* fazla yayılma aracı vardır' (Lenin, 1947: 42). Dolayısıyla proleteryanın, Marx'ın ileri sürdüğü gibi, ideoloji seçeneğini 'kendiliğinden' geliştirebileceği, hatta geliştirse bile, bu ideolojinin kirletilmeyeceği ve böylece burjuva ideolojisinin belli

yönleri tarafından zayıflatılmayacağı konusunda oldukça kuşkuluydu; yine de tavrı şuydu:

Kendiliğindenlikten çok söz ediliyor. Ne var ki, işçi sınıfı hareketinin *kendiliğinden* gelişmesi onun burjuva ideolojisine boyun eğmesine yol açar, (...) *kendiliğinden* işçi sınıfı hareketi sendikalizmdir, yani *Nur-Gewerschaftlerei*, ve sendikalizmin anlamı işçilerin ideolojik olarak burjuvazi tarafından köleleştirilmesidir. Bu yüzden bizim görevimiz, sosyal demokrasinin görevi, *kendiliğindenlikle mücadele etmek*, burjuvazinin kanadı altına girmeye uğraşan bu *kendiliğinden*, sendikalist işçi sınıfı hareketinin *yönünü değiştirmek* ve devrimci sosyal demokrasinin kanadı altına sokmaktır. (Lenin, 1947: 41; vurgulama özgün metindedir)

'Kendiliğinden bilinç'in sınırlılıklarına dikkat çektikten sonra, 'sendikalizm içinde ifade edilen kendiliğinden sınıf pratiği'nden hareketle Lenin, 'kendiliğinden sınıf hareketinin dışındaki aydınlar tarafından geliştirilen teorik ve siyasal bilinç biçimi' düşüncesini geliştirecek kadar ileri gider (Larrain, 1983: 65). Çünkü başka bir ifadeyle, proletaryanın 'kendiliğindenlik'ten, kendi kendine 'siyasal ve teorik' bilince geçmesine bel bağlanamaz, bu 'yüksek' bilinç proletaryaya dışarıdan, aydın 'devrimci öncü' tarafından kazandırılmalıdır; bu öncüler çalışan sınıfları adeta 'aydınlatacak' ve böylece onların arasında gerçek 'proleter ideoloji' seçeneğini büyütecektir.⁴ Bu bilinç yüksel-mesinin sendika gibi ekonomik yapı içindeki örgütlerde gerçekleşmesinin gerekmesine karşın, siyasal üstyapı dünyası içinde de iş görmesi gerekiyordu. Larrain'in belirttiği gibi: 'Mücadelerin hareketlenmesi ister istemez tüm cephelerde, özellikle düşünce alanında, karşılıklı yoğun cepheleşmelere yol açar,' bu nedenle 'çatışma içindeki sınıfların siyasal düşünceleri yeni bir önem kazanır ve bunların teorik açıklamasının yapılması gerekir' (Larrain, 1983: 64). Böylelikle, işçi sınıfının sürdürebileceği ideolojik ve siyasal mücadelenin içinden

⁴ Bu konunun tartışması için bkz. Karabel (1976), Colletti (1971) ve Magri (1970).

katalizör olarak öncü aydın ortaya çıkar. Lenin işçi sınıfının dünya görüşünü doğru olarak ifade eden *ideoloji seçeneğini* geliştirmenin gereğini vurgularken, Marx'ın ideolojiyi zorunlu olarak negatif gören anlayışından, daha *nötr* bir ideoloji tanımı olarak 'siyasal sınıf düşüncesi'ne doğru yönelir (Larrain, 1983: 64). Devrimci mücadelenin üstyapının siyasal kurumları içindeki fikir çatışmalarını içine alarak genişlemesinin, yapı içinde pratik değişikliklerin artık gerekli olmadığı anlamına gelmediğini vurgulamak gerekir; çünkü tanımı gereği, proleter devrimin temelinde bu tip değişiklikler vardır; aksine, ikincisini değiştirme süreci kısmen ilkinin üzerinde denetimi ele geçirmeye bağlı olabilir. Marx'ın dediği gibi: 'Kitleleri kavradıktan sonra teori de maddi bir güç haline gelir' (Marx, 1975: 251). Farklı bir bağlamda, Barry Smart şunu belirtmiştir: 'Durum tam da insanların sadece çözebilecekleri sorunları önlerine koymaları değildir, insanlar ancak *tanımlayabildikleri* sorunları önlerine koyabilir' (Smart, 1976: 61; vurgulama eklenmiştir). Lenin'e göre bu 'tanımlama' görevini üstlenecek olan, bir bakıma, seçkin aydınlardır.

Kendi sınıf bilinci çözümlemesinde Lukács, devrimci pratik başarılabaksa, bunun için gerekli olan ideolojik olgunluğa büyük ağırlık veren Lenin'in izinden gider:

Kapitalizmin nihai krizi geliştiği sırada devrimin kaderi (ve bununla beraber insanlığın kaderi) proletaryanın ideolojik olgunluğuna bağlı olacaktır, yani onun sınıf bilincine.

Dünyanın ekonomik krizine pratik bir çözüm bulunabilmesi için çözülmesi gereken şey öncelikle ideolojik krizdir. (Lukács 1968: 70, 79; vurgulama kaldırılmıştır)⁵

Bünyesinde geliştiği burjuva ortam yüzünden yeni ideolojinin kirlenmiş olabileceğine dair Lenin'in kaygısından hareketle Lukács, dikkatini, işçi sınıfı bilincinin burjuva ideolojisinden etkilene eğilimi gösterme tarzlarına çevirir. Bunu yapabilmek için, daha önce değinilen öz ve görünüm arasındaki ikilik üzerinde

⁵ Daha ayrıntılı bir tartışma için ayrıca bkz. Lukács (1970).

durur. Lukács, burjuva ideolojisinin hem kendi propagandasını yaptığı hem de bunu proleteryanın bilincinin *içine* bulaştırmasının araçlarından birinin, bütünleştirilmiş veya 'tüm' yönleriyle çelişkili öz düzeyindeki asıl gerçeklik yerine, 'gerçekliği' (görünüm düzeyinde oluşan) kısmi yahut parçalanmış haliyle, bunların bazıları 'hakiki' de olabilir, kullanma yöntemi olduğunu ileri sürer. Diğer bir deyişle, burjuva ideolojisi, bir dizi yüzeysel düşünceyi alıp, sonra da bunların etrafında, sanki 'bütün hikaye' buymuş gibi, kapsamlı bir yorum inşa eder:

Burjuva düşüncesi, 'toplumun farklı kollarını pek çok ayrı topluma dönüştürdüğünde' kesinlikle ciddi bir teorik hataya düşer. Fakat buna rağmen acil pratik sonuçlar kapitalizmin çıkartlarıyla uyumludur. Burjuvazi, teoride, ekonomik ilerlemenin ayrıntıları ve belirtilerinden fazlasını anlamaktan acizdir. (Lukács 1968: 74; krş. Marx, 'Felsefenin Sefaleti'; McLellan, 1977: 203)

Bu aldatmaca döngüsünü kırmak için Lukács, burjuva ideolojisinin sadece bir kısmını sunduğu bütünü, tekil proleterlerin ve onların aydın rehberlerinin yeniden inşa etmeye çalışmaları gerektiğini öne sürer. Dolayısıyla, 'yanlış bilinç' olarak adlandırdığı gelişmeyi bütünüyle tersine çevirmek ve etkisiz kılmak için, toplumsal gerçekliğin eleştirisinin ve 'bütünsel' ya da her şeyi içeren tanımının savunusunu yapar.

Lenin'in kendiliğinden sendika bilinci ve 'ekonomizm' eleştirisi bu noktada yeniden ortaya çıkar, çünkü kendiliğinden sendika bilincinin reformist eğilimleri, kapitalizmle ilgili 'belirli' ve görece daha küçük şikayetlere sabitlenmiş hale gelme eğilimindedir ve bu yüzden, toplumu daha da temelden yeniden yapılandırmaya nasıl gidileceğiyle ilgili daha temel ve 'evrensel' konuların örtbas edilmesi ve yok sayılmasıyla sonuçlanır. Bunun sonucunda, örneğin, çalışma koşulları, ücret gibi şeyler üzerinde kapitalist işverenlerle görüşmelere başlayan sendikacılar ve örgütler toplum yapısının parçası haline gelir ve böylece kapitalist toplumun görünür meşruiyetine katkıda bulunur. Bu şekilde bir

kez özümsendiklerinde, bu örgütlerin ve onun mesleki yapılarının yaşaması bizzat kapitalizmin yaşamasına bağımlı hale gelir. Kendi kapitalist toplum çözümlemesinde Ralph Miliband, 'reformcu aydınlar'ın her zaman işçi hareketine, 'belli bir tür –"vahşi" uğraşlardan, mantıksız militanlıktan, doktriner Marksizmden uzak ve siyasal düzenin çerçevesi *dahilinde*, onun siyasal, parlamenter ve seçim prosedürlerine uyumlu, aşamalı, parçalı ve ılımlı reform yolunda– siyasal rehberlik' sunduğuna dikkat çeker (Miliband, 1982: 90; vurgulama eklenmiştir). Tikelci reformizmin bir başka önemli sonucu ise, sadece şehir proleter-yası *bünyesindeki* farklı gruplar *arasında* değil, aynı zamanda bir bütün olarak işçi sınıfının diğer kesimleriyle şehir proleteryası arasında da bölünmeler yaratma eğilimi taşımasıdır. Dolayısıyla Lukács, bütünsel yahut 'doğru' bilincin *birleşmiş bir sınıf*, meslek gruplarının veya zanaat temelli sendikaların birliği olarak değil, bir sınıf olarak kendi *için* hareket eden bir sınıf tarafından geliştirilmesi gerektiğini savunur. Örneğin, anarşizmin rolünü ve köylü sınıfını ele alırken Lukács şu yorumları yapar:

Bu sınıflar söz konusu olduğunda (terimin katı Marksist anlamında bunlardan cidden sınıf olarak söz edebilmek bile) sınıf bilincinden gerçekten söz edemeyiz: kendi durumlarının tam bilinci onlara kaçınılmaz gidişat karşısında tikelci arayışlarının umutsuzluğunu gösterecektir. (Lukács, 1968: 61)

Eleştirel teori ve bilinçlilik düzeyinde bütünsel bir kavramlaştırmanın vazgeçilmez olduğunu öne sürdükten sonra Lukács, pratik strateji bakımından burjuva ideolojisini zayıflatmanın, doğru bilince ulaşmanın ve tek bir kendiliğinden patlama yoluyla devrimci pratiğe bağlanmanın mümkün olmadığını söyleyerek devam eder:

Bir vuruşta bütün biçimleriyle şeyleşmeyi ortadan kaldıracak tek bir eylem olamaz; bu demektir ki, en azından görünüşte, süreçten az ya da çok etkilenmemiş olarak kalan kalabalık bir nesne bütünü olacaktır. (Lukács, 1968: s. 206)

Sonuç olarak, muhtemelen devrimci bilincin gelişmesi *aşamalı* bir süreç olacaktır:

Proleteryanın devrime 'hazır' hale geleceği kendini eğitime süreci uzun ve zorlu bir süreçtir ve ülkede daha fazla gelişmiş olan kapitalizm ve burjuva kültürü söz konusudur, kapitalizmin hayat tarzları proletaryaya bulaştığı için bu süreç çok daha zorlu bir hale geliyor. (Lukács, 1968: s. 264)

Dahası, proleteryanın potansiyel olarak her devrimci üyesinin gerekli olan aydınlanmış bilinç düzeyine ya başka herkesle aynı anda ya da hatta kriz noktasına gelinmeden *önce* ulaşabileceğini ummak hiç gerçekçi değildir:

Sınıfsal durumları kendilerine doğrudan bir çıkar sunan grup ve kitlelerin bile zihinsel olarak kendilerini eski düzenden ancak bir devrim *sırasında* (ve daha çok sadece devrimden *sonra*) kurtarabilecekleri kesinlikle doğrudur. Eski düzenden kendilerini zihinsel olarak kurtarabilmelerinden önce hangi toplumun gerçekten kendi çıkarlarına uygun düştüğünü onlara kendi gözleriyle gösterecek kanıtı ihtiyaç duyarlar. (Lukács, 1968: s. 258)⁶

İnsanlar devrimci pratiğin içinde yer aldıktan sonra bile 'yanlış' bilincin yeniden canlanmasına karşı önlem almak gerekir, çünkü burjuva düşüncelerin en azından toplumsal dönüşümün ilk aşamaları sırasında da yaşamlarını sürdürüyor olması muhtemeldir. Geçmişin bulaşma tehlikesi hem 'zihinsel olarak hâlâ burjuva toplum düzenini sahici ve meşru tek düzen olarak gördüğü bir zaman ve ruh hali içindeyken iktidarı almak' zorunda kalmış olabilecek devrimci sınıfın, hem de daha önemlisi, dünya-

⁶ Bu görüş Lukács'ı devlete karşı *Teilaktionen* saldırı yani 'tarafli eylem' düşüncesini geliştirmeye yöneltmişti; Anderson'un deyişiyle, 'işçi sınıfının bilincine öznel etkisi' olacak ve böylelikle, 'proletaryayı içinde bulunduğu reformist ataletten "gerçeğe döndürecek"tir.' (Anderson, 1976: 56). Almanya'da 1921 yılının Mart ayında KPD saldırılarının altında yatan bu tür bir startejidir. Ayrıntılar için bkz. 3. Bölüm, not 10 ve bkz. 5. Bölüm. Gramsci'nin bu tarz devrimci strateji görüşü 5. Bölüm'de tartışılmıştır.

yı hâlâ kendi ideolojileri açısından gören (yerinden edilmiş) egemen sınıfın mensuplarını etkiler:

[Burjuvazi] önce ideolojik olarak yıkılmalıdır ki, kendi isteğiyle yeni toplumun hizmetine girsin ve yeni toplumun hükümlerini, yarın ortadan kaldırılabilecek bir güç dengesinde geçici bir kaymanın acımasız gerçekleri olarak değil, meşru ve haklının varlığı olarak görmeye başlasın. (Lukács, 1968: 266)⁷

Özetle, Lukács için devrimci pratiğin gelişmesi, kaçınılmaz olarak, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde yaşamının fiili deneyiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan yanlış bilinç sorunuyla ilgilenmeyi içerir. Çünkü, en azından ilk kertede, işçi sınıfının dünya anlayışı burjuva ideolojisinin derinlerine yerleşmiştir; doğru bilincin oluşması, bir dünya anlayışı, proleter *weltanschauung* [dünya görüşü] seçeneğinin önsel gelişimine belli ölçüde dayanmak zorundadır; görünüşe dayanan burjuva ideolojisini, kapitalist toplum içinde yaşamının ve çalışmanın gerçek ve temel çelişkilerini ortaya çıkararak aşmak mümkündür. Bu yeni dünya görüşü *evrensel kaygılar* taşıdığı sürece ve bu kaygılar *birleşmiş bir sınıf* tarafından ifade edildiği sürece, yanlış sendikal bilincin kısıtlılıkları ve kendi kendini engelleme eğilimleri de aşılabılır. Devrimci süreç bir kez başladıktan sonra, sosyalist yapı seçeneğinin pratik deneyimi, yeni dünya görüşünün daha çok anlaşılmasını ve takdir edilmesini sağlayacak, meşruiyeti de buna bağlı olarak artacaktır.

⁷ Devrim öncesi algılamaların yaşamını sürdürmesi, ideolojilerin pratikte uygulanır hale geldikten sonra edindikleri maddi etkinin çeşidine bağlıdır. Devrim sırasında ve devrimden hemen sonra, elektrik ve uygun iletişim araçları gibi zaten iyi tesis edilmiş kurumların çoğu korunacaktır. Bu kurumların örgütlenişi burjuva toplumundan kaynaklanması halinde, kullanımının devam etmesi burjuva dünya görüşünün en azından kısmen kabulünü işaret eder. Egemen sınıf seçenek ileri süren kişileri elverişsiz ve toy sayıp, muhtemelen 'seçenekler' sunacağına göre, seçenekleri düşünme sürecini engelleyebilecek olan bu tip pratik zorluklardır. Çevrecileri biraz tuhaf bulan ilk tavırlar bu taktiğin bariz örneğidir.

Tartışma ve Özet

Marx'tan Lenin ve Lukács'a, ideoloji kavramı sahip olduğu *pejoratif* ve *negatif* anlamdan kısmen kurtularak *pozitif* bir kavram haline geldi. Kabaca söylersek, Lenin'le birlikte, siyasal alan içindeki alternatif ideolojiler arasındaki mücadelenin ağırlığı, başarılı devrimci pratiğin çok önemli bir belirleyeni haline geldi. Lukács'la birlikte, proleteryanın burjuva ideolojisinin unsurlarını özümsemesiyle başgösteren yanlış bilinç, devrimi büyük olasılıkla tehlikeye atacak güçlerden biri olarak kabul edildi. Bu şekilde algılanan zorluklara çözüm olarak Lenin, çalışan sınıflara o kritik devrim ânına hazırlanmak için gerek duyulan düşünceleri geliştirmelerine uygun ideolojik ve siyasal çerçeveyi sunacak seçkin bir öncü aydın tabakanın gerekliliğini savunur. Lukács yanlış bilincin kökenlerinin, bunların oluştuğu mekanizmaların daha dikkatli anlaşılmasının gerekliliğini savunur. Dolayısıyla onun vurgusu burjuvazi bakımından *olumsuz*, proletarya bakımından *olumlu* düşünülmüş, gayet ideolojik bir eleştiridir.

Bu gelişmeler Marx'ın özgün yaklaşımının eksik yönlerini gerçekten telafi etse de, Lenin ve Lukács'la ilişkili teorik ve pratik gelişmelerin bir dizi eleştirisi yapılabilir. Örneğin, Lenin'le ilgili olarak, öncü aydının kimlerden oluşacağı ve bu grubun başlangıçta 'aydınlanmamış' proletaryayla nasıl iyi ilişki kuracağı soruları cevapsız kalmıştır. Bu kişilerin hepsi işçi sınıfı kökenli olmadığına ve yabancılaşma tam da kapitalist üretim ilişkilerindeki yaşama ve çalışma deneyiminden kaynaklandığına göre, öncünün, bu sınıfın deneyimlerinde ve sorunlarında nasıl uzman olabileceği sorusu da cevapsızdır. 'Yukarıdan' bilinç taşıma sürecinin bir hamilik ilişkisi yaratır gibi gözükmesi bir yana, öncünün sonuçta kitleleri evrensel amaçlar yerine kendi özel amaçları için kullanma olasılığı da vardır.⁸ Aynı şekilde Lukács da devrimci pratik vurgusunu örgütsel sorunlardan uzak, yanlış bilinçle ilgili

⁸ Örneğin, bkz. Larrain (1983): s. 67.

'akademik', yani teorik karışıklıklara kaydırmakla eleştirilebilir. Larrain'in dikkat çektiği gibi: 'Lukács sürekli olarak ideolojinin rolünü ve ideolojik mücadeleyi sanki gerçek siyasal pratiğin ve gerçek sınıf mücadelesinin yerini tutuyormuş gibi görerek abartıyor' (Larrain, 1983: 77). Fakat burada bizi ilgilendiren şey, Lenin ve Lukács'ın yapıtları aracılığıyla, toplumsal değişim mekanizmalarının anlaşılması ve çözümlemesi içinde üstyapısal kurum ve pratiklerin çözümlemesinin *kendi içinde* yapılması gerektiğini ve devrimci bilincin kendi kendine gelişmesi mümkün görünmeyen oldukça karmaşık bir fenomen olduğunu kabul eden yeni bir vurgunun ortaya çıkmasıdır. Toplumsal değişim çözümlemesinin bu yeni paradigması bir grup (birbiriyle yakından ilişkili) konu etrafında yoğunlaşır: 'düşüncelerin' önemi ve bunların birleşerek ideoloji haline gelmeleri; düşüncelerin kökeni, gelişimi ve yayılmasıyla, toplumun ekonomik olan ve olmayan kurumları içindeki pratikler aracılığıyla maddi duruma hangi yollardan geldikleri; evrensel ve olumlu yeni bir ideolojinin pratiğini yapan kişiler olarak aydınların rolü ve toplumun geri kalan üyelerine kendi gerçeklik algılarını hangi araçlarla aktardıkları veya aktaramadıkları; son olarak da, radikal toplumsal değişimi sadece alternatif bir dünya görüşünün *önceden* oluşmasıyla başarılma olasılığı.

Bundan sonraki bölümlerde yapılacak tartışmanın göstereceği gibi, Gramsci'nin hegemonya kavramı bu yeni değerlendirmelerle yakın bağlar kurma ve bunların tamamını hesaba katan gözden geçirilmiş bir devrim stratejisi geliştirme çabası olarak görülebilir. Bu tartışmaya geçmeden önce, daha önce belirtilen tartışmayla bir dizi karşılaştırma yapılabilir. Birincisi, ideoloji kavramıyla ilgili olarak, Gramsci yukarıda belirtilen eğilimi sürdürür ve dahası Marx'ın ideolojiyle ilintilendirdiği olumsuz yan anlamaları ortadan kaldırır. Bir ideoloji kavramı olarak kullanılan hegemonya terimi, iktidarı elde etmek ve bırakmak istemeyen *her toplumsal grubun sahip olması gereken* dünya görüşünü tanımlamanın bir yolu olarak ortaya çıkar. Bir başka ifadeyle, meşru ve

tutarlı bir dünya görüşünün gelişmesi, devrimin başarısı için bir önkoşul halini alır. Bu nedenle Gramsci, proleter hegemonya içerik açısından burjuva hegemonyasından bütünüyle farklı olsa da, *biçim* açısından ikisinin birbirine çok benzer olduğunu vurgular. Gramsci'nin kendi çözümlemelerini, çoğunlukla burjuva hegemonyasının hangi süreçlerle inşa ve devam ettirildiği hususuna yöneltmesinin nedeni budur.

Gramsci, ideolojinin pejoratif bir anlam kazandığının farkındadır, fakat bunun bir karışıklıktan, 'belli bir yapının zorunlu üstyapısı' (yani bir şeyin sıradan ve zorunlu düşünsel bilgisi ve bunun düzenlenme şekli) olarak (olumlu) ideolojiyle, daha önce belirtildiği gibi, sadece belli bir grubun çıkarı için oluşturulan, 'belli bireylerin keyfi lafazanlıkları' olarak (olumsuz) ideoloji arasındaki karışıklıktan kaynaklandığını savunur (SPN, s. 376). Devamında ilkinin, 'verili bir yapı için zorunlu olan (...) tarihsel açıdan organik ideolojiler' olarak, dolayısıyla, "psikolojik" bir geçerliliğe sahip, 'insan kitlelerini "organize eden", insanların hareket edeceği, sahip oldukları konumlarının, mücadelenin, vs., bilincini kazanacağı alanı yaratan' bir şey olarak tanımlar; 'kişisel, akılcı veya "iradi" ideolojiler' de dolayısıyla 'sadece bireysel "hareketler", polemikler vs. yaratır.' (SPN, s. 377). Dolayısıyla, Gramsci için, *olumlu organik ideolojiler meşrudur*, 'insan kitlelerini organize eder' ve bu yüzden pratikte etkilidirler, 'dünyanın kavranılmasıyla buna uygun düşen davranış tarzı arasında bir anlamda inanç birliği' sağlarlar (SPN, s. 326).

İkinci benzerlik: alternatif bir dünya görüşünün *önceden oluşması* gerektiğini Lukács da Gramsci de algılamıştır. Lukács için bütünsel algılama, burjuva teorisinin çarpıtan, parçalara bölerek anlaşılmayı güçleştiren merceğinden geçerken ortaya çıkan gerçekliğin yanlış sunulmasına karşı zorunlu bir savunma olarak görülür. Bu yeni algılama, yapısal çelişkiler 'bütünü'nün doğru algılanmasına yol açmak için bölünen bu parçaların yeniden bir araya gelmesiyle aynı anlama gelir. Gramsci için, toplumsal ya-

pının *bütüncül kavranışına* ulaşmak, tek başına kapitalist toplumun maddi ekonomik göstergelerinin kanıtladığı eşitsizliklerin farkına varmaya ve üstesinden gelmeye değil, aynı zamanda siyasal ve ideolojik pratikleri de *içeren* toplumsal pratiğin diğer cephelerini de anlamaya bağlıdır. Başka bir ifadeyle, toplumsal değişimin sadece tümü ile yapısal nedenlerden etkilendiği varsayımının ötesine geçmenin peşindedir.

Üçüncüsü, hem Gramsci hem Lenin için, mücadelenin *siyasal boyutu* önem bakımından en üst sıradadır. Bolşevik 'sovyetleri' ile Gramsci'nin 'fabrika konseyleri'nin gelişmesi arasında yakın koşulluklar vardır; her ikisi de örgütlenme, 'liderlik' ve disiplin aracı olarak görülmüştür. Benzer şekilde aydınlara, siyasal bilinç ve sınıf dayanışmasının canlandırılmasında, devrime hazırlarken uygun strateji geliştirmede önemli roller atfedilmiştir. Fakat Gramsci bu bakımdan, aydınların ve neden aydınların dışarıdan veya 'yukarıdan' işçi sınıfına dayatılmasının değil, işçi sınıfının *içinden* çıkması gerektiğinin, çok daha ustalıkla bir çözümlemesini geliştirerek Lenin'in ötesine geçer. (Bu konular 7. ve 8. Bölümlerde ele alınmıştır.)

Son olarak, Gramsci ve Lukács için devrimci *stratejinin* eksiksiz yeniden incelenmesi ihtiyacı, onların düşüncelerinin önemli bir yanını oluşturur. Gramsci tarafından tasarlanan, tamamen cepheden saldırıdan, daha kademeli (fakat reformist olması gerekmeyen) taktiksel stratejiye doğru geçiş, Lukács'ın iktidarı nihai olarak ele geçirmeden *önce* burjuva ideolojisinin zayıflatılması gerektiğine olan inancının genişletilmiş hali olarak görülebilir. Gramsci, üretim süreçlerinin denetimini ele geçirdikten sonra, işçi sınıfının 'yönlendirme' ve liderlik işlerini yerine getirmeye *devam etmek* zorunda olduğunun da altını çizer.

Hegemonyanın nasıl ideolojik bir kavram olarak görülebileceğini ana hatlarıyla belirttikten sonra, şimdi de bu çok yönlü kavrama Gramsci'nin dahil ettiği diğer ana unsurları ele almamız gerekir. Bunların içinde özellikle önemi olan kavramlar, 'tarihsel

blok', sivil toplum/siyasal toplum ve devlet, 'mevzi savaşı'/ 'manevra savaşı'dır.

5

HEGEMONYA KAVRAMI: DEĞİŞKEN BİR TANIMLAMA

Giriş bölümünde belirtildiği gibi, *Hapishane Defterleri* söz konusu olduğunda, Gramsci'nin yazdıklarının parçalı doğası ve yazıldığı koşulların aşırı zorluğu, okuyucuya birtakım sorunlar yaratır. Sorunlardan birisi, Gramsci'nin yazdıklarının *bitmiş bir proje* değil, düşünsel ve teorik bir gelişme *sürecini* temsil etmesidir. Bize sunulan, tutarlı tek bir 'büyük teori'den ziyade, bir dizi birleşim ve teorik analogidir. İkinci bir sorunsal, Gramsci'nin kendi terim ve kavramlarını farklı birleşimlere ve tarihsel bağlamlara uygulaması yüzünden, *terimlerin kendisinin kesin tanımlarının*, işaret ettiği özel konuya göre değişme eğilimi göstermesidir. Gramsci'nin düşünceleri bir tür kabuklu canlı gibidir; genel anlamda bir bütün oluşturur, fakat tek başına unsurları her zaman bir diğeriyle tam olarak tutarlı olmayabilir.¹

¹ Bu, elbette, kısmen Gramsci'nin düşüncelerindeki *değişkenliğin* bu kadar çok sayıda çözümleme ve yeniden uygulamayı tetiklemesi yüzündendir, ne de olsa tek bir parçacığı veya parçacıklar birleşimini bazı değişik yollara ve tarihsel bağlamlara yeniden uygulamak mümkündür. Bu bakımdan, belli ölçülerdeki karışıklığın oldukça uyarıcı olduğu ispatlanmıştır.

Bunu akılda tutarak, hegemonya kavramının kendisi Gramsci tarafından, hangi toplumsal güç ilişkisine seslendiğine bağlı olarak farklı şekillerde kullanılmıştır. Bununla beraber, işin başında genel birtakım gözlemler yapılabilir. Birincisi, bir süreç ve evrimi betimleyen hegemonya kavramının esas olarak *organik* olduğunu düşünmek yararlı olacaktır: 'Hegemonya aslında bir mücadele sürecidir, sürekli bir uğraş, bağımlı sınıfların "kalplerinde ve zihinlerinde" denetimi sağlamak için bitmek bilmeyen bir çabadır. Hegemonya işi, deyim yerindeyse, asla bitmez' (Miliband, 1982; 76).

İkincisi, hegemonyanın temsilcileri bilinçli ve düşünce üreten kimselerdir; dolayısıyla hegemonya, toplumsal öznelere dene-timinin ötesinde yatan mistik bir metafizik güç veya 'ruh' değildir, gerçek bireyler tarafından bilfiil yaratılır, muhafaza edilir ve yeniden üretilir:

Hegemonyanın tekil olmadığını; kendi içsel yapılarının aslında oldukça karmaşık olduğunu ve sürekli yenilenmesi, yeniden yaratılması, savunulması gerektiğini; gene bu sebepten ötürü de sürekli karşısına çıkılabileceğini ve belli bakımlardan değiştirilebileceğini vurgulamamız gerekir. (R. Williams, 1973: 8)

Üçüncüsü, hegemonya bilinçli bir zihinsel derinlemesine düşünme ve sentez sürecini ifade eder ve bu süreç, (1) maddi gerçekliğin daha fazla anlaşılmasına ve (2) siyasal strateji ve eylemin yeni bir biçiminin gelişmesine öncülük eder. Bu anlamda hegemonya bir *praksis* biçimidir, bilinçli eylem yoluyla bir gerçekleştirim, eleştirel öz-düşünümdür.

Hegemonya ve 'Tarihsel Blok'

Perry Anderson, 'Antonio Gramsci'nin Çatışkıları' başlıklı makalesinde hegemonya kavramının kökeninin izini sürer ve şunu öne sürer: '1890'ların sonundan 1917 yılına kadar, Rus Sosyal Demokrat hareketi içinde, *gegemoniya* (hegemonya) terimi en merkezi siyasi sloganlardan biriydi' (Anderson, 1976: 15). Teri-

min kullanımına Plehanov ve Axelrod'un yazılarında rastlanmaktadır; Axelrod 1901 yılında şöyle yazar: 'Proletaryamızın tarihsel konumu nedeniyle (bütün ulusu kapsayan devrimciliğin önemi) Rus Sosyal Demokrasisi, mutlakiyet idaresine karşı mücadelesinde hegemonyayı (*gegemoniya*) ele geçirebilir.² Arkasından, Menşevikler'le girdiği birçok polemikten birinde Lenin şöyle yazar: 'Hegemonya düşüncesinden vazgeçilmesi Rus Sosyal Demokrat hareketi içindeki reformizmin en ham biçimidir':

Marksizmin görüş açısından sınıf, hegemonya fikrini reddettiği veya değerini anlamadığı sürece, sınıf değildir, yahut yine de sınıftır, ama bir *lonca* ya da çeşitli loncalar toplamıdır. (...) Loncaları (*tsekhi*) bir bütün olarak sınıfa dönüştüren şey, hegemonya düşüncesinin bilincinde olmak ve bizzat kendi eylemleriyle bunu hayata geçirmektir. (Lenin, 1963: 57-8; Anderson, 1976: 17)

Bu kullanım şekliyle hegemonya, önceki bölümde belirtilen ekonomist sendikal bilince içkin ayrıştırıcılığı aşan, işçi sınıfının tüm kesimlerini ve özlernlerini tek ortak amaç taşıyan siyasal bir düzeyde daha büyük bir bütün olarak birleştirmenin gerekliliğine değinir.

Daha önce 1. Bölüm'de belirtildiği gibi, Gramsci'nin ne ölçüde ortodoks Leninist bakış açısına sahip olduğu üzerine yakın geçmişte önemli bir tartışma çıktı. Gramsci'nin hegemonya terimini Komintern'in çeşitli belgelerinden devraldığının belli olmasına (örneğin, Anderson, Gramsci'nin, 'dönemin Komintern resmi kararlarını doğal olarak yakından bildiğini' belirtir. Anderson, 1976: 18) ve Gramsci'nin bu kavramı *Hapishane Defterleri*'nde doğrudan Lenin'e atfetmesine karşın,³ kavramı özgün kullanımı-

² *Perepiska G. V. Plekhanova i P. B. Axelrod*, Moskova (1925), 11, s. 142; Anderson (1976): 15-16.

³ Örneğin şöyle yazar: 'İlyiş [Lenin] tarafından ortaya koyulan hegemonyanın teorileştirilmesi ve gerçeğe dönüştürülmesi büyük bir "metafizik olay"dır' (SPN, s. 357). Sonradan da şunu yazar: 'Hegemonyanın teorik-pratik ilkesinin ayrı zamanda epistemolojik önemi vardır, İlyiş'in praksis felsefesine en büyük teorik katkısının görüleceği yer burasıdır.' (SPN, s. 365)

nın çok ötesinde genişletecek denli ileri gittiği de ortadadır.⁴ Gerçekten de Gramsci'nin siyasal örgütlenme ve eylem teorisinin yenilikçi tözünü sağlayan şey, hegemonya kavramını genişletmesidir.

Bu genişlemenin üç ana unsuru vardır: Birincisi, Gramsci, deyim yerindeyse acil ve pratik ekonomik sorunların ötesine geçen, 'düşünsel ve ahlaki bütünlük' dediği konuların sentezi üzerinde daha çok durur:

Önceden yeşermeye başlayan ideolojiler 'parti' durumuna gelir, yüzleşmeye ve çatışmaya girer, ta ki içlerinden sadece biri veya en azından bunların tek bir birleşimi –beraberinde birbiriyle uyumlu ekonomik ve siyasal amaçların yanında, düşünsel ve ahlaki bütünlük de getirerek, bütün soruları mücadelenin ısrarla sürdüğü örgütsel değil 'evrensel' düzleme yönelterek ve bu yüzden bir dizi bağımlı gruptan ziyade temel toplumsal grubun [proletaryanın] hegemonyasını yaratarak– varolma, üstün gelme, kendini toplumun her kesimine yayma eğilimi gösterene kadar. (SPN, s. 181-2)

İkinci genişleme, en azından ilk ve ağırlıklı olarak ekonomik anlamda, proleter sınıfa 'dostça' yaklaşan diğer toplumsal gruplarla verimli bir iletişim geliştirme ve onları özümseme gereğinin çok daha açık bir göstergesini içerir:

Ekonomik atılımı geleneksel politikaların ağır yükünden kurtarmak için –yani, içsel çelişkileri olmayan yeni, türdeş bir siyasal-ekonomik tarihsel blok başarıyla oluşturulmuşsa, özümsemesi gereken belli güçlerin siyasal doğrultusunu değiştirmek için– yerinde bir siyasal inisiyatif her zaman gereklidir. Güç (...) düşmanlara karşı kullanılabilir, fakat kişinin bulunduğu tarafın bir parçası olan, hızla özümsemek istediği, 'iyi niyeti' ve coşku-

⁴ Anderson (1976) yanında, Femia (1981): 25 ve Adamson (1980): 172 içindeki tartışmalara da bakınız. Komünist Parti'nin örgütlenmesi ve yönetilmesi konusunda Gramsci'nin Lenin'le ilişkisinin içerimleri 8. Bölüm'de tartışılmıştır.

sunu ihtiyaç duyduğu kesimlere karşı kullanılamaz. (SPN, s. 168)

Üçüncü genişleme, Gramsci'nin kendi çözümlemesini, ege-men toplumsal grup da *dahil*, sınıf bağlaşıklığının ve türdeşleş-mesinin *bütün biçimlerine* uygulamasıyla ilgilidir. Anderson'un açıkladığı gibi:

Gramsci hegemonya nosyonunu, feodal düzene karşı burjuva devriminde işçi sınıfının bakış açısına uygulanan özgün halinden, istikrarlı bir kapitalist toplumda işçi sınıfı üzerindeki burjuva yönetim mekanizmalarına kadar genişletmiştir. (Anderson, 1976: 209)

Bu genişlemelerle hegemonya kavramı, uygun devrimci stratejinin gelişmesine zorunlu bir işaret olarak toplumsal yapının içerik ve biçiminin daha genel bir çözümlemesini geliştirmek için kullanılabilir. Başka bir ifadeyle, Gramsci için burjuvazinin başa-rılı bir şekilde devrilmesi, *bu sınıfın iktidarı elinde nasıl tuttuğunun* tatmin edici bir çözümlemesine bağlıdır. Bu bakımdan, daha önce Lenin ve başkaları tarafından sadece işçi sınıfı dayanışması-nı anlatmanın bir yolu olarak kullanılan (daha sınırlı içerikli) hegemonya düşüncesinin ötesine geçer. (Stratejik zorunluluk olarak hegemonyanın bu yönü ileride 'mevzi savaşı' nosyonu ile ilişkili olarak ele alınacaktır.)

Daha önce belirtildiği gibi, Gramsci hegemonya kavramını çe-şitli biçim ve bağlamlarda kullanır. Terimin en sık kullanımı ve son zamanlardaki Marksist söylem içindeki en yaygın kullanımı, fiziksel güç veya *zor'u*, düşünsel, ahlaki ve kültürel ikna veya *rıza* ile birleştiren bir toplumsal ve siyasal 'kontrol' biçimi anlamında-ki kullanımdır. Karmaşık Batı toplumları bağlamında, Gramsci bu iki yönlü stratejinin mutabakata dayalı yönünü özellikle önemli görür:

Kendi çalışmamızın dayanması gereken yöntembilimsel ölçüt şudur: toplumsal bir grup egemenliğini iki şekilde gösterir, 'tahakküm' olarak ya da 'düşünsel ve ahlaki önderlik' olarak. Bir toplumsal grup, 'tasfiye' etmek veya belki hatta silahlı güçle bo-

yun eğdirmek istediği karşıt grupları tahakkümü altına alır; yakın ve müttefik gruplara önderlik eder. Toplumsal bir grup, hükümet gücünü elde etmeden önce 'önderliğini' gösterebilir, gerçekte göstermelidir de (bu aslında bu tarz bir iktidarı elde etmenin başlıca koşullarından biridir); iktidarını uygularken sonradan egemen haline gelir, ancak bu iktidarı sıkı sıkı elinde tutarken 'önderlik' etmeye de devam etmelidir. (SPN, s. 57-8)

Dolayısıyla toplumdaki egemen grubun kullanımına hazır *di-yalektik bir strateji* vardır. Hasımlarının üstesinden gelmek için ister ordu ve ceza sistemi gibi araçlar aracılığıyla doğrudan fiziksel güç kullanabilir, ister onları kendi egemen dünya görüşünün normlarını ve değerlerini özümsemeye ve kabul etmeye razı ederek onların 'gönüllü' desteğini kazanabilir. Başka bir yerde Gramsci, bu 'güç ve rıza uğraklarının birliği'ne, 'ikili perspektif' nosyonu aracılığıyla ve Machiavelli'nin Sentaaur analojisi kanalıyla atıfta bulunur:

İkili perspektif, en basitinden en karmaşığına kadar çeşitli düzeylerde kendini sunabilir; fakat bunlar bütünüyle teorik olarak, Machiavelli'nin Sentaaur'unun ikili doğasına –yarı hayvan, yarı insan– uygun şekilde, belli başlı iki düzeye indirgenebilir. Bunlar güç ve rıza düzeyleridir, otorite ve hegemonya, şiddet ve uygarlık, bireysel uğrak ve evrensel uğrak düzeyleridir. (SPN, s. 169-70)

Dolayısıyla hegemonya, geçici olarak, toplumsal denetimin ikinci sıradaki 'olumlu' yönleri açısından tanımlanabilir.

Burada hegemonyanın iki yönü daha tanımlanmıştır. Birincisi, hegemonya, '*direzione*', yani *önderlik* ister ve gerektirir; bu demektir ki, hegemonik toplumsal denetim (ağırlıklı olarak konsensüse dayalı toplumsal denetim) kendiliğinden ortaya çıkmaz, onun *bilfiil yaratılması* gerekir.⁵ İkincisi, toplumsal bir grup amaç-

⁵ Gramsci'nin kullandığı şekilde İtalyanca '*direzione*' sözcüğün tam anlamı, Giriş bölümünde belirtilen çeviri sorunlarının açık bir örneğidir. Bu 'ön-

larına ulaşmak istiyorsa, son derece önemli toplumsal çalkantı uğrağının *öncesinde* önderliğini göstermelidir. Ne boyutta 'önderlik' edebileceği ise, birleştirici ve ortak bir amaca yönelik bir ittifakı, yani toplumsal grupların 'tarihsel blok'unu ve onların amaçlarını gerçek olarak ne boyutta temsil ettiğine bağlıdır. Üstelik gelişmekte olan tarihsel blok, iktidarı ancak onu oluşturan parçalarının kendi çıkarlarını aşan evrensel bir bakış açısını geliştirdikten sonra ele geçirebilecektir. Yeni ittifakı oluşturan çeşitli grupların çıkarları öncelikli olarak yapısal, yani 'ekonomik-korporatif' konularla ilgili olsa da, bu konular kaçınılmaz olarak siyasal ve ahlaki alanlara da yansımayaacaktır. Başarılı bir şekilde ortaya çıkacak alternatif bir hegemonya bu yüzden, hem ekonomik yapı hem siyasal üstyapı bünyesindeki pratik ve düşünsel sorunların farkında olan ve bunlarla bağ kurmaya hazır yeni bir ekonomik, siyasal ve ahlaki 'önderlik' geliştirmelidir.

Yapısal ekonomik ilişkilerin ancak üstyapı kurumlarıyla bağlantılı değişikliklerle çözülebileceğini kabul eden Gramsci, sık sık yapı-üstyapı ilişkisine, özel olarak tarihsel bloğun özellikleri açısından atıfta bulunur:

Fakat ayrımlar diyalektiğinden gerçekten söz edilebilir mi ve üstyapı düzeylerini birbirine bağlayan bir çember kavramı nasıl anlaşılmalıdır? 'Tarihsel blok' kavramı, yani doğa ve tin bütünlüğü (yapı ve üstyapı), karşıtlar ve ayrımlar bütünlüğü. (SPN, s. 137)

Bir başka yerde de şunları yazar: 'Yapılar ve üstyapılar bir "tarihsel blok" oluşturur. Yani karmaşık, çelişkili ve uyumsuz üstyapı bütünü, toplumsal üretim ilişkileri bütünü'nün yansımasıdır' (SPN, s. 366). (Yapı-üstyapı ilişkisinin ayrıntılı bir çözümlemesi bir sonraki bölümde verilmektedir.)

Bununla beraber, hegemonya ile tarihsel blok arasındaki ilişki büsbütün doğrudan bir ilişki olarak anlaşılmamalıdır. Adam-

son'un ileri sürdüğü gibi, 'hegemonyalar her zaman tarihsel bloklardan doğarlar, fakat bütün tarihsel bloklar hegemonik değildir' (Adamson, 1980: 177-8). Bu önemli bir noktadır, çünkü toplumlar kaçınılmaz olarak karşılıklı çıkarlara dayanan ittifak veya bloklar silsilesi üretir, içlerinden ancak çok azı belli bir süre için gerçekten egemen hale gelecektir. Fakat, tarihsel blok nosyonuyla birleşen hegemonya kavramı, bu tarz olası sonuçların çözümlemesinde çok yararlı olabilir. Örneğin, 'dönemsel sorular' üzerinde yoğunlaşmak yerine, Williams'ın 'tarihsel sorular' dediği şeylerin çözümlemesinde,⁶ tarihsel bir ittifakın bir başkasıyla niçin yer değiştirdiğinin çözümlemesinde hegemonya kavramı yardımcı olabilir. Tarihsel blokla hegemonya arasındaki kaçınılmaz olmayan karşılıklılık da toplumsal gruplaşmalar *bünyesindeki* içsel eksikliklere değgin bir olasılığı vurgular. Adamson'un dediği gibi: "Tanım gereği, "düşünsel ve ahlaki bir blok" oluşturan toplumsal grup veya sınıflar, kendisine göre daha hegemonik olacaktır, fakat onun bu tür diğer gruplarla siyasal ittifakı hegemonik bir ilişkiye dönüşebilir de, dönüşmeyebilir de' (Adamson, 1980: 179).⁷ Bu nedenle önderlik, meydana gelecek anlamlı deği-

⁶ Williams'ın 'dönemsel' ve 'tarihsel' sorular arasında yaptığı ayrım tam olarak not etmeye değer bir ayrımdır: Marksist kültür çözümlemelerinin en iyilerinden bazılarında ortaya çıkan bir şey, insanın tarihsel denecek sorunlardansa dönemsel denebilecek sorunlara çok daha yatkın olduğu gerçeğidir. Yani, burjuva toplumunun farklı aşamalarıyla bu aşamalar içindeki farklı uğrakları ayırt etmede değil, genellikle, feodal ve burjuva arasında olduğu gibi, toplumun farklı dönemlerinin öne çıkan özelliklerini ayırt etmede çok daha iyidir: yani, temel ayırt edici hatları ve özellikleriyle ilgili her zaman çekici olan dönemsel çözümlemelerden daha ayrıntılı bir çözümleme, çok daha fazla hassasiyet gerektiren doğru tarihsel süreçte daha iyidir. (R. Williams, 1973: 8)

⁷ Örneğin, 1980'li yıllarda İngiltere'de Muhafazakar ve İşçi partileri yerine gerçekçi bir seçenek olarak Liberal ve Sosyal Demokrat partilerin yeniden birleşmesinin kısa sürede başarısız kalması, ABD'de Cumhuriyetçiler'in yerini almada Demokratlar'ın uzun süren acizliği, yeni bir hegemonya kur-

şimden önce oluşturulmalıdır. Başka bir deyişle, toplumsal bir ittifakın geriye dönük bir şekilde baskın bir hegemonik konum elde etme olasılığı oldukça düşüktür. Belki de şiddetli bir hükümet darbesiyle, hegemonik olmayan bir ittifakın iktidarı ele geçirdiği yerde kuracağı toplumsal düzenin kırılgan ve istikrarsız olması muhtemeldir, çünkü yeterli hegemonik toplumsal meşruiyetten yoksundur. Bu gibi durumlarda iktidar çok daha şiddetle güç/niza stratejisinin zor boyutuna bel bağlayacaktır.⁸

İktidarı ele geçirdikten sonra yeni tarihsel blok hem kendi içinde hem diğer sınıf ve toplumsal gruplarla hegemonya inşa etmeye devam etmelidir: 'İktidarda olan bir sınıf egemen haline gelir, fakat "önderlik" etmeye de devam eder' (SPN, s. 57). Diğer bir deyişle, devrim sonrasını anlatan bu safha sırasında hegemonik önderliğin işlevi yok olmaz, ama niteliği değişir. Hegemonik denetime duyulan sürekli ihtiyaca yapılan bu vurgu, Lukács'ın tartıştığı yenik düşen bloğun reaksiyoner potansiyelinin varlığını kabul etme olarak görülebilir. Bir yandan bu tehlikenin farkındayken bir yandan da bunun nasıl etkisiz kılınabileceği konusunda görüşler öne süren Gramsci'nin hegemonyayı kullanma tarzı, bu bakımdan özellikle elverişlidir. Başka bir ifadeyle, hegemonya kurmak aynı zamanda toplumsal değişimin önkoşulu, değişime sonrasında kafa tutacıklara karşı da tek savunmadır.

mak için yeterli halk desteği bulamayan olası tarihsel blok örnekleri olarak görülebilir.

⁸ Bu tür bel bağlamaların bazen yabancı egemen grupların, baskıya dayalı denetimi sağlamak için gerekli olan malzeme, uzmanlık ve personel sağlayarak hassas hükümetlerin yönetici seçkinlerini belirlemesini mümkün kılması bir değeri yoktur. Hegemonik olmayan yönetimin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkan emperyalizmin bu biçimi, 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca Kuzey Amerika'nın Orta ve Güney Amerika'daki müdahaleci dış politikasının en belirleyici özelliğidir. Benzer şekilde, İngiliz hükümetinin Kuzey İrlanda'da askeri güç kullanmaya bel bağlaması, 'Britanya' nüfusunun bu bölümü üzerinde hegemonik bir önderliğinin olmadığını gösterir.

Gramsci'nin etkin bir toplumsal grup veya ittifakın ortaya çıkışını ve temel özelliklerini tanımlama yolu olarak hegemonya kullanımını anahatlarıyla belirttikten sonra, iki yönlü baskı ve rıza stratejisinin etkin olduğu çeşitli toplumsal alanları veya bağlamları değerlendirmemiz gerekir.

Sivil Toplum, Siyasal Toplum ve Devlet

Gramsci'nin hegemonya kavramının daha önceki kullanımına üç önemli ilerleme getirdiği söylenmişti: birincisi, kavramın kültürel ve 'ahlaki' yönlerini vurgulaması; ikincisi, duygudaş grupların zorunlu özümseme sürecini tanımlaması; ve üçüncüsü, bağımlı, ağırlıklı olarak proleter gruplar üzerindeki burjuva tahakkümünü çözümleme aracı olması. Sonradan gelen vurgudaki bu değişiklik en belirgin olarak Gramsci'nin sivil toplumun siyasal toplum/devletle ilişkisini çözümlemesinde ortaya çıkar.⁹

Hegemonyanın, geçici olarak, zora dayalı denetimin aksine, konsensüse dayalı denetim olarak tanımlandığını anımsayalım. Gramsci diyalektik stratejinin kullanıldığı belirli kurumsal alanların üzerinde durmaya devam eder:

Şu an için yapabileceğimiz, iki ana üstyapısal 'düzeyi' saptamaktır: 'sivil toplum' adı verilebilecek olan, bu genellikle 'özel' denilen organizmalar topluluğudur, bir de 'siyasal toplum' yani 'devlet'. Bu iki düzey bir yandan egemen grubun toplumun her kesiminde uyguladığı 'hegemonya' işleviyle, diğer yandan da 'doğrudan tahakküm', yani devlet ve 'yasal' hükümet aracılığıyla uygulanan komutaya tekabül eder. (SPN, s. 12)

⁹ Femia'nın belirttiği gibi, Gramsci en az iki devlet tanımı kullanır: 'devletin geniş [yani bütüncül] tanımı, ister kamusal ister özel biçimde olsun bütün kurumları içeren, egemen grubun iktidarı uygulamasına olanak tanıyan: "Bütüncül anlamda devlet: diktatörlük + hegemonya". ' (Gramsci, 1951: 72) ve 'siyasal toplum olarak, daha uzlaşım sal dar [yani sınırlı] bir devlet kavramlaştırması' (Femia, 1981: 28). Genel olarak söylersek, *Hapishane Defterleri*'nde en sık kullanılan, devletin bütüncül tanımıdır.

1931 yılında hapishaneden yazdığı bir mektupta Gramsci bu noktayı yineler: 'Siyasal toplum (yani diktatörlük, yani zor aygıtı, belirli bir dönemin ekonomisini ve üretim tipini halk kitlelerine özümsetme amacı taşıyan yapı)', ve 'sivil toplum (yani toplumsal bir grubun ulusun bütün kesimleri üzerinde sözde özel denilen kilise, sendika, okul, vs. gibi örgütler aracılığıyla yerine getirdiği hegemonya)' (Gramsci, 1947: 137; Femia, 1981, 25-26; Anderson, 1976: 22).

Gramsci'nin sivil toplumu üstyapının içine yerleştirdiğini vurgulamak gerekir. Ekonomik ilişkilerin ve ticaret hayatının 'sivil' kurumlarıyla, 'kendi düzenleri olması gereken, sivil mahkemeler, polis, vs. gibi kamu hizmetleri'nin (Femia, 1981: 26), genellikle ekonomik yapının içinde sayıldığı ortodoks Hegelci ve Marksist toplumsal çözümleme topografyasından ayrılmaktır bu. Bu konu ve bu konunun Gramsci'nin yapıyla üstyapı arasındaki ilişki çözümlemesini anlamada yol açtığı sorunlar sonraki bölümde ele alınacaktır. Bu iki alıntıyı temel alarak, Gramsci'ye göre 'kamusal' siyasal toplumun/devletin, baskıcı tahakkümün temel kaynağı, 'özel' sivil toplumun da rızaya dayalı hegemonyanın temel kaynağı olduğunu söyleyebileceğimizi not etmemizde şimdilik fayda var (Gramsci'nin aslında siyasal toplum/devlet ve sivil toplumdan neyi kastettiği çeşitlilik gösterse de). Gramsci'nin siyaset teorisini çözümlerken Anderson, Gramsci'nin bu terimlerle, dolayısıyla da bunları temsil eden zor ve rızaya dayanan toplumsal denetim biçimleriyle ilişkilendirdiği çeşitli tanımlara ve ilişkilere özellikle dikkat etmiştir. Anderson, 'Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nde kullandığı anahtar kavramlar arasında üç belirgin ilişki çeşidinin kendiliğinden öne çıktığını' öne sürer (Anderson, 1976: 25). Toplumsal denetim tarzı olarak hegemonyanın ince ayrıntılarını anlamak için, burada bunların ilk ikisini tartışmak yararlı olacaktır.

Batılı toplumunun görece karmaşıklığını Rus Bolşevikleri'nin baş etmek zorunda olduğu daha az gelişmiş toplumla kıyasladığı çözümlemesinin sonucu olarak şu vargıya ulaşır:

Doğu'da [Rusya'da] devlet her şeydi, sivil toplum emekleme aşamasındaydı ve peltlemsiydi; Batı'da devletle sivil toplum arasında düzgün bir ilişki vardı ve devlet sarsıldığı zaman sivil toplumun sağlam yapısı hemen ortaya çıkıyordu. Devlet sadece arkasında güçlü bir kale ve siperler sistemi bulunan dıştaki hendekti: bunların sayısı, söylemesi bile fazla, bir devletten diğerine değişiklik göstermekteydi –fakat her bir ülkenin mevzilerini doğru olarak tespit etmeyi zorunlu kılan da işte bu durumdu. (SPN, s. 238)

Anderson'un belirttiği gibi, burada devletin önemi ve doğası bakımından bir tutarsızlık vardır. Batıda devlet, sivil toplumla 'düzgün bir ilişki' içindeyse, aynı anda sadece 'dıştaki hendek' olamaz; çünkü bu, devletin, dolayısıyla da uyguladığı baskıya dayalı denetim kurumlarının bir şekilde yüzeysel ve önemsiz olduğunu ima eder. 'Kesintisiz devrim'¹⁰ tartışmasının parçası olan başka bir paragrafta, Batı toplumunun 'kitleli yapısının' parçası olarak devlet kurumlarının devrimin başlıca engelini oluşturduğunu savunan, Gramsci bu çözümlemeye çelişir gibi görünür:

Gerek devlet kurumları olarak, gerekse sivil toplum içindeki birlik kompleksleri olarak modern demokrasilerin kitleli yapıları, adeta mevzi savaşında cephenin sürekli takviyesi ve 'siperi' gibi siyaset sanatına uygun oluşturulur: önceleri savaşın 'bütünü' olan hareket unsurunu 'kısmi' duruma getirirler. (SPN, s. 243)

Yine Anderson'un işaret ettiği gibi: 'Üstelik bu dalgalanmalar, sadece terimler *arası* ilişkiyle ilgilidir. Bununla beraber, aynı anı sınır ve konum değişimlerine *terimlerin kendileri de* maruz kalır.' Anderson başka bir yerde, 'Gramsci devletin kendisinden sivil topluma dahil bir şey olarak bahseder (...) ve başka paragraflarda daha da ileri giderek, liberal ideolojinin bir yanıltması olarak siyasal ve sivil toplum arasındaki herhangi bir karşıtlığı doğru-

¹⁰ Gramsci'nin bu terimden ne kastettiğiyle ilgili bir tartışma için bkz. SPN, s. 80, not 49.

dan reddeder', diyerek iddiasını sürdürür (Anderson, 1976: 12-13).¹¹ Bu ilk konfigürasyondan Anderson şu sonuca varır:

Batı'da sivil toplumun devlete ağır basması, gelişmiş kapitalizmde burjuva iktidarının temel tarzı olarak 'hegemonya'nın 'zor'a ağır basmasıyla eş tutulabilir. Hegemonya, doğrudan sivil toplumla ilgili olduğu için, sivil toplum da devlete galebe çaldığı için, kapitalist düzenin istikrarını sağlayan şey aslında, yöneten sınıfın kültürel egemenliğidir. Gramsci'nin buradaki kullanıma göre hegemonya, işçi sınıfının burjuvazi tarafından ideolojik boyunduruk altına alınması anlamına gelir, bu da onu rızaya dayalı olarak yönetmeye muktedir kılar. (Anderson, 1976: 26)

Anderson bu durumdan hiç de memnun değildir, çünkü bu, burjuvazinin, denetimi *devletin* baskı kurumlarından ziyade *sivil toplum* kurumları ve pratikleri aracılığıyla kurduğunu, ama aynı zamanda proletaryanın 'rızasını almayı' sağlayan şeyin *fiziksel güç* tehdidinden ziyade *düşünsel ikna* olduğunu da ima eder. Bir başka ifadeyle, hegemonik rıza toplumsal denetimin birincil aracı olarak zor'u gölgede bırakır: 'Devlet kurumlarının kitleleri doğrudan yasaklamayacağı ve baskı altında tutmayacağı bir siyasal demokraside sürdürüleceğine inanılan kapitalist hegemonya, sivil toplumun stratejik bağlantı noktasıdır' (Anderson, 1976: 27).

¹¹ Örneğin, bkz: 'Belirtmek gerekir ki, genel devlet anlayışı, sivil toplum anlayışına geri dönmemizi gerektirecek unsurları içerir (devlet = siyasal toplum + sivil toplum, başka bir ifadeyle, zor zırhıyla korunan hegemonya anlamında)' (SPN, s. 263). Ve, 'Serbest Ticaret hareketi düşüncesinin temelinde pratik kökenini belirlemenin hiç de zor olmadığı teorik bir hata vardır; siyasal toplum ile sivil toplum arasında yapılan ve organik bir şeye dönüştürülen ve sunulan ayrıma dayanır, oysa gerçekte bu ayrım sadece yöntemliimseldir. Bu yüzden ekonomik etkinliğin sivil toplumla ilgili olduğu ve devletin bunu düzenlemeye müdahale etmemesi gerektiği iddia edilir. Fakat gerçekte sivil toplum ve devlet bir ve aynı olduğu için, laissez-faire düşüncesinin de devletin yasama ve baskı araçları tarafından bulunduğu ve yürüttüğü bir "düzenleme" biçimi olduğunun iyi anlaşılması gerekir.' (SPN, s. 159-60)

Bu görüşe ve işçi sınıfının ancak sivil toplum dahilinde ideolojik karşı saldırıyla özgürleşebileceği imasına karşı, Anderson öncelikle devletin kurumsal pratiklerinden kaynaklanan ideolojik basınçların önemine vurgu yapar. Özellikle, parlamenter sistem uygulamalarının ne şekilde 'yöneten sınıfın diğer bütün ideolojik mekanizmalarının resmi çerçevesini' oluşturduğuna dikkat çeker. Anderson'a göre Gramsci, 'burjuva sınıf iktidarının ideolojik işlevlerini sivil toplum ile devlet arasında paylaştırdığı' için hatalıdır, çünkü '*batılı parlamenter devletin temel biçimi –bütün vatandaşların hukuksal toplamı– bizzat kapitalizmin ideolojik aygıtlarının faaliyet merkezidir.*' (Anderson, 1976: 28-9; vurgulama eklenmiştir). Dolayısıyla Anderson'a göre, modern demokratik toplumlarda düşünsel rızanın birincil kaynağı devletin parlamenter sürece etkin ve açıktan gönüllü katılımıdır. Anderson'un, 'sivil toplum bünyesinde çeşitlilik sergileyen kültürel denetim sistemleri kompleksleri –radyo, televizyon, sinema, kiliseler, gazeteler, siyasal partiler–' dediği şey aracılığıyla sivil toplumun içinden kaynaklanan düşünsel rıza da önemlidir, ama etkisi 'devletin kültürel ideolojik rolünün karşısında konumlandırılmalı'dır (Anderson 1976: 29).

Bu çözümleme bir önceki bölümde tartışılan görünüş/öz diyalogluğuyla ilişkilidir. Yüzeysel bakıldığında, parlamenter devletin vatandaşı, açıktan açığa baskıya gerek kalmadan kendi temsilcisini seçer. Bunu yaparak bir birey, 'bütün vatandaşların demokratik eşitliğine' ve buna denk düşen 'herhangi bir yönetici sınıfın varlığına "inanmama"' inancını ifade etmiş olur (Anderson, 1976: 30). Bununla beraber, özü itibarıyla, insanların 'eşit olduğuna' ve hükümet politikalarını etkileyebileceğine olan inanç, aldatıcı bir görüntüden başka bir şey değildir. Gerçekte, yaşamak için gerekli olan temel ihtiyaçlara ulaşma düzeylerinin büyük ölçüde farklı olması insanların hiç de eşit olmadığını gösterir: 'Dolayısıyla burjuva devleti, tanım gereği, nüfusun tümünü, onun toplumsal sınıflara dağılmış halinden soyutlanmış bir biçimde, "temsil

eder''' (Anderson, 1976: 28). Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, bu boyun eğme sırf 'ideolojik' değildir, *mevcut maddi pratiklerde de görülür*; insanlar gerçekten oy verir, seçim konularını tartışır vs., böylece onlara sadece soyut bir şekilde 'fikir aşılarmış' olmaz, aynı zamanda sürecin kendisinin de *etkin katılımcısı* olurlar.

Anderson bu eleştirileri unutmadan, Gramsci'nin sunduğu ikinci konfigürasyonun anahatlarını çizer. 'Devletle sivil toplum arasında düzgün bir ilişki' fikrini seçen Gramsci, 'siyasal toplumla (devletle) sivil toplum arasında bir denge' olduğuna göre, bundan çıkacak sonucun, toplumsal denetimin hem zor hem de rızayla dışavurulmak zorunda olduğunu savunur; başka bir deyişle, hegemonya *zor ve rızanın birleşimiyle* oluşturulur: 'Şimdiki klasik parlamenter rejim alanında hegemonyanın normal uygulamasının temel niteliği, zor'un rıza üzerinde aşırı üstünlüğü olmadan birbirini karşılıklı olarak dengelediği bir zor ve rıza birleşimidir' (SPN, s. 80, not 49). Ancak Gramsci daha da ileri giderek, devletin hangi yollarla bir dizi *ideolojik* işlevi uygulayabileceğini, en azından onlardan yararlanabileceğini belirtir. Başka bir ifadeyle, toplumsal denetim sadece hem devlet hem sivil kurumlar ve hem zor hem rıza aracılığıyla uygulanmamakta, aynı zamanda bizzat devlet tek başına zor'dan ziyade ideolojik denetimi de kullanmaktadır. Gramsci ilk önce 'etik devlet' ve 'kültürel devlet' fikrini ele alarak, devletin yargı ve eğitim sistemi gibi bazı kurumlarının önemli ideolojik işlevleri yerine getirdiğini ileri sürer:

En önemli işlevlerinden birisi geniş halk kitlelerini belli bir kültürel ve ahlaki düzeye yükseltmek olan her devlet etikdir. (...) Bu anlamda olumlu bir eğitici işlev olarak okul ile olumsuz ve basıkıcı bir eğitici işlev olarak mahkemeler devletin en önemli etkinlikleridir. (SPN, s. 258)

İkinci olarak, Femia'nın da işaret ettiği gibi, Gramsci devletin gerektiğinde, 'özel' sivil toplum kurumlarının iletişim olanaklarından yararlanabileceğini belirtir. 'Devlet, rağbet görmeyecek bir hareket, bir politika başlatmak istediği zaman, öncesinden elve-

rişli, uygun bir kamuoyu yaratır; yani devlet sivil toplumun belli unsurlarını örgütler ve merkezde toplar' (Gramsci, 1951: 158; Femia, 1981: 27).

Üçüncüsü, devletin yalnızca baskıyla iş görmediğini açıkladıktan sonra, Gramsci diğer taraftan, aynı zamanda sivil toplum kurumlarının da zorlayıcı güç uygulayabileceğini ileri sürer. Femia'nın dediği gibi, 'sivil toplumun siyasal parti, örgütlü din gibi belli hegemonik kurumları, özel tarihsel durum ve dönemlerde, devlet aygıtının bileşenlerinden birine dönüşür' (Femia, 1981: 28).

Özetle, bu durumda, hegemonya kavramı aracılığıyla Gramsci, toplumsal denetimin güç ve rızanın birleşimiyle sağlandığını, bu denetim biçimleri genellikle sırasıyla devletle veya sivil toplumla ilişkilendirilse bile, toplumsal denetim araçlarının her ikisinin kurumsal alanların ikisinde de mevcut olduğunu vurgular.

Bir kez daha Anderson, zor'u sivil toplum kurumlarıyla ilişkilendirme hatası yapıyor diye düşündüğü bu çözümlemeyi memnun değildir. Aksine, Engels ve Weber'in izinden giderek şunu savunur: 'Zor, kesin olarak kapitalist devletin yasal tekelindedir. (...) Hukuksal olarak sivil toplumda baskı uygulamak yoktur' (Anderson, 1976: 32). Anderson'un, devletin elinin altında bulunan etkili güç kaynaklarının (polis, yargı, ordu, istihbarat kurumu gibi) önemini belirtmesi elbette ne kadar doğruysa, Gramsci'nin yaptığı gibi, farklı bir yolla da olsa, sivil toplum kurumlarının baskı uygulayabildiğinin doğru olduğunu kabul etmek de o kadar önemlidir. Örneğin, din pratiğinde baskıcı otorite spiritüel boyutta iş görür, dolayısıyla da 'fiziksel olarak' şiddet içermez. Fakat, muhalif kalan bir birey için, aforoz edilme veya toplumsal dışlanma tehdidinin *gerçek etkisi* tıpkı fiziksel ceza kadar tahripkar olabilir. Benzer şekilde, eğitim ve diğer 'sivil' kurumlarda ırk ve cinsiyet ayrımcılığı derin acıların yaşanmasına yol açabilir, yine fiziksel güç kullanmadan. Daha da ötesi, 'özel'

aile kurumu içinde, toplumsallaşma sürecinin kendi içinde son derece baskıcı ama yine de 'özel' bir pratik olduğu öne sürülebilir. Althusser'in (devletin ideolojik aygıtları, bu bağlamda, sivil toplum kurumlarıyla eş tutulabilir) 'Devletin İdeolojik Aygıtları' başlıklı çözümlemesinde işaret ettiği gibi:

Devletin İdeolojik Aygıtlarının düzenli ve ağırlıklı olarak ideoloji işlevini yerine getirdiklerini söylemek esastır, ama bunlar aynı zamanda, ikinci bir işlev olarak, eninde sonunda bile olsa, ama sadece eninde sonunda, baskı işlevini yerine getirirler; bu işlev çok azaltılmış ve gizlidir, hatta simgeseldir. (Bütünüyle ideolojik aygıt diye bir şey yoktur.) (Althusser, 1971: 138)¹²

Kısaca özetlemek gerekirse, Gramsci siyasal toplum/devlet ve sivil toplum terimlerini çeşitli biçimlerde kullansa bile, toplumsal denetimin baskıcı tarafı ağırlıklı olarak devlet kurumlarıyla ilişkilendirilirken, ideolojik, yani rızaya dayalı denetimin sivil toplum kurumlarından türediği yeterince açıktır. Bununla beraber, aynı zamanda ve kısmen, bu 'kamusal' ve 'özel' kurumları, gerçeklikte çok sıkı iç içe geçmiş olduğunda, birbirinden ayrı olarak çözümlemeye çalışmanın metodolojik zorluğu yüzünden Gramsci, Marksist topografya içinde konumları ne olursa olsun, bütün kurumların bireyler üzerinde hem ideolojik hem de pratik bir etki yarattığını gösterir; zor'a dayalı denetimin tekeli devletin elinde değildir, ideolojik denetimin tekelinin sivil toplum kurumlarının elinde olmaması gibi. Eninde sonunda egemen grup diğer grupların rızasını güç tehdidiyle sağlasa bile ve bu güç sivil toplumdan çok devlet aracılığıyla uygulansa bile, bunun meşruiyeti yine de geniş halk kesiminin asgari derecedeki bilinçli ve 'gönüllü' rızasına dayanır.

¹² Bu noktada Althusser ve Gramsci'nin karşılaştırmalı bir tartışması için bkz. Mouffe, 1981: 167-87. Sivil toplumun emek süreci dahilindeki birçok otorite ve denetim biçiminin temelinde baskıya dayalı pratikler olduğu da ilave edilebilir. Bu konuya başlangıç için bkz. P. Thompson (1983): özellikle 5. ve 6. Bölümler.

Gramsci'nin, bünyesinde baskıya ve rızaya dayalı denetimin işlediği çeşitli kurumsal bağlamları açıklamamanın bir yolu olarak hegemonyayı kullanmasının anahatlarını çizdikten sonra, şimdi de; belirli bir tarihsel bağlam içinde ne tür devrimci stratejinin uygun olduğunu belirlemek için Gramsci'nin bu çözümlemeyi nasıl kullandığına bakmak gerekir.

'Mevzi Savaşı' ve 'Manevra Savaşı'

Yukarıda, *Hapishane Defterleri*'ne yapılan atıfların gösterdiği gibi Gramsci, kendi çözümlemesini, sık sık askeri stratejiyle benzetim yaparak örneklendirir. Bu yüzden, örneğin, 'modern demokrasi-lerin bütüncül yapıları siyaset sanatı için mevzi savaşında cephe- nin "hendeklerini" ve kalıcı istihkâmını oluşturur'; ve doğuda, 'devlet sadece, arkasında güçlü bir kale ve siperler sistemi olan dıştaki hendekti' diye yazar. Bu dil, Gramsci'nin sürekli olarak devrimci strateji ve örgütlenmenin *pratik sorunları* ile ilgilendiğini gösterir. Bu dil, soyut akademik fikir tartışmasının değil, devrimin dilidir. 3. Bölüm'de tartışıldığı gibi, Gramsci Batıdaki olası devrimle Rusya'daki başarılı devrim arasındaki farklarla yakından ilgilendiği sırada, savaş sonrası dönemdeki heyecan ve iyimserlik sönmeye yüz tutmuştu. Lenin ve başkalarının umduğu gibi, 1917 devriminin Orta ve Batı Avrupa'da bir tür domino etkisi yapmaması sonucu, devrimci strateji sorunu gündemde en baş sıraya yükseldi. Özellikle, Batıdaki koşullar bütünüyle farklı olduğu için Rus Devrimi'nin tıpatıp aynısını örgütlemekten bir hayır gelmeyeceği görüşü kabul görmüştü. Örneğin, 1924 yılının Şubat ayında Viyana'dan Togliatti ve diğerlerine yazdığı mektupta, Gramsci şunu dile getirir:

Rusya'da doğrudan bir nitelik taşıyan ve kitleleri devrimci bir ayaklanma için sokaklara döken kararlılığın, Orta ve Batı Avrupa'da siyasal üstyapıların bütünü tarafından karmaşık hale getirilmesini yaratan şey kapitalizmin çok gelişkin olmasıdır. Bu, kitlelerin eylemini yavaşlatır ve daha temkinli yapar, dolayısıyla

da devrimci partiye, 1917 yılının Mart ile Kasım ayları arasındaki dönemde Bolşevikler için gerekenden daha karmaşık ve daha uzun vadeli, her şeyi hesaba katan bir strateji ve taktikler bütünü gerektirir. (SPWII, s. 199-200)

1919 ve 1920 yıllarında Alman ve Macar komünistlerinin devrim yapamamaları, bu gözlemin gerçek olduğunu doğrular. Gramsci yeni bir stratejinin gerekli olduğunu en çok savunanlardan biri oldu ve yazılarının çoğu bu soruna yöneliktir.

Gramsci'nin taktiksel 'mevzi savaşı' adını verdiği yeni strateji ihtiyacı,¹³ daha sonra KPD'nin 1921 yılı Mart ayında bir dizi 'kısmi eylemler' ve şiddetli 'silahlı saldırılar' düzenleyerek Alman devletini devirme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından da doğrulandı (Anderson, 1976: 56). Rusya'daki olayların hemen ardından Lukács, Thalheimer ve Fohlich tarafından geliştirilen *Teilaktionen* taktiği bu inancı taşıyordu: 'Devrimin güncelliği, işçi sınıfının kendi kendini özgürleştirmesine uzanan dünya-tarihsel bir ufuk değildir artık; devrim çoktandır gündemdedir. (...) Devrimin güncelliği bütün o devrin temel düşüncesini oluşturur' (Lukács, 1977; Anderson, 1976: 56). Bu olayda KPD saldırısı tam bir başarısızlıktı ve morali bozulan Alman işçi sınıfının KPD üyeliğinin yüzde 50 oranında azalmasını beraberinde getirdi. Bu başarısızlığın ışığında Lenin ve Troçki, *Teilaktionen* saldırısının temsil ettiği, cepheden düzensiz saldırı stratejisini adamakıllı eleştirdi: 'Bu tür taktiksel teorilerin kesinlikle Marksizmle ortak bir yanı olmadığı bellidir. Bunları pratiğe uygulamak, burjuvazinin askeri-siyasal liderlerinin ve onların

¹³ Anderson, Gramsci'nin iki tür strateji arasındaki ayrım ile ilgili çalışmasından önce de bu konuyla ilgilenenler olduğunu belirtir. Anderson, Karl Kautsky'nin 'devirme stratejisi'ne karşı 'aşındırma stratejisi'yle tavır aldığını belirterek, bunun 1910 yılında Kautsky ile Rosa Luxemburg arasında yaşanan 'meşhur tartışmanın' özünü oluşturduğunu ifade eder. Anderson ayrıca Kautsky'nin bu terimleri bizzat, 'zamanının en özgün askeri tarihçisi' Hans Delbruck'tan 'ödünc aldığı' öne sürer. Bu gelişmelerin tam bir değerlendirilmesi için bkz. Anderson (1976): 61-6.

stratejilerinin ekmeğine doğrudan yağ sürmektir' (Troçki, 1945: 295-6; Anderson, 1976: 58).

Batılı gelişmiş burjuva devletlerinin becerikli kurumlarına karşı bu şekilde 'cepheden saldırmanın' anlamsızlığını anlatırken, Gramsci yine askeri bir benzetim kullanır:

Savaşta bazen ağır silahlı, şiddetli bir saldırının düşmanın bütün savunma sistemini yok ettiği sanılan durumlar olur, oysa aslında yok olan sadece dış çeperdir; ilerledikleri ve saldırdıkları anda, saldıranlar karşılarında yine etkili bir savunma hattı bulacaklardır. (SPN, s. 235)¹³

Başka bir deyişle, Gramsci'ye göre KPD'nin taktikleri 'dış çepere' odaklanmıştı ve onun arkasında yatan daha büyük ve daha dirençli kurumların ve kuvvetlerin önemini kavrayamadı. Bu yüzden Gramsci, devrime yönelik eylemin iki farklı stratejisini, yani aşamasını birbirinden ayırır. Birincisi, devletin baskı araçlarını ve özellikle onun askeri kuvvetlerini yenerek tek hamlede toplumun yönetimini ele geçirmek için tasarlanan topyekün cephe saldırısı, yani 'manevra savaşı'dır. Zora başvuran kuvvete, zora başvuran kuvvetle karşılık vermek gerekir. İkincisi, amacı sivil toplumun 'hendek sistemi'nin, 'siperleri'nin ve 'kalıcı istihkamları'nın altını oyararak ilerleyen daha aşamalı ve yıkıcı bir strateji, yani 'mevzi savaşı'dır. Bu sivil kurumlar tarafından uygulanan denetim aslında rızaya bağlı olduğuna göre, ideolojik ve siyasal 'saldırı' yoluyla bunlar kendi içlerinde çözülmelidir. Bu iki taktik arasındaki tercih, denetim altına alınmaya çalışılan toplumun kurumsal karmaşıklığına göre belirlenir. Çarlık Rusya'sında olduğu gibi, sivil toplum kurumları 'emekleme aşamasında ve peltemsi' ise manevra savaşı uygundur. Diğer seçenekte, 'sivil' kurumların ve özellikle demokratik yapının iyice oturmuş oldu-

¹⁴ Gramsci, 'sömürge savaşları veya eski fetih savaşları' çözümlemesinde, başarılı bir cephe saldırısının ardından, 'yenilen ordu silahsızlandırılır ve dağıtılır, fakat mücadele siyaset ve askeri "hazırlık" alanlarında sürer' derken benzer bir benzetme kullanır. (SPN, s. 229)

ğu toplumlarda mevzi savaşı *en azından başlarda* uygundur, çünkü devletin savunması ancak bir 'dış hendek'ten ibarettir. Devrimci pratiğin bu iki türü arasında bir ayırım koyduktan sonra Gramsci, mevzi savaşının, yani 'pasif devrim' sürecinin özellikle zahmetli olduğu uyarısını yapar: 'Mevzi savaşı halk kitlelerinden çok büyük fedakarlıklar gerektirir, bu yüzden hegemonyaya hiç olmadığı kadar yoğunlaşmak gereklidir' (SPN, s. 238).¹⁴ Devrimci pratiğin bu aşaması 'yoğundur, zordur ve olağanüstü boyutlarda sabır ve yaratıcılık gerektirir' (SPN, s. 239). Gramsci, *önderliğin* önemi üzerinde yeniden durur: 'İnsan yığınlarının en derin özelemlerini, duygularını dikkate alabilen çok usta bir siyasal önderlik ancak, parçalanmayı, yenilgiyi önleyebilir.' (SPN, s. 88).

Gramsci'nin devrimci pratiğin yeni ve sürüncemeli doğası anlayışı, 1920'li yılların başında Troçki ve Lenin tarafından geliştirilen görüşlerle özünde aynı olarak görülebilir. (Buna rağmen, Anderson'un belirttiği gibi, hapisane yazılarında Gramsci hataya düşerek, Troçki'nin 'Sürekli Devrim' kavramını artık günün şartlarına uymayan manevra savaşı stratejisiyle bağdaştırır.)¹⁵ Gramsci gerçekten şuna inanır: '1917 yılında Doğuda başarıyla uygulanan manevra savaşını, Batıda tek olası biçim olan mevzi savaşıyla değiştirmenin gerekli olduğunu Lenin anlamıştı.' Gramsci 'Benim "Birleşik Cephe" formülünden anladığım budur (...) bu, tek bir cephe anlayışıyla örtüşür,' der (SPN, s. 237-8). Anderson ve Hoare ile Nowell Smith'in işaret ettiği gibi, 1921 yılında Komintern tarafından 'birleşik cephe' politikası başlatıldığı zaman Gramsci bunu, yine de, kesin olarak reddetti. 3. Bölüm'de belirtildiği gibi, bunun ana nedeni, PSI'li maksimalistlerle birleşmenin, PCI bünyesindeki 'solcu' Bordiga yanlılarıyla, 'sağcı' Tasca yanlıları arasındaki gerilimi artıracak korkusuydu. Bununla beraber, 1924 yılının yazında PCI liderliğini üstlenmesinin

¹⁵ 'Pasif devrim' teriminin soykütüğü için bkz. SPN, s. 106. Tartışması için bkz. Buci-Glucksmann (1979): 207-36.

¹⁶ Bu hatanın tartışması için bkz. Anderson (1976): 73; ve SPN, s. 236, not 35.

ardından, sonra da *Hapishane Defterleri*'nde, tavandan değil tabandan oluşturulduğu sürece, özellikle köylülükle birleşik bir cephe kurulması fikrini Gramsci'nin desteklediği görülür.¹⁶ Aslında bu tavır, yeni bir hegemonik tarihsel blok oluşturulduğu sırada duygudaş grupların özümsemesi gerektiğini vurgularken açık bir şekilde ifade edilmiştir. Gramsci'nin manevra savaşıyla mevzi savaşı stratejileri arasında yaptığı ayrım, iki can alıcı meseleyi yılan hikayesine çevirecek gibi görünür. Birinci mesele, devrimci pratik içinde mevzi savaşının hangi noktada manevra savaşıyla *yer değiştireceği*, onun yerine geçeceğidir, ikincisi ise, mevzi savaşının devrimin zorunlu ilk işareti olduğu kabul ediliyorsa, bunun anlamı devletin savunma kuvvetleriyle karşı karşıya gelinecek olan nihai devrim ânının belki de neredeyse süresiz olarak ertelenmesi olmayacak mıdır? Başka bir ifadeyle mevzi

¹⁷ Örneğin, 1922 yılının Nisan ayında L'Ordine Nuovo tarafından ifade edilen şu görüşü karşılaştırm. 'Bilgiyi veren kişi [Gramsci], sonrasında, İtalya'da işçilerle köylüler arasında var olan güç ilişkileri yüzünden, siyasal birleşik cepheyi İtalya'da hayata geçirmeyi imkansız kılan başka bir argüman açıklayarak devam etti. (...) Birisi siyasal bir birleşik cepheden, buradan hareketle de işçi hükümetinden söz ediyorsa bundan, toplumsal tabanı köylülerden (küçük çiftçi, ortakçı, çiftçi vb.) değil, sadece sanayi ve tarımsal işçilerden oluşan partiler arasındaki bir "birleşik cephe"yi anlamak gerekir. İtalya'da, Almanya'da olduğu gibi, aralarında siyasal bir birleşik cephe de düşünülebi- lecek sadece işçilerden oluşan partiler mevcut değildir. İtalya'da, buna benzer bir özelliğe sahip tek parti Komünist Parti'dir (SPNII, 123-4).' Bununla beraber, 1926 yılında Lyon Tezleri'nde Gramsci ve Togliatti şunu savunur. 'Proletarya ve bütün işçi sınıfı güçlerini mücadele alanında birleştirme görevi birleşik cephe taktiğinin "olumlu" kısmıdır; İtalya'da, şimdiki koşullar altında bu, partinin ana görevidir. (...) [Komünistlerin] bu sonuca ulaşmak için her türden çalışmaya hazır olması gerekir. Hepsinden önemlisi, sağlam bir temele dayanmayan düşmanlığı, birbirini anlayamamayı aşmak ve her durumda kendilerini özgürlüklerini savunma mücadelesinde sınıfın birliğinin savunucuları olarak sunabilmek için, başka partilerden olan veya herhangi bir partiye bağlı olmayan işçilerle yakınlaşabilir durumda olmaları gerekir.' (SPNII, s. 372)

savaşı, reformizmin ya da 'parlamentar yoldan sosyalizme geçiş'in bir ileri ve sofistike biçiminden başka bir şey olmayacak mıdır?

Bu meselelerden ilkiyle ilgili olarak Anderson şunu ileri sürer: 'Gramsci, Batı açısından "hareket savaşını" açıkça sadece ön hazırlık rolüne indirmiş ve "mevzi savaşına" işgücü ile sermaye arasındaki mücadelede nihai ve belirleyici bir rol vermiştir' (Anderson, 1976: 71). Anderson'a göre burjuvazinin baskıcı gücü sonuçta, silahlı kuvvetler dahil olmak üzere, devletin baskı uygulayan araç ve kurumlarında yattığı için ve iktidar elde edilecekse, bunun için ortaya çıkan toplumsal grup bu kuvvetleri yenmek zorunda olduğu için, daha 'pasif' olan bu stratejiyi tavsiye etmek biraz sorunludur. Bununla beraber, Gramsci, 'Siyasette "mevzi savaşı"nın kazanılması kesin olarak belirleyicidir, (...) manevra savaşı, belirleyici olmayan mevziler kazanma meselesi olarak varlığını sürdürür,' (SPN, s. 239) diye yazmış olmasına karşın, aslında kastettiği şey, cephe saldırısıyla askeri kuvvetler de dahil olmak üzere devlet kurumları alt edildiği *zaman bile*, yeni ortaya çıkan tarihsel bloğun, sivil toplum pratikleri ve kurumları üzerindeki denetim konumu, toplumsal grupların ittifakına öncülük ederek bu zaferi sürdürmesine bağlıdır denebilir. Başka bir deyişle, cephe saldırısıyla elde edilen önemli ama *görece kısmi başarılarla ek olarak*, devrimci pratiğin *koşulsuz* belirleyiciliğini sağlamak için mevzi savaşı gereklidir. 'Mevzi savaşı aslında öyle gerçek siperlerden oluşmaz, meydana gelen ordunun ardında yer alan örgütsel ve endüstriyel düzen alanı bütününden oluşur' (SPN, s. 234). Bu anlayışla Gramsci'nin, Anderson'un ileri sürdüğü gibi, manevra savaşının mevzi savaşını hepten hükümsüz kıldığını kastetmediği, daha çok 'manevra savaşını *stratejik* işlevden çok *taktiksel* işleve indirgenmiş olarak kabul etmek gerektiğini' kastettiği öne sürülebilir. Cephe saldırısı yine de önemlidir, ama kendisi belirleyici olamaz; başka bir ifadeyle, daha geniş 'mevzisel' strateji *kapsamında* yer alan tüm taktiksel olasılıklardan *yalnızca bir tanesi* haline gelmiştir.

Burjuva hegemonyasının ideolojik ve siyasal kaynakları sivil toplum bünyesinde yoğunlaştığı için ve bunlar üzerinde denetim kurma işi uzun sürdüğü için, devrimci pratiğin bu aşaması nihai ve görece kısa olan 'askeri' taarruz aşamasından önce gelmelidir. Örneğin, *Risorgimento* hareketi sırasında Eylem Partisi ve Mazzini'nin stratejisi hakkında yazdığı notlarda Gramsci bu noktanın üzerinde durur ve öncesinde ciddi ölçüde 'ideolojik ve siyasal hazırlık' yapılmadan cephe saldırısı *kendi başına ortaya çıkamaz* iddiasında bulunur. Bu demektir ki manevra taktikleri *önsel ve giderek genişleyen mevzisel stratejinin temeli üzerinde oluşur*.

Zamanın askeri tekniği yoğun veya ani formu [yani cephe saldırısını] imkansız hale getirmişti –ama sadece kısmen böyleydi bu; başka bir ifadeyle [doğrudan cephe saldırısı için] var olan imkansızlık, yoğun ve ani form uzun ideolojik ve siyasal hazırlıktan önce gelmediği için, ileride halkın arzularını yeniden uyandırmak, onların yoğunlaşmasına ve kendiliğinden patlama noktasına gelmesine olanak tanımak üzere organik olarak tasarlanmıştı. (SPN, s. 110)

Dolayısıyla, hegemonyanın zor ve rızanın *birleşimi* yoluyla işlemesi olarak görülmesi gerektiği gibi, mevzi savaşı da aynı şekilde tek bir strateji bütünü içinde cephe saldırısıyla mevzi taktiklerini *birleştiren* devrimci pratiğin yeni bir formu olarak görülmelidir. Femia aynı noktaya değinir: 'Gramsci'nin kanaatine göre toplumsal bütünleşmenin ara aşamaları, rıza gibi, kesiksiz bir çizgi boyunca düzenlenebilir; dolayısıyla da sonsuz sayıda strateji [taktik] mümkündür' (Femia 1981: 55). Her ülkede koşullar değişik olduğu için, her taktiğin tam uygulama ânu bazı farklı etmenlere bağlıdır: ortaya çıkan grubun ideolojik ve 'askeri' olarak hazır olmasına; söz konusu grubun alt etmeye çalıştığı belli bir yeniden üretim pratiğinin doğasına ve karmaşıklığına; olması muhtemel burjuva tepkinin ve olası karşı saldırının doğru ve gerçekçi bir değerlendirmesine. Daha önce belirtildiği gibi, 'tek tek her ülke hakkında yakından ve doğru bilgi edinmek' bu nedenle gereklidir. Dolayısıyla, Gramsci'nin devrimci pratik for-

mülasyonu, Troçki'nin (Anderson'un da onayladığı) görüşüyle bağdaşmaktadır: 'Savunma ve hücum, savaşın içine değişken anlar olarak girer. (...) Hücum olmadan zafer elde edilemez. Fakat zaferi, ilk saldıran değil, saldırması gereken zamanda saldıran elde eder' (Troçki, 1969: 47; Anderson, 1976: 74).

Az önce belirtilen ilk belirsizlikle –mevzi savaşının tamamen cephe saldırısının yerini almasıyla– ilgili olarak, Gramsci'nin bu taktikleri, her birinin başarılı bir devrimde oynayacağı önemli bir rolü olan tek bir stratejinin iki aşaması olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Bunun, mevzi savaşının 'reformist' içerimleriyle ilgili ikinci meselenin çözümüne doğru giden uzantıları vardır. İlk olarak, 1922 yılında ve sonrasında PCI bünyesinde iç bölünme olasılığına az önce yapılan atıfta belirtildiği gibi, hem Gramsci hem Bordiga PSI ile herhangi bir birleşme arayışına, *tam da* PSI reformizm eğilimli olduğu için, gerçekten karşıydı. Benzer şekilde, PSI'nin bütün geçmişi ve 1921 yılında PCI'nin kurulmasıyla sonuçlanan bölünmede Gramsci'nin rolü, reformist stratejilerin kendi kendini engelleyen eğilimlerine olan değişmez inancının yeterli kanıtını sunar. Aslında, konsey hareketinin 1920 yılının Nisan ve Eylül aylarındaki yenilgilerinden sonra, Gramsci'nin, 'ekonomik korporatizmin' bölücü olduğu fikrini değiştirmesi için kesinlikle bir neden yoktu. İkinci olarak ve stratejinin kendisine göre, Gramsci'nin cephe saldırısının tam zamanlamasını mevcut tarihsel koşullarla ilişkilendirdiği ortadadır. İtalya koşullarında, savaş sırasında ve savaştan hemen sonra işçi sınıfının militanlığı, kentli proletaryanın kuzeyde yoğunlaşması, bunların 1919-20 yıllarında artan örgütlenmeleri, 1924 yılında faşistlerin Matteotti'yi suikast düzenleyerek öldürmeleri, hep, Gramsci'nin cephe saldırısının uygun olduğunu düşündüğü özel durumların birer örneğidir. Dahası, Gramsci sık sık partinin ve işçi sınıfı mücadelesinin askeri yönlerinden ve 'güç ilişkileri'nin 'üçüncü', yani

askeri dediği 'uğrak'ından açık açık söz eder.¹⁷ Fakat açıkçası, işçi sınıfının hazır olması ve saldırı ânının tayin edilmesi hakkında verilecek kararlar siyasal ve 'düşünsel' önderliğin görevidir. 'Tek ülkede sosyalizm' kavramını ortaya attığı zaman Stalin'in tartışmalı bir şekilde yaptığı gibi, önderlik, devrim için koşulların uygun olmadığına karar verirse, o zaman cephe saldırısı gerçekten de ertelenecektir. En azından Gramsci'nin iddia ettiği kadarıyla, burada önemli olan nokta, mevzi stratejisinin anlamının, ertelemeyi, *kendinde*, doğrulamak olmadığıdır. Koşullar uzun süre elverişsiz kalırsa, o zaman bu durum ya devrimi yapacak olanların artık devrim istemediği ya da koşulların yeni strateji seçeneğinin geliştirilmesini gerektirecek kadar değiştiği anlamına gelir.¹⁸

Özet

Bu bölümde Gramsci'nin hegemonya kavramının üç kullanım biçimi ele alındı. Tarihsel blok kavramıyla ilişkili olan birincisinde, Gramsci bir toplumsal grubun veya sınıfın bir diğeri tarafından (bu bağlamda burjuvazinin proleterya tarafından) başarılı bir şekilde iktidardan düşürülmesinin, hem bu toplumsal grubun kendi içindeki hem de kendisiyle diğer duygudaş gruplar arasındaki dayanışmanın önceden oluşmasına bağlı olduğunu vurgular.

¹⁸ Örneğin, 'işçiler, savaşta savaşmadıkları için, silahlı şiddet alanında faşizmle mücadele edip onu yenemez,' şeklindeki CGL iddiasına cevaben Gramsci şöyle yazar: 'Torinolu işçilerin sahip olduğu "savaş" deneyimleri şunlardır: 1915 yılının Mayıs ayında genel grev, 1917 yılının Ağustos ayında beş gün süren silahlı ayaklanma, 2-3 Aralık 1919 günlerinde geniş kitleleri kapsayan manevralar, 1920 yılının Nisan ayında zaman zaman İrlanda taktiklerinin kullanılarak birleştirici bir stratejik planın geliştirildiği genel grev, [1920] Eylül ayına kadar süren, askeri alanda zengin bir deneyim birikimi sağlayan fabrika işgalleri. (L'Ordine Nuovo, Ocak 1921; SPNII, s. 5-60). 'Askeri hesaplaşmanın 'üçüncü uğraşı' 6. Bölüm'de ele alınmıştır.

¹⁹ Avrokomünizmin gelişimi elbette bu türden bir stratejik gelişmenin doğrudan bir örneği olarak görülebilir.

En önemlisi, yeni tarihsel blok, kendi bütünleyici parçalarının belli çıkarlarının ötesine geçerek yeni ve evrensel bir dünya görüşü oluşturmalıdır. Halkın geniş kesiminin, yani başta ittifakın parçası olmamış diğer grupların desteğini kazanmak için, yeni ortaya çıkan toplumsal grup can alıcı devrim ânının hem öncesinde, hem esnasında, hem sonrasında 'önderlik' ve 'yönlendirme' yapmalıdır. Bu koşullar yerine getirildiği zaman yeni toplumsal grubun hegemonik olduğu söylenebilir. Hegemonyada ne kadar başarı elde edilmişse devrimin başarısı, daha da önemlisi, ömrü de o kadar uzun olacaktır.

İkincisinde, Gramsci hegemonya kavramını, egemen toplumsal grubun elindeki çeşitli toplumsal denetim tarzlarını anlatmak için kullanır. Doğrudan güç veya güç tehdidi aracılığıyla ortaya konan *zora dayalı denetim* ile *rızaya dayalı denetimi* birbirinden ayırır; rızaya dayalı denetim insanların 'isteyerek' yani 'gönüllü' olarak egemen grubun hegemonyasını veya dünya görüşünü özümseğinde, bu grubun hegemonik olmasına izin veren bir özümsemeyle ortaya çıkar. Sonra da bu iki temel denetim biçiminin işlediği kurumları ve pratikleri irdelemeyi sürdürür. En saf biçimleriyle zor; 'fiziksel' olarak devletin baskı kurumları, en başta ordu, polis ve ceza sistemi aracılığıyla yerine getirilirken, rıza; kilise, eğitim sistemi ve aile gibi sivil toplum kurumları aracılığıyla 'düşünsel' olarak yerine getirilir. Fakat, en önemlisi Gramsci bütün kurumların bireyler üzerinde hem maddi hem düşünsel etkisi olduğunu, dolayısıyla gerçeklikte zor ve rızanın birleşmeye yatkın olduğunu kabul eder. Başka bir ifadeyle, zor'un devletle, rızanın da sivil kurumlarla ilişkilendirilmesi mutlak değil, idealdir.

Üçüncüsü, 'modern' demokratik Batı toplumlarının iktidarı esas olarak rıza veya hegemonik denetim aracılığıyla sağladığını vurgulamakla birlikte Gramsci, bu iktidarla hesaplaşmanın, en azından ilk kertede, hem yapının hem üstyapının siyasal ve düşünsel alanında gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla Gramsci çözüm kertede, yeni ortaya çıkan grubun, hem hege-

monik bir eleştiri sürecinden geçerek insanların zihinlerini burjuva ideolojisinin çarpıtmalarından kurtarmayı, hem burjuva toplumunun çelişkili pratiklerini aşama aşama tahrip ederek insanların bedenlerini bu pratiklerden kurtarmayı amaçlayan bir mevzi savaşı yürütmesi gerektiğini ileri sürer. Bu 'mevziler' kazanıldığı anda, yeni hegemonya kurulduğu anda, burjuvazinin askeri savunmasının nihai olarak, gerekirse şiddet kullanarak alaşağı edilmesini başarmak için o eski cephe saldırısı taktiği kullanılabilir. Gramsci'ye göre, yeni ortaya çıkacak bir tarihsel blok, 1917'den sonra proleterya mücadelesinde görülen kötüye gidiş bağlamında, devrimci pratik için elverişli tek strateji olan etkili ve gerçekçi bir karşı hegemonya oluşturulmasına bağlıdır.

Bu bölümde ortaya çıkan önemli bir tema, farklı türde kurumlarla onların toplumsal değişim süreci içindeki göreceli önemi arasındaki ilişkinin doğasıdır. Hakim olan hegemonyaya karşı ideolojik ve siyasal hesaplaşma başlatılması ihtiyacının vurgulanmasıyla birlikte, ortaya çıkacak tarihsel bloğun hangi pratik araçlarla toplumun ekonomik kurumları üzerinde denetimi ele geçirebileceği gibi sorular olduğu gibi duruyor. Daha önce değinildiği gibi, Marx dikkatini neredeyse yalnızca gerçek bir toplumsal değişimin önkoşulu olarak bu ekonomik kurumların değişmesi gerektiği noktasına yoğunlaştırır. Başka bir deyişle, siyasal ve düşünsel değişim kendi başına devrimi oluşturmaz. Gramsci'nin ekonomi dışı olan, yani üstyapısal kurumları bu kadar ayrıntılı çözümlemesinden anlaşıldığına göre, Marx'la bu noktada aynı görüşte olup olmadığıyla ilgili çok tartışma çıkmıştır. Bir sonraki bölüm bu tartışmayı inceliyor.

6

YAPI VE ÜSTYAPI

Birinci Bölüm'de belirtildiği gibi, Marksizm içinde, belli bir toplum biçimini sürdürmede yapısal ve üstyapısal pratikler ve kurumların görece önemiyle ilgili epey bir tartışma yaşanmıştır. Marx'a göre, ekonomik yapı bütün diğer kurum ve pratiklerin üzerine inşa edildiği temeldir. Dolayısıyla, ekonomik yapı değişirse üstyapı kurumları da değişir. Bu nedenledir ki devrimci pratik, mal ve hizmetlerin üretildiği yöntemleri ve iş ilişkilerini değiştirmeye yoğunlaşmalıdır. Marx'ın zamanından itibaren, kısmen de proleter devrimin gerçekleşmemiş olmasına cevaben, açıkçası daha az 'ekonomik' olan diğer pratiklerle ortaya koyulduğu gibi, ilgi daha çok burjuva hegemonyasına meydan okuma ihtiyacına odaklanmıştır. Bir önceki bölümde görüldüğü gibi, sadece ekonomik değil, aynı zamanda düşünsel, kültürel ve zihinsel pratikleri içeren meşru bir dünya görüşü seçeneğine olan ihtiyacı vurgulayan Gramsci'nin çözümlemesi, bu türden eleştiriyi gerçekleştiren en samimi çabalardan biridir. Bununla beraber, ekonomik olmayan pratiklere bu kadar çok vurgu yapan Gramsci'nin çözümlemesi, ekonomik pratikleri diğer pratiklerin temeli saymamak gerekir şeklindeki yoruma açıktır; halbuki Marx'ın ileri sürdüğü bu değildi, modern toplumlar bağlamında

üstyapı pratikleri (hem zora hem rızaya başvurma cinsinden) baskıyı, onların kendi hesabına, bireyler üzerinde kurar. Başka bir ifadeyle, onları ekonomik yapının dolaylımsız bir yansımasıymış gibi baştan reddetmemek gerekir.

Marx'tan bu gözle görülür sapmanın başka bir kanıtı, Gramsci'nin yapıdan ziyade üstyapı kurumları içinde yer alan ekonomik kurumların da içinde olduğu sivil toplum kurumlarını geleneksel olmayan bir şekilde sınıflandırmasından kaynaklanır. Gramsci'nin çalışmasının bu özelliğini çözümleyen iki yazar Norberto Bobbio ve Jacques Texier'dir¹ ve onların bu farklı görüşlerini kısaca ele almak Gramsci'nin bu konudaki bakış açısını anlamaya yardımcı olacaktır. Buna geçmeden önce, tartışmanın daha geniş bağlamını oluşturan birtakım öncelikli konulara değinmek ve Gramsci'nin siyasal bilincin gelişiminin 'uğraklarına' ve 'düzeylerine' ilişkin analizini özetlemek gerekir (Gramsci'ye göre yapı, bu uğraklar ve düzeyler sayesinde, hegemonik etkinliğin 'olgun' arenası olarak üstyapısal siyaset pratiği tarafından aşılır).

Ön Hazırlık Konuları

İlk konu Marx'ın, ekonomik kurumlar diğer bütün kurumları 'belirler' dediğinde ne kastettiğiyle ilgilidir. *Alman İdeolojisi*'nde Marx ve Engels şunu ifade eder:

Belli bir üretim tarzı veya sanayi aşaması, her zaman belirli bir işbirliği tarzı veya toplumsal aşamayla bir araya gelir ve bu işbirliği tarzının kendisi bir 'üretici güç'tür. Dahası, insanların ulaşabileceği üretici güçlerin çokluğu toplumun doğasını belirler, bundan ötürü, 'insanlık tarihi' her zaman sanayi ve değişimin tarihiyle bağlantılı olarak araştırılmalı ve öyle görülmelidir. (...) Bu tarih kavramlaştırması, bizzat yaşamın maddi üretiminden yola çıkarak gerçek üretim sürecini açıklama ve bununla bağlantılı, bu üretim tarzı (yani, çeşitli aşamaları içindeki sivil toplum)

¹ Bkz. Bobbio (1979) ve Texier (1979).

tarafından yaratılan ilişki biçimini bütün tarihin temeli olarak kavrama yeteneğimize; onu devlet olarak eylem halinde göstermemize; din, felsefe, ahlak, vb. gibi bilincin bütün farklı teorik ürün ve biçimlerini, kökenlerinin izini sürerek bunların kaynağının bu temel olduğunu açıklamamıza bağlıdır; bu şekilde elbette ki, bütün olan şey kendi bütünlüğü (ve dolayısıyla da, farklı tarafların birbirlerine yönelik iki taraflı eylemleri) içinde tanımlanabilir. (Marx ve Engels, 1977b: 166, 172)

Bu alıntıdan ve Hall'un bunu çözümlemesi üzerinden² bazı şeyler söylenebilir. Birincisi, 'toplumun doğası', 'insanların ulaşabileceği üretici güçlerin çokluğu' ile 'bir araya gelir' (veya onun tarafından belirlenir). 'Üretici güçler' bir 'işbirliği tarzı' veya 'toplumsal aşama' kapsamına alınmıştır, çünkü bireyler arasında işbirliği olmadan maddi üretim hiçbir şekilde mümkün olmaz. Buna göre, işbirlikçi toplumsal pratikler, doğrudan ekonomik üretimin ('bizzat yaşamın maddi üretimi') içine özellikle dahil edilmemiş, *kapsayıcı* pratikler olarak anlaşılabilir,³ gerçi sonuçta bütün toplumsal pratikler ekonomik faaliyetin belli yönlerini yansıtmaya yatkındır. İkincisi, sivil toplum içindeki ekonomik üretimle bunun üstyapısal devletteki çeşitli tezahürleri ve yansımaları arasındaki ilişki, 'bağlantılı olarak', 'tarafından yaratılan', 'eylem halinde' gibi farklı şekillerde tanımlanır. Dolayısıyla, ekonomik olan ve olmayan faaliyetler arasındaki ilişkinin *doğrudan* ve *doğrusal* olarak görülmesi gerekmez, bu ilişki daha çok *etkileşimli* ve *dairesel* olarak görülmelidir. Başka bir ifadeyle Marx, Tarihsel Materyalizm yönteminin toplumun bütünsel doğasının farkına varırken, aynı zamanda 'farklı tarafların birbirlerine yönelik iki taraflı eylemlerini' açıklamaya yardımcı olduğunu ileri sürer.

² Bkz. Hall (1977).

³ Örneğin, kişiler ailenin parçası olarak, okuldayken ve bir dizi boş zaman etkinliğine katılırken birlikte iş görür. Bu katılım, başka insanlarla iş yapma zorunluluğu ve deneyimiyle birlikte genişler ve geçim araçlarına ulaşmak için gerekli olan düşünsel alışkanlıkları ve davranış türlerini yansıtır.

Bu dairesel ve etkileşimli 'belirlenim' yorumu Raymond Williams tarafından da öne çıkarılmıştır. "'Belirlemek" sözcüğünün apayrı' iki olası anlam ve içerimi' olduğunu belirtir Williams:

Bir yanda, teolojik mirasından ötürü bütünüyle öngören veya önceden fikir veren, aslında sonraki eylemi bütünüyle kontrol eden bir dışsal neden anlayışı verir. Halbuki toplumsal pratik geçmişinden ötürü bir de sınırlar koyan, baskı yapan gibisinden bir belirlenim anlamı vardır. (Williams, 1973: 4).

Williams, baskın olanın, sözcüğün ilk anlamı olduğunu ve Marx'taki özgün anlamı kavramanın çok daha öğretici olacağını ileri sürerek devam eder ve ikinci anlamın önemini belirtir:

'Belirlenim'i, sınırlar koyan, baskı yapan tarafa yönelik olarak; öngören, önceden fikir veren ve kontrol eden bağlamından uzak yeniden değerlendirmeliyiz. 'Üstyapı'yı kültürel pratiklerin onunla ilgili uygulama alanına yönelik olarak ve yansıyan, yenden üretilen veya belirli bir biçimde bağımlı bağlamından uzak yeniden değerlendirmeliyiz. (Williams, 1973: 8)⁴

İkinci konu Marx'ın 'ekonomik üretim'den ne kastettiğiyle ilgilidir. Hall'uri sözleriyle ifade edersek şunu önemle belirtmekte yarar var: 'Üretim tarzı ne kendi başına ekonomik ilişkilerden ne de "teknoloji düzeyi" gibi çok kaba maddi şeylerden ibaret olarak değil, ilişkilerin -üretici güçlerin, toplumsal üretim ilişkilerinin- bir birleşimi olarak kavramlaştırıldı' (Hall, 1977: 51). Bu, Marksçı üretici insan eylemi anlayışının, görece sıradan olan geçinme deneyiminin hayli ötesinde olduğunu, aynı zamanda işbirlikçi başka davranış tarzlarının ve sadece ekonomik ölçütler bakımından değerlendirilmemesi gereken bir 'üretkenlik' olan yaratıcılığın içinde yer almayı da içerdiğini işaret eder. Başka bir ifadeyle, Marksist bakış açısından 'insan eylemi', etkileşimli eylem alanları dizisi olarak görülebilir; dolayısıyla ekonomik etkinlik daha geniş

⁴ Bu başlığın daha geniş bir tartışması için ayrıca bkz. Williams (1977).

bir üretken eylem alanının sadece *bir bölümüdür*.⁵ Williams, ayrıca, 'altyapıya ilişkin olarak algılanan nosyon'un, 'sözel bir alışkanlık meselesi olarak', tam da toplumun ekonomik temelini oluşturan şey hakkında çok yüzeysel ve giderek daha çok düşünmeden söylenen varsayımlar dizisine yol açtığını vurgulayarak bu noktanın üzerinde önemle durur. Sonuç olarak: 'Temel, adeta amaç olarak görülmeğe başlandı veya daha basit durumlarda aslında tekdüze ve genellikle durağan bir şey gibi görüldü.' Halbuki gerçeklikte, ekonomik üretim pratikleri (daha genel olarak üretken etkinlik bir yana), insanın yaratıcılığındaki gelişmelere göre değişen dinamik fenomenlerdir; 'dolayısıyla bu güçlerin durmadan dinamik olarak çeşitlenme olasılığı vardır' (Williams, 1973: 5).

Doğrusu, Marx'ın sadece bir toplum biçiminin diğerinden farklı tezahürlerinin değil, aynı zamanda aynı toplumun farklı tezahürlerinin de izini sürmesini sağlayan bu tezahür çeşitlenmesidir: 'Aynı ekonomik temelin (...) sayısız çeşitlilikteki ampirik koşullara bağlı olarak, doğal ortam, ırk ilişkileri, dış tarihsel etkiler gibi görünürde sonsuz çeşitlenme ve sınıflanma sergilemesinin [önünde bir engel yoktur] (Marx, 1959: 791-2). Dolayısıyla, Williams'a göre, 'sabit bir ekonomik ve teknolojik soyutlama anlayışından uzak; çatışmalar ve çeşitlenmeler içeren, gerçek toplumsal ve ekonomik ilişkiler içinde, dolayısıyla da her zaman dinamik bir süreç içinde olan insanın kendine özgü etkinliklerine yönelik olarak, "temeli" yeniden değerlendirmemiz gerekir' (Williams, 1973: 6). Buna bağlı olarak yazar, daha kapsamlı bir üretken etkinlik tanımı benimser: 'Belli (canalıcı önem taşıyan)

⁵ Ekonomik üretimle 'üretkenliğin' sıradan birlikteliğinin bir değeri yokken, belli bir etkinliğin *değerinin* neredeyse her zaman ekonomik ölçüt ve 'kârlılık' açısından hesaplanması, burjuva ideolojisinin temel özelliğidir. Tam tersine, ister kişinin kendini gerçekleştirmesi ve doyumunu açısından, isterse daha genel olarak topluluk açısından olsun, bir etkinliğin yararlılığı genellikle göz ardı edilir. Farklı etkinlik alanlarıyla kapitalist ekonomik akılsallığın eleştirisi arasındaki ilişkinin tartışması için bkz. Gorz (1989).

üretken toplumsal süreçleri, ki bunlar genel anlamda temel başlangıçtan itibaren böyledir, üstyapısal ve bu bakımdan da basitçe ikincil süreçler olarak bir kenara atmaya pek hevesli değiliz' (Williams, 1973: 6).

Kavramsal zorluklarla ilgili üçüncü konu, temelin ve üstyapının topografik metaforunun kendisinden kaynaklanır. Bu basit uzamsal görüntünün, toplumu yöntembilimsel ve analitik görüş açısından ele almanın elverişli bir yolu olduğunu unutmamak önemlidir; bu onun, 'gerçek dünyanın' asıl karmaşıklığını sunduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla, gerçek toplumsal fenomenlerle, onların arasındaki ilişkilerin analitik ayrımını birbirine karıştırmamak önemlidir. Bununla birlikte, Marx kendi çözümlemesinde temel/üstyapı metaforunu sık sık kullandığı için, bu tip kafa karışıklığının nasıl ortaya çıkabileceğini anlamak zor değildir. Örneğin, Marx 1859 yılında yazdığı *Önsöz*'ünde şunu ileri sürer:

Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar kendi iradelerinden bağımsız ve kaçınılmaz olarak belli ilişkilerin, kendi maddi üretici güçlerinin belli gelişme aşamasına denk düşen üretim ilişkilerinin içine girer. Bu üretim ilişkilerinin bütünü toplumun ekonomik yapısını, üzerinde siyasal üstyapının yükseldiği ve belli toplumsal bilinç formlarının denk düştüğü asıl temeli oluşturur. (Marx, 1977: 389)

Bununla beraber, Jakubowski'nin belirttiği gibi, Marx'da, 'toplumsal ilişkiler bütünü içinde ekonomiye özel bir yer ayrılmış' olmasına rağmen:

Bu, ekonomik ilişkilerin diğer ilişkilerden, salt kavramsal anlamda olsa bile, katı bir biçimde ayrı olması gerektiği ya da olabileceği anlamına gelmez. Toplumsal yaşamın bütünlüğü o kadar sağlamdır ki, olası tek ayrım belirli herhangi bir ilişkiyi aydınlatmak amacıyla yapılan yöntembilimsel ayrımdır. Marx'ın temelle üstyapı arasındaki farklılaştırmasının, iki farklı, örtüşmez alan arasında mutlak bir ayrım olduğunu düşünmek tam bir hatadır. (Jakubowski, 1976: 37)

Jakubowski, ekonomik ilişkiler (insanlar arasındaki işbirlikçi ilişkiler olarak anlaşılan) ile ekonomik çıkarlar (ekonomik fayda veya kâr arzusu olarak anlaşılan) arasında önemli ikinci bir ayrım da koyar. Bununla kastettiği şudur: Marx ve Engels sıkı bir ekonomik ilişkiler vurgusu yapmış olsa bile, onların niyeti, motivasyonu ekonomik olmayan (ama yine de üretken olan) diğer toplumsal motivasyon biçimlerinin –siyasal, kültürel, düşünsel ve benzeri– belirli tarihsel koşullar altında, toplumsal yapı üzerinde kayda değer etkisi olamayacağını veya olmayacağını ileri sürmek değildir. 1890 yılının Eylül ayında Bloch'a yazdığı mektupta Engels bu noktayı belirtir:

Ekonomik durum temeldir, fakat üstyapının çeşitli bileşenleri de –sınıf mücadelesinin siyasal biçimi ve bunun sonuçları (...) hukuki biçimleri, hatta bütün bu fiili mücadelelerin katılanların zihnindeki yansımaları, siyasal, hukuki, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve bunların dogmalar sistemi halinde daha da gelişmesi– tarihsel mücadelelerin seyri üzerinde etkisini gösterecek ve çoğu durumda bunların özellikle biçimini belirleyecektir. (Marx ve Engels 1977a, 75-8; Jakubowski, 1976: 38)

Marx'ın siyasal, hukuksal ve düşünsel güçleri kavrama yönelimi, onu üreten, yazdıkları içinde başka bir yerde onların çözümlemesini ortaya çıkarmasına yol açan pratikler aracılığıyla müdahale etmektir; gerçi, Engels'in deyişiyle, o ve Marx, 'ana ilkenin önemini, bunu inkar eden hasımlara karşı vurgulamak zorunda kalmış, diğer etmenleri gereğince göz önüne alarak etkileşime sokmaya ne zaman ne de fırsat bulmuşlardır' (Marx ve Engels, 1977: 78). Örneğin Hall, Marx'ın *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1851) *Fransa'da Sınıf Savaşmaları* (1850) ve *İngiltere Üzerine Notlar* (1850) kitaplarına dikkat çeker:

Marx sadece belirli bir tarihsel uğraktaki somut toplumsal formasyonla ilgilenmez, tasarısı aynı zamanda bir üstyapı düzeyi üzerine –siyasal kerte– odaklanmıştır (...) Marx'ın 'üstyapıların etkililiği' düşüncesinin nasıl olduğunun ayrıntılı, esaslı bilgisini içerir. (Hall, 1977: 54)

Gramsci çok benzer bir göndermeyi Marx'ın siyasal çözümlemesine yapar:

Siyaset ve ideolojinin her dalgalanmasının, doğrudan yapının bir ifadesi olarak sunulabileceğini ve açıklanabileceğini söyleyen, tarihsel diyalektiğin temel yasası olarak sunulan iddiaya, teoride ilkel gelişmemişlik olarak itiraz edilmeli ve bu iddiayla, somut siyasal ve tarihsel yapıtların yazarı Marx'ın özgün tanıklılığıyla, pratik içinde savaşılmalıdır. Bu bakımdan özellikle 18. *Brumaire* ve *Doğu Sorunu* üzerine yazdıkları dışında başka yazıları da önemlidir (*Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim, Fransa'da İç Savaş* ve daha ikinci planda kalan eserler). (SPN, s. 407)

Gramsci'nin kendi yapıtı da, bir noktaya kadar, kimi zaman Marx'a atfedilene benzer türde, soyutlanmış yöntembilimsel ayrımı, yaşanan maddi gerçekliğe üstünkörü yeniden uygulamının sıkıntısını yaşar. Örneğin, bir önceki bölümde görüldüğü gibi, Gramsci'nin zor ile rıza arasında (bizzat Machiavelli'nin Sentaaur metaforuyla sunulduğu haliyle) ve mevzi savaşı ile manevra savaşı arasında çizdiği ayrımlar, kendi çözümlemesini ifade etmesine uygun yollardır. Gerçekte, bu fenomenler bir süreklilik olarak anlaşılmalıdır; 'saf' rıza veya sadece 'mevzisel' savaş durumu diye bir şey yoktur. Aslında, ikincisiyle ilgili Gramsci bize şunu hatırlatır: 'Bütün bunları söylerken, akılda tutulması gereken genel kıstas, askerlik sanatıyla siyaset bilimi arasındaki benzerlik, kurulursa şayet, her zaman *cum grano salis* (bir tutam tuz) gibi kabul edilmelidir –başka bir ifadeyle, fikir açıcı olarak veya *reductio ad absurdum* (saçmaya indirgeme) terimleri olarak' (SPN, s. 231).

Siyasal Bilincin Oluşumu

Tarihsel bloğun en önemli özelliklerinden biri, geliştirdiği hegemonyanın, en az ekonomik olduğu kadar, siyasal ve düşünsel olmasıdır. Yeni ittifak başarılı olmak için, öncelikli temelini oluşturan belirli ekonomik (kişisel) çıkarların ötesine geçmeli, evren-

sel konulara yönelmelidir. Yeni hegemonyanın geliştiği kurumsal alanlarla ilgili olarak Gramsci, yapısal ekonomik kurumların siyasal veya düşünsel üstyapı kurumlarının altında kaldığına işaret eder. Daha önce sözü edilen Marksist metaforu kullanacak olursak, gelişerek 'olgunlaşan' siyasal bilinç temelin ötesine geçer ya da temelden üstyapıya sıçrar.

Gramsci kendi başlangıç noktasını Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisi*'nin Önsöz'ünde yaptığı önermeyi kendince yeniden yazarak dile getirir: 'Hiçbir toplum kendisine, üstesinden gelmek için gerekli ve yeterli koşulların mevcut olmadığı ya da bu koşulların en azından ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlamadığı görevler koymaz' (yani sanayi tekniği ve iş örgütlenmesi daha ileri üretim kapasitesine ulaşacak noktaya gelmiştir); dahası, 'hiçbir toplum kendi iç ilişkilerinde örtük olarak bulunan bütün yaşam biçimleri gelişene kadar yıkılmaz ve yerine yenisi konulamaz' (yani egemen toplumsal düzen ancak kendi üretim potansiyelini tükettikten sonra yerini bir başkasına bırakır) (SPN, s. 177).⁶ Bunlar toplumsal çürüme ve krizin genel ilkeleridir. Bunlar belirlendikten sonra, belli bir tarihsel dönem sırasında gelişen iki farklı eleştirel ifade türünü ayırt etmek önemlidir. Gramsci bunlardan, 'kısmen kalıcı' olan ve 'öznesi halk figürlerinin ve önde gelen liderlerin ötesine geçen geniş toplumsal gruplanmalar olan ve toplumsal tarih eleştirisine yol açan' ilkinin 'organik uğrak' adını verir. Bu, egemen grubun geniş kapsamlı dünya görüşünün genel eleştirisini oluşturur. Bunlar, 'arada sırada, dolaylımsız, neredeyse arızı olan' ve 'çok uzun vadeli tarihsel önemi olmadan'

⁶ Bu metnin tam hali şöyledir. 'Hiçbir toplumsal düzen kendi bünyesi içinde yer bulan tüm üretici güçler gelişmeden yok olmaz; ve yeni, daha ileri üretim ilişkileri, kendi varoluşunun maddi koşulları bizzat önceki toplumun rahminde olgunlaşmadan ortaya çıkmaz. Dolayısıyla insanlık her zaman kendi önüne sadece çözebileceği görevleri koyar; çünkü, konuya daha yakından bakıldığında, görevin kendisinin her zaman, sadece konunun çözümü için maddi koşullar zaten var olduğunda veya en azından koşullar oluşma sürecindeyken ortaya çıktığı anlaşılabacaktır.' (Marx, 1977: 390)

ortaya çıkan 'konjonktürel fenomenler'le çelişir (SPN, s. 177-8).⁷ Bunlar ücret ve çalışma koşulları gibi özgül eleştirileri oluşturur. 'Uzlaşmaz yapısal çelişkiler kendini gösterdiği' zaman kriz oluşur ve egemen grup siyasal etkinliğini artırır ve krizi çözmeye, yapıyı mevcut biçimiyle korumaya çalışır. Anlamlı bir biçimde, 'bu kesintisiz ve ısrarlı çabalar (...) "konjonktürel" alanı oluşturur ve muhalefet güçleri bu alana göre örgütlenir' (SPN, s. 178). Bu dolayimsız kısa vadeli eleştiriler, 'somutluğu, daha önce varolan toplumsal güç dengesinde yaptığı değişiklik ve inandırıcılık boyutuna göre değerlendirilebilecek bir dizi ideolojik, dinsel, felsefi, siyasal ve hukuksal polemik içinde gelişir.' (SPN, s. 178). Uzun vadede (organik uğrak), yeni ortaya çıkan grup artık yeni bir üretim süreci örgütlenmesi oluşturma olasılığının (hem teknik hem örgütlenme bakımından) var olduğunu göstererek, mevcut üretim tarzının kendi potansiyelini yok ettiği iddiasının 'hakkatini' veya meşruiyetini oluşturur. Bu hakikatin, 'yeni bir gerçeklik haline geldiği' nokta, radikal toplumsal değişimin fiili olarak gerçekleştiği noktadır.⁸

Dolayısıyla, Gramsci'ye göre siyasal pratiklerin -'ideolojik, dinsel, felsefi, siyasal ve hukuksal polemikler' şeklini alan pratiklerle, kısa vadenin dışına taşmayan ve 'gündelik karakterli daha önemsiz' nitelikteki 'acil' eleştiri pratikleri (SPN, s. 177)- içinde

⁷ Gramsci konjonktürü şöyle tanımlar: 'Bunların hareket halinde olarak, yani sürekli değişen bir birleşimler süreci, bir ekonomik döngü süreci oluşturuyor gibi düşünülmesi kaydıyla, verili bir safhada pazarı belirleyen koşullar kümesi.' (SPN, s. 177, not 79)

⁸ Örneğin, çağdaş toplumda, ekonomik durgunluk ya da işsizlik artışı egemen grup kesiminde bu tür savunma amaçlı siyasal etkinliği canlandırabilir. Birincil sorunların gerçek nedenleri olarak sunulan pek çok uluslararası akım ve istatistiksel etmenle ilgili önermeler yapıldı. Bu durumda muhalefet partilerinin ve sendikaların sözcüleri siyasal bir fayda elde etmeyi umarak tartışmaya katılacaktır. Bununla birlikte, muhalefet grupları ekonomik sistemin temel ve uzun vadeli eksikliklerini açığa çıkarmadıkça, olasıdır ki, şu anki kriz statükoya dokunmadan geçecektir.

yer almak, kapitalizmin uzun vadeli çelişkilerinin üstesinden gelme meselesinin kaçınılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla bir seçenek olarak başarılı bir tarihsel bloğun ortaya çıkması *toplumsal pratiğin bütün düzeylerinin* birbiriyle bağının ve 'organik olanla konjonktürel olan arasındaki doğru ilişkinin' düzgün belirlenmesine bağlıdır. Örneğin, 'aslında sadece dolaylı olarak işleyen nedenleri doğrudan etken olarak sunmanın' veya 'sonuçla doğrudan ilişkili nedenleri tek etken olarak görmenin', birinci durumda "ekonomizm" in abartılmasına, ikinci durumda ise "ideolojizm" in abartılmasına yol açacağı uyarısında bulunur (SPN, s. 178). Showstack Sassoon bunu şöyle özetler:

Temeldeki organik çelişkiler arasında eşitsiz değilse bile diyaletik bir ilişki olduğunun farkında olarak, siyasal ve ideolojik mücadeleyi üstyapı bünyesi içinde sürdürmek, temelle üstyapı arasındaki ilişkiyi doğru anlamak açısından çok önemlidir. Ancak bu yolla siyasal durum doğru olarak betimlenebilir. (Showstack Sassoon, 1987: 183)

Bu ilişkiyi ve bu ilişkinin içerimleri⁹nu devrimci pratiğe göre tanımlarken Gramsci, 'güç ilişkileri' içinde üç temel *uğrak* olduğunu ileri sürer. *İlk uğrakta*, 'yapıyla yakından bağlantılı, nesnel, insan iradesinden bağımsız, pozitif yahut fen bilimleri yöntemleriyle ölçülebilen toplumsal güç ilişkileri' vardır. Güç ilişkilerini bu düzeyde, yapı düzeyinde belirlemek, Marx'ın öngördüğü iki önkoşulun karşılanıp karşılanmadığını gösterecektir.⁹ İkinci, yani '*sonraki uğrak*' ise 'çeşitli toplumsal sınıflar tarafından ulaşılan türdeşlik, öz-farkındalık ve örgütlenme derecesinin' belirlenmesine olanak tanıyan 'siyasal güç ilişkileri'dir (SPN, s. 180). Bununla beraber, siyasal bilincin gelişimi aşırı boyutta değişken olduğu

⁹ Örneğin Marx'a göre, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında üretim teknolojilerindeki ilerlemeler, çok geniş bir sanayi işgücünün ortaya çıkmasıyla beraber, kapitalist üretim sistemini kullanılmaz, dolayısıyla da yıkılmaya hazır duruma getirdi. Çağdaş toplumda, kapitalizmin çevrenin korunmasıyla bağdaşmadığı yönündeki algı, mevcut üretim yöntemlerimiz ve iş örgütlenmemiz üzerinde benzer kuşkular uyandırmaktadır.

için, Showstack Sassoon'un ileri sürdüğü gibi, 'toplumsal bir gücün siyasal bir varoluşa sahip olması asla kaçınılmaz değildir' (Showstack Sassoon, 1987: 185). Gramsci bu ikinci 'uğrağı' üç 'düzey'e daha ayırır:

Bunların ilki ve en temel olanı ekonomik-korporatif düzeydir: bir tacir diğer bir tacire destek olmaya kendini mecbur hisseder, bir imalatçı diğer imalatçılara, vs., oysa tacir henüz imalatçıyla dayanışma içinde değildir; başka bir ifadeyle, meslek grubunun üyeleri birlik ve türdeşliklerinin, bunu örgütlemeye de muhtaç olduklarının bilincindedir, fakat daha geniş toplumsal grup durumunda bu henüz böyle değildir. (SPN, s. 181)

İkinci düzeyde, 'toplumsal sınıfın bütün üyeleri arasında çıkar dayanışması bilincine ulaşılmıştır –fakat bu henüz sadece ekonomik alanla sınırlıdır.' Bu aşamada sınıf kendi çıkarlarını elde etmek için devletin peşinden ayrılmaz: 'Hak talebi, yasama ve yönetim içinde yer almayı gerektirir, bunları reforma tabi tutmak için bile– ama varolan temel yapılar dahilinde' (SPN, s. 181). En belirleyici olan üçüncü düzeyde, bireyler kendi korporatif çıkarlarını hayata geçirirler:

[Bu çıkarların] şimdi ve gelecekte gösterdiği gelişme, sadece ekonomik sınıf olmanın ortak sınırlarının ötesine geçer, bunlar diğer bağımlı grupların da çıkarları haline gelebilir ve gelmelidir. Bu en saf haliyle siyasal safhadır ve yapıdan karmaşık üst-yapılar alanına kesin geçişi işaret eder. (SPN, s. 181)

Siyasal bilinç üçüncü düzeye bir kez ulaştığında, mücadele *tikselci* değil *evrenselci* amaçlara göre yönlendirilebilir ve yeni bir hegemonik tarihsel blok gelişebilir.

Bununla beraber Gramsci, bu gelişmenin aldığı *biçimin* ve bunun arkasından ortaya çıkacak olan *toplum türünün* kaçınılmaz olarak hem uluslararası bağlam gibi 'dışsal' etkilerden, hem de siyasal ve düşünsel pratiklerin gerçekte nasıl geliştiğinden etkileneceğinin altını çizer. Yeni toplumun önemli yanları öncelikle mecburen yapısal olacağı için ('siyasal' olarak nisbi temsil uygu-

lamasının, örneğin, 'ekonomik' nedenlerle elektrik üretmenin yerine geçmeyeceği anlamında) siyasal olasılıkların menzili, sonuçta belirli ekonomik güç ve pratiklerin erişilebilirliği tarafından sınırlandırılmıştır. Bu dinamik ve iki taraflı toplumsal etkileşim görüşü tıpatıp, daha önce ele alınan Marksist belirlemenin anlayışına benzer. Femia'nın öne sürdüğü gibi:

Öyle görünüyor ki Gramsci, *insanlık tarihinin ana yörüngesinin üretici güçlerin gelişmesiyle açıklandığına* inanıyor. Bununla beraber, *belli herhangi bir toplumun izlediği yol*, onun kendine özgü dinamiklerine uygun olarak değişebilir. (...) Ekonomik temel, sonuçların neler olabileceğini mutlak biçimde belirler, fakat hangi seçeneğin üstün geleceğini sonuçta özgür siyasal ve ideolojik etkinlik belirler. (Femia, 1981: 116, 121; vurgulama özgün metindedir)

Belirli koşullar altında ve gelişen 'kriz'in doğasının çözümlemesinin ne kadar belirgin yapıldığına bağlı olarak, tarihsel blok seçeneğinin tam bileşimini önceden belirlemek mümkün olmayabilir; ancak belli bir kesinlikte hem ifade edilen evrensel kaygıların olası içeriğini, hem de hangi grupların büyük olasılıkla bunu ifade edeceğini öngörmek mümkündür. Bununla beraber, Showstack Sassoon'un vurguladığı gibi, burada açık olan şey şudur: bu düzeyde bilincin mayası doğası gereği siyasadır, çünkü tanımı gereği hegemonya, tüm etkinlik alanlarını kapsamalıdır. Hegemonya mücadelesi, bu yüzden, ekonomik ve bütünüyle siyasal cephelerin yanında, düşünsel ve tinsel cephelerde de yürütülür. Sonuç olarak hegemonya mücadelesi bağlamında, toplumun tüm alanları siyasal bir öneme sahiptir. Mücadeleyi siyasal kılan mücadelenin yapıldığı yer değildir, (...) mücadeleyi siyasal yapan şey, soruların yöneltme biçiminin, korporatif bir anlamdan çok, 'evrensel' anlama sahip olup olmadığıdır (Showstack Sassoon, 1987: 118).

Üçüncü uğraşın özyapısı, 'zaman zaman doğrudan belirleyici olan askeri güç ilişkileri' tarafından çizilir. Gerçekten silahlanma anlamında, 'mutlak yahut teknik olarak askeri bakımdan' orduyu

ve 'siyasi-askeri denilebilecek düzeyi' kapsadığı için (SPN, s. 183) bu uğraşın ikili bir özyapısı vardır. Siyasi-askeri yön, hem hükmeden hem de hükmedilen ittifakların morali, siyasal motivasyonu ve dayanışması sorununu kapsar; çünkü, Gramsci'nin hiç bıkmadan vurguladığı gibi, yeni ortaya çıkan grup *halihazırda* kendi bireylerinin rızasıyla önderlik etmiyorsa, amaçlarına ulaşma olasılığı yoktur. Askeri strateji sorunu önceki bölümde ele alınmıştı.

Özet olarak, Gramsci'ye göre toplumun ekonomik gelişmesi, toplumsal değişimin momentumunu oluşturur. Değişimin zorunlu olduğuna dair bilinç bir dizi safhadan geçer, 'gelişkin' veya gerçekten hegemonik evrenselliğe inanan bilincin ortaya çıkmasıyla son bulur. Bu bilinç siyasal bir özyapı edinir ve aralarında grev; mevcut toplumun çelişkileri hakkında yeni bilgiler edinme; kültürel ve ideolojik eleştiri; diğer birey ve gruplarla dayanışmacı yakınlaşmaları büyüten çabaları da içeren ve böylelikle geniş bir yelpazeye yayılan pratikler aracılığıyla ifade edilir. Bu ileri bilinç özellikle üstyapısal pratiklerle ilgili olduğu için ve Gramsci, Marx'ın üstyapı içindeki yapısal sivil toplum olarak gördüğü şeyin önemli yönlerini tespit etmiş gibi görüldüğü için, hem Gramsci'nin kendi görüşü açısından hem de çağdaş toplumu anlamamız açısından, görünürdeki bu topografik yer değiştirmenin içerimlerini incelememizde fayda vardır.

Norberto Bobbio: Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı

Bobbio çözümlemesine şu vurguyla başlar: 'Gramsci'nin teorisi tüm Marksist geleneğe ilişkin köklü bir değişiklik sunar; *Gramsci'de sivil toplum yapısal uğrağa değil, üstyapısal uğrağa aittir.*' (Bobbio, 1979: 30).¹⁰ Gramsci'nin terminolojisinin, özellikle sivil

¹⁰ Gramsci'nin iddiasını hatırlatalım: 'Şu an için yapabileceğimiz şey, iki ana üstyapı "düzeyini" belirlemektir: genellikle "özel" denilen oluşumların

toplumla siyasal toplum/devlet arasındaki ilişki bakımından, kısmen değişken olduğu daha önce de belirtilmişti. Buna rağmen ve Bobbio'nun, Gramsci'nin Hegel'in sivil toplumunu sendikaları ve yapısal çelişkileri 'siyasal olarak' ifade eden diğer örgütleri de dahil ederek yorumladığı iddiasına rağmen, gayet açıktır ki Gramsci'nin Hegel yorumu, Femia'nın işaret ettiği gibi, 'en azından bu açıdan, daha çok kendine özgüdür; Hegel'e göre sivil toplumdan anlaşılan, karışık ticaret ve sanayi yaşamı, kendi içinde bir düzeni olmasına ihtiyaç duyulan kamu hizmetleriyle birlikte ekonomik araç ve ilişkiler bütünüdür' (Femia, 1981: 26). Bobbio, Gramsci açısından sivil toplumun üstyapı içinde bulunuyor olarak görüldüğünü ve yapıyla 'karşılıklı ilişki içinde ele alınmasına rağmen', 'temel ve üstünlük kuran' şey olarak görülenin üstyapı olduğunu söylecek denli ileri gider. Gramsci'den alıntı yapar: 'Siyasal eylemi doğrudan belirleyen şey ekonomik yapı değil, onun ve onun gelişmesine hakim olan kanunların yorumlanmasıdır' (Bobbio, 1979: 33). Daha önce belirtildiği gibi, siyasal bilincin gelişmesi ekonomik işbirliğinden, Gramsci'nin 'arınma' olarak tanımladığı, evrenselliğe inanılan bir sürece geçişi işaret eder:

'Arınma' terimi, bütünüyle ekonomik (yani bencilce-tutkusal) olandan, etik-siyasal olan uğrağa geçişi ifade etmek için kullanılabilir, insanların zihininde yapıdan üstyapıya giden yolun en ayrıntılı açıklaması budur. Bu aynı zamanda 'nesneden öznele' ve 'zorunluluktan özgürlüğe' geçiş anlamına gelir.' (SPN, s. 366; Bobbio, 1979: 33-4)

birliği olan "sivil toplum" denebilecek olanla, "siyasal toplum" veya "devlet" denebilecek olan' (SPN, s. 12). Fakat Marx'a göre 'Sivil toplum, üretici güçlerin gelişmesinin belirli bir aşamasında bulunan bireylerin bütün maddi ilişkilerini kapsar. Verili bir aşamanın bütün ticari ve sanayi yaşamını içine alır; öyle ki devleti ve ulusu aşar, fakat bir yandan, yine de, dış ilişkilerinde kendini bir milliyet olarak ortaya koymak ve içten içe kendini bir devlet gibi örgütlemek zorundadır.' (Marx ve Engels, 1935: 76; Bobbio, 1979: 29-30)

Bir başka deyişle, bu en yüksek bilinç biçimine ulaşıldığında, kişiler artık toplumu ekonomik ve ideolojik söylemin sınırlamaları içinde düşünmediğinde, onu bütünlüğü içinde anlar hale gelirler. Dahası, toplumun nihai amacının 'zorunluluk' değil 'özgürlük' olduğu hayata geçirildiğinde, insanlara baskı yapan veya boyun eğdiren bir güç olan maddi üretim artık insan ihtiyaçlarına *bağımlı* hale gelir. Bu yeni bilgi ve zorunluluk bilinciyle, kişiler kendilerini tarihin hakiki 'nesnesi' olarak yeniden ortaya koyacak şekilde hareket edebilirler ve yapısal pratik, öncelikle kişilerin kendi istediği sonuçlara ulaşabilecekleri *bağımlı* araçlar olarak görülecek duruma gelir:

Sonucun farkında olan ve bunun peşinden giden, yapının kendisini bir alet gibi kullanarak üstyapısal safha dahilinde iş gören kişi tarihin etkin öznesidir. Dolayısıyla, *yapı artık tarihin yöneten uğrağı olmaktan çıkar, bağımlı uğrak haline gelir.* (Bobbio, 1979: 34; vurgulama eklenmiştir)

Bobbio'ya göre, Gramsci'nin önceliği üstyapıya ve yapısal ekonomik pratik yerine düşünsel-siyasal pratiğe vermesi, 'yapıyla üstyapı arasındaki ilişkileri algılama açısından Marx'la Gramsci arasındaki iki temel farktan' ilkidir (Bobbio, 1979: 33). İkinci fark, 'sivil toplum uğrağıyla devlet uğrağı arasında bulunan üstyapı alanı içinde ortaya çıkar (...) ve *üstyapının kendi bünyesi içinde, ideolojik uğrağın kurumsal uğrağa galebe çalmasına dayanır*' (Bobbio, 1979: s. 35, 36; vurgulama eklenmiştir). Bu, 'ideolojilerin aynı ikincil uğrak içinde ikinci bir uğrak [yani üstyapı içinde bir altbölüm] olarak *her zaman kurumlardan sonra geldiği*' yerde, 'çünkü ölümünden sonra, sınıf hakimiyetinin gizemselleştirilmiş-gizemselleştiren gerekçeleri olarak nitelendirilirler', Marx'ın belirlenim düzeninin tersine çevrilmesi gibi ele alır (Bobbio, 1979: 35; vurgulama özgün metindedir).¹¹

¹¹ Bu yine Marx'ın kullandığı pejoratif anlamdaki ideoloji tanımının 4. Bölüm'deki tartışmasıyla ilgilidir. Bu anlayışa göre, burjuva teorisi veya ideoloji-

Bu ters çevirmeyi birinciyle birleştiren Bobbio, 'ideolojiler tarihin birincil uğrağı haline gelmiştir, kurumlar da ikincil,' sonucuna varır. İnsanlar, daha önce belirtildiği anlamda, siyasal bilincin en üst düzey biçimine ulaştığı anda, evrenselliğe inanan gerçek ihtiyaç, arzu ve amaçları, yapısal pratikler üzerindeki denetimlerini yeniden ortaya koymalarına ve arzuladıkları sonuca ulaşmak için gerekli olabilecek her türlü kurumu oluşturmalarına olanak tanıyan 'olumlu' ideolojiler olarak ifade edilir. Başka bir ifadeyle, 'arındırıcı' doğru bilince geçiş gerçekleştiği zaman, 'ideoloji, kurulu olan mevcut iktidarı doğrulamak yerine, yeni bir iktidarın oluşmasına katılan, yeni bir tarih yaratabilecek güç olarak görülür' (Bobbio, 1979: 36). Bunda ve ilk ters çevirmede – Gramsci'nin, 'ideolojik-kültürel ilişkiler bütünü' ve 'tinsel ve düşünsel yaşam bütünü' olarak anladığı anlamda (Bobbio, 1979: 30-1)– üstyapısal sivil toplum, olumlu, öncelikli, bağımlı kılan ve belirleyici olarak görülür; birincisi, içerisinde 'doğru' bilincin geliştiği alan olduğu için, ikincisi, bu bilinç düşünsel pratik yoluyla harekete geçtiği, yapısal ekonomik pratiği kendi denetimi veya hükmü altına aldığı için.

Gramsci ile Marx arasındaki bu iki farkın ana hatlarını çizdikten sonra, Bobbio iddiasına, (yapısal ve üstyapısal unsurları da içeren 'tarihsel bir durumun bütünselliği anlamında) tarihsel blok kavramıyla birlikte, Gramsci'nin 'daha karmaşık şeması'nın pratiğe yönelik iki önemli avantajı olduğunu söyleyerek devam eder. Birincisi, tarihsel gelişmenin çözümlemesinde ilk ikilik (üst-yapıyla temel ve özgürlükle zorunluluk) 'belirli bir tarihsel bloğun sınırlarını belirlemeye ve tarif etmeye yarar'; örneğin, *Risorgimento* sırasında Eylem Partisi'den sonra İllımlı Parti ortaya çıkmıştı, çünkü siyasal bilinci, dolayısıyla da hegemonik konumu daha ilerideydi. İkinci ikilik (ideolojilerle kurumlar) 'ilerici bir tarihsel bloğu gerici olandan ayırt etmeye yarar' (Bobbio, 1979:

37); örneğin, 1920'lerin İtalya'sında, Giolitti önderliğinde kurulan koalisyon hükümetleri sonunda kendine gerekli olan düşünsel desteği kaybetmiş, faşizme giden yol açılmıştı. Belli 'siyasal eylem' türlerinin uygunluğunun çözümlenmesiyle ilgili pratiğe yönelik ikinci avantaj şudur: 'İlk ikilik [Gramsci'nin] ekonomizme karşı süren polemikinin temellerini oluşturur', yani, sadece yapısal ekonomik konulara basit bir vurguya karşırken, 'ikinci ikilik, *Hapishane Defterleri*'nin yansımasının en büyük kaynağı değilse bile, bağımlı sınıfın iktidarı kalıcı olarak ele geçirmesinin her zaman ilk olarak sivil toplum bünyesinde işlerlik kazanması gereken dönüşümün bir işlevi olarak addedildiği büyük bir yansımadır' (Bobbio, 1979: 37).

Özet olarak, Bobbio'nun Gramsci yorumu, tarihsel bir bloğun diğerinin yerini almasını beraberinde getiren üstyapısal sivil toplum pratiklerinin düşünsel ve siyasal rolüne büyük önem atfeder. Doğru siyasal bilincin oluşması, birinci olarak, yeni ortaya çıkan grubun kendi yetkisini maddi üretim araçları üzerinde yeniden ortaya koyma mecburiyetinin farkına varmasını, ikinci olarak da, mevcut toplumun çelişkilerinin ötesine geçmeye önyak olacak şeyin düşünce dünyası olduğunu işaret eder. Dolayısıyla ekonomik yapı, siyasal üstyapı içindeki düşünce savaşına tabi ve tali kalır.

Bununla beraber, Bobbio'nun Gramsci'nin sivil toplum anlayışını sadece üstyapı içine yerleştirilmiş olarak değerlendirmesine ve düşünsel ve siyasal pratiklere atfeder görüldüğü belirleyici etkiye birkaç eleştiri geririlebilir. Örneğin, Gramsci, 'sivil toplum'un ekonomik kurum ve pratiklerini *en masse* [toptan] üstyapıya o kadar çok taşımamış da olabilir, ama bu pratiklerin düşünsel ve siyasal yanlarını vurgulamak isteyerek, sanki 'yöntembilimsel'miş gibi onları somut dışavurumlarından ayırmaya çalışır ve böylece topolojik yerleştirmenin istenmediği izlenimini verir. Benzer şekilde, devrimci pratik içinde siyasal ve düşünsel pratikler önemli bir yer oynasa bile, yine de mal ve hizmetin nasıl üretil-

ceğiyle ilgili *pratik problemleri* yeni toplumun çözmesi gerekir. Bu çözümler apaçık yapısal olduğuna göre ve yeni üstyapısal kurumlar zorunlu olarak yeni üretici güçler düzenini kendi gelişmesinin parçası olarak bütünüyle dikkate almak zorunda olacağına göre, üstyapısal pratiklerin ne boyutta oluşabileceği açıkçası *kendiliğinden* tam anlamıyla sınırlanmıştır. Texier'in farklı Gramsci yorumu üzerinden bu noktaları örneklendirmek faydalı olacaktır.

Jacques Texier: Üstyapı Teorisyeni Gramsci

Ekonomik temelle ilgili olarak üstyapının ilk ters çevrimi bakımından dört noktanın üzerinde durmak gerekir. Birincisi, Bobbio'nun Gramsci'den çıkardığı sonuç, Gramsci'nin bir şekilde, maddi hayatı sürdürmek için gerekli olan en sıradan, yorucu ve aslında yerine getirilemeyen etkinliklerin biraz fazlasından oluşan sınırlı bir ekonomik yapı anlayışını benimsediğini ileri sürme yönündeydi. Sonra da bu etkinlikler, gerçeklikle 'ileri' ve daha 'felsefi' bir bağ kurmayla bağdaşmaz olarak sunulur. Dolayısıyla, yapı içinde hareket eden kişilere bir şekilde ekonomik üretimin dışında veya ötesinde olan şeyleri düşünmekten aciz gözüyle bakılır; motivasyonlarının sadece dolayimsız ekonomik çıkarlardan kaynaklandığı ve salt bunlarla ilişkili olduğu düşünülür. Ayrıca Bobbio'nun Gramsci'ye atfettiği inanç, kurtuluş olasılığının, yani sadece 'ekonomik' varoluştan 'kurtulma'nın, ancak, en azından görünüşte, üretimle bağı olmayan pratiklerin, kavramsal açıdan söylersek, yapısal değil üstyapısal pratiklerin içinde bulunabileceğidir. Böylece, ekonomik pratiğin ötesine geçme ('yapıdan, karmaşık üstyapılar alanına kesin geçiş', 'yapının üstyapı içinde insanların zihninde üst düzeyde şekillenmesi'), sadece bazı pratiklerin diğerlerine bağlı olarak alt düzeye indirgenmesiyle değil, aynı zamanda bilincin 'ileri' biçimlerinin toplumsal yapının 'üstün' yönleriyle ilişkilendirildiği bir bilinç yükselmesiyle eşitlenir. Bununla beraber, ekonomik temel ve bunu oluşturan pratiklerin daha karmaşık ve Marx'ın çağrıştırdıklarına Bobbio'nun

getirdiği 'mekanistik' yorumdan potansiyel olarak çok daha tatmin edici olduğu daha önce de ifade edilmişti. Başka bir ifadeyle, Bobbio, Hall ve Williams'ın yetersiz bularak reddettiği sığ bir 'temel' anlayışını benimser.

İkincisi, Bobbio, Marx'a, ekonomik pratiklerin diğer toplumsal pratikler üzerindeki etkisine dair çok katı ve doğrudan bir anlayış yükleme eğilimindedir. Buna bağlı olarak Bobbio, belirlenim sürecini pejoratif ve 'bütünselci' anlamda kullanır ve bu yüzden ekonomik ilişkileri ekonomik çıkarlarla karıştırma hatasına düşer. Daha önce Jakubowski'ye yapılan göndermelerin de gösterdiği gibi, ekonomik ilişkilerin 'toplumsal ilişkiler bütünü'nün sadece bir yönü; diğer daha farklı ortak etkinlik ve toplumsal ilişki türleri için gerekli bir hareket noktası oluşturan yönü olduğunu söyleyenler için bu, yüzeysel bir Marx yorumunu temsil edebilir. Bu tam da gerçek özgürlüğe ancak *bedensel gereksinimler karşılandığı zaman* ulaşılabilceği için böyledir ve Marx, bu nedenle, kapitalizmin yapısal çelişkilerine bu kadar fazla vurgu yapar. Bu özgürlüğe ulaşıldığında, bireyler o zaman daha kişisel veya özerk türde iş dışı etkinliklere zaman ayırabileceklerdir. Bununla beraber, artık bu etkinliklerin temel değil üstyapısal olduğunu düşünmek için özel bir neden yoktur. Bu anlayışla, Bobbio'nun bahsettiği araç-amaç ilişkisi (üstyapısal özgürlük amaçtır, ekonomik üretim de bunun aracıdır) az çok yersiz görünecektir, çünkü üretici etkinlik en geniş anlamında alındığı zaman, araç ve amaç bir ve aynı şey haline gelir. Texier'in belirttiği gibi:

İnsanın yaratıcılığı bunun dışında, yalnızca 'siyasal' veya üstyapısal düzeyde anlaşılmamalıdır. Toplumsal çalışmanın üretici güçlerinin gelişmesi içinde ortaya çıkar –ve her şeyden önce bunun içinde düşünülmesi gerekir. Gramsci ve Marksizm için hareket noktası budur. (Texier, 1979: 60)

Üçüncüsü, Bobbio'nun farklı toplumsal pratik alanları arasında aradığı ayrım, sadece etkinliğin bir uğrağının diğerinden değil, daha da önemlisi *aynı* uğrağın çeşitli yönlerinin de suni ola-

rak ayrılması eğilimine yol açar. Bobbio, Gramsci'nin insanın yaratıcılığını iki temel uğrağa ayırdığını öne sürer: kavrama ve uygulama uğrakları (yani ne yapılması gerektiğini anlamak ve bunu fiilen gerçekleştirmek); ilkinin üstyapıya, ikincisini yapıya tahsis eder. Bununla beraber, bu yorum Gramsci'nin görüşüyle pek uyumlu değildir. Yapıyla üstyapının ayrılması konusunda Gramsci gayet açıktır:

Yapı ve üstyapılar 'tarihsel bloğu' oluşturur. Yani, üstyapıların karmaşık, çelişkili ve uyumsuz *tümel uyumu*, toplumsal üretim ilişkilerinin *tümel uyumunun* yansımasıdır (...) bu akıl yürütme yapıyla üstyapı arasındaki zorunlu karşılıklılığa dayanır, bu, gerçek diyalektik süreçten başka bir şey olmayan bir karşılıklılıktır. (SPN, s. 366)

'Nitelik ve nicelik' üzerine yazdığı notlarda Gramsci, bir etkinliğin düşünsel ve pratik yönlerinin ayrılması konusunda aynı derecede açık sözlüdür. Şu sonuca varır: 'Nitelik olmadan nicelik veya nicelik olmadan nitelik (kültür olmadan ekonomi, bilgi olmadan pratik etkinlik ve tersi) olamaz, iki terime de itiraz etmek mantıksal açıdan abestir' (SPN, s. 363).

Son olarak, Gramsci yeni tarihsel bloğun siyasal ve düşünsel yönlerinin önemini ve bunun alternatif hegemonyasını vurgulasa bile, ekonomik pratiğin önemini teslim etmeye devam eder. Bunları, Bobbio'nun iddia ettiği gibi, üstyapısal pratiklerle ilgili ikincil veya bağımlı bir konuma indirgemez. Her şeyden önce, Gramsci siyasal bilinci açık bir şekilde ekonomik yapıdaki krizin gelişmesiyle ilişkilendirir. Özellikle üretici güçlerin bugünkü ve gelecekteki gelişmesiyle ilgili olan, Marx'ın 1859 tarihli *Önsöz*'ünden alınan iki temel ilkeyle başlamasının nedeni budur. Başka bir ifadeyle, ekonomik kriz, yeni toplum biçimine hem *hareket noktası* hem de *itici güç* sağlar. Değişime ve uygun bir stratejiye olan ihtiyacı siyaseten ifade etmek gerekse bile, *gerçek değişime* ancak üretim sürecinin dönüşümünün sonunda ulaşılabilir. Düşünsel reform, ifadesini ancak yapısal reformda bulur: 'Düşünsel ve moral reform ekonomik reform programıyla bağlantılı olmalıdır

–asında ekonomik reform programı açıkçası her düşünsel ve moral reformun kendini sunduğu somut biçimdir' (SPN, s. 133).

İkinci olarak, 'hegemonya etik-siyasal olsa da, aynı zamanda ekonomik de olmalıdır; ister istemez ekonomik etkinliğin belirleyici çekirdeğindeki öncü grup tarafından uygulanan belirleyici işleve dayanmak zorundadır' (SPN, s. 161). Texier bu görüşü destekler:

Yeni toplumsal grup ekonomik bakımdan da devrimci olmak zorundadır, yani ekonomik temeli dönüştürebilmeli ve üretici güçlerin yeni gelişimine izin verecek üretim ilişkilerini oluşturmeli. Dolayısıyla onun siyasal hegemonyasının ekonomik bir temeli ve içeriği olacaktır. (Texier, 1979: 64)¹²

Bobbio'nun ikinci ters çevirmesine dönersek (üstyapı bünyesindeki bu ters çevirmenin niteliği, ideolojik uğrağın kurumsal uğrak üzerindeki 'hakimiyeti' tarafından belirlenir) birkaç nokta-nın daha üzerinde durmak gerekir. Yöntembilimsel ayrımların 'gerçek' olarak ele alınmaması gerektiği anımsanacaktır. Texier, Bobbio'nun, 'üstyapısal etkinliğin [ideolojik ve kurumsal] uğrakları, çeşitli yönleri ve safhaları arasında bu ayrımı oluşturma-nın faydalı ve gerekli' olduğu görüşüne katılır, fakat Gramsci gibi, 'yöntembilimsel ayrım'ın 'organik ayrım'la karıştırılmaması gerektiğini önemle belirtir, çünkü: 'siyasal toplumla sivil toplum arasındaki ayrım aslında sadece yöntembilimsel[dir], (...) fiili gerçeklikte sivil toplum ve devlet bir ve aynıdır' (SPN, s. 160; Texier, 1979: 51).¹³ Gramsci'ye göre bütünsel anlamı içerisinde

¹² Texier, bu noktayı daha belirgin olarak sorgulayan Gramsci'yi işaret eder. 'Hiçbir devlet türünün ekonomik-ortaklık illikliği safhasından geçmeyi önleyemeyeceği doğruysa, bundan çıkarılabilecek sonuç, yeni tür devleti kuran yeni toplumsal grubun siyasal hegemonyasının içeriğinde ağırlıklı olarak ekonomik bir düzen olmalıdır: bu da yapının yeniden örgütlenmesiyle, bir yanda insanlar, diğer yanda üretim ekonomisi dünyası arasında olan gerçek ilişkileri kapsayacaktır.' (SPN, s. 263; Texier, 1979: 64, not 47)

¹³ Texier bunu şu şekilde ifade eder: 'Oldukça olanaksız görülecektir (...) bir yanda sivil ve siyasal toplum kavramlarını ayırmak, diğer yanda altyapı

devletin hem siyasal hem de düşünsel temelli sivil pratikleri kapsadığını saptadıktan sonra, artık düşünsel ve kurumsal uğraklar arasındaki etkinin yönünü saptayabiliriz. Marx'ın, ideolojik, siyasal ve kültürel pratiklerin sadece maddi üretimin farkında olmayla ilgili bilinci bozan güçleri oluşturduğunu değil, fakat aynı zamanda belli tarihsel koşullar altında, bu güçlerin öncü rol oynayabileceğini de kabul ettiği daha önce belirtilmişti. *Hapishane Defterleri*'nde Gramsci, Marx'ın 1859 tarihli *Önsöz*'üne (burada, 'insanların bilincine vardığı ve sona erdirmek için kavga verdiği çelişkinin, siyasal, dinsel, estetik ve felsefi -kısacası, ideolojik biçimlerine' değinilir) ve Engels'in Bloch'a yazdığı (ileride söz edilecek olan) mektuba atıfta bulunarak, şu sonuca varır: 'İnsan ekonomi dünyası içindeki çelişkilerin bilincine ideolojiler düzeyinde varır' (SPN, s. 162; Texier, 1979: 56). Benzer şekilde, "ideoloji" kavramı' hakkındaki notlarında Gramsci şöyle yazar:

Tarihsel olarak ideolojilerin gerekli olduğu ölçüde 'psikolojik' bir geçerlilikleri vardır; insan kitlelerini 'örgütler' ve insanların, üzerinde hareket edeceği, konumlarının bilincini edineceği, mücadele, vs. edeceği alanı yaratır. (...) Bu önermelerin [yani halkın iknasının çoğu kez maddi bir güçle aynı enerjiye sahip olduğunun] çözümlemesi sanırım, tam da maddi güçlerin içerik, ideolojilerin de biçim olduğu bir *tarihsel blok* anlayışını kuvvetlendirmeye yöneliktir. (SPN, s. 377)

Dolayısıyla, görünen o ki, Marx'ın izinden giderek, Gramsci 'ideolojik biçimlerin' ve maddi güçlerin karşılıklılığını kabul eder ve insanların *maddi* çelişkilerin farkına vararak *düşünsel* çözümüne ulaştığını ileri sürer. Bir kez doğru ve çarpıtılmamış düşünsel çözüm oluşturulduğunda, bu çözümün devrimci pratik kanalıyla 'maddi güç' haline geleceğini öne sürmek de tutarsızlık sayılmaz. Bununla beraber, bu demek değildir ki, düşünsel varsayımların

kavramı. Üstyapısal etkinliklerin biçimi pekala ideolojik olabilir, fakat içerikleri ekonomik ve toplumsaldır ve hegemonya kazanma mücadelesi bir iktidar mücadelesidir. Bu yüzden edimsel gerçeklik içinde sivil ve siyasal toplum ayrıdır, özdeştir.' (Texier, 1979: 65)

onların maddi tezahürü üzerinde kendiliğinden bir önceliği vardır, ya da düşünsel çözümler herhangi bir şekilde pratik-maddi çözümlerin yerini tutar: 'Biçimle içerik [ideolojilerle maddi güçler] arasındaki bu ayrımın yalnızca öğretici, didaktik bir değeri vardır, çünkü maddi güçler biçim olmadan tarihsel olarak anlaşılabilir ve ideolojiler maddi güç olmadan bireysel hayaller olarak kalır' (SPN, s. 377).

Dolayısıyla, Gramsci'nin bir toplumsal pratik biçimiyle diğeri arasındaki etkinin yönünü ters çevirdiğini iddia etmek hata olur. Gerçeklikte, yeniden üretim pratiği aracılığıyla, toplumsal pratiklerin her biçiminin zorunlu olarak çelişkili üretici pratiklerin ve kişilerin kendi aralarında oluşturdukları ilişkilerin sürekli varoluşuyla bağlıdır. Pratiklerin, ekonomik pratiklerden ne ölçüde bağımsız yahut özerk gibi görüldüğü, egemen grubun bu asıl çelişkileri gizlemede ne derece başarılı olduklarının şifresini verir. Bu yüzdendir ki, bazı koşullarda, siyasal veya düşünsel pratikler toplumsal denetimin sürdürülmesinde başlıca rolü oynar. Texier, bu 'üstyapısal etkinliklerin' nasıl iş görebileceğinin birçok örneğini verir:

Yönetici sınıf ekonomik sistemi *idame ettirir* (mülkiyet rejiminin hukuksal olarak kutsanması ve bu rejimin baskı yoluyla korunması), üretici aygıtın gelişmesini *harekete geçirir ve denetler* (hukuksal baskı ve eğitim aracılığıyla belirli bir uğraktaki üretim ilişkilerine ve üretim tipine uygun tipte bir *homo economicus* yaratılması), kendi hegemonyasını uygulamasına ve bir bütün olarak topluma hükmetmesine izin veren bir etik-siyasal sistemle, siyasal ve toplumsal ittifaklar sistemi geliştirerek kendi iktidarını güvence altına alır. (Texier, 1979: 71)¹⁴

¹⁴ Modern devletlerin seçim süreçlerine kitlesel katılımın etkisiyle ilgili olarak, Anderson'un da benzer bir noktayı işaret ettiğini hatırlatalım: 'Bu yüzden parlamenter devletin varlığı, yönetici sınıfın bütün diğer ideolojik düzeneklerinin biçimsel çerçevesini oluşturur. Başka yerde iletilen her özgül mesajdaki genel kodu sağlar. Kod gittikçe güçlenir, çünkü yurttaşlığın hukuksal hakları sadece bir seraptan ibaret değildir: tersine, yurttaş özgürlükleri

Özet

Bu bölümde Gramsci'nin ekonomik olan ve olmayan kurumlar arasındaki ilişki anlayışıyla ilgili bazı konular ve bunların içinden ve arasından devrimci bilincin nasıl geliştiği tartışıldı. Marx'ı başlangıç noktası olarak seçen Gramsci, varolan toplumsal düzenin krize, ilk kertede ekonomik olan bir krize girer girmez, yeni gelişen grubun egemen grupla üç mücadele aşaması yahut 'uğrağı'ndan geçtiğini öne sürer. İlk aşama üretim sisteminin dolaysız çelişkilerinin eleştirisini içerir. Bu eleştiriler öncelikle *ekonomik açıdan*, belki grev ve iş örgütlenmesinde iyileştirmeler talep ederek, ifade edilir. Üç alt 'düzey'e ayrılan ikinci aşama siyasal bilincin, ekonomik-korporatif düzeyden ekonomik dayanışmacı, oradan da evrensel dayanışmacı düzeye evrilmesini ifade eder. Bu evrim sırasında, eleştirinin dışavurumu giderek siyasal hale gelir ve dikkatini özellikle mevcut sistemin temel çelişkilerine yöneltir. Son olarak, üçüncü aşamada, yeni tarihsel blok, baskıcı askeri güçler de dahil olmak üzere, devlet kurumlarının denetimini ele geçirerek eski bloğun yerini alır. Son aşamada doğrudan fiziksel hesaplaşma yaşanıp yaşanmaması, özel tarihsel koşullara, yeni hegemonyanın meşruiyetine ve güçlülüğüne bağlıdır.

Bilinçte bireysel-ekonomik olandan evrensel-siyasal olana geçiş, yapısalardan üstyapısal pratik formlarına geçiş eşlik eder. Bununla beraber, yöntembilimsel yahut çözümlemeli kategoriler arasındaki geçişler ile gerçek dünyadaki edimsel geçişleri birbirine karıştırmamak gerekir, bunları *aynı* pratiğin düşünsel ve maddi yönleri arasındaki ayrımla da karıştırmamak gerekir. Gramsci'ye göre aynı şekilde güç ile rıza arasındaki ayrım da her şeyden önce yöntembilimseldir, bundan dolayı yapısal ile üstyapısal (sivil toplumla siyasal toplum) arasındaki ayrımlar da, kav-

ve burjuva demokrasisindeki oy kullanma hakkı elle tutulur bir gerçekliktir; tamamlanması tarihsel olarak kısmen bizzat işçi hareketinin işidir ve kaybedilmesi işçi sınıfı için çok önemli bir yenilgi olacaktır.' (Anderson, 1976: 28)

rayış ile yürütme arasındaki ayrımlar da yöntembilimseldir. Gerçeklikte insanlar, egemen kesimin uyguladığı çeşitli düzeylerdeki toplumsal denetim dolayımıyla bir yığın farklı maddi pratik ve düşünsel yorum bütünü içine sokulmuştur. Dolayısıyla devrimci bilincin amacı, bu pratiklerin hangisinin toplumsal denetimin temel kaynağı, hangisinin ikincil olduğunu birbirinden ayırmaktır. Bunu yapmak için farklı pratik tiplerini ayırt etmek ve onlarla en uygun yoldan hesaplaşmak zorunludur. Devletin siyasal ve demokratik kurumları da dahil olmak üzere üstyapı kurumları kayda değer bir kontrol uyguladığına göre, devrimci pratiğin de *kendi açısından* bunlara bir eleştirisinin olması gerekir. Bu eleştiri bir kez yola koyulduktan ve egemen hegemonya bir kez yeterli düzeyde yerinden edildikten sonra, ekonomik yapının kendisi içinde temel değişiklikleri yapmak mümkün olacaktır.

Bir devrimi başarıyla yürütmenin en zor yönlerinden birinin tam da, halkın yeterli bir kesiminin nasıl ve ne zaman değişimin gerekli olduğunun sadece farkına veya bilincine varması değil, aynı zamanda bu değişikliği yapmaya etkin olarak katılacak hale gelmesi sorunu olduğu 4. Bölüm'de belirtilmişti. Bu ve bundan önceki bölümde, Gramsci'nin bu sorunları ayrıntılı çözümlemesinin ana hatları, yeni tarihsel blok ihtiyacı, uygun stratejinin gelişmesi, mücadelenin siyasal yönünün önemi ve evrenselciliği öne alan siyasal bilincin gelişmesi üzerinden ortaya konuldu. Bununla beraber, birtakım meselelerin çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Birincisi, kendiliğinden de olsa, insan ve gruplar ne boyutta siyasal bilinç geliştirir ve uzman rehberliğine ne ölçüde ihtiyaç duyarlar? İkincisi, devrimin önkoşulunun siyasal bilinç olduğunu kabul ettikten sonra, yeni tarihsel blok tam olarak nasıl örgütlenmeli ve ona nasıl öncülük edilmelidir? Gramsci eğitimi, aydınları ve uygun siyasal örgütlenme biçimlerini irdelerken bu sorunları ele alır ve izleyen bölümler bu konulara değinmektedir.

7

SİYASAL BİLİNÇ: EĞİTİM VE AYDINLAR

Önceki bölümlerde sunulan tartışmalardan anlaşılacağı üzere hegemonya süreci, uygun bir şekilde yetişmiş ve siyasal bilince sahip bir nüfusa bağımlıdır; yani, siyasal eğitim olmadan alternatif bir hegemonyanın oluşması veya meşru/yeni tarihsel bloğun ortaya çıkması mümkün değildir. Bununla birlikte, tartışmalar, hem bireysel hem toplumsal düzeyde, hegemonik gelişme süreçlerinin hiçbir şekilde doğrudan ve sorunsuz olmadığını da göstermiştir. Gramsci bu nedenle, insanların içinde bulundukları koşulları nasıl kavrayabildikleri ve bu bilincin sonrasında, bir önceki bölümde ele alınan bir tür ileri siyasal bilincin nasıl şekillendiği sorunuyla çok yoğun ilgilenmiştir. Bu ilgi yazılarının geneline yansımış olsa bile, bu konu belki de en açık ifadesini okul eğitimiyle ilgili önerilerinde ve 'aydınların' kökeni ve rolüyle ilgili çözümlemelerinde bulur.

Halk Okulları

Gramsci ileri siyasal bilincin gelişiminin, okul öncesi anaokulundan başlayarak, 'halk okulu', üniversite veya teknik uzmanlık eğitimi aracılığıyla toplumun bir bütün olarak 'denetimi' ve örgütlenmesine bireyin etkin ve tam demokratik katılımına geçişi

açısından, alternatif hegemonya oluşumuyla sonuçlandığını görür. Eğitim kurumları ve bunların bünyesinde bulunan 'eğitici aydınlar' bu sürecin temelidir: 'Eğitim sorunu en önemli sınıf sorunudur'; 'kendini siyasal ve toplumsal kölelikten kurtarmanın birinci adımı zihni özgür kılmaktır' (Davidson, 1974: 126).¹

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, Gramsci, toplumun itici güçlerinden biri olarak üretim teknolojilerindeki gelişmelerin önemini vurgular. Bu gelişmeler kaçınılmaz olarak yeni becerilere veya 'uzmanlaşma'ya yönelik bir ihtiyaç yaratır, dolayısıyla modern okul sistemi insanın uygun beceriler edinmesinde önemli rol oynar. Bu kesintisiz bir süreçtir, çünkü bu vasıflı kişiler aynı zamanda yeni teknolojilerin ve sanayi süreçlerinin gelişimini de sürekli olarak kamçılar. Kendi döneminden söz ederken Gramsci şu görüştedir: 'Bugün şiddetlenen eğitim krizi tam da bu farklılaştırma ve ayrıştırma sürecinin, açık ve kesin ilkeler olmadan, iyi incelenmiş, bilinçli olarak oluşturulmuş bir plan olmadan, karmaşık biçimde gerçekleşmesiyle bağlantılıdır' (SPN, s. 26).²

¹ Gramsci başka bir yerde hegemonyaya sadece eğitim açısından atıfta bulunur. Şöyle der: 'Her 'hegemonya' ilişkisi ister istemez bir eğitim ilişkisidir ve sadece bir ulus bünyesinde, ulusu oluşturan çeşitli güçler arasında değil, uluslararası ve dünya çapında bir alanda, ulusal ve kıtasal uygarlıklar karmaşası arasında da yaşanır.' (SPN, s. 350)

² Hoare ve Nowell Smith'in işaret ettiği gibi, Gramsci bazı yorumlarını Mussolini'nin 1923 yılındaki eğitim reformuna yöneltir (bkz. SPN, s. 24). Bununla beraber, Gramsci'nin işçi sınıfına uygun eğitim biçimleri hakkındaki kendi görüşlerini önceden geliştirdiği bellidir. 1916 yılının Aralık ayında *Avanti!* için 'Sosyalistler ve Eğitim' başlıklı makalesinde şöyle yazar: 'Proletaryanın ihtiyacı olan herkese açık bir eğitim sistemidir. Çocuğun gelişmesine, olgunlaşmasına olanak tanıyan ve karakter geliştirmesine hizmet eden, genel özellikleri edinebildiği bir sistem. Eski uygarlıkların ve daha yakın geçmişte Rönesans insanların düşündüğü gibi, tek kelimeyle insani bir okul. Çocuğun geleceğini ipotek altına almayan bir okul, çocuğun iradesini, aklını ve giderek artan bilincini vagonların peşinden belirsiz bir istasyona koşmaya zorlamayan bir okul. Kölelik ve mekanik doğruluk okulu değil, özgürlük ve özgür inisiyatif okulu.' (SPN, s. 26-7)

Gramsci'nin buna yanıtı iki temel unsurdan oluşan 'akla yatkın bir çözüm' önermekti. Birincisi: 'genel, insani, insanı şekillendiren kültürün bilgisini aktaran yaygın bir temel eğitim.' Bu, herhangi bir mesleki yönelim içermeyen genel 'düşünsel kapasitelerin' (okuma yazma, düşünce ve ve savları ifade etme yeteneğinin) gelişmesini amaçlayan bir tür temel eğitim olacaktır. İkincisi, 'öğrencilerin bu tür bir halk eğitiminden, tekrarlanmış mesleki yönlendirme deneylerinden geçerek, uzmanlaşmış okulların birine veya üretken bir işe geçmesi gerekir' (SPN, s. 27). Bu, modern sanayiye uygun el ve 'teknik' becerileri geliştirmek üzere özel olarak tasarlanmış bir tür mesleki eğitim olacaktır. Dolayısıyla, halk okulunun, 'hümanist formasyon okulunun amacı, genç erkek ve kadınları belli bir olgunluğa, belli bir düşünsel ve pratik yaratıcılık kapasitesine ve inisiyatif yönelimine değgin belli bir özerkliğe getirdikten sonra, toplumsal etkinlik içine sokmak' (SPN, s. 29) olmalıdır. Halk okulunun, 'grup veya kast ayrımı gözetmeden', yani sınıfsal kökenlerine bakmaksızın bütün halka eğitim sağlamasını garanti altına almak için, bizzat eğitim sisteminde bir dizi yapısal değişiklik yapılmalıdır. Okullar toplumsal olarak finanse edilmelidir; 'öğretim kadrosu artırılmalıdır'; okulun inşası ve tasarımı değiştirilmelidir, çünkü 'bu tip bir okul, yatakhane, yemekhane, uzmanlaşmış kütüphanesi, toplu çalışma için tasarlanmış odalarıyla, vs. büyük bir okul olmalıdır.' Son ve en önemli olarak da okul, 'hem gece hem gündüz ortaklaşa bir yaşama' olanak tanınmalıdır (SPN, s. 30-31).

Kısmen kendisinin Sardinya'daki eğitiminin oldukça parçalı doğasının bir sonucu olarak Gramsci, eğitim sisteminin öğrencilere anaokulundan iş dünyasına kadar güçlü bir süreklilik duygusu sağlaması gerektiğini düşünüyordu. Dolayısıyla halk okulundan önce, 'çocukların belli bir ortak disiplin edinmesi ve okul öncesi anlayış ve tavırlar kazanması gereken anaokulu ve başka kurumları olan bir ağa' girmesi gerekirdi (SPN, s. 31). İlkokul sırasında öğrencilerin sadece 'eğitimin ilk "araçsal" kavramlarıyla - okuma, yazma, matematik, coğrafya, tarihle' tanıştırılması de-

ğil, aynı zamanda, 'dünyanın yeni algılanışının temel unsurları olarak devlet ve toplumun ilk kavranışını' oluşturmak için 'haklarından ve görevlerinden' de haberdar edilmesi gerekir (SPN, s. 30). En önemlisi bu ikinci yöndür, çünkü bu, Gramsci'nin 'büyülü' ya da 'folkloristik' dediği dünyanın olduğu gibi anlaşıldığı algılanma biçimine meydan okur. Bu yine 4. Bölüm'deki, 'doğru' bilincin burjuva ideolojisinin bilerek yaptığı yanlış temsillerin ve ters çevirmelerin içyüzünü anlaması gerektiğinin vurgulandığı, ideoloji tartışmasıyla ilgilidir. Gramsci'ye göre folkloristik anlayış 'yanlış' bilincin bir örneğidir, çünkü insanlar kendi koşullarını kendi kontrolleri dışındaki gizemli güçlere atfedebilirler. Başka bir yerde, Gramsci, 'sağduyu' veya 'ortak duyu' dediği şeyin kurucu parçası olarak bu anlayışa göndermede bulunur; insanlar bu sağduyu aracılığıyla, 'süslü kelime oyunları ve sözde anlaşılması zor, sözde bilimsel metafizik saçmalıklardan dolayı kafası karışık' (SPN, s. 348)³ olmadan dünyayı kavrama gücüne ulaşır. Halk okulunun ardından, 'kaba ve mekanik' olandan, okulla üniversite veya iş arasındaki 'süreklilikteki gerçek kopuş'tan sakınmak için:

halk okulunun son safhası, sonradan gelecek uzmanlaşma için – ister bilimsel karakterli (üniversite araştırmaları) ister doğrudan pratik üretim karakterli (sanayi, kamu hizmeti, ticari organizasyon, vs.) olsun– gerekli olan, 'hümanizmin' temel değerlerini, düşünsel öz disiplini ve ahlaki bağımsızlığı oluşturma amacını taşıyan belirleyici safha olarak anlaşılmalı ve düzenlenmelidir. (SPN, s. 32)

³ Daha spesifik olarak şunları yazmıştır Gramsci: 'Her toplumsal tabakanın kendi 'sağduyusu' ve kendi "ortak duyusu" vardır, bunlar temel olarak en yaygın yaşam ve insan anlayışlarıdır. (...) Sağduyu katı ve durağan değildir, kendini sürekli olarak dönüştüren, bilimsel düşüncelerle, gündelik hayata karışan felsefi görüşlerle kendini zenginleştiren bir şeydir. "sağduyu" felsefenin folklorüdür ve her zaman folklorle felsefenin, bilimin ve uzmanlar ekonomisinin arasında, tam ortadadır.' (SPN, s. 326, not 5)

Gramsci tarafından geliştirilen halk okulunun özellikle ayrıntılı taslağından, onun siyasal bilincin ve demokratik katılımın gelişmesi tartışmasında yeniden ortaya çıkan bir dizi merkezi temanın yerini saptamak mümkündür. Birincisi, komünal ve bireysel deneyimlerin etkileşiminden kaynaklanan bireyin tam gelişimidir. Bu anlayışta, bir yetişkinin toplumda bencil olmadan ve tam olarak rolünü ne ölçüde oynayabileceği, çocukluktaki bireysel ve komünal deneyimlerine bağlıdır. Halk okulu deneyimi sayesinde her birey kendi rahatlığı ve yaratıcılığının diğerlerinin rahatlığı ve yaratıcılığına bağlı olduğunu ve uyumlu, gelişen bir toplumun özerk olarak gelişen, fakat heteronomik olarak ifade edilen üretici etkinliklere bağlı olduğunu keşfedecektir. Kişisel ve komünal olanın bu sentezi, düşünsel yeteneklerin gelişimiyle, sonrasında toplumun demokratik kurumlarına katılıma hazır olma arasındaki *süreklilik* duygusuna ulaşmayla yakından ilgilidir. Gramsci şunu savunur:

Demokrasi, tanım gereği, tek başına vasıfsız işçinin vasıflı hale gelebileceği anlamına gelmez. Bunun anlamı, her 'vatandaş'ın 'yönetebileceği' ve toplumun, vatandaşı, sadece soyut olarak bile olsa, buna ulaşabileceği genel bir konuma yerleştirmesi olmalıdır. Siyasal demokrasinin yönelimi, her yönetici olmayan için böyle bir hedefe ulaşma doğrultusunda gereken genel teknik hazırlık ve beceri edinimini serbestçe sağlayıp, yönetenle yönetilenin (hükümet edilenin rızasıyla hükümet anlamında) çakışması yönündedir. (SPN, s. 40)

İkinci ve bu düşünsel-demokratik ya da düşünsel-siyasal süreklilikle yakından ilişkili olarak Gramsci, okulla iş dünyası arasındaki ikinci tür bir sürekliliğe işaret eder: 'Halk okulunun oluşması, sadece okulda değil toplumsal yaşamın bütününde, düşünsel ve endüstriyel çalışma arasında yeni ilişkilerin başlaması demektir' (SPN, s. 33). Hem okul etkinliklerinin iş etkinlikleriyle uygunluğu hem de her tür etkinliğin kavramsal ve pratik yönleri arasındaki bu sentez, Gramsci'nin insan doğasına ve topluma dair felsefi anlayışının bütünü açısından önemlidir. İnsanlar

toplumun ve onun oluşturulmasına aracılık eden karmaşık pratik türlerinin, aslında geçmişin, şimdinin ve geleceğin üretici etkinliğinin sonucu olduğunu iyi algılamalıdır:

Toplumsal ve doğal düzenler arasındaki ilişkilerin iş (çalışma) ile, insanın teorik ve pratik etkinliği ile dolayımlandığı yönündeki keşif, büyü ve batıl inancın her türünden azade bir dünya sezgisinin ilk öğelerini yaratır. Sonrasında, hareket ve değişimi anlayan, geçmişin karşılığının bugün, bugünün karşılığının yarın olduğunu, yani çaba ve özveri toplamının değerini takdir eden ve günümüz dünyasını, kendisini gelecek içinde de tasavvur eden geçmişin, geçmiş bütün kuşakların bir bireşimi olarak anlayan, tarihsel ve diyalektik dünya anlayışının gelişmesi için bir temel sağlar. (SPN, s. 34-35)

Birlikte ele alındığında, bu düşünsel ve pratik yeteneklerin süreklilikleri toplumun anlaşılmasında bir 'bütünlük' duygusunu harekete geçirmelidir. Bu oluşturulduktan sonra, belirli bir toplumun gelecekte nasıl şekil alabileceğinin olumlu bir değerlendirmesini yapmak için bir potansiyel yaratabilir. Bununla beraber, Gramsci insanların erken bir yaşta şeyleri bu şekilde görme alışkanlığı içine girmezse, topluma karşı gelecekteki tutumlarının eksik ve bencil hale gelebileceğine inanıyordu. Sonuç olarak, alternatif bir hegemonya geliştirme ve diğer gruplarla ortak bir dava arayışına girme işi çok daha zor olacaktır.

Üçüncü ve yine kendi çocukluk deneyimlerinin yansıması olarak Gramsci, kişisel, dolayısıyla da toplumsal gelişmenin ciddi öz-disiplin, yoğunlaşma ve azim gerektirdiğini vurgular:

*Barbara, Baralippton*³ ile cebelleşen bir çocuk elbette ki yorucu bir iş yapmaktadır... Fakat şurası da doğrudur ki, fiziksel öz-disiplini ve öz-denetimi öğrenmek için her zaman bir çaba olacaktır; öğrenci, gerçekte, psiko-fiziksel bir eğitimden geçmek zorundadır. Pek çok insanın, öğrenim görmenin de kendi tikel çı-

³ Klasik mantıkta tasımlar ezberlenirken belleğe yardımcı olsun diye kullanılan sözcükler (ç.n.)

raklık evresi olan, anlık (*intellect*) kadar kaslarla sınırları de içeren bir iş, hatta yorucu bir iş olduğuna ikna edilmesi gerekmektedir. Bir adaptasyon sürecidir bu; çaba harcayarak, sıkıntı, hatta ıstırap çekilerek kazanılan bir alışkanlıktır. (SPN, s. 42)

Dördüncüsü ve bir öncekiyle ilişkili olarak, içerisinde öğrenmenin gerçekleşebileceği doğru ortamı yaratmak için gerekli olduğu ölçüde 'otorite' veya 'önderlik' unsuru gerekir. Gramsci'ye göre, öğretmenler ve ileri sınıflardaki öğrenciler aracılığıyla ifade edilen bu otoritenin, baskıcı gücün keyfi olarak uygulanmasına değil, komünal gereksinimlerin karşılıklı kabulüne dayanması gerekir. Başka bir deyişle, otoritenin *etkisizleştirilmesi* değil, *etkinleştirilmesi* gerekir. Benzer şekilde, 'eğitici'nin amacı, keyfi bir öğreti tarafından değil, eğitilenlerin talepleri tarafından belirlenmelidir. Dolayısıyla eğitici, kendini, 'üstün' bir birey olarak değil, bilgiye ve öğrenmeye yardımcı kişi olarak görmelidir.

Belirtilen bu noktaları birarada düşündüğümüzde, Gramsci'nin eğitim programında kayda değer noktaların iç içe girdiği görülebilir; ilkin Marx'ın aydınların eğitici işleviyle ilgili çözümlemesiyle ve ikinci olarak da Paulo Freire'nin 'eylemci pedagoji' kavramıyla. Marx'a ilişkin olarak ve Adamson'un da öne sürdüğü gibi Gramsci'nin şeması, Marx'ın yazılarında içkin olan, 'eğiticiyi kim eğitecek'le ilgili açmazı kısmen çözebilir. Kimi 'aydınlanmış' kişiler için (elbette, bizzat Marx da dahil) proletaryaya devrime giden yolu göstermek meşru olsa bile, bu sorun, bizzat eğitimcilerin haklı olduğunu kimin söyleyeceği ve yeni koşullar oluştuğunda onların kendi düşüncelerinin değişeceğinin garantisinin ne olduğu gibi olgulardan kaynaklanmaktadır. Bu ikilemi çözümlerken Adamson şunu öne sürer: insanların bizzat ilk elden iş deneyimleri aracılığıyla toplum hakkında bilgi edindikleri 'emek okulu'nun 'öz-eğitsel' potansiyelinin yanında, proletaryanın *dışından* gelen, 'Marx'ın çalıştığı en az iki işçi eğitimi imgesi daha vardır.' Bunlardan ilki 'terapik imge'dir ve burada eğitimcinin rolü, 'sadece kolaylaştıran fakat yeni ve daha doğru bir praksis dayatmayan, (...) yol gösterici olmayan bir tür terapist

gibi davranmaktadır.' İkincisi daha çok bir 'yönlendirici imge'dir ve burada, 'proletaryanın bilincini dönüm noktasına getirme konusunda burjuva aydınları etkin, eğitici bir rol oynayacaktır' (Adamson, 1978: 435).

Yönlendirici imge sorunu, bunun gerçek proleterlerle, sanki, 'onların üzerindeki kule'ymiş gibi, eğitici tabaka arasında bir bölünme içermesidir. Adamson, bu ikilemin mirasçılarının, özellikle İkinci Enternasyonal sırasında, Kautsky, Plehanov ve sonradan Luxemburg tarafından savunulan 'ortodoks' kendiliğinden-cilik ve Lenin'in 'iradecilik' seçenekleri arasında bölündüğünü söyleyerek devam eder. İlk seçeneğin sezgisi, 'ağır fakat çelikleştirilen emek okulu'nun doğrudan deneyiminin proleterayı 'kritik bilinç' ve dolayısıyla devrim noktasına getirmeye yeteceği'dir. İkincinin iddiası, 'emek okulu'nun, kendinde ve kendi için, sadece başlangıç düzeyinde ve muhtemelen reformist sendikal bilinç üretebileceği, dolayısıyla da 'eğitimin' devrimci sınıfa dışarıdan getirilmesi gerektiğidir.⁴

Adamson, Marx tarafından geliştirilen 'öz-eğitsel' ve 'terapik' imgelerin 'kaynaşmasını' üreten Gramsci'nin bakış açısının üçüncü bir 'yönlendirici' imge ortaya çıkardığını savunur. İlk, iş dünyasının kişisel deneyimi üzerinden insanlar kendi öz-eğitimlerini oluşturabilir ve genişletebilir. İkinci olarak, halk okulunun yeni kurumları olan teknik eğitim ve üniversite üzerinden eğiticiler kendi bilgilerini diğer insanlarla paylaşabilir ve böylece onlara kendi dünya anlayışlarını geliştirmeyi sürdürebilecekleri meşru bir *karşılaştırmalı deneyim* kaynağı sağlarlar. Eğiticilerin deneyimleri eğitilenlere çok yakın olduğu için, burjuva ideolojisinin çarpıtmalarını süzerek ayırabileceklerdir. Dolayısıyla, eğitilenin bilgisi *nicel olarak* eğiticininkinden farklı bile olsa, yani dünyayı ve bu süreci yorumlama deneyimine daha az sahip de olsa, yine de

⁴ Bu başlıkla ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Karabel, 1976 ve Hoffman, 1984, özellikle 4. Bölüm. Lenin'in görüşünün ayrıntılı bir değerlendirmesi daha önce 4. Bölüm'de yapılmıştır.

bilgileri *nitel olarak* aynı olacaktır. Femia'nın işaret ettiği gibi: 'Düşünceleri, özlemleri, gerçeklikleri açısından kitlelere ulaşmanın yolları bulunmalıdır. Arzulanan sonuç, "her öğretmenin hep bir öğrenci ve her öğrencinin öğretmen" olduğu "iki taraflı bir ilişki"dir' (Femia, 1981: 161; Gramsci, 1949: 26).

Brezilyalı radikal eğitimci Paulo Freire'nin çalışmalarına gelirse, iki çok açık benzerliğe işaret etmek gerekir. İlk olarak, daha önce de belirtildiği gibi, Gramsci, 'geleneksel' veya 'doğrudan' öğretim yöntemlerinin yerini halk okullarının daha 'etkin' ve öz-yönlendirici yöntemlerinin almasının, eğitimcilerin 'yukarıdaki kule' olmamasını sağlama aldığını savunur. Freire kendi çözümlemesinde, 'bilginin, kendilerinin bilgili olduğunu düşünenlerin yine kendileri tarafından hiçbir şey bilmediği düşünülenlere bahsettiği bir armağan' olduğu yönündeki 'aktarmacı anlayışa' karşı, eğitimde 'sorun çözme anlayışı'nın avantajları arasında buna çok benzer bir ayrım yapar. Bununla birlikte, sorun çözme anlayışı:

Bankacı eğitime özgü dikey kalıpları kırarak, daha önce sözü edilen çelişkinin üstesinden gelebilirse, özgürlük pratiği olma işlevini yerine getirebilir. Diyalog sayesinde, öğrencilerin öğretmeni ve öğretmenin öğrencileri ortadan kalkar ve yeni bir terim doğar: öğretmen öğrencili öğrenci öğretmen. Öğretmen artık sadece öğreten biri değil, öğretilirken yeri geldiğinde öğreten kişi olan öğrencilerle diyaloğu içinde kendisine de öğretilen biridir. Böylece katılan herkesin dönüştüğü bir sürecin ortak sorumluları haline gelirler. (Freire, 1972a: 46, 52)

İkinci olarak, Gramsci'nin siyasal bilincin kişisel deneyime dayalı değişim gereksiniminin dışında geliştiğine dair düşüncesi, Freire'nin 'vicdanileştirme' dediği (kritik bilinç edinimi), insanların 'gerçekliğin ezici unsurlarına karşı harekete geçmesine' olarak tanıyan şeye çok benzerdir. Örneğin, Freire şöyle yazar:

Bir eğitim veya siyasal eylem programının içeriğinin örgütlenmesinde çıkış noktası bugünkü varoluşsal somut durum olmalıdır ve halkın özlemlerini yansıtmalıdır. Belirli temel çelişkileri kullanarak, bugünkü varoluşsal somut durumu halka, onlara

meydan okuyan ve cevap gerektiren bir problem olarak sunmak zorundayız –sadece düşünsel düzeyde değil, eylem düzeyinde de. (...) Bizim görevimiz halka kendi dünya görüşümüzü anlatmak ve bu görüşü onlara dayatmak değil, halkla onların ve bizim görüşlerimiz etrafında diyalog kurmaktır. Halkın dünya görüşünün, eylemlerinde çeşitli şekillerde açıkça ortaya koyulduğunu, dünya üzerindeki durumlarını yansıttığını anlamamız gerekir. (Freire, 1972a: 68)⁵

Bu bölümde buraya kadar, bireysellikte toplumsallık, düşünselle demokratik ve okulla iş becerileri arasındaki süreklilik ve öz-disiplin gereksinimi ilkelerinin eğitimin ilk ve orta aşamaları aracılığıyla nasıl geliştirilebileceği üzerinde yoğunlaşıldı. Şimdi de bu becerilerin, siyasal pratiğin demokratik kurumları içinde yer almak için ve tam siyasal bilincin gelişmesi için nasıl bir temel sağlayacağını ele almak gerekiyor. Gramsci, her bireyin bu tür siyasal etkinliklerle ilgilenme potansiyeli olduğunu vurgulasa bile, yine de yeni tarihsel bloğu örgütleme ve önderlik etme özel görevini bazı bireylerin üstleneceğinin farkındadır. Örneğin, bazı bireylerin halk okullarındaki özel eğitmenlik ve yüksek okul veya üniversitelerdeki eğitim görevini üstleneceğini görmüştük. Benzer şekilde, sanayinin gelişmesinin yeni beceri gereksinimleri yaratması gibi, siyasal toplumun gelişmesi de yeni beceriler gerektirir. Başka bir deyişle, yeni bir hegemonya seçeneğinin gelişmesi, en azından öncelikle, siyasal ve düşünsel çabaların yoğunlaşmasını gerektiren yeni sorunlar çıkarır. Gramsci'ye göre, bu süreçte öncü rolü oynayan kişiler aydınlardır.

Aydınlar

Genel olarak söylersek, aydından anlaşılan, toplumsal evren'in belli bir yönünün özenli incelemesine dayanan düşünceler ve teorik kurgular gerektiren ve ileten kişidir. Miliband'ın sözleriyle:

⁵ Freire (1972a) dışında, ayrıca bkz. Freire (1974) ve Freire (1972b). Mackie (1980), Freire üzerine yararlı bir yorum yapmıştır.

'Aydın burada oldukça geniş anlamda, asıl olarak düşüncenin oluşumu, birikimi ve yayılmasıyla ilgilenen –teorisyen, siyasetçi, akademisyen ve benzeri– insanları belirtmek için kullanılmıştır' (Miliband, 1982: 87). Bu tür bir uğraş, içgüdüsel, bedensel ve duygusal etkinliklere karşılık, göreceli olarak büyük oranda bilişsel, zihinsel ve 'düşünsel' etkinlik gerektirdiği için, aydın fikri sanki bir üstünlük duygusu, bir hayli gelişmiş ussallık duygusu, daha derin dünya bilgisi ve muhtemelen daha 'ileri' kültürel beğeni çağrıştırır. Dolayısıyla bu tanım, uğraşın kendisine *yüklenen özellikler* üzerinden yapılan genellemelerden kaynaklanır; düşünce temelli etkinliğin göreceli olarak eylem temelli etkinliğe oranının yüksek olmasından. Aydın olmayanlar çoğunlukla bu etkinlikleri yerine getiremeyeceği için, bu tür etkinliklerle uğraşan birinin, tanım gereği, aydın olması gerekir. Bununla beraber, Gramsci 'Aydınlar özerk ve bağımsız bir toplumsal grup mudur veya her toplumsal grubun kendine özgü uzmanlaşmış aydın kategorisi mi vardır?' ve dahası, "'Aydın" teriminin kabul edilmesinin "üst" sınırı nedir?' (SPN, s. 5, 8) sorularını cevaplamaya çalışırken, bu basit tanım, böyle bir tanımın temel alması gereken kriterin esasına ilişkin bir kavram hatasını temel almıştır:

En yaygın yöntem hatası, bana öyle geliyor ki, düşünsel etkinliklerin (dolayısıyla da onları temsil eden düşünsel grupların) genel toplumsal ilişkiler karmaşası içinde yerlerini aldığı ilişkiler sistemi bütünü yerine, düşünsel etkinliklerin içkin doğasındaki ayırım kriterine bakılmasıdır. (SPN, s. 8)

Başka bir deyişle, Gramsci'ye göre belli bir görevin veya bireyin 'aydın' olarak sınıflandırılmasının temeli, bazı etkinliklerin doğası gereği diğerlerinden daha bilişsel olmasına dayanmamalıdır, bunu yerine temelinde toplumsal pratik içinde yerine getirdikleri *göreceli işlev* olmalıdır. Çünkü her etkinlikte, 'en düşük ve en mekanik olanında bile, az da olsa teknik bir nitelik vardır, yani, az da olsa yaratıcı düşünsel bir etkinlik. (...) *Bütün insanlar aydındır, fakat bütün insanların toplum içinde aydın işlevi yoktur*' (SPN, s. 8, 9, vurgulama eklenmiştir).

Bütün etkinliklerin belli bir miktar yaratıcı düşünsel çaba gerektirdiğini belirledikten sonra Gramsci, belli bireylerin 'genel toplumsal ilişkiler bağlamı içinde' yerine getirebilecekleri farklı işlevlerden bazı örnekler vererek devam eder. Üretim sürecini sürdüren 'sanayi teknisyenini', üretimin daha geniş bağlamını ve önceliklerini tasarlayan 'ekonomi politik uzmanını', toplumun yapısal ve üstyapısal kurumlarını yaratan 'yeni bir kültürün, yeni bir hukuksal sistemin vs. örgütleyicilerini' ele alır (SPN, s. 5). Bu uğraşlar sürekli bir bütün içine oturtulursa, bu işlevlerin her biri ister istemez düşünsel yetenek içerse bile, sonraki uğraşları yerine getirenlerin, *toplumsal işlevi bakımından, ilk uğraştan daha düşünsel bir işlevi veya görevi vardır.*

Tanım sorununu çözdükten sonra Gramsci, bu çözümlemesini, farklı meslek gruplarının ve bunların aydın 'tabakasının' nasıl ve neden var olduğuna bakmak üzere genişletir. Gramsci, verdiği örneklerin gösterdiği gibi, aydınlara olan gereksinimi üreten şeyin en başta ekonomik yapı dahilindeki gelişmeler olduğunu savunur:

Ekonomik üretim dünyasında varoluş hakkı elde eden gerçek alan üzerinde önemli bir işleve sahip her toplumsal grup, organik olarak, kendisiyle birlikte, ona homojenlik ve sadece ekonomik değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal alanlarda da kendi işlevinin bilincini veren bir veya daha fazla aydın tabakası yaratır. (SPN, s. 5)

Örneğin, kapitalist toplumda girişimci biri aydın olarak sınıflandırılabilir, çünkü onun 'belli bir yaratıcı ve teknik (yani düşünsel) yeteneği olması gerekir.' Bununla birlikte, en önemlisi ve üretim sürecinde teknik anlamda aldığı yer tanımlanır duruma geldikten sonra, bu bireylerin 'üst düzey bir toplumsal olgunlaşma'da da payı vardır. Başka bir ifadeyle, girişimci, 'insan kitlelerini örgütleyen biri' olmalı; 'kendi işindeki yatırımcıların "güven"inin, kendi ürünü vs. için müşterilerinin örgütleyicisi olmalıdır' (SPN, s. 5). Bu daha geniş örgütsel işlev özellikle 'eko-

nomik üretime en yakın olan' etkinlik alanlarıyla ilgili olsa bile, Gramsci bunların aynı zamanda siyasi ve kültürel alanlarda da öncü görev alabileceğini işaret eder. Örneğin, modern toplumda, 'sanayi şefleri', Showstack Sassoon'un deyimiyle, ekonomik sorunları 'siyasi olarak' ifade eden mesleki örgütlerin içinde çok sık yer alabilirler. Benzer şekilde işçiler sendika temsilcisi olabilir ve milletvekili seçilebilir. Üretici pratiklerin ileri atılımlarıyla el ele gitmeleri bu tür aydınların kilit özelliğidir. Onlar kendiliğinden oluşmazlar (çünkü işlevsiz olurlardı), fakat *organik olarak* bu pratikler tarafından yaratılırlar. Örneğin, bu yüzden kapitalizm, kendi dayanağı olan karmaşık ekonomik değişim sistemini oluşturmak ve sürdürmek için girişimcilere ve diğer 'ekonomi politik uzmanlarına' gereksinim doğurur. Buna karşılık, daha geniş örgütlenebilmesi ve toplumun denetimi, daha çeşitli düşünsel-siyasi ve düşünsel-kültürel işlevleri yerine getirmek için gerekli olan kurumları sağlamak üzere başka pek çok bireye de talep doğurur:

Bütün girişimciler olmasa da en azından onların arasından bir *elit tabakanın*, genel olarak toplumu, kendi sınıflarının genişlemesine en elverişli koşulları yaratmaya duyulan ihtiyaçtan ötürü, bütün devlet oluşumları da dahil olmak üzere, onun bütün karmaşık hizmet oluşumlarını örgütlenme yeteneğine sahip olması gerekir. (SPN, s. 5)⁶

Toplumsal gelişmenin aydınlara olan ihtiyacı canlandırdığı iddia edilince, o zaman daha ileri gelişmeler olduğunda bu kişilere ne oluyor sorusu ortaya çıkıyor. Toplumsal gelişme dinamik bir süreç olduğu için, benzer şekilde, yeni ortaya çıkan her toplumsal grup ve onun kendi aydın tabakası, 'aslında siyasi ve toplumsal formlardaki en karışık ve kökten değişiklikler tarafından bile arkası kesilmeyen tarihsel bir süreklilik sergiler gibi gö-

⁶ Bu 'hizmet oluşumları' sadece iletişim ve taşıma gibi altyapı hizmetlerini değil, aynı zamanda özel mülkiyetin meşruiyetini kabul eden hukuksal sistem ve vergilendirme, refah ve sağlık hizmeti gibi şeyleri düzenleyen birtakım devlet bürokrasisini de kapsar şekilde ele alınabilir.

rünen, aydın kategorilerini oluş aşamasında' bulmuştur (SPN, s. 6-7). İşlevleri açısından aydınların tanımına bakarak Gramsci organik aydınların yok olmadığını, fakat yeni işlevler üstlendiğini savunur. Bu sınıflandırma içinde kalanlara 'geleneksel aydın' adını verir. Kendinden önce gelen ekonomik ve toplumsal gelişmelere karşılık olarak ortaya çıksalar bile, kendilerini, 'kesintisiz tarihsel sürekliliklerinin ve özel niteliklerinin egemen toplumsal gruptan [sanki] özerk ve bağımsız, (...) kendilerine özgü doğuştan nitelik' gibi bir bağlamda görürler (SPN, s. 7-8). Başka bir ifadeyle, geleneksel aydınlar kendilerini çağdaş egemen gruptan büyük ölçüde 'bağımsız' olarak görürler, başkaları da öyle görür. Yerine getirdikleri etkinlik ve işlevlerin bütün toplumsal grupların karşılıklı çıkarına olduğu ve ilke olarak üst düzeyde tarafsızlık ve yansızlık içinde gerçekleştirildiği yargısına varılır.

Organik aydınların, geleneksel aydınların yerini aldığı, sonrasında onların işlevini üstlendiği sürece örnek olarak Gramsci, 'uzun bir süre birtakım önemli hizmetleri, okullar, eğitim, ahlâk, adalet, iyilik, hayır işleri, vs. ile birlikte, o dönemin felsefe ve bilimi de olan din ideolojisini tekelinde bulunduran' kilise örgütünü gösterir. Toplum giderek daha geliştiğinde, mutlak hükümdarın merkezi iktidarı yeni bir organik aydın tabakası ortaya çıkardığında bu grubun yeri değişti: 'Böylece, kendine özgü ayrıcalıkları, yönetim tabakası vs., bilginler ve bilim adamları, kuramcılar, kilise dışı filozoflar vs. ile *noblesse de robe*'un [soylular sınıfının] oluşumuyla karşılaşırız' (SPN, s. 7). Geniş anlamda, sonraki toplumun geleneksel aydınlarının temeli olan, bir tarihsel dönemin (daha açıkçası, ekonomik pratiklerin önceki örgütleniş biçiminin) organik aydınlarından geriye kalanlarla. Örneğin, bu yüzden öğretmenler ve akademisyenlere, yargıçlar ve avukatlara, 'yüksek kültür' ve 'sanat'ın kimi uygulayıcılarına geleneksel aydınların görevini yerine getiren kişiler gözüyle bakılabilir. Çağdaş toplumda bu grup, örneğin yapay zekâ, genetik mühendisli-

ği veya biyo-teknoloji araştırmaları içinde yer alan organik aydınlarla karşılaştırılabilir.

Özetlersek, Gramsci her toplumsal etkinliğin bir anlayış ve icra dengesi gerektirdiğini düşünüyordu: '*homo faber, homo sapiens*'den [işçi insan, türsel insan] ayrı tutulamaz' (SPN, s. 9). Dolayısıyla farklı etkinlikleri yalnız 'düşünsel-beyinsel olgunlaşma çabalarıyla kassal-sinirsel çaba arasındaki ilişki' temelinde ayırmak akla uygun değildir. Dolayısıyla Gramsci şuna işaret eder:

Her insan, kendi mesleki uğraşı dışında, kimi düşünsel etkinlik biçimleri sürdürür, yani, 'filozof'tur, sanatçıdır, beğeni sahibidir, belli bir anlayışla dünyadaki yerini alır, ahlâki tavır alacak bir bilince sahiptir ve dolayısıyla bir dünya görüşünü sürdürmede veya değiştirmede, yani yeni düşünce tarzları oluşturmada pay sahibidir. (SPN, s. 9)

Daha genel olarak bütün etkinlikler toplumsal pratikler bağlamında gerçekleştiği için (ancak çok az sayıda etkinlik bütünüyle keyfidir), belli bir etkinliği veya bireyi aydın olarak tanımlamamıza olanak veren şey, belli bir etkinliğin tam da kesin doğası veya 'işlevi'dir. Yeni organik aydınların sürekli gelişimi veya 'olgunlaşması', daima yeni 'uzmanlaşmalar' doğuran ekonomik pratiklerin gelişmesini beraberinde getirir. İlk olarak, bu yeni görevler geçerli olan ekonomik sistemin doğrudan devam ettirilmesiyle ilgilidir ve bu gereksinimlere uygun ekonomik işbirliği içinde bir aydın tabakası oluşturulur. Sonrasında, acil 'teknik işlevler' karşılanır karşılanmaz, toplumsal denetimin düşünsel siyasal boyutlarıyla ilgilenen ikinci bir aydın tabakası ortaya çıkar. Yani, bizzat üretim araçlarına iletilebilen belli bir siyasal ve kültürel ortamın sağlanmasıyla.⁷ Üretim teknolojilerinin gelişme-

⁷ Üretim süreciyle toplum arasında meydana gelen bu şenlikli denge durumu, Gwyn Williams'ın hegemonya tanımı içinde iyi açıklanmıştır: 'Gramsci'nin "hegemonya" ile kastettiği sanki sosyo-politik bir durumdur, (...) burada felsefe ve toplum pratiği kaynaşmıştır veya bir dengededir; belli bir yaşam ve düşünme biçiminin egemen olduğu, belli bir gerçeklik anlayışı-

yi sürdürmesi, siyasal ve kültürel ortamın niteliğinin değişmesiyle, 'düşünsel yenilenme' denilebilecek bir süreç gerçekleşirken, organik aydın tabakası otorite, güç ve önderlik açısından merkezilikten, giderek çevresel konumlara doğru kayar. Bu durumda eski organik aydınlar geleneksel aydın tabakasına asimile olur, orada tarafsız veya yansız bir şekilde yararlı işlevler yerine getirmeyi sürdürür.

Gramsci'nin aydının işlevi ve kökeni çözümlemesi, geniş organik ve geleneksel kategorileri arasında ayrım yapma aracı olarak çok kullanışlıdır. Bununla beraber, açıkçası, toplumun sürekli değişen doğasının anlamı, geniş ayrımların büsbütün uygun olmadığıdır. Gramsci aydınlara, bir hegemonya seçeneğinin oluşturulmasında, devrimci pratiğin örgütlenmesinde ve yönlendirilmesinde önemli bir rol oynadığı gözüyle baktığı için, aydınların daha muğlak bazı özelliklerini dikkate almak gereklidir.

Tartışma

Dolayısıyla Gramsci, ilk önce, 'bir veya daha çok aydın tabakası'na göndermede bulunurken, diğer kategorilerin, daha önce tanımlanan organik ve geleneksel kategorilerin içinde ve arasında kendini gösterebileceğinin farkındadır. Başka bir ifadeyle, kimi aydınlar *birden fazla işlevi yerine getirir*. Örneğin, sanayi içindeki araçsal rolünün yanında, girişimcilerin 'genel olarak toplumun örgütleyicisi olacak yeteneğe sahip olması gereken' bir seçkin grubu tedarik ettiğine işaret edilmişti. Dolayısıyla aydınların üretimin taleplerine karşılık olarak olgunlaşması aydınlar arasında *başta bir benzerlik duygusu* yaratsa bile, bazı aydınlar *diğerlerinden daha etkilidir*. Dahası, bu seçkin grup kendi otoritesini temsil etme sorumluluğunu alacaktır: 'İşin kendisine dışsal olan genel

nun toplumun bütün kurumsal ve özel kollarına yayıldığı, her zevke uygun canlılığıyla, ahlâk, görenek, din, siyasal ilkeler ve bütün toplumsal ilişkilerle, özellikle düşünsel ve ahlâki çağrışımlarla bilgiler veren bir düzendir bu.' (G. Williams, 1960: 587)

ilişkiler sisteminin örgütlenme etkinliğini emanet edeceği vekilleri (uzmanlaşmış çalışanları) seçme gücünü elinde bulundurmalıdır' (SPN, s. 6). Bu da, bu temsil sürecinin sorumluluğunu alacak olan *aracı* düşünsel görevliler kategorisinin oluşmasını akla getirmektedir. Bu görevleri yerine getirecek bireylerin kendi otoritelerini seçkin gruptan almaları anlamlıdır. Gramsci bu 'kentsel aydın tipinin' işlevini, ordudaki 'astsubaylarla' karşılaştırır:

İnşa üzerine tasarı geliştirmede hiçbir özerk inisiyatifleri yoktur. İşleri, girişimci ile aracı kitle arasındaki ilişkiyi birbirine eklemlemek ve işin temel aşamalarını kontrol eden sanayinin genel kadrosu tarafından belirlenen üretim planının dolaysız icrasını yerine getirmektir. (SPN, s. 14)

Organik aydının işlevi ve kökeni çözümlemesinde, dolayısıyla, *doğrudan* ekonomik yapının özel veya 'teknik' gereksinimleri sonucunda ortaya çıkan kategorilerle, onun *ikincil* gereksinimlerine karşılık olarak ortaya çıkanlar arasında bir ayrım yapılması gerektiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla aydınlar hiyerarşisi, bir dizi aracı grup (dağıtımsal ve yönetsel aydınlar) vasıtasıyla ve daha ayrıntılı siyasal-kültürel ve düşünsel-ahlâki işlevler alanı içinde üretimin kendisinin (ekonomik-korporatif işlevlerinin) ötesine yayılır. Gramsci'nin sözleriyle: 'Demokratik-bürokratik sistem, asli egemen grubun siyasal gereksinimleri tarafından temellendirilseler bile tamamı üretimin toplumsal gereksinimleri tarafından temellendirilmeyen büyük bir işlevler kütesine yol açmıştır' (SPN, s. 13). Bu ayrım önemlidir, çünkü siyasal ve kültürel aydınların (hem organik hem geleneksel) otoritesinin ve söyledikleri şeylerin görünür meşruiyetinin, ekonomik sistemi denetleyenlerle ortaklıklarından türediğini vurgular; dolayısıyla otoriteleri *özerk* değil *türetilmiştir*. Bu kadarıyla, hem belli konuların oluşturulduğu ve ele alındığı yolların hem de onların içeriğinin ve özünün, egemen grubun gündemi kapsamında şekillendirilmiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla, belli bir toplumun siyasal, düşünsel ve kültürel karakteri, daha az göz kamaştırıcı üre-

tim dünyasının 'üstünde' veya 'dışında' değil, onun zorunlu bir uzantısı olarak görülmelidir.

Diğer önemli bir aydın grubu gelecekteki gelişmeleri *öngören* uğraşlardan oluşur. Örneğin, egemen grup, varolan hegemonyanın potansiyel tehditlerine, bu tehditler henüz gerçekleşmemiş de olsa, karşı koymak için birtakım aydınlara iş vermeye karar verebilir. Elverişliyse, o zaman egemen grup, 'ya etkin ya da edilgin olarak "rıza" göstermeyen gruplar üzerinde "yasal" disiplin uygulayan devletin zor aygıtını' harekete geçirerek kendini koruyabilir (SPN, s. 12). Bu aydın kategorisi, örneğin silahlı kuvvetlerin, polisin ve devletin istihbarat örgütlerinin önderlerini kapsayacaktır. Bu kategori, en azından kısmen, kendisinin etkin duruma gelebileceği koşulların öncesinde oluştuğu için, bu aydınlar aynı anda hem organik hem de geleneksel sayılabilir. Organik aydınlar, hegemonyaya ve egemen grubun toplumsal denetimine karşı şimdi ve gelecek için algılanan tehditler üzerinden işlev görür. Geleneksel aydınlar, karşıtlık ve çatışmanın geçmiş deneyimlerinin bir kalıntısını oluşturur. Dolayısıyla, bu aydınlar organik olarak fiili tarihsel koşullar tarafından üretilmiş olsalar bile, katıldıkları etkinlikler toplumsal denetimin *kalıcı özelliği* haline gelebilir. Bunun dışında, örneğin, siyasal bunalım dönemlerinde ordunun bağlılığını ele alırken Gramsci şunu savunur: 'ordunun görevi anayasayı –başka bir ifadeyle ilgili kurumlarıyla birlikte devletin yasal biçimini– savunmak olduğuna göre, [onların] sözde tarafsızlığının tek anlamı gerici kesimi desteklemektir' (SPN, s. 212).

Geleneksel aydınların kökeni ve işlevine dönersek, 'tarafsız' görüntüleriyle ilgili birtakım noktaları daha belirtmek gerekir. Birincisi, geleneksel aydınların sanki kendiliğindenmiş gibi ekonomik ve siyasal olarak tarafsız olduklarının kabul edilmediğini belirtmek gerekir, fakat bu görüntüyü *etkin olarak yaratmaları* gerekir. Daha önce belirtildiği gibi, bu aydınlar, hem kendilerinin hem de kendilerini ifade etmelerini sağlayan kurumların ve pra-

tiklerin 'en karmaşık ve kökten değişimler tarafından bile kesintiye uğramayan tarihsel bir sürekliliği temsil ettiğine' dayanarak, kendi görüntülerini 'kendiliğinden ve egemen gruptan bağımsız' gibi haklı gösterir. Bu 'tarihsel sürekliliğin' hem maddi hem de düşünsel biçimi vardır. Maddi biçimle ilgili olarak, özellikle demokratik, yasal ve eğitim sistemlerini içeren siyasal ve kültürel kurumlar tarafından kullanılan oldukça önemli etkileme gücü, çoğunlukla doğrudan egemen grubun çıkarlarını gözetir. Geleneksel aydınlar bu kurumları muhafaza etmeye yardım ettiği ölçüde, tarafsızlıkları gerçekte olduğundan daha belirgin olabilir. Keza, düşünsel alanda, egemen grup bu kurumları bir şekilde toplumsal dokunun kaçınılmaz parçası olarak göstermeye çalışacaktır. Bunu yapmak için, bizzat kendi dünya görüşünün gene 'doğal' veya kaçınılmaz olduğu izlenimini yaratmak için, bazı geleneksel aydınların desteğini elde edecektir. Başka şeylerin yanında, bu hegemonik idame süreci, genel toplumsal normlara, değerlere ve ideallere başvurularak dillendirilecektir. Çağdaş toplumda, örneğin, ABD'deki elit aydınlar 'Amerikan Tarzı'nın devredilemez özellikleri olarak 'bireyin özgürlüğü'nün, 'bireysel gelişme hakkı'nın ve 'ulusal kimliğin' öneminin erdemlerini ortaya koymuşlardır. İngiltere'de, bireysel öz-belirlenim, 'seçme özgürlüğü' ve 'özgüven'e ilişkin benzer 'evrensel' kaygılar 'ulusal egemenlik' açısından ortaya koyulmuştur. Bu evrensel değerleri kendi dünya görüşlerine katarak, kendilerini de bu 'hakların' koruyucusu, bekçisi olarak sunan egemen grup, alternatif görüşleri büyük ölçüde sapkın, bunları ileri sürenleri de 'özgürlük düşmanı' olarak lanse edebiliyor. Oldukça farklı bir bağlamda, Richard Hyman 'ulusal çıkar'la ilgili iddiaların da bu kategoriye dahil edilebileceğini ileri sürer:

'Uluslararası çıkar' insanların düşünüşünü belli bir yöne çekebilecek soyut bir düşünce tipidir. Böyle bir durumda insanlar, belli bir toplumsal grubun çıkarlarını bütün toplumun ortak çıkarı gibi görmeye yönlendirilir –üstelik temel bir çıkar çatışması olsa bile.

Bu gibi güçlü soyutlamalar 'ilkel' insanların taptığı fetiş nesnelerin çağdaş bir benzeridir. (Hyman, 1984: 155)

İşsel olarak ideallerin kendisinden kaynaklanan bir yanlış olmamasına, toplumun doğasına dair yandaş olmayan değer ve kanıların birikimini oluşturur gibi sunulmalarına rağmen, *bunların tikel tarihsel tezahürü* egemen grup tarafından değişmez biçimde toplum üzerinde hegemonik denetimi korumanın bir yolu olarak görülecektir. Bu söylemler çoğunlukla geleneksel aydınlar aracılığıyla yürütüldüğü için, en azından bazı geleneksel aydın kategorileri, dolayısıyla etkinliklerinin desteğini alan kategorideki kurumlar, nötr diye değil, reaksiyoner olarak tanımlanmalıdır.

Geleneksel aydınlarla ilgili olarak belirtilmesi gereken ikinci nokta, bazı kategorilerin hiçbir şekilde organik aşamaya geçmese de *kendilerini yeniden üretebileceği*dir. Örneğin, çoğu geleneksel aydın, devlet bürokrasisi içindeki çeşitli konumlarda düşünsel işlevlerini yerine getirir. Kişisel kariyerleri, statü ve gelirleri, kendilerine iş sağlayan bürokrasinin sürekli varlığına bağlı olduğu için, bu kişiler devletin o günkü biçimiyle korunmasından çıkarı olanlardır. Aynı şekilde, diğer benzer kurumsal pratikleri ve kendi aydın personellerini de eşit şekilde meşru olarak görmeleri, sonrasında da Gramsci'nin değindiği türde gerici bir '*esprit de corps*'u, birlik ruhunu geliştirmeleri muhtemeldir. Yeni gelenlerin kendinden önceki meslektaşlarınıninkine benzer bir tavrı benimsemeleri muhtemel olduğu için, bazı uğraşların organik aydınların geçici olarak özümsemesini beklemeye gerek kalmadan *yeni* 'geleneksel' aydınları üretebileceği ileri sürülebilir. Örneğin, Gramsci şunu savunur:

Kesin biçimini almış toplumsal bir grup olarak (kendini tarih içinde kesintisiz olarak süregelen, bu yüzden de [sınıf mücadelesinden] bağımsız biri gibi gören) [geleneksel] aydınların özelliklerinden biri (...) tam da kendini, ideolojik alanda, kendinden önce gelen aydın kategorisiyle ortak kavramsal terminoloji aracılığıyla ilişkilendirmesidir. (...) 'Yeni' aydınlar kendilerini önceki 'entelijansiya'nın doğrudan devamı olarak ortaya koyuyorsa

hiç de yeni değildir (yani, organik olarak yeni tarihsel durumu temsil eden yeni toplumsal grupla bağıntısı yoktur), fakat yerini başkası alan bir toplumsal grubun muhafazakâr ve fosilleşmiş kalıntısıdır. (SPN, s. 452-3)

Örneğin, hukuk mesleğinde içtihat hukukuna ve hukuksal temellere dayanan pratiğin sürekliliğine büyük güven atfedilir. Ekonomik ve siyasal koşulları değiştirmek, buna benzer değişimleri dikkate almak için yeni organik uzmanlaşmaların gelişmesine neden olabilir, fakat bütüne baktığımızda, onların asıl öncelikleri hem statükoyu hem kişisel statü ve refahlarını korumayı amaçlayan geriye dönük sürekliliktir.

Üçüncü olarak, Gramsci, aydın tabakanın gelişmesinin asla bütün toplumsal gruplara özgü özgür ve evrensel bir özellik olmadığını belirtir: 'Aydın tabakaların somut gerçeklik içinde olgunlaşması soyut demokrasi alanında değil, çok somut geleneksel tarihsel süreçlerle uyum içinde gerçekleşir' (SPN, s. 11). Bunun anlamı, bazı toplumsal grupların kendi 'önder' aydınlarını yetiştirmekten yapısal olarak aciz olduğu değil, bazı grup veya sınıfların aydın tabakasını diğerlerinden daha kolay yetiştirdiğidir. Bu yüzden Gramsci şunu savunur: 'Geleneksel olarak aydın "üreten" tabakalar ortaya çıkmıştır ve bu tabakalar "tasarruf" konusunda uzman olanlarla, yani toprak sahibi küçük ve orta burjuvazi ve kentli küçük ve orta burjuvazinin belli tabakalarıyla çakışmıştır' (SPN, s. 11). Bu durum, kısmen daha önce ele alınan maddi çıkarların korunması ve kendini yeniden üretme biçimleri sonucu, toplum içindeki olanaklardan en yoksun grupların düşünsel temsil bakımından dezavantajlı olduğuna işaret eder. Bu göreceli elverişsizlikte iki etmenin payı olabilir. Birincisi, bir birey veya grup büyük ölçüde geçim derdine düşmüşse, o zaman düşünsel gelişme ve peşinden demokratik pratiklere katılmak için ayrılacak zaman daha kısıtlı olacaktır. İkincisi, bu bireyler toplumu ayrıştırıcı ve hak tanımaz olarak görebilirler, ama kendi eleştirilerini ifade etmenin araçlarına erişmek için gereken maddi kaynaklardan yoksun olabilirler. Paradoksal olarak, muhalefet

bilincinin temelini oluşturan şey tam da göreceli yoksunluk ve adaletsizlikle ilgili olan bu kişisel deneyimdir. Sartre'ın belirttiği gibi, 'Aydın, yaşadığı toplumu anlamak istiyorsa, ona açık tek bir yol vardır, o da toplumun en ayrıcalıksız kesiminin bakış açısını benimsemektir' (Sartre, 1974: 255).

Çeşitli aydın tabakalarının kimi özelliklerini ele aldıktan ve onların egemen grupla ilişkilerini ve onlara desteğini vurguladıktan sonra, yeni ortaya çıkan grubun organik aydınlarının görevlerinden birinin mevcut aydın tabakalarının otoritesini ve meşruluğunu sorgulamak olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekir. Özellikle düşünsel ve kültürel alanlarda bu sorgulama ve eleştiri süreci gerçekten de alternatif bir hegemonya kurma işinin önemli bir parçasıdır. Bu sürecin içerdiği bazı farklı görevleri kısaca sıralamak faydalı olacaktır.

Birincisi, Gramsci'nin çözümlemesi işçi sınıfı aydınlarının *güvenilirliğini* kabul ettirmeye yarayan araçları (başka bir deyişle işçi sınıfı aydınlarının kendi görüşlerini dayatmadıklarını ve 'üstteki kule' olmadıklarını sağlamayı) ve çeşitli düşünsel işlevlerin *göreceli önemini* anlamamızı sağlar:

Hem çeşitli aydın tabakalarının 'organik niteliğini' (*organicita*) ve temel toplumsal grupla bağlantı derecelerini ölçmek hem de işlevlerinin ve üstyapıların aşağıdan yukarıya (yapısal temelden yukarıya doğru) sıralamasını yapmak mümkündür. (SPN, s. 12)

Dahası, belli bir uğraşın, devrimden sonra, hâlâ gerekip gerekmediğine karar vermek için bu tip bir irdeleme kullanılabilir. Örneğin, orta düzey yönetsel ve bürokratik tabakaların geniş kesimlerinin *kapitalist* üretim ilişkilerinin *belli bir* gereksinimi olduğu, sadece ikinci derece yönetim işlevlerine hizmet ettiği gösterilebilirse, o zaman gelecekteki işin yeniden örgütlenmesi bunları işlevsiz, böylece de gereksiz kılabilir.⁸

⁸ Daha radikal bir doğrultuda, çözümleme, mevcut 'iş' kavramımızı ölçtüğümüz kriterlerin çoğunun zamanının geçtiğini, dolayısıyla da geleceğin gereksinimlerine uygun olmadığını gösterebilir. Örneğin, 1980'li yıllarda

İkincisi, burjuva hegemonyasının ters çevirmelerinin içyüzünü anlama sorunuyla bağlantılı olarak, hem bu hegemonyayı *anlaşılır hale getirmede* hem de etkili muhalefete ve eleştirel dışavuruma ulaşılabilen yeni söylem biçimlerinin oluşturulmasında aydınların insanlara yardımcı olması gerekir. Başka bir deyişle, siyasal tartışmalar için yeni gündemler yaratmak ve egemen grubun aydınlarının uzak durmayı seçecekleri konuları ortaya koymak gerekli olabilir.⁹

Üçüncüsü, yeni tarihsel bloğun *ön oluşumuna* ulaşma sorunuyla bağlantılı olarak, ortak çıkarlarını tam olarak anlaması için bir gruptan diğerine iletmek üzere görüşmeci ve arabulucu olarak hareket edecek aydınlar gerekecektir. Yerinden edilen grubun kendini savunurken kullanmaya çalışabileceği bölücü tarzdaki taktiklere engel olmak için de önemli katkıları olacaktır.

Dördüncüsü, *uygun devrimci pratik biçimleri* geliştirmeyeyle bağlantılı olarak, seçilen stratejinin değişken koşullara uygun kalmasını temin edecek örgütlenmeyi ve önderliği aydınların sağlaması gerekecektir. Bu durum reformizmle maceracılık arasındaki doğru dengeyi bulmayı, yani, etkin bir şekilde 'konjonktürel' (yani geçici ve kısmi) olanla 'organik' (yani kalıcı ve temel) olan ifade biçimleri arasında ayırım yapmak için insanlara yardımcı olmayı kapsayabilir.

Son olarak, yeni hegemonyanın belli biçimlerinin ve özelliklerinin eklemlenmesinde aydınlar merkezi bir rol oynayacaktır. Bu durum mevcut toplumsal pratiklerin hangi yanlarının sürdürülmesi ve geliştirilmesi gerektiğini ve hangilerinin 'kaybolup gitmesi' gerektiğini anlamak için pek çok nesnel çözümleme ve

sürekli yüksek düzeylerde olan işsizlik, 'resmi ücretli çalışma'nın artık gelir dağılımı için güvenilir bir mekanizma olmadığına işaret edebilir.

⁹ Sözgelimi, ırk ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve işle topluluk arasındaki ilişkinin gerçek doğası tartışmaları, bu gündem değişikliği süreçlerine örnek olarak alınabilir. Daha yakın bir zamanda çevreciler, sanayi üretiminin 'yerel' sonuçlarının çoğunlukla bir hayli yıkıcı 'uzak' etkileri açısından ele alınabileceğini içeren yeni bir çerçeve oluşturdular.

yaratıcılık gerektirecektir. Bu belki de en can alıcı düşünsel etkinlik alanıdır, çünkü gelecekte sürdürülebilir bir toplumun ortaya çıkması doğrudan onun programının uygulanabilirliğine bağlı olacaktır.

Özet

Bu bölümde insanların kendi koşullarını nasıl anladıkları ve bu anlayışı geliştirme yeteneğinin hem ekonomik hem siyasal toplumsal kurumlara etkin katılım için gereken beceriyle nasıl çakıştığı sorunu ele alındı. Başka türlü söylersek, halk okulu ve diğer eğitim kurumları aracılığıyla insanlar sadece çağdaş sanayiye uygun yararlı beceriler değil, aynı zamanda demokratik toplum kurumlarında dolu dolu ve 'insanlıkçı' görev alabilmelerine olanak tanıyacak daha genel düşünsel beceriler de geliştirecektir. Toplumun geliştiği yoldan dolayı, belirli görevleri üstlenmek için farklı insan grupları gerekecektir. Gramsci, her görev bir derece düşünsel ve yaratıcı yetenek gerektirse bile, açık bir biçimde düşünsel olan görev veya işlevleri yerine getirmek için de bazı bireylere gereksinim duyulacağını öne sürer. İlk kertede, bu uğraşlar ekonomik sisteme özgü teknik gerekliliklerle ilgilidir. Sonrasında da ekonomik ve bir bütün olarak toplumsal etkinliklerle eşzamanlı işleyen daha genel yönetsel ve örgütsel kurumlarla ilgili olabilir. Siyasal alanda, (ekonomik pratiklerin örgütlendiği belirli bir yolla kendini hayata geçiren) her toplumsal grup veya sınıf, hem o sınıfın çıkarlarını savunan hem de o sınıfın dünyayı düşünsel olarak anlamasını artıracak aydınlara ihtiyaç doğurur.

Farklı aydın tiplerini ayırt etmek için Gramsci, belirli tarihsel gelişmelere karşılık olarak ortaya çıkan organik aydınlarla, toplum yeni bir gelişme aşamasına girerken 'organik' görevi aşkınlıktan geleneksel aydınlar arasında ayırım yapar. Özgün işlevlerinin dışına çıkmış olsalar bile, geleneksel aydınlar tolere edilir, çünkü onların, en azından yüzeysel olarak, toplumsal kurumların korunmasında bağımsız ve tarafsız bir rol oynadıkları düşünülür.

Bununla beraber, toplumsal gelişme kesintisiz bir süreç olduğu için ve bazı aydınlar muğlak roller oynadığı için, bu geniş kategorilerin içinde altbölümler vardır. Özellikle, her aydın grubu aynı oranda güçlü değildir; kimileri diğerlerini görevlerle donatma işlevini üstüne alırken, başka bir grup aynı anda hem 'organik' hem 'geleneksel' sayılabilir. Benzer şekilde, egemen grubun hegemonyasının korunmasında geleneksel aydınlar çoğunlukla önemli bir görev üstlendiği için, onların gerçekten tarafsızlığı veya yansızlığı biraz şüphelidir.

İnsanların toplumsal katılım için gereken temel becerileri nasıl edinecekleri göz önüne alındığında ve neden bazı insanların özellikle düşünsel işlevler üstlendiğine bakıldığında, bu defa bu yalın ve örtük bilinç biçimlerinin bir önceki bölümde ele alınan türde olgun düşünsel-siyasal bilinç halinde nasıl gelişebileceğine dair sorular ortaya çıkıyor. Bu süreç, kaçınılmaz bir biçimde, yeni ortaya çıkan toplumsal grup üyelerinin kendi hegemonik özlemlerini ifade edebileceği örgütlerin gelişmesine bağlıdır. Gramsci'nin siyasal katılım konusunda ileri sürdüğü düşünceler bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

8

SİYASAL KATILIM: KONSEY HAREKETİ VE SİYASAL PARTİ

Altıncı Bölüm'de belirtildiği gibi, Gramsci yeni ortaya çıkan grupların ya da sınıfların, kendi tikel ekonomik-korporatif kaygılarını (olgun ve evrensel düşünsel-siyasal bilincin gelişmesi sayesinde) aştıkları takdirde ancak, yeni bir hegemonik tarihsel blok oluşturabileceklerini öne sürer. Bir önceki bölümde halk okulu ve diğer eğitim kurumlarının insanları genel olarak 'soyut' terimlerle bu sonraki 'arındırıcı' gelişmeye nasıl hazırlayabileceği ele alındı. Bununla beraber, açıkçası, asıl toplumsal değişme ancak devrimci bilinç için bu potansiyel pratikte gerçekleştirilirse ortaya çıkacaktır. Hem pratikle uğraşan bir devrimci olarak hem de sonrasında hapisteyken, Gramsci, yaşamı boyunca merkezi olarak bu sorunla ilgilendi. Hegemonya ve tarihsel bloklar, yapısal ve üstyapısal kurumlar arasındaki ilişki ve devrimci bilinç ve stratejinin farklı safhaları üzerine yazdıkları hep bunun çözümünü amaçlar. Fakat ne yazık ki, Gramsci'nin siyasal bilincin ifade edilebileceği gerçek örgütler çözümlemesi büsbütün açık değildir. Genel olarak söylersek, öyle görünüyor ki 1921 yılına kadar Gramsci, proletarya devriminin öncelikle fabrika konseyleri kanalıyla örgütlenmesi gerektiğini varsayıyordu. 1920 yılındaki Eylül grevinin ardından

konsey hareketinin çökmesiyle birlikte, başarılı bir devrimin ancak Rus Bolşevik örneğine dayanan merkezi bir komünist partinin önderliği ve yardımıyla yürütülebileceğine ikna olmuştu. Femia'nın ve başkalarının işaret ettiği gibi,¹ Gramsci'nin ardılları, kısmen bizzat İtalya'da, bu gözle görülür fikir değişiminin içerimlerini hararetle tartıştılar. Öncelikle, Gramsci'nin Leninizme 'dönmesinin' fabrika konseylerinin rolününün terkedilmesinin ne ölçüde işareti olup olmadığı sorusu etrafında fazlaca iddia ortaya atıldı. İkinci olarak, Gramsci'nin kesinlikle partinin rolünü onayladığı kabul edilirken, Gramsci partiyi hiyerarşik, merkezi ve aslen otoriter olarak mı, yoksa her yönüyle daha demokratik olarak mı görüyordu? Mevcut amaçlar açısından bu tartışmalara daha fazla girmek gerekli değildir. Bununla beraber, Davidson'un, bu sorunların bir ölçüde, hem Gramsci'nin hem Lenin'in teorisine 'bir bütün olarak Marksist teorinin bakış açısından' bakılmasını sağlayan belirli bir 'tarihsel yöntem' sonucu olduğunu hatırlatmasının bir mahsuru yoktur:

Bu soruşturmada her iki teorinin de anlamı, belki pratik olarak değil ama, teorik olarak *onların dışındadır* ve eserlerinde önemli olan şey, ne *düşündükleri şeyin önemli olması* ne de *dikkatlerini en çok neye yönelttikleridir*, onların eserlerinde *bizim bugünkü devrimci/pratik anlayışımız neyi önemli kılıyorsa onun tarafından kurulmasıdır*. Bu okuma, bakış açımızın gizli olanı görünür kıldığı, örtük bir okumadır. (Davidson, 1974: 142)

Bu tartışmaların nihai sonucu ne olursa olsun, Gramsci'nin işçi sınıfı örgütünün uygun biçimleri çözümlemesinin birçok aşamadan geçtiği ve bu gelişmelerin İtalya işçi sınıfının fiili durumundaki değişimlere tekabül ettiği açıktır. Bir önceki bölümde ele alınan katılımcı eğitime ait çoğu temanın açıkça Gramsci'nin siyasal katılım üzerine yazdığı yazıların içinde bulunduğunu öne

¹ Bkz. örneğin, Femia (1981): 130-189; Davidson (1974): 138-139; Davidson (1972) ve Adamson (1978): 432. Gramsci'nin yazılarının İtalya'daki ilk yorumları Birinci Bölüm'de ele alınmıştır.

sürmek akla uygundur. Özellikle, işçi sınıfının organik aydınları, örgütlü olmaları şartıyla, devrimci süreçte kilit rol oynayan insanlar olarak görülür.

Fabrika Konseyleri

1919 yılında *L'Ordine Nuovo* kurulmadan önce, Gramsci siyasal eğitimin geleneksel iletişim aracı olan gazeteler, konferanslar ve seminerler aracılığıyla verilmesi gerektiği düşüncesinden ayrılmadı. Gramsci 1917 yılının Aralık ayında bu amaçla *Club di Vita Morale*'yi kurdu, buradaki amacı:

Sosyalist hareketteki gençleri toplumsal ve etik problemleri serinkanlı bir biçimde tartışmaya alıştırmak. Onların araştırma yapmaya, yöntemli ve düzenli bir şekilde okumaya, düşüncelelerini yalın bir şekilde ve zihin açıklığıyla yorumlamaya alışkın olmalarını istiyorduk. (Gramsci'den Giuseppe Lombardo-Radice'ye, Mart 1919; Davidson, 1974: 127)

Bu dönem boyunca ve üstelik Bordiga'nın, 'öğrenim ihtiyacını sosyalistlerin değil, öğretmenler kongresinin ilan etmesi gerekir. Ders vererek değil, üyesi olduğun sınıfın gerçek ihtiyaçlarını tecrübeyle öğrenerek sosyalist olunur' görüşüne rağmen (Bordiga, 20 Ekim 1912 *Avanguardia* içinde; Davidson, 1974: 128) Gramsci, siyasal bilinç için gerekli olan başlangıç noktasının, açık bir şekilde, işçi sınıfının kendini eğitmesi olduğu kanısındaydı. Bununla beraber, kısmen Torino proleteryasıyla gittikçe artan kişisel ilişkisi sonucu Gramsci, giderek, devrimci sonuca ulaşmanın ayrıcalıklı aracı olarak 'kültürel kurtarıcılık'tan saparak, daha belirgin bir çözümleme olan işçi sınıfı örgütlerine etkin katılımın toplumu radikal olarak dönüştürmeyi başarmak için gerekli olan becerileri ve görüşü bireylere kazandırmada oynayabileceği rolden yana olmaya başladı. Bununla beraber, anlamlı bir şekilde ve işyeri örgütlenmesiyle ilgili olarak Gramsci, 'geleneksel' CGL sendikalarının artık insanların bu beceri ve bilinci geliştirebileceği devrimci bir tartışma alanını yeterince oluşturmadığını anladı. Bolşevik Devrimi'nde sovyetlerin, yani işçi konseylerinin rolüyle

ilgili daha fazla bilginin ulaşılır duruma gelmesiyle Gramsci, İtalyan işçi sınıfının kendi fabrika konseylerini, yani kendi sovyetlerini örgütlemesi gerektiği fikrini benimsedi. 1919 yılının Ekim ayında şunları yazdı:

Proletaryanın çalışanlar topluluğunun canlı ve zengin deneyiminden başarıyla yarattığı yeni toplumsal heyecanı geliştirmek ve karşılıklı eğitim açısından en etkili organ konseydir. Oysa sendikada, işçilerin dayanışması kapitalizme karşı mücadelede özveri ve acı içinde geliyordu, konseyde bu dayanışma sanayi üretiminin en önemsiz uğraklarında bile şekillenen olumlu, kalıcı bir varoluştur. Organik bir bütün olduğunu bilmenin keyfidir bu, elverişli çalışma ve toplumsal refahın karşılık beklemeden üretilmesiyle kendi egemenliğini ortaya koyan, özgürlüğünü ve gücünü tarih yaratmak üzere gerçeğe dönüştüren türdeş ve yoğun bir sistemdir. (SPWI, s. 100-101)

Bu alıntının da imlediği gibi, Gramsci'nin fabrika konseyleri görüşü, bir önceki bölümde ana hatları çizilen bazı temaları yansıtır. Öncelikle, fabrika konseylerine katılım, üretimin belirli bir yönünü örgütlemekle daha genel olarak toplumu örgütlemek arasındaki süreklilik duygusunu canlı tutar:

Her kişi vazgeçilmezdir, herkes görevinin başındadır ve herkesin bir görevi ve bir işlevi vardır. En cahil ve en geri işçi bile, mühendisin en faydasız ve 'sivili' bile, eninde sonunda fabrika örgütü deneyimindeki hakikate inanacaktır.

İkinci olarak, fabrika konseyi deneyimi yeni bir bilinç veya onların bildiği deneyimlere dayanan dünyaya bakış biçimini üretecektir. Başka bir ifadeyle, bu deneyim,

işçilerin zihniyetinin radikal bir dönüşüm geçirmesine yol açmalı, yaptırım güçlerini kullanırken kitleleri daha donanımlı duruma getirmeli ve son olarak yoldaşlarla işçilerin hak ve yükümlülüklerine değgin (bunların her ikisi de somut ve etkin şeylerdir) bir bilinci yaymalıdır, çünkü bunlar yaşanan tarihsel deneyimden kendiliğinden üretilir. (SPWI, s. 68)

Üçüncüsü, konseyler, topluma değgin ekonomik-korporatif nitelikli değil, evrensel olan bir görüş beslediği için, konseylerin kendisi gelecekteki toplumun nasıl işleyeceğine pratik bir örnek oluşturur. Başka bir ifadeyle, konseyler sadece devrimi körüklemek için gerekli değildir, *sonrasında* da örgütlenmeleri gelecekteki devlet için bir model oluşturacaktır:

Fabrika Konseyi proleterya devletinin modelidir. Proletarya devletinin örgütlenmesinde içkin olan bütün sorunlar Konsey örgütlenmesinde de içkindir. (...) Fabrika örgütlenmesi, sınıfı (bütün sınıfı), sanayi üretim sürecinin denetimini kesin olarak üstlenerek ve bu sürece tamamen uygun düşen türdeş ve birleşik bir birim içinde tutacaktır. Başka bir deyişle, fabrikaya dayalı örgütlenme, siyasal üstyapılarda ve baştan başa tüm dokuda bulunan sınıf egemenliğini ortadan kaldıran proletarya diktatörlüğünü, komünist devleti şekillendirir. (SPWI, s. 100, 102)

Son olarak, fabrika konseylerinin ve sonuç olarak yol açacağı toplum türünün kilit özelliğinin, hem son derece örgütlü ve hem de özü bakımından demokratik oluşudur:

Sömürülen işçi sınıfına özgü toplumsal yaşam kurumlarının bünyesinde sosyalist devlet, potansiyel olarak yaşıyor zaten. Bu kurumları birleştirmek, oldukça merkezi bir yeterlilik ve güç hiyerarşisi içinde bunların eşgüdümünü ve düzenini sağlarken her birine gereken özerklik ve eklemlenme hakkını teslim etmek demek, hemen o anda gerçek bir işçi demokrasisinin yaratılması demektir. (SPWI, s. 65)

Daha önce işaret edildiği gibi, Gramsci'nin fabrika konseyleriyle ilgili tasarıları, halihazırda oluşan sendikalara eleştirisinin dışında gelişmişti. Başka bir ifadeyle, konseylerin anlamı basitçe geleneksel sendikaları değiştirmek değil, tersine onları tamamlamak, daha sonra da tümüyle onların yerini almaktır.² Üçüncü

² 1919 yılının Temmuz ayında Gramsci, 'hareketin geleneksel kurumları (...) ölmedi' fakat 'rekabetin son kalıntısı yok edilene kadar, sınıflar ve partiler tümünden ortadan kalkana ve ulusal proletarya diktatörlüğü Komünist Enter-

Bölüm'de belirtildiği gibi, bu eleştiri Gramsci'nin diğer büyük işçi sınıfı örgütü Sosyalist Parti'nin reformizmine karşı saldırısının bir parçasını oluştuyordu. Bu bölümün ikinci kısmında Gramsci'nin siyasal bir partinin görevleri üzerine görüşlerini ele almadan önce, ilişkili olduğu Lenin öncesi denebilecek İtalyan işçi sınıfı örgütlerindeki önemli eksiklikleri göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır.

Önceki bölümlerdeki tartışmalar Gramsci'nin toplumun mevcut durumunu, toplumun kendisini üreten ve yeniden üreten ekonomik pratikler konfigürasyonunun ayrıntılı çözümlemesine dayanarak saptadığını göstermiştir. Örneğin, bu nedenle Yedinci Bölüm'de, üzerinde hegemonik tarihsel blok seçeneğinin oluşturulabileceği temel, hiç olmazsa başta, ekonomik nitelikli olması gerektiğine işaret edilmiştir. Başlangıç noktası olarak kendisine, yeni ve evrensel hegemonyanın oluşturulması yoluyla ortak ekonomik çıkarların yeterince ötesine geçmeyi seçmelidir. Benzer şekilde önceki bölümde, Gramsci'ye göre, organik aydınların zorunlu olgunlaşmasının ve ardından geleneksel aydınların yerini (kısmen) almasının, üretim sisteminin ebediyen çeşitlenen uzmanlaşmalarının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıktığı gösterilmişti. Dolayısıyla, onların gelişmesi, üretim tekniğindeki gelişmelerin kaçınılmaz sonucudur. Benzer bir çözümleme kalıbını izleyen Gramsci'nin sendika eleştirisi, İtalyan kapitalizminin Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren nasıl geliştiği saptamasından filizlenir.

Dolayısıyla, birincisi Gramsci, emperyalizmin ve büyük tekel-lerin gelişmesinin kapitalizmin özyapısında geniş kapsamlı değişiklikleri beraberinde getirdiğini öne sürer: 'Kapitalizmin şu anki döneminin temel niteliği finans kapitalin endüstriyel kapital üzerindeki, bankaların fabrika üzerindeki, borsanın meta üretimi üzerindeki, tekellerin geleneksel sanayi önderleri üzerindeki

hakimiyetidir' (SPWI, s. 257). Bu tekeller, kapitalizmin varlığını sürdürmek için gerek duyduğu rekabet serbestliğinin bastırılması etkisini gösterir. Bu gerçekleştiğinde: 'Kapitalist düzen çıkmaza girer. Varoluşunun ve ilerlemesinin bütün gerekçesini yitirir; kurumları katı, kabuk bağlamış, asalak, işe yarar bir görevi ve saygınlığı kalmamış bir hale bürünür' (SPWI, s. 69). İkincisi, Üçüncü Bölüm'de de belirtildiği gibi, teknolojiadaki ilerlemeler ve iş örgütlenmesindeki değişiklikler nitelikli ve yarı nitelikli yeni işçi grupları ve ekonomik yapı içerisinde yeni mücadeleler üretmiştir:

Dört yıllık savaş ekonomik ve düşünsel iklimi hızla değiştirmiştir. Çok büyük miktarda işgücü oluşmuş, ücretlilerle girişimciler arası ilişkilerdeki kökleşmiş şiddet artık, anlayışı en kıt izleyicinin bile açıkça görebileceği bir biçimde ortaya çıkmıştır. (SPWI, s. 57)

Sanayi üretiminin doğasındaki giderek artan uzmanlaşma nedeniyle, proletaryanın potansiyel gücü ve etkisi de artmıştır: 'Kapitalist yoğunlaşma, küresel üretim ve değişim tekeline ulaşılmasıyla, olası en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Çalışan kitlelerin buna denk gelen yoğunlaşması, devrimci proleter sınıfa daha önce olmadığı kadar güç vermiştir' (SPWI, s. 77). Kapitalizm bir dünya sistemi olduğu için, İtalyan kapitalizmi zorunlu olarak bu değişim ve bunalım sürecinden etkilenmiştir: 'Ulusal meselelerin, aniden, öngörülemeyen ve kontrol edilemeyen bir tarzda sahneye çıkan bu dış kanunlara bağımlı olması, İtalyan toplumunu, deprem öncesinde hayvanların, yaşadıkları ürküden dolayı hep birlikte çökmesi ya da geri geri gitmesine benzer bir duruma sokmaktadır' (SPWI, s. 71). En önemlisi, Gramsci kapitalizmin bunalımının ancak işçi sınıfı tarafından çözülebileceğini düşünüyordu:

Azgın ve çılgın, mülklü sınıf güçlerinin sürüklediği barbarlık uçurumundan ve ekonomik çöküntüden, toplumu ancak işçi sınıfı kurtarabilir. Bu işi, sanayi-siyaset alanında kendi diktatörlü-

günü uygulamaya koymak üzere kendini yönetici sınıf olarak örgütleyerek yapabilir. (SPWI, s. 89)

Bununla beraber, daha önce belirtildiği gibi, 1919 yılıyla birlikte Gramsci'nin, 'sömürülen işçi sınıfına özgü toplumsal yaşam kurumlarının bünyesinde sosyalist devlet potansiyel olarak yaşıyor zaten' ve sendikalarla Sosyalist Parti'nin etkisi 'günden güne büyüyor, daha önce keşfedilmemiş halk tabakalarına yayılıyor' diye düşünmesine rağmen, görüşü yine de şu yöneydi: 'Hareketin geleneksel kurumları, böylesine olgunlaşmış bir devrimci etkinliği kapsamaya yetmiyor. Yapılarının tam da kendisi, bilinçli tarihsel sürecin parçası durumuna gelmiş güçleri disiplin altına alma işinde yetersiz kalıyor' (SPWI, s. 77).

1919 ve 1920 yılları boyunca Gramsci'nin yazdıklarının çoğu bu yapısal eksikliklerle ve fabrika konseyleri aracılığıyla bunların üstesinden nasıl gelinebileceğiyle ilgiliydi. İlk olarak, Gramsci'nin iddiası, sendikaların her zaman genel olarak 'kapitalisti ortadan kaldırma' amacını muhafaza etseler bile, kendi gelişimleri içinde belli bir aşamada kapitalizmin 'rekabetçi' yaşam felsefesine kapıldıkları ve kendi özgün amaçlarını unuttuklarıdır. Başka bir ifadeyle, onlar 'bütün enerjilerini güncel olan [amaca], proleteryanın yaşam koşullarını iyileştirmeye, daha yüksek ücret, daha kısa çalışma süresi ve bir sosyal yasama organı talebine yönlendirmişlerdir.' Bununla birlikte, doğrusu sendikaların pratik amaçlarını bu şekilde sınırlamasıyla ve kapitalizmin tekelci aşamaya geçmesiyle, sendikalar devrimci bir güç olmaktan çıktılar:

Bu nedenle, kendi alanı içinde ve kendi yöntemlerini kullanan sendika hareketinin, kapitalist toplumu devirmeye büsbütün yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır; proletaryaya kurtuluşu için önderlik etmeye, başlangıçta kendisinin önerdiği büyük ve evrensel amacını yerine getirmeye yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. (SPWI, s. 105)

Kentsel ve sınai işgücünün çoğalmaya başlamasıyla ve yeni bir sınıf bilincinin gelişmesiyle bu durum daha da kötüleşmiştir.

Üçüncü Bölüm'de belirtildiği gibi, Gramsci'nin iddiası, bu yeni grupların, çok daha geniş vasıfsız işçi grupları yerine vasıflı işçilerin, yani 'işçi aristokrasisinin' çıkarlarını temsil etme eğilimine giren geleneksel sendikalara olan güveni kaybettirdiğidir:

İşçiler 'kendi' örgütlerinin aşırı derecede karmaşık bir aygıt durumuna geldiğini, bunun örgütün yapısına ve karışık işleyişine içkin, fakat kendi tarihsel misyon bilincini devrimci bir sınıf olarak edinmiş kitlelere yabancı olduğunu, sadece kendi kurallarına uymayla sonuçlandığını düşünüyorlar. (SPWI, s. 98)

İkinci olarak, Gramsci'nin iddiası, ilk başta belirli vasıflar temelinde oluştuğu için sendikaların, farklı işgücü kesimleri içinde ve arasında bazı bölünmeleri sürekli kılma eğiliminde olduğudur. Bu nedenle işçilerin kendilerini, çok daha genel ve evrensel anlamda 'üretici' olarak değil, belirli bir 'emek metasını' sağlayan kimse olarak görmeleri teşvik edilmiştir:

Sanayi veya meslek sendikası, aynı meslek veya sanayi içinde işçiyi yoldaşlarıyla, aynı araçları kullanan ve kendisi gibi aynı materyali dönüştüren insanlarla birleştirerek bu zihniyetin büyümesine yardım eder, bu nedenle işçinin kendisini üretici olarak görmesi daha da zorlaşır. Bunun yerine kendisini, fiyatı, değeri ulusal ve uluslararası pazarda serbest rekabet oyunuyla belirlenen bir 'meta' olarak düşünmeye yönlendirilir. (SPWI, s. 110)

Fabrika konseylerinin asıl getirisi tam da işçileri fabrika kapsamlı bir temelde örgütleyerek insanların kendilerini evrensel anlamda kendi kendine karar veren üreticiler olarak görmelerini sağlamaktır: 'Fabrika konseyinde işçi bir üretici, yani kendi evrensel karakterinin ve toplumdaki konumunun ve rolünün bir sonucu olarak yer alır' (SPWI, s. 295).

Son olarak, Gramsci, aşırı derecede tümleşik hale geldiği ve bu yüzden mevcut iş örgütlenmesine bağımlı olduğu için sendikaların hiç de demokratik olmadığını, dolayısıyla yapısal ve düşünsel olarak yeni şartlara cevap vermekte yetersiz kaldığını iddia etmiştir. Sonuç olarak, inisiyatif kapitalistte kalırken, kendi örgütleri ve 'yanlış' bilinç yüzünden sendika önderlikleri ve yö-

netim hiyerarşisi, kaderci ve az çok itaatkâr bir biçimde kabul edildiği statükoyu sürekli kılmaya hizmet etmiştir:

Sendika önderlerinin seçimi hiçbir zaman endüstriyel yeterlilik temelinde yapılmamıştır, daha çok basit bir şekilde yasal, bürokratik ve demagojik yeterlilik temelinde yapılmıştır. (...) Bu yüzden, kesinlikle işçilerinkine aykırı, kendilerine özgü grup psikolojisine sahip, sendika memuru ve gazetecilerinden oluşan kast benzeri bir oluşum türemiştir. (SPWI, s. 105)³

Kısacası, Gramsci'nin, fabrika konseylerine katılım yoluyla insanların ekonomik işbirlikçi 'sendikal bilincin' araçsalığının ve benmerkezciliğinin üstesinden gelebileceğini ve daha önce ele alınan düşünsel-siyasal bilinçle duygudaş perspektife yöneleceğini düşündüğü bellidir. Birincisi, konseyler burjuva kurumu olmadığı için, sendikalara içkin yapısal ve düşünsel sınırlamalardan etkilenmeyecekti. İkincisi, yapıları ve örgütlenmeleri durağan değil, esasen organik olduğu için, fabrika konseyleri temsilcisi olduğu şeyin değişen ihtiyaçlarına çok daha çabuk cevap verebilecekti. Üçüncüsü, işçi ile toplumsal öznenin rolü arasında güçlü bir süreklilik duygusunun beslenmesinde konseyler hem yapay olan ekonomik ve siyasal kurum ayrımının hem de kavramsal olan düşünce ve eylem ayrımının aşılmasının yolunu oluştuyordu. Son olarak, fabrika konseyleri, bünyesinde işçi sınıfının ekonomik üretimle siyasal önderlik ve örgütlenme deneyimine ilk elden sahip yeni organik aydınlar yetiştirebileceği ideal bir ortam sağlayacaktı.

Gramsci'nin, sendikaların yetersizliklerini fabrika konseylerinin nasıl telafi edebileceğiyle ilgili önerilerine göz attıktan sonra, şimdi de işçi sınıfı örgütünün ikinci ana temsilcisi olan siyasal parti hakkındaki görüşlerini ele almak gerekir.

³ İşçi sınıfının 'geleneksel aydınlarının' kendi başlarına nasıl gerici bir güç haline gelebileceğinin açık bir örneğidir bu. Bkz. Yedinci Bölüm.

Siyasal Parti

İtalyan işçi sınıfının kompozisyonundaki ve koşullarındaki değişimlere karşılık olarak gelişen işyeri temsili hakkındaki görüşlerine benzer şekilde, Gramsci'nin siyasal parti hakkındaki görüşleri de bazı aşamalardan geçmiştir. Kabaca dört temel aşamadan söz edilebilir: (i) 1919 yılındaki PSI ve Gramsci; (ii) 1920 yılındaki yenilenme ihtiyacı; (iii) 1921 yılından sonraki Komünist Parti ve (iv) *Hapishane Defterleri*'ndeki parti. Bu aşamalar anahatlarıyla ve sırasıyla ele alınacaktır.

1. 1919 Yılındaki PSI ve Gramsci

Daha önce belirtildiği gibi, 1919 yılında Gramsci esas itibarıyla, nihai olarak sendikaların yerini alacak şekilde fabrika konseylerinin örgütlenmesiyle ilgilendi. PSI'nin genişlemesi ve özyapısı bu örgütlenmelerle yakından ilişkili olduğu için, Gramsci'nin PSI eleştirisinin az önce ele alınan özelliklerin çoğuyla ortak olması kaçınılmazdı. Örneğin, Femia'nın işaret ettiği gibi, Gramsci sosyalist partilerin, 'kapitalist toplumdaki kaynaklanan özü ve onun mantığıyla uyumlu çalışma eğilimi yüzünden köklü bir şekilde zedelendiğini' düşünüyordu (Femia, 1981: 142). 1919 yılının Temmuz ayında Gramsci şunları yazar:

Sosyalistler, kapitalist girişim tarafından üretilen tarihsel gerçekliği, çoğunlukla da kaygısız bir biçimde, tamamen kabul etmiştir. Liberal ekonomistlerle aynı hatalı zihniyeti edinmiştir: demokratik devlet kurumlarının daimiliğine ve temelinin kusursuz olduğuna inanıyorlar. (SPWI, s. 76)

Bununla beraber, aynı zamanda ve fabrika konseylerine öncelik tanınmış olmasına rağmen Gramsci, PSI'nin yine de en azından işçi sınıfının büyüyen kendiliğindenliğinin pekiştirilmesinde ve eşgüdümünde önemli rol oynayabileceğine işaret eder. Örneğin, şöyle der: 'Bu düzensiz ve karmakarışık enerjilere kalıcı bir biçim ve sıkdüzen verilmelidir. Bunlar özümselemeli, örgütlenmeli ve güçlendirilmelidir' (SPWI, s. 66). Dört ay sonra, 1919 yılı-

nın Kasım ayında da şöyle der: 'Sosyalist Parti'nin önünde duran acil, somut sorun yetenek sorunudur; zirvesi partiye ulaşan bir hiyerarşi içinde bütün İtalyan işçi kitlesinin nasıl örgütleneceği sorunudur' (SWPI, s. 133). Hatta, sendikaların reformizmiyle PSI'nin devrimci potansiyeli arasında elverişli karşılaştırmalar yapacak kadar ileri gider: 'Sosyalist Parti'nin karakteri giderek devrimcileşiyor ve enternasyonalist hale geliyor; diğer yanda sendikalar, reformist oportünizmin teori ve taktiklerini giderek somutlaştırıyor ve sadece ulusal kütle haline geliyorlar' (SPWI, s. 104).

Bununla beraber, 1919 yılının sonu ve 1920 yılıyla birlikte Gramsci'nin PSI'ye, özellikle de PSI ile fabrika konseyleri arasındaki ilişkiye karşı tavrı daha muğlaklaştı. Gramsci, 'Öncü işçi ve köylüler (...) kendilerinin doğal siyasal önderi olarak, yerine getirilecek düşünce ve programları temsil eden Sosyalist Parti'yi işaret ediyor' iddiasında olsa bile, onlar, 'iktidara giden yolun, hem sömürülen hem sömürenleri içine alan genel oy hakkıyla seçilen parlamentoya değil, siyasal iktidarın yanı sıra sanayinin yönetimini de düzenleyecek işçi ve köylü konseyleri sistemine' dayanması gerektiğine işaret eder (SPWI, s. 133). Ne var ki, oldukça paradoksal olarak, konseyler, sendikalar ve PSI arasındaki zorunlu ilişkinin bu kabulünden, bir ay sonra, daha açık bir şekilde söz edilmiştir. 'Devrimci sürecin yayıldığı kurumlar ağı' dediği şeyi ele alırken, parti ve sendikaları alışılmadık bir şekilde olumlu bir dille tanımlar:

Sendikalar ve parti, gönüllü birlikler, devrimci sürecin itici güçleri, devrimin 'faili' ve 'yöneticileri': sanayi aygıtı üzerinde komünist biçimi koordine edip zorlayan sendika; doğuştan sahip olduğu tüm enerji ve coşkuyu insan ruhuna bahşeden ve disiplinle özgürlüğü birleştiren toplumsal sistemin canlı ve dinamik modeli olan Sosyalist Parti. (SPWI, s. 146)

Bu belirgin muğlaklık, bir yere kadar, Gramsci'nin siyasal partinin işlevi ve karakteri hakkındaki düşüncelerini henüz geliştir-

mekte olduğuna bağlanabilir. Showstack Sassoon'un ifade ettiği gibi, 'kendi gelişiminin bu aşamasında açık bir düşünsel seçenek ortaya koyamadığı halde,' PSI'nin yetersizliğinin farkındaydı (Showstack Sassoon, 1987: s. 45). Kısa bir süre sonra seçeneğin ayrı bir komünist parti oluşturmak olduğuna karar vermesine rağmen, bu aşamada, Gramsci'nin siyasal partinin olumlu ve olumsuz işlevleri arasında bir ayrım yaptığı şeklindeki Showstack Sassoon'un görüşüne katılabiliriz.⁴ Olumsuz işlevi bakımından, 'kitleleri en derin düzeylere itmede başarılı olduğu; çalışan halkın dikkatini devrim programı ve işçi devleti üzerinde yoğunlaştırmada başarılı olduğu' ölçüde PSI, en azından kısmen, başarılıydı. Olumlu işlevi bakımından ise, Gramsci açıkça PSI'nin başarısız olduğunu düşünüyordu. Ocak ayında Gramsci şunları yazar:

Sosyalist Parti şimdiye kadar kendi tarihsel görevinin en önemli boyutuyla ilgili bir başarı elde edememiştir. Kitleler arasında yaptığı ajitasyonla güçlenmekte gösterdiği başarıyı, aygıt kalıcı ve sağlam bir biçim vermekte gösterememiştir. (SPWL, s. 154)

Dolayısıyla, 1920 yılının başlarında, Gramsci sendikaların ve PSI'nin başlangıçta onları ortaya çıkaran görevlerinin en azından kısmen tamamlandığını, fakat kapitalist krizin sonradan ortaya çıkan safhalarının artık yeni çözümler gerektiren bir durumu beraberinde getirdiğini savunur. İşçi sınıfına olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi sürdüreceklerse, sendikaların ve PSI'nin değişmesi gerekecekti. Bunu yapmazlarsa o zaman onların yerini yeni ve gerçekten devrimci örgütlerin alması gerekecekti.

II. Yenilenme İhtiyacı

Üçüncü Bölüm'de belirtildiği gibi, 1919 yılındaki Bologna Konferansı'nda Serrati'nin Turati ve diğer reformistlerin ihraç edilmesini reddetmesinden itibaren, Gramsci ve Bordiga'nın PSI'ye

⁴ Bu ayrımın ayrıntılı çözümlemesi için bkz. Showstack Sassoon (1987): s. 44 ve sonrası.

duyduğu soğukluk artmıştı. Başlangıçta Gramsci, PSI'nin kendi saflarındaki 'komünist işçiler' aracılığıyla yenilenebileceğini savundu. Bu unsurlar partiye 'belirli bir biçim ve açık bir yön' vererek 'partiyi yenilemeli'ydi. İtalya'nın durumu gittikçe militanlaşırken ve buna uygun bir şekilde eşgüdüm ve önderlik için duyulan ihtiyacın aciliyeti daha da artarken, Gramsci'nin PSI'ye yönelik eleştirileri doğrudan hasmane bir tutum haline geldi. Ocak ayının sonunda, 1920 yılının Ocak ve Mayıs aylarında kaleme alınan 'yenilenme' konusundaki iki önemli makaleden ilkinde Gramsci şöyle yazar:

Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde proletarya devrimi için gerekli ve yeterli koşullar hazırdır. Fakat bu can alıcı uğrakta, Sosyalist Parti görevini yapacak durumda değildir. Gündeminde genel taktiklerden başka şey olmayan ajitatör, müzakereci ve uzlaşmazların, ilkokul düzeyindeki teori havarilerinin partisi... bu parti geniş kitleleri örgütleyip harekete geçirmekten acizdir. (SPWI, s. 156)

1920 yılının ilkbaharı süresince Gramsci'nin siyasal partilerin rolünü, özellikle PSI'nin eksikliklerini çözümlemesi çok daha özgül hale geldi. Partinin proleter kitlelerin örgütleyicisi olma rolünün yanında, birincisi, PSI'nin kendisini tam olarak Komintern'in Üçüncü Enternasyonal çizgisine çekmesi gerektiğini savunuyordu: 'Sosyalist Parti, III. Enternasyonal'in kararlı bir kolu olmalı ve kendi bünyesinde enternasyonalin programını uygulayarak işe başlamalıdır' (SPWI, s. 157). İkincisi, PSI 'açık bir şekilde reformist ve oportünist' parlamenter bir grup gibi davranmayı bırakmalı, bunun yerine gerçekten devrimci parti haline gelmelidir: 'Parti kendi keskin ve belirgin karakterini edinmelidir. Parlamenter küçük burjuva partisi olmaktan çıkmalı, proletaryanın devrimci partisi haline gelmelidir' (SPWI, s. 194). Üçüncüsü, Gramsci genel olarak siyasal partinin önderlik rolüne, özellikle partinin öncülüğüne yaptığı vurguya daha çok yer vermeye başlar. Torino'daki Nisan grevinden sonra yazdığı yazıda partinin,

'harekete bir bütün olarak gerçekten önderlik edecek ve bugünün korkunç düzensizliği içerisinde de bir düzen olduğu şeklinde kitleleri etkileyecek bir konumda olması gerekir' demektedir (SPWI, s. 192).

Eylül grevinin başarısız olmasından, arkasından da konsey hareketinin hızla çökmesinden sonra Gramsci, PSI'nin içeriden düzelebileceği fikrinden bütünüyle vazgeçti. Gramsci grev sırasında PSI'nin önderlik kapasitesini fiili olarak kaybederek bedel ödediğini, dolayısıyla da rehberlik, disiplin ve örgütlenmenin en can alıcı olduğu belirleyici uğrakta etkisiz kaldığını öne sürer:

Kitlelerin bütün baskısına karşın (...) [PSI'nin] foyası ortaya çıkmıştır. Kitleler yerini ve rengini değiştirdikçe parti de yerini ve rengini değiştiriyor. Aslında, kendisinin kitlelerin rehberi ve efendisi olduğunu ilan eden bu Sosyalist Parti, kitlelerin kendiliğinden gerçekleştirdiği işlemleri not eden acınacak bir memurdan başka bir şey değildir. Kendisinin işçi sınıfının başı olduğunu ilan eden bu zavallı Sosyalist Parti, proleterya ordusunun yük vagonundan başka bir şey değildir. (SPWI, s. 337-338)

Bu noktadan sonra Gramsci tamamen ayrı bir Komünist Parti kurma çağrısında bulunmak üzere Bordiga'yla birleşir. Gerçekten de siyasal partiyi özel olarak komünist parti açısından tanımlamaya başlar: 'Proleterya ve toplumsallaşmış ve uluslararasılaşmış ekonomiyi temsil eden Komünist Parti, proleterya toplumunun parti modelidir' (SPWI, s. 67). Yine 1921 yılında, 'Komünist Parti, devrimci işçi sınıfının tarihsel olarak belirlenmiş siyasal partisidir' der (SPWII, s. 32). Gerçekten de, İtalya'da devrimin sadece komünist bir partinin katkısıyla gerçekleştirilebileceğini savunacak kadar ileri gider:

Fabrika, sendika ve kooperatif hücreleriyle son derece disiplinli ve kenetlenmiş proleteryanın bütünsel devrimci eylemini kendi yürütme kurulu merkezinde toplayıp koordine edebilen bir komünist partinin varlığı, herhangi bir Sovyet deneyine kalkışmanın temel ve en vazgeçilmez koşuludur. (SPWI, s. 195)

III. 1921 Yılından Sonraki Komünist Parti

1921 yılının Ocak ayında PCT'nin kurulmasının ardından, Gramsci'nin fabrika konseyleri, sendikalar ve Komünist Parti arasındaki ilişki sorununu yine de çözmesi gerekiyordu. Üçüncü Bölüm'de belirtildiği gibi, Gramsci, işçi sınıfının öncüsü kent proleteryası olduğu için, fabrika temelli örgütlerin parti üzerinde öncelikli olması gerektiğini öne sürüyordu. Diğer yandan Bordiga, fabrika konseylerinin işçi sınıfının *ekonomik* çıkarlarını temsil etmesine karşın, işçi sınıfının *siyasal* çıkarlarını temsil etmenin partinin görevi olduğunu savunuyordu. Bunu söylemesine rağmen, Bordiga devrimin farklı safhaları arasında bir ayrım yapıyor ve siyasal kavga kazanıldığı anda işçi sınıfının ekonomik kurumlarının öncü rolünü oynayacağını savunuyordu:

İlk defa Rusya'da ortaya çıkan proleteryanın temsil sistemi iki katmanlı bir karaktere sahiptir: siyasal ve ekonomik. Bu sistemin siyasal rolü, tümüyle ortadan kalkana kadar burjuvaziye karşı mücadele etmektir. Ekonomik rolü ise yeni ve özgün olan komünist üretim mekanizması bütününe yaratmaktır. Devrim daha iyi anlaşıldıkça ve asalak sınıflar yavaş yavaş ortadan kalktıkça, siyasal işlev ekonomik karşıtlarına kıyasla giderek daha az önemli hale gelecektir: fakat ilk önce *ve her şeyden önce sorun burjuva iktidarına karşı mücadele sorunuysa*, siyasal etkinlik önce gelmelidir. (...) Proleteryanın özgürlük mücadelesinin ve her şeyden önce onun siyasal iktidarı ele geçirmesinin özgün aracı *sınıfın komünist partisidir*. (Bordiga, *Il Soviet*, 1 Ocak 1920; SPWI, s. 214; vurgulama özgün metindedir)

Dolayısıyla, Gramsci ve Bordiga'nın fabrika konseylerinin rolüne farklı açılardan bakmalarına ve Bordiga'nın fabrika konseylerinin sendikalardan bütünüyle farklı olduğunu görmemiş olma olasılığına rağmen, Gramsci ve Bordiga'nın en azından fabrika temelli örgütlenmelerin devrimin kilit özelliği olduğunda anlaştığı söylenebilir. Doğrusu, 1921 yılının Şubat ayında Gramsci, fabrika konseyleriyle partiyi sanki *ayrı* değil, *birleşik* veya *eşit* role sahip olarak görür. 'Devrimci kitlenin' örgütünün sadece Fabrika

Konseyleri ve ulusal olarak örgütlenmiş Fabrika Konseyleri sistemi' olabilecekken, bu örgütün 'işçi sınıfının tarihsel partisinin, Komünist Parti'nin bir etkinliği' olduğunu da yazar (SPWII, s. 11). Aynı ay içinde daha sonra Gramsci fabrika konseylerinin, '[komünist] partiye, kendisini işçi sınıfı kitlelerinin merkezi örgütüne doğrudan aşılmasına olanak tanınması' gerektiğini öne sürer (SPWII, s. 13). Başka bir deyişle, Gramsci fabrika konseyleri ve sendikaların, 'çağdaş toplumun karakteristik pek çok siyasal örgütlenme formundan biri' olduğuna, bunların 'rızası ve desteğiyle' Komünist Parti'nin 'proletarya diktatörlüğünün ve işçi devletinin temelini' atabileceğini savunur. Hepsinden önemlisi, Nisan ayında Gramsci şunu öne sürer: 'Parti *daha yüksek bir örgütsel formdur*; sendikayla fabrika konseyi, çoğu bilinçli proleterin sermayeye karşı gündelik mücadele için üye olduğu, *aracı örgütsel formlardır*' (SPWII, s. 33; vurgulama eklenmiştir). Dolayısıyla, genel olarak söylersek, 1921 yılında Gramsci, özellikle toplumdaki ekonomik kurumların denetimini elde etme açısından fabrika konseylerini hâlâ işçi sınıfı örgütlenmesinin önemli bir cephesi olarak görür. Aynı zamanda ve mücadelenin siyasal safhasının henüz kazanılmadığı gerçeğinin ışığında, güçlü bir Komünist Parti için duyulan ihtiyaca giderek daha fazla inanmaya başlar.

1922 yılının Mart ayındaki PCI'nin İkinci Kongresi'ne sunulan 'Roma Tezleri'nde, PCI'nin formu ve işlevi oldukça ayrıntılı olarak ele alınır. Tezler'in büyük oranda Bordiga ve Terracini tarafından kaleme alınmasına rağmen ve sonrasında Gramsci'nin parti programının bazı yönlerini Komintern'in yeni politikası olan sosyalist partilerle ve diğer gruplarla 'birleşik cephe' oluşturma politikasıyla çeliştiği için eleştirmesine rağmen, Gramsci'nin Tezler'de ileri sürülen parti görüşüyle aynı görüşü savunduğunu varsaymak akla uygundur. Birincisi, o halde, doğrusu Komünist Parti 'proleter sınıfın en ileri kesiminin' partisidir dense

bile,⁵ parti yine de işçi sınıfını 'birleştirici bir yaklaşım' ve 'birleştirici eylemle bir organizmanın' bünyesi içinde barındırarak 'bütün işçi sınıfının' çıkarlarını temsil eder. Bu 'birleştirici kolektif organizma' bir alan açar, burada bireyler hem 'eleştirel bilinçlerini' hem de 'disiplinli ve merkezileşmiş örgütün' içinde güçlerini başkalarıyla birleştirme 'iradesini' ifade edebilirler. İkinci, partinin hedefleri yahut programı, 'insan toplumu tarihinin ve bunun günümüz kapitalist dönemdeki yapısının tam olarak çalışılmasından ve incelenmesinden türetilir.' Benzer şekilde, 'kendilerine parti örgütünün çeşitli kademeleri emanet edilen insanlar' da 'deneyimin öğelerini biriktiren ve önderlerin hazırlanmasını, seçilmesini yerine getiren fiili sürecin bir ürünüdür.' Başka bir deyişle, partinin hedefleri ve önderlik, eleştirel bilincin organik gelişmesinden ve işçi sınıfı aydınlarının oluşmasından türer. Tıpkı partinin taktikleri gibi, 'teorik peşin hükümler tarafından veya etik ve estetik kaygılar tarafından dikte edilmez', 'yukarıdan' dayatılmazlar. Bununla beraber, parti programı bu organik gelişmeden saparsa, o zaman 'partinin bir parçasının', parti 'hiyerarşisinin başında gelenler'in partiyi yeniden yapılandırma ve yeni bir 'bilinç ve disiplin' uygulama görevini üstlenmesi gerekir. Üçüncüsü, diğer siyasal partilerle ve gruplarla olan ilişkilerle bağlantılı olarak, bunların 'blok halinde kaynaşması' mümkün olmadığına göre ve belli ve 'kısmi' ekonomik çıkar hedeflerinin kapsamlı devrim hedeflerinin yerini almasına partinin asla izin vermediğinden emin olması gerektiğine göre, partinin, 'bütün siyasal inarışlardan işçilere açık olan proleteryanın ekonomik örgütlerinin bütün formlarındaki (sendikalar, fabrika konseyleri, kooperatifler, vs.) örgütsel hayatın içinde' yer alarak, işçi sınıfının bütün üyeleri arasında bir bütünlük yaratma yükümlülüğü vardır. Parti bunu, bu grupların önderlerini 'siyasal [Komünist] partinin safları içine' çekerek yapar.

⁵ Bunu izleyen alıntılar, Bordiga ve Terracini, 'Theses on the Tactics of the PCI' ('Rome Theses')den alınmıştır (SPWII, s. 93-117).

PCI'nin rolü ve yapısının bu özelliklerinin çoğu, daha sonra 1926 yılının Ocak ayındaki PCI'nin Üçüncü Kongresi'nde büyük bir çoğunlukla kabul edilen, Gramsci ve Togliatti tarafından hazırlanan 'Lyon Tezleri'nin dördüncü bölümüne dahil edildi. Bununla birlikte, diğer işçi sınıfı gruplarıyla ilişkilere ilişkin olarak 'Lyon Tezleri', proletaryanın, hem köy proletaryası hem güneyli köylülük üzerinde pratik olarak önderliğini yerine getirmesi gerektiğini vurgular:

Genel olarak (...) kuzeyin sanayi ve köy proletaryası (...) yüksek düzeyde örgütlenme ve mücadeleciliği (...) yeniden elde etmeyi başardığında, devrimci hazırlık döneminden 'derhal' devrimci döneme geçileceği (...) ileri sürülebilir. Köylülüğe gelince, güneyli ve adalı köylüler proleterayla birleşmedikçe insanın onlara belirleyici bir önem atfetmemesi gerekse bile, sanayi/toprak sahibi diktatörlüğe karşı ayaklanmada cephe hattındaki güvenilir güçlerin arasına dahil edilmelidir.⁶

Gramsci ve Togliatti işçi sınıfının ayrılmaz bir parçası olarak partinin o kadar da onun 'bir organı' yahut aygıtı olmadığını vurgulayacak kadar ileri gider. Dolayısıyla parti, 'kitlelere önderlik edebilecek kadrolar' yetiştirme ve onlara 'sabit ve programatik konumları' kabul ettirme üzerine yoğunlaşmak yerine, 'nesnel durumdaki bütün değişikliklerde baştan sona [kitlelerle] temas halinde kalmaya (...) ve çalışan nüfusun en geniş katmanlarıyla kalıcı temaslar sağlamaya' gayret etmelidir. Dolayısıyla, Merkez Komite'nin yanında, partinin 'tepeden otokratik yöntemlerle yönetilmemesini', ayrıca partinin 'kitlelerle bağı olan türdeş proleter öncünün gerçek oluşum sürecine' tekabül etmesini sağlama alan demokratik olarak seçilmiş 'öncü alt kurullar'dan oluşan 'ikinci unsuru' da olmalıdır.

Örgütlenme bakımından 'Lyon Tezleri', daha önce ele alınan konsey hareketinin ilkelerinin çoğunu yansıtır: 'Üretimin yerine örgütsel temeli yerleştirerek, parti kendini temellendirdiği sınıfın

⁶ Bu ve bunu izleyen alıntılar, Gramsci ve Togliatti, 'The Italian Situation and the Tasks of the PCI' ('Lyons Theses') den alınmıştır (SPWII, s. 340-75).

tercih edimini yerine getirir. Onun bir sınıf partisi ve tek bir sınıfın, işçi sınıfının partisi olduğunu ilan eder.' Bu yolla parti, 'herhangi bir "işçi aristokrasisi" fenomeninin dayanağını ortadan kaldıran dayanışma bağlarını yaratmak için ve çalışan kitlelerin üst ve alt tabakaları (vasıflı işçiler, vasıfsız işçiler ve emekçiler) arasında' yakın temaslar kurarak işçi sınıfının 'geleneksel' kurumlarıyla ilişkili olan yapısal ve kavramsal bölünmelerin çoğunun üstesinden gelebilir.

Kısacası, 1926 yılında tutuklandığı zaman Gramsci, PCI'yi bu yüzden, 'doğal' siyasal parti ve işçi sınıfının asıl temsilcisi olarak görür. Gelişmesinin belli özellikleri yüzünden, işçi sınıfının farklı grupları siyasal ve örgütsel gelişmenin kesiksiz çizgisi boyunca uzanmış gibi görülebilir. En ileri ve bu yüzden önde olan, 'öncü' grup, kent proleteryasıdır, onu kır proleteryası ve köylülük izler. Daha fazla deneyiminden ve daha ileri siyasal-düşünsel bilincinden ötürü öncü grup, diğer grupları dayanışmayı büyütecek ve 'evrensel' eleştirel bilincin daha çok gelişmesini teşvik edecek bir şekilde örgütlemekten sorumludur. Partinin değişen koşullara cevap verebilmesi gerektiği için ve bu koşulları çözümleme işinin belli ölçüde teorik ve taktiksel -örneğin, 'o toplumun kapitalizmden sosyalizme dönüşüm için ne derece hazır olduğunun' değerlendirilmesi gibi (SPWII, s. 388)- kararlar gerektirdiği için, kent proleteryası içinden bazı bireylerin önderlik rolünü üstlenmesi gerekecektir. Bu önderlik, önderlik hiyerarsisinin tepe noktasını oluşturacak, diğerleri Merkez Komite'nin direktiflerini alt tabakalara iletmekten sorumlu olacaktır. Diğer bireyler fabrika konseyleri ve diğer işçi sınıfı kurumları içerisinde belirli bir eğitici ve örgütsel rol üstlenecektir. Öncü gruba mensup olanlar bizzat proleteryanın içinden geldiği için ve demokratik olarak seçildiği için, partinin hem programı hem de yönetimi, bir bütün olarak işçi sınıfının hedeflerinin organik bir yansımasıdır.

IV. Hapishane Defterleri'ndeki Parti

Gramsci'nin siyasal partiyle ilgili görüşlerinin tartışıldığı, bu yüzden sadece devam eden İtalya'nın durumundaki değişikliklere değil aynı zamanda PCI ile Komintern arasındaki değişen ilişkiye karşılık olarak da geliştiği unutulmamalıdır. Günü gününe devrimci mücadeleye dahil olmaktan uzaklaştırılmış olmasına rağmen, *Hapishane Defterleri*'ndeki siyasal parti üzerine yorumları daha derin düşünülmüş ve felsefi bir tarzda ifade edilmiş, çoğu kez daha kapsamlı bir tarihsel gelişme çözümlemesinin tamamlayıcı parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, örneğin, Gramsci'nin siyasal etkinliğin daha geniş boyut ve içerimlerine ilgisi, 'evrensel ve bütünsel olmaya yönelen kolektif iradenin tohumlarının bir araya geldiği ilk hücre', 'Modern Prens', 'Komünist Parti'dir' diyen görüşüne açık bir şekilde yansımıştır (SPN, s. 129). Başka bir deyişle parti, yeni bir toplum tipi oluşturmak için halkın 'kolektif iradesini' uyandıracak ve birleştirecek katalizör yahut 'Jakoben' bir güç olarak görülür.⁸ Hepsinden önemlisi, parti sadece üretim araçlarının yönetimini ele geçirme gibi sınırlı anlamda iktidarı kazanmayla ilgilenmemeli, aynı zamanda kendisini 'düşünsel ve ahlâki yenilenme sorunu'na da adanmalıdır:

Modern Prens, düşünsel ve ahlâki reformu ilan eden ve örgütleyen olmalıdır ve başka türlü de yapamaz; bu aynı zamanda mo-

⁷ Gramsci, 'Modern Prens' terimini, Machiavelli'nin 1532 yılında yayımlanan başlıca kitabı *Prens*'de sergilenen siyasal teorisiyle birtakım benzetmeler yapmak için kullanır. Bu başlığın ayrıntılı ele alınışı için bkz. Femia (1981): 4. Bölüm; ve Showstack Sassoon (1987): 8. Bölüm

⁸ Femia'nın belirttiği gibi, Gramsci, 'Jakoben' terimini, 'demokratik misyona bağlı güçlü önderlik' olarak özel bir şekilde kullanır (Femia, 1981: 134). Gramsci'nin sözleriyle Jakobenizm yapıcı anlamda, 'halk kitlelerinin isteklerini' kendi adına 'ulusal siyasal unsur kılan' birini belirtmek için kullanılmamalıdır (SPN, s. 65-66). *Risorgimento* hareketinin İtalyan Hareket Partisi gibi farklı siyasal partilerin halk desteği alması için gereken türde önderlikten neden yoksun olduğunu açıklamak için Gramsci sıkça bu kavramı kullanır. Örneğin, bkz. SPN, s. 74-86.

dern uygarlığın üstün, bütünsel bir biçiminin gerçekleşmesi yönünde kolektif ulusal halk iradesinin gelişmesi için gereken alanın yaratılması demektir. (SPN, s. 132-3)

Bunu söyledikten sonra, eski temalardan siyasetal örgütlenme, önderlik ve disiplin *Defterler*'de önemli bir yer tutmaya devam eder. Gramsci'nin bu konu üzerindeki nihai yorumlarının ne sonuca ulaştığını dikkate almakta yararlı olacaktır.

İlk olarak, Gramsci siyasetal partiye 'üç temel unsur'un 'birbirine yakınsaması' açısından bakmayı sürdürür:

1. Herhangi bir yaratıcı tin yahut örgütsel yetenekten ziyade, katılımları disiplin ve bağlılık formunu alan sıradan, ortalama insanlardan oluşan bir kitle unsuru. (...) 2. Kendilerine bir parça bile kalmayan ya da çok az kalan güçler karmaşımını kuvvetli ve etkili bir duruma getiren ve ulusal olarak merkezileştiren, temel birleştirici unsur. Bu unsur büyük birleştirici, merkezileştirmeci ve disipline edici güçlerle [ve] (...) yenilenme gücüyle donatılmıştır. (...) 3. Birinci unsurla ikinciye eklemleyen ve sadece fizisel olarak değil ahlâki ve düşünsel olarak da bunların arasındaki teması sağlayan, aracı bir unsur. (SPN, s. 152-3)⁹

Her tabakanın göreceli boyutu ve aralarındaki ilişkiler önbelirlenimli değildir, fakat belirli tarihsel koşullara bağlı olarak, 'tabakanın kültürüne, zihnen bağımsızlığına, inisiyatif ruhuna ve

⁹ Bu görüş 1926 yılının Ağustos ayında Gramsci'nin ifade ettiklerine çok benzer: 'Her partide, özellikle örgütsel aygıtın çok gevşek olduğu demokrat ve sosyal demokrat partilerde üç tabaka vardır. Çoğunlukla milletvekillerinden ve genellikle yönetici sınıfa sıkıca bağlı aydınlardan oluşan çok ince üst tabaka. İşçi, köylü ve kentli küçük burjuvalardan oluşan, parti üyeleri kitlesini veya partiden etkilenen kitleyi temin eden alt tabaka. Üstteki önder grupla üye kitlesi ve partiden etkilenenler arasındaki bağı sağlayan (...) bir orta tabaka. Bu türden çeşitli partilerin gelecekte yenilenmesi ve kendilerini geniş bir temelde yeniden inşa etmesi için önder grubun bel bağladığı şey bu orta tabakanın dayanışmasıdır' (SPWII, s. 401).

sorumluluk duygusuna ve en geri, en dış çeperdeki üyelerinin disiplin derecelerine göre' çeşitlilik gösterir (SPN, s. 191).¹⁰

İkinci olarak, partinin en önde gelen etkinliklerinden biri önderliği sağlamaktır; 'kapasiteli öncüler yetiştirmek gibi' bir görevi vardır: 'Belli bir toplumsal grup (...) eklemlenmiş hale gelmek ve kaos girdabından organik olarak hazır siyasal bir orduya dönüşmek istiyorsa (...) gerekli olan önderlerini seçen, geliştiren ve çoğaltan kitlesel işlevi vardır.' (SPN, s. 191). Gerçekten de Gramsci, liderlerin ancak siyasal partilerin içinden çıkabileceğini ileri sürerek devam eder:

Partilerin teorik, öğretisel etkinlikleri olmadan, temsil edilen sınıfın doğasını yöneten nedenleri ve onun hangi yollarla geliştiğini incelemek ve keşfetmek için sistematik bir çabada bulunmadan önderlerin yetişmesi gibi bir şey olamaz. (SPN, s. 227-228)

Görevlerinin doğası gereği, bu önderlik büyük oranda aydınlardan oluşmalıdır. Önceki bölümde ele alındığı gibi Gramsci'nin aydın anlayışı, yerine getirilmesi gereken belirli işlevlerden kaynaklanır. Gramsci, siyasal parti bağlamında, örgütün işlevlerini ve dolayısıyla teorik çözümlemenin işlevlerini özgül olarak düşünsel etkinlik açısından görür:

İnsan kitlesi, en geniş anlamında kendini örgütlemeyen, kendi başına bağımsız hale gelmez, kendini 'farklı kılmaz'; ve aydınlardan olmadan, yani örgütleyiciler ve önderler olmadan, başka bir deyişle somut olarak düşüncelerin kavramsal ve felsefi olarak olgunlaştırılmasında 'uzman' insanların varlığıyla görülebilir kılınan teori-pratik bağlantısının teorik yönü olmadan örgütlenme olmaz. (SPN, s. 334)

¹⁰ Bu esneklik yahut değişkenlik 1922 yılındaki 'Roma Tezleri'nde tanınmıştır: 'Belirli bir zamanda yahut genel eylemlerin yapılacağı günün arifesinde, kimse proleteryanın çoğunluğunun kendi önderliğinde –ya da aslında kendi saflarında– birleşmesinin koşulunu parti hatırlamalıdır diye ısrar edemez. Böyle bir önkabul önsel olarak, partinin gelişme sürecinin gerçek diyalektik mecrasından soyutlanarak ileri sürülemez' (SPWII, s. 98).

Parti önderliği, partinin 'aydın uzman kadroları' yahut 'elit aydınları' yine de 'kitlelerden kopuk' duruma gelmemeli, her zaman için 'ülke çapında halk kitleleriyle organik olarak bağlı olduğunun' bilincinde olmalıdır (SPN, s. 204). Gramsci'ye göre, onu önceki bütün siyasal örgüt tiplerinden farklı kılan şey, işçi sınıfının *belli bir tür* teorik ve düşünsel önderliği üretebilme yeteneğidir. İşçi sınıfının önderleri, 'karizmatik' veya kayıtsız şartsız ve itaatkâr bir kitle tarafından desteklenen fanatik bireyler olma anlamındaki önderler değildir, daha ziyade *partinin kendisi* önder durumuna gelir. Bu yeni tip 'önderlik', tam da halkın 'rıza' ve 'iradesi'nin kendi geliştirdiği veya kendisi için geliştirme sürecine soktuğu eleştirel bilince dayandığı için olası kılınmıştır:

Önderler hesabına, bu duygunun önemli olduğu kararı ve bilgisi (...) kolektif organizma tarafından 'etkin bilinçli katılım ortaklığı' yoluyla, 'duygudaşlık' yoluyla, dolayimsız tikelliklerin deneyimi yoluyla, 'yaşayan filoloji' adı verilebilecek bir sistem yoluyla elde edilir. Bu yolla büyük kitle, parti ve önder grup arasında yakın bir bağ oluşturulur; bunun için eklenilen bu karmaşa bütünü 'kolektif insan' şeklinde beraberce ileriye doğru hareket edebilir. (SPN, s. 429)

Son olarak, partinin demokratik doğası ve partinin yeni koşullara karşılık verme yeteneği üzerine yaptığı vurguyu sürdürerek Gramsci, 'ilerici' ve 'gerici' siyasal partiler arasında bir ayrım yapar:

Parti ilerici olduğu zaman 'demokratik şekilde' işler (demokratik merkezîyetçilik); parti gerici olduğu zaman 'bürokratik şekilde' işler (bürokratik merkezîyetçilik). Bu ikinci durumda parti sıradan, düşünmeyen bir icracıdır. O zaman parti teknik olarak denetleyici bir organizmadır ve 'siyasal parti' adı onun için sadece bir mitolojik karakter metaforudur. (SPN, s. 155)¹¹

¹¹ Hem Femia'nın hem de Showstack Sassoon'un işaret ettiği gibi, Gramsci'nin bürokratik merkezîyetçilikle ilgili yorumları, özellikle bürokratik ve geriletici bir partinin, 'eğilimi, tarihin can alıcı güçlerini geride tutmak ve

Gramsci'nin açıkça vurgulamak istediği gibi bu önemli bir ayrımdır, toplumun en ilerici güçlerinin temsilcisi olduğu için Komünist Parti kendi tabanına her zaman duyarlı kalmalıdır:

'Organiklik' ancak demokratik merkezîyetçilikte bulunabilir, bu da deyim yerindeyse hareket halinde bir 'merkezîyetçilik'tir – yani, örgütün gerçek harekete sürekli uyumu, aşağıdan gelen itici güçlerin yukarıdan gelen talimatlarla örtüşmesi, sürekliliği ve düzgün deneyim birkimini sağlayan sıradan üyelerin derinliklerinden yetişen unsurların önderlik aygıtının sıkı çerçevesine zincirleme katılmasıdır. (SPN, s. 188-189)

Gramsci'nin siyasal parti hakkında yazdığı yazılarda pek çok temanın yinelenmesine rağmen ve bu temaların, siyasal bilincin gelişmesi, hegemonyanın doğası ve farklı stratejilerin uygunluğu gibi başka konu başlıklarıyla çok yakından ilişkilendirilmesine rağmen, yine de Gramsci'nin Komünist Parti görüşünün bazı önemli noktaları çözümsüz bıraktığı açıktır. Özellikle, bu bölümün başında da belirtildiği gibi, Gramsci az çok disiplinler ve hiyerarşik siyasal örgütlenme biçimini öneriyor gibidir. Son olarak, bunlarla ilgili bazı muğlaklıklara dikkat çekmek yararlı olacaktır.

Birincisi, fabrika konseyleri ve Komünist Parti'nin örgütsel hiyerarşisinin demokratik doğasına vurgu yapmasına rağmen Gramsci, örgütlenme, eşgüdüm ve önderlik ihtiyacını özellikle disiplin ihtiyacıyla çok sık ilişkilendirir. Örneğin, birçok kez şöyle yazar: 'iç kurullar (...) tahkim ve disiplin işlevlerini yerine getirir' (SPWI, s. 66); 'çalışan kitleler tam olarak kendi kendilerini yönetmeyi elde etmek için yeterli önlemleri almalıdır ve bu yolda atılacak ilk adım kendilerini disiplin altına almaya bağlıdır' (SPWI, s. 95) ve proleterya 'kendine ait öğretisi, taktikleri, katı ve gevşetilemez disipliniyle türdeş, kenetleyici bir parti' olmayı başarmalı-

yerine geçen, tarih karşıtı, dışsal duruma gelmiş olana meşruiyet sağlamaktır,' (SPN, s. 155) şeklindeki yorumu, SBKP ve Stalin yönetimi altındaki Komintern'deki yozlaşmanın eleştirisi olarak alınabilir. Örneğin bkz. Femia (1981): 158; Showstack Sassoon (1987): 162 ve sonrası.

dır (SPWI, s. 194). Bununla birlikte, hem disiplinin sınırlarının ne olduğu hem de bunun sağlandığından emin olma sorumluluğunun kimde olduğu, yahut bu disiplinin partinin demokratik işleyişiyle nasıl bağdaştırılabileceği tam olarak açık değildir.

İkincisi, buradan devamla, parti programına işçi sınıfının tarihsel olarak belirlenmiş özlemlerine cevap olarak türediği gözüyle bakılmasına rağmen, bu özlemler ve onları hayata geçirmenin teorik ve taktiksel araçları hep belirli bir ideolojik çerçeve dahilinde değerlendirilmiştir. Örneğin, 'Lyon Tezleri'nde Gramsci şöyle yazar: 'İşçi sınıfının önderi olarak tüm uğraklarda işlevini yerine getirebilmesi için Komünist Parti'nin *tam bir ideolojik bütünlüğe* ihtiyacı vardır. (...) *İdeolojik bütünlüğün temeli Marksizm ve Leninizm öğretisidir*' (SPWII, s. 358; vurgulama eklenmiştir). Buna göre, düşünsel-siyasal bilincin gelişmesi, 'serbest gelişim'den çok, dünyaya *belirli bir bakış tarzı edinme meselesi* gibi görünecektir. Benzer şekilde, disiplin ilkesi kimi zaman parti içinde tartışma kapsamını sınırlamak için kullanılır. Örneğin, 'düşünsel olarak nitelikli' ve 'düşünsel olarak ikincil tabaka' arasındaki ilişkiye bakarken, Gramsci bilgi edinmeye nasıl bir sınır veya tanımlama getirileceği sorununu teslim eder:

Başka bir ifadeyle bu, *tartışma özgürlüğünün ve propagandanın sınırlarını belirleme sorunudur*, bu özgürlüğün yönetsel ve polisiye anlamda olduğu düşünülmemelidir; onun yerine, önderlerin kendi etkinliklerinde uyguladıkları kendi kendini sınırlama anlamındadır, daha açıkçası, kültürel politikanın doğrultusunu belirleme anlamındadır. (SPN, s. 341; vurgulama eklenmiştir)

Dahası, bu genel doğrultu belirlendiğinde, ileri sürülen düşünce ve önerilere yine de dikkatle bakmak gerekir:

Bireysel inisiyatiflerin disipline edilmesini ve düzenli bir prosedüre tabi kılınmasını, böylelikle bunları çeşitli türden akademisyenlerin ve kültürel kurumların eleğinden geçmek ve bir seçme sürecini yaşadktan sonra ancak halka mal olmak zorunda kalmasını tahayyül etmek imkânsız değildir. (SPN, s. 341)

Kişi bu sorunlara ne kadar anlayışla bakarsa baksın, burada, Femia'nın sözleriyle: 'Gramsci'nin, hem mevcut hareket bünyesinde hem devrim sonrası toplum içinde, bireysel özgürlüğün sınırları hakkındaki konumunda önemli bir muğlaklık payı' vardır (Femia, 1981: 180).

Üçüncü önemli konu 'önderlik' sorunudur. Daha önce belirtildiği gibi, Gramsci önderlik hiyerarşisinin 'üst tabakası' ile orta ve alt kitle unsurları arasındaki bağlantının bütün parti temsilcilerinin organik olarak bizzat proleteryanın içinden yaratıldığı gerçeğine göre sağlandığını düşünüyordu. Bu bireyler burjuva ideolojisi tarafından bozulmamış olduğu için, onların dürtüleri ve eylemleri eleştirilerin ötesinde tutulmuştur. Bununla beraber, partinin bütün temsilcilerinin kişisel ve 'pratik' üretim deneyimine sahip olmadıkları ve olsa bile, bunun onların iyi niyetini garanti etmediği bellidir. Gramsci'nin Leninizm'den önceki işçi sınıfı örgütlenmelerine karşı fikir savaşı bu zorluğun açık bir onayıdır. Önderlikle ilişkilendirilen elitist imalara gelince, Gramsci bu konuda oldukça açıktır: 'yöneten ve yönetilenler, önderlik eden ve edilenler gerçekten vardır. Bütün siyaset bilimi ve sanatının dayanağı bu temel ilke ve (...) indirgenemez gerçektir' (SPN, s. 144). Gramsci'nin bu olgunun kapitalist ya da sınıflı toplumlarda geçerli olduğunu ve komünizm sınıfsız bir toplum olduğu için yönetenle yönetilen arasındaki ayrımın artık geçerli olmayacağını işaret etmesine karşın, (Gramsci, 'niyet her zaman yöneten ve yönetilenin olması mıdır, yoksa amaçlanan şey bu bölünmenin artık gerekli olmadığı koşulları yaratmak mıdır?' sorusunu soracak kadar ileri gider)¹² yönetenle yönetilen arasındaki bu bölünmenin muhtemelen bir süre daha korunacağı yeterince açık gibi görünüyor.

¹² Başka yerde Gramsci şunu öne sürer: 'Gerçeklikte, ancak devleti sona erdirmeye tavrına sahip ve bizzat onun sonunu başarılması gereken hedef olarak alan bir toplumsal grup etik bir devlet –yani, içsel olarak yönetilen ayrımına son verme ve teknik, ahlâki olarak bölünmez bir toplumsal organizma yaratma eğiliminde olan bir devlet– yaratabilir.' (SPN, s. 259).

Bu noktalar birlikte ele alındığında, işçi sınıfının bütün üyeleri *potansiyel olarak* önderlik rolünü üstlenebilir gibi görünse bile, bunların ancak belli bir azınlığı *filen* bu noktaya ulaşacaktır. Mücadelerin siyasal ve örgütsel açılardan deneyimi, önderlik için tek değilse de en önemli nitelik olduğuna göre, o zaman bu tabakanın büyük bir bölümü 'teknik' değil, özellikle 'düşünsel' işlevleri yerine getiren (örneğin, Gramsci ve Togliatti gibi) bireylerden oluşacağı muhtemeldir. Gerçekten de Gramsci, 'güney sorunu' hakkında yazdığı bir makalede şunu belirtecek kadar ileri gider: 'Bir sınıf olarak proletarya, unsurları örgütlemeye yetersizdir. Kendi aydın tabakası yoktur ve bunu ancak, *devlet erkini kazandıktan sonra*, çok yavaş, çok zor oluşturabilir' (SPWII, s. 462; vurgulama eklenmiştir). Başka bir ifadeyle, Gramsci'nin insanların yaratıcı yeteneklerine olan büyük inancını defalarca ifade etmiş olmasına karşın, kimi zaman durumun gerçekten bu olduğundan pek emin değildir:

Fakat yenilenme, en azından başlangıçta, insan etkinliğine içkin anlayışın belli bir düzeyde tutarlı ve her zaman var olan sistematik bilinçliliğe ve belirli, belirleyici bir iradeye erişmeden bir *elitin* arabuluculuğu olmadan, kitleden gelemez. (SPN, s. 335)

Bir kez daha Femia ile aynı görüşü paylaşabiliriz:

Gramsci, yeni dünya görüşünü kimin tanımlayacağı sorununa aslında hiç çözüm getirmemiştir; insan özgürlüğüne tahsis edilen alanı da açıkça betimlemeyebilmiştir. Onun bütün formülasyonları, gene onun merkezi bir otorite ile bir kitle hareketinin özelemleri arasındaki diyalektik etkileşime duyduğu sonsuz inancı paylaşmayan kişilere tatmin edici gelmemektedir. (Femia, 1981: 188-9)

Özet

Bu bölümde işçi sınıfının, sayesinde toplumun dönüşmesi için gerekli olan hegemonik dayanışma ve önderliği geliştirebileceği örgütlenmelerin anahatları özetle verilmiştir. Gramsci'nin, halk

okulu ilkeleri içinde yetişen yetişkinlerin fabrika konseylerine, daha sonra da siyasal partiye katılımlarının, insanlara sadece eleştirel bilinç geliştirme fırsatı değil, aynı zamanda devrim sonrası toplum modelini de sunacağını öne sürdüğü görülmüştür. Bu tartışma, aynı zamanda, çözümlemesinin diğer yönlerinde olduğu gibi, Gramsci'nin bu konudaki görüşünün de bazı aşamalardan geçtiğini göstermiştir. Gramsci, İtalyan işçi sınıfının bileşimindeki ve koşullarındaki değişiklikler, özellikle Torino ve başka yerlerde kent proletaryasının ortaya çıkmasına karşılık olarak fabrika konseylerinin devrimci pratik için yeni ve ilerici bir alan oluşturduğunu düşünüyordu. Gramsci, konsey hareketinin 1920'de resmen çökmesinden sonra geliştirdiği düşüncelerine hareketin önemli unsurlarını dahil etmeyi sürdürmesine rağmen, dikkatini bir bütün olarak işçi sınıfının önderlik ve eşgüdüm sorununa yöneltti. Bu sorunları çözme çabası içinde, bakışlarını önce PSI'ye yöneltti. Üçüncü Bölüm'de de belirtildiği gibi, hem Birinci Dünya Savaşı sırasında hem de savaştan sonra Gramsci, PSI'nin reformist eğilimlerini kısmen eleştiriyordu. Konsey hareketi sırasında, çoğu sendika eleştirisinin aynı şekilde PSI için de geçerli olmasına rağmen, işçi sınıfını sadece burjuva siyasal sistemi içinde temsil etmesi açısından bile olsa, PSI'nin yine de oynayacak önemli bir rolü olduğuna işaret etmeyi sürdürdü. Bununla beraber, 1920 yılından sonra Gramsci, PSI'yi, özellikle önderlik sağlamadaki yetersizliği açısından, daha fazla eleştirmeye başladı ve PSI'nin ancak 'kendini yenilerse' gerçekten temsilci olarak kalabileceğini iddia etmeye başladı. Başta, bu yenilenme yolunun fabrika konseylerinin yardımıyla açlabileceğini düşündü. Daha sonra, PSI hem kendi tabanından hem Komintern'den gelen reformist kanadın tasfiye edilmesi taleplerine karşı çıkmayı sürdürdüğü için, Gramsci devrimci bir güç olarak PSI'yi bütünüyle reddetti ve ayrı bir komünist parti kurulması gerektiği düşüncesiyle Bordiga'yla birleşti. 1921 yılında PCI'nin kurulmasının ardından, çok daha açık bir biçimde, Leninist yahut Bolşevik parti anlayışını benimsedi (bu yeni partide fabrika konseyleri

öncü değil destekleyici bir roldeydi). 1926 yılında tutuklanması-
nın ardından, daha genel İtalya tarihi ve siyasal süreçler üzerin-
deki çalışması çerçevesinde Gramsci, partiyi buna göre ele almayı
sürdürdü, fakat Stalin döneminde oluşan bürokratik kemikleşme
türündeki tehlikeleri de önceden haber verdi.

SONUÇ

Birinci Bölüm'de, 1960'lardan itibaren toplumsal değişmeye ilişkin Marksist değerlendirmelerde Gramsci'ye bakış açısının çok belirgin olduğu belirtilmişti. Örneğin İngiltere'de, Thatcherizmin bir hegemonya biçimi olarak nitelendirilmesi, solun söylem ve stratejilerinin dolaşımında olduğu ve çözümlendiği bir faaliyet alanı oluşturdu. Yeni sağ, otoritesini ve denetimini bütünüyle halkın belli olan kültürel ve ideolojik eğilimlerine cevap vererek sağladıysa eğer, o zaman bunun çözümü, yani panzehiri, bir hegemonya seçeneği yaratarak bu dünya görüşüyle hesaplaşmaktır. Aynı şekilde, giderek fazlalaşan ve parçalanmış olan toplumsal siyasal atmosfer bağlamında, bu hegemonyanın sadece görünürdeki geniş kapsamlı ekonomik olmayan pek çok konuyu kuşatması gerekmemektedir, o aynı zamanda belirli sınıflarla belirli siyasal örgütlenme ve motivasyon biçimleri arasındaki işbirliğinin zayıfladığını da kabul etmek zorundadır. Başka bir ifadeyle, yeni hegemonyanın, bakış açıları zorunlu olarak üretim ilişkileri içindeki konumlarından kaynaklanmayan gruplar arasında kurulacak bir ittifaklar sistemine dayanması gerekecektir. Bu gelişmelerin en azından kimi yönlerinin izleri Gramsci'ye kadar sürülebilir, ama artık Gramsci'nin planlamış olabileceğinin oldukça ötesine geçtikleri ortadadır. Örneğin, günümüzde kimi düşüncelerin ileri sürebildiği boyutta maddi ve yapısal fenomen-

lerin etkisinin gözden düşmesini onaylamazdı. Ne de, hegemonya seçeneği oluşturulurken işçi sınıfının bakış açısının ve örgütlerinin tali değilse bile az rol oynayacak duruma düşeceği fikrinden özellikle mutlu olurdu. Forgacs'ın işaret ettiği gibi, Gramsci'nin özellikle İngiliz Yeni Solu tarafından bu kadar özümSENmesi, önemli ölçüde 'Gramsci'nin kavramlarının başka sözcüklerle ifade edilmesine' ve 'ayrıntılanmasına' yol açmıştır (Forgacs, 1989: 86).

Aynı zamanda, bu yeniden modellemenin, Marksist araç kutusuna önemli düzeltmeler ve eklemeler yapmaya çalıştığı sırada, Gramsci'nin çözüme kavuşturamadığı birtakım sorunları da devraldığını kabul etmek gerekir. Örneğin, hegemonyanın ideolojiyle ve konsensüsle ilgili yönlerini vurgulamak, toplumsal denetimin ve manipölasyonun en geçerli biçimlerini tanımlamak ve nitelendirmek için elverişli bir çerçeve sunabilir, fakat geleceğin yeni toplumunun neye benzeyebileceğine dair bir öngöründe bulunmanın ya da özgülleştirmenin aracı olarak o kadar elverişli olmayabilir. Proletarya diktatörlüğünün yeni bir düşünsel ve ahlâki düzene yol açacağı vurgulandıktan sonra, bunun tam olarak nasıl bir biçim alacağı yeterince açık değildir. Tıpkı sosyalist topluma ilişkin öngörülerinde daha az konuşkan olan Marx gibi, Gramsci de, geleceğin kültürel ve ahlâki ortamının doğasını tartışma konusunda aynı derecede isteksizdir.

Kimi zaman eksik tanımlanmış ve belli belirsiz ifade edilen alternatif hegemonya anlayışına son zamanlarda duyulan güvenin içerimlerinden biri de, toplumsal değişimin makul bir doğrulukla *öngörülebilir* yönlerinin, dikkatleri başka yöne çekebileceğidir. Örneğin, çağdaş toplumda, mikroelektronik teknolojilerin gelişmesi ve benimsenmesi mal ve hizmetlerin nasıl üretilmesi konusunda eş görülmemiş derecede seçenek sunabilir. Şu anda bu teknolojilerin fiili uygulaması üzerindeki denetim işverende olmasına rağmen, yine de bizzat teknolojinin doğası, sadece emek sürecinin kendisinin değil, düzenlendiği ve denetlendiği

mekanizmaların da derin dönüşümüyle sonuçlanabilecek çok daha geniş ölçüde müzakere ve esneklik gerektirmektedir. Benzer şekilde, işsizliğin ısrarla yüksek düzeylerde olması ve yinelenen ekonomik krizler, insanların hayatta kalma araçlarına erişmesini sağlayan en uygun mekanizma olarak resmi ücretli çalışma düşüncesinin tamamının köklü biçimde yeniden değerlendirilmesine yol açabilir. Bu gelişmeler gerçekleşmesi mukadder şeyler olmadığı için ve tam da bunların yolu siyasal müdahale gerektireceği için, bu değişimlerin doğasını ve biçimini çözümlemek ve anlamak, kapitalist toplumun radikal dönüşümü için kısıtlayıcı bir plan yapmanın somut ve pratik temelini sağlayabilir.

Geniş özellikleri bakımından Gramsci perspektifinin modern toplumun çoğu yönlerinde açık yansımaları vardır. Örneğin, Yeşiller hareketinin karakteri, hem yerel olayların coğrafi içerimleri açısından hem mevcut eylemlerin uzun dönemli etkileri açısından, güçlü bir 'evrensel' anlayışla belirlenir. Aynı şekilde, tek bir parti veya tek bir programdan uzak, müzakereye ve uzlaşmaya doğru giden hareket, daha katılımcı siyasal örgütlenme biçimlerine geçişin göstergesidir. Doğu Avrupa'daki otoriter rejimlerin yakın tarihte çökmesi, devrimci değişimin siyasal ve halka dönük boyutlarının aldığı önder rolün açık örneklerini sunar. Bununla beraber, aynı zamanda, Doğu Avrupa'nın yeni demokrasilerinin şimdi karşılaştığı büyük ekonomik krizler, ekonomik yapının *bizzat kendisi dönüştürülmeden* toplumsal dönüşümün sona ermeyeceği gerçeğini adamakıllı doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, 'üstyapısal' siyasal ve ideolojik reform talepleri, toplumsal değişim yörüngesinin önemli yanlarının geliştirilmesinde öncü bir rol oynayabilir, fakat ekonomik temel düzeyi bunları destekleyecek kadar güçlü değilse bu değişimler büyük olasılıkla yetersiz, güdük kalacaktır.

Gramsci perspektifinin kimi zaman çözdüğü kadar problem de yaratmasına ve Gramsci ile onun ardılları arasındaki ilişkinin büsbütün örtüşmemesine rağmen, onun yazdıklarının çağdaş

toplumsal denetimle ilgili değerlendirmeler üzerinde büyük bir etkisi olduğu kesinlikle doğrudur. Gramsci'nin düşünceleri Marksizm'e bir derece yeni esneklik ve uyarlanabilirlik sağladığı ölçüde, onun etkisi gelecekte bir süre daha hissedilecektir. Öyle görünüyor ki, Gramsci 'tavanarasına kaldırılmış değildir' henüz.

EK OKUMALAR

Bölüm altlarındaki notlarda verilen kaynaklar da dahil olmak üzere, buradaki kitap ve makale listesi, kitap içinde sunulan konu başlıklarının daha ayrıntılı olarak ele alındığı kaynakları göstermektedir. Kısa referanslar asıl Kaynakça içinde de olan kitaplardır.

Birinci Bölüm: Ana Tema ve Tartışmalar

İdeolojik konsensüsle ilgili tartışmaya başlangıç için bkz.:

Abercrombie, N. (1980), *Class, Structure and Knowledge: Problems in the sociology of knowledge*, Oxford: Basil Blackwell.

Abercrombie, N., S. Hill ve B. S. Turner (1980), *The Dominant Ideology Thesis*, Londra: Allen & Unwin.

Lodziak, C. (1987), *The Power of Television: A critical appraisal*, Londra: Frances Pinter.

Mann, M. (1973), *Consciousness and Action Among the Western Working Class*, Londra: Macmillan.

Dilbilim ve göstergebilime başlangıç için bkz.:

Fiske, J. (1982), *Introduction to Communication Studies*, Londra: Methuen.

Lyons, J. (1981), *Language and Linguistics: An introduction*, Cambridge University Press.

Thatcherizm tartışmaları için bkz.:

Gamble, A. (1988), *The Free Economy and the Strong State: The politics of Thatcherism*, Londra: Macmillan.

Hall, S. (1988), *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the crisis of the left*, Londra: Verso.

- Hall, S. and M. Jacques (der.), (1983) *The Politics of Thatcherism*, Londra: Lawrence & Wishart. (Marxism Today ile birlikte yayımlanmıştır.)
- Jessop, B., K. Bonnett, S. Bromley ve T. Ling (1988), *Thatcherism: A tale of two nations*, Cambridge: Polity Press.
- Hall'un tezinin eleştirisi için bkz.:
- Hall, S. (1985), 'Authoritarian populism: a reply to Jessop vd.', *New Left Review*, no.151: 115-124.
- Jessop, B., K. Bonnett, S. Bromley, ve T. Ling (1984), 'Authoritarian populism, two nations and Thatcherism', *New Left Review*, no.147: 32-60.
- Jessop, B., K. Bonnett, S. Bromley ve T. Ling (1985), 'Thatcherism and the politics of hegemony: a reply to Stuart Hall', *New Left Review*, no.153: 87-101.
- Yeni toplumsal hareketler için bkz.:
- Frankel, B. (1987), *The Post-Industrial Utopians*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1990), *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Frankfurt Okulu'nun örnekleri için bkz.:
- Adorno, T. ve M. Horkheimer (1947), 'The culture industry: entertainment as mass deception', *Dialectic of Enlightenment* içinde (çev. J. Cummings), New York: Herder & Herder, 1972.
- Benjamin, W. (1978), 'The author as producer', A. Arato ve E. Gebhart (der.), *The Essential Frankfurt School Reader* içinde, Oxford: Basil Blackwell.
- Fromm, E. (1956), *The Sane Society*. Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Marcuse, H. (1972), *One Dimensional Man*, Londra: Abacus. (İlk baskısı Routledge & Kegan Paul, Londra, 1964.)

İkinci Bölüm: Modern İtalya'nın Gelişmesi, 1861-1914

- Avrupa ve İtalya'da bu dönemin tarihine genel bir giriş için bkz.:
- Bertrand, C. L. (der.) (1977), *Revolutionary Situations in Europe, 1917-1922: Germany, Italy, Austria-Hungary*, Montreal: International University Centre for European Studies.
- Joll, J. (1976), *Europe Since 1870: An international history*, Harmondsworth: Penguin Books.

- Mack Smith, D. (1969), *Italy: A modern history*, Ann Arbor MI: University of Michigan Press.
- Taylor, A. J. P. (1954), *The Struggle for Mastery in Europe: 1848-1918*, (Oxford History of Modern Europe), Oxford: Oxford University Press.
- Sardinya tarihinin ana hatları için bkz.:
Davidson (1977): 1-12.
- Mussolini'den günümüze kadar İtalya tarihinin değerlendirmesi için bkz.:
Ginsborg, P. (1990), *A History of Contemporary Italy: Society and politics 1943-1988*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Dönemin toplumsal tarihi için bkz.:
Engels, F. (1973), *The Condition of the Working Class in England*, Londra: Lawrence & Wishart.
- Hobsbawm, E. (1968), *Labouring Men: Studies in the history of labour*, Londra: Weidenfeld & Nicolson. Thompson (1963).
- Sovyet Rusya ve Rus Devrimi'nin gelişmesi bkz.:
Carr, E.H. (1979), *The Russian Revolution: From Lenin to Stalin (1917-1929)*, Londra: Macmillan.
- Kochan, L. (1967), *Russia in Revolution: 1890-1918*, Londra: Weidenfeld & Nicolson. (Daha sonra Paladin tarafından yayımlanmıştır, Londra, 1970.)
- Troçki, L. (1965), *The History of the Russian Revolution* (çev. M. Eastman), Londra: Victor Gollancz. (İlk baskısı 3 cilttir, 1932-33.)
- Troçki, L. (1973), *1905* (çev. A. Bostock), Harmondsworth: Penguin Books.
- İkinci ve Üçüncü Enternasyonal sırasında Marksist teorinin gelişmesi için bkz.:
Colletti, L. (1972), *From Rousseau to Lenin*, New York: Monthly Review Press, özl. s. 45-108.
- Joll, J. (1955), *The Second International: 1889-1914*, New York: Praeger. (gözden geçirilmiş baskı, 1975.)
- Kolakowski, (1978): c. 2, *The Golden Age*.
- Lindemann, A. S. (1974), *The 'Red Years': European socialism versus Bolshevism, 1919-1921*. Berkeley CA: University of California Press.

Üçüncü Bölüm: Gramsci'nin Hayatı ve Eseri, 1891-1937

Croce'nin Gramsci üzerindeki etkisinin kısa tartışmaları için bkz.:

Adamson (1980): 120-30 ve 179-84.

Davidson (1977): 50-7 ve 94-8.

Daha geniş tartışmalar için bkz.:

Femia (1981), bl. 3.

Finocchiaro, M. A. (1988), *Gramsci and the History of Dialectical Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, bl. 1 ve 2.

Jacobitti, E. E. (1981), *Revolutionary Humanism and Historicism in Modern Italy*, Londra: Yale University Press.

Fabrika konseyleri döneminin ayrıntılı değerlendirmeleri için bkz.:

Cammatt (1967).

Clark (1977).

Spriano, P. (1975), *The Occupation of the Factories* (çev. G. Williams), Londra: Pluto Press. (Özgün baskısı, *L'Occupazione della fithriche*, Torino: Einaudi, 1964.)

Williams (1975).

PCI'nin gelişmesi için bkz.:

Amyott, G. (1981), *The Italian Communist Party: The crisis of the popular front strategy*, Londra: Croom Helm.

Cammatt (1967): 123-200.

Davidson (1982): c. 1, bl. 7 ve 8.

Stalin döneminde Marksizm-Leninizm'in evrimi değerlendirmesi için bkz.:

Kolakowski (1978): c. 3, *The Breakdown*, özl. bl. 1-3.

Spriano, P. (1985), *Stalin and the European Communists* (çev. J. Rothschild), Londra: Verso.

Troçki, L. (1957), *The Third International After Lenin*, New York: Pioneer Publishers. (İlk baskı, 1936.)

İtalyan faşizmi için bkz.:

Forgacs, D. (der.) (1986), *Rethinking Italian Fascism: Capitalism, populism and culture*, Londra: Lawrence & Wishart.

Rossi, A. (1976), *The Rise of Italian Fascism, 1918-1922* (çev. P. ve D. Wait), New York: Gordon Press. (İlk baskı, Methuen, Londra, 1938.)

Tannenbaum, E. R. (1972), *Fascism in Italy: Society and culture 1922-1945*, Londra: Allen Lane.

Dördüncü Bölüm: İdeoloji ve Hegemonya Kavramı

İdeoloji sorununa başlangıç için bkz.:

Hall, S. (1978), 'The hinterland of science: ideology and the "sociology of knowledge" ', Centre for Contemporary Cultural Studies (1978), *On Ideology*, içinde, Londra: Hutchinson. (İlk baskısı, Centre for Contemporary Cultural Studies, *Working Papers in Cultural Studies*, no. 10: 9-32, 1977.)

Hall, S., B. Lumley ve G. McLennan (1978), 'Politics and ideology: Gramsci', Centre for Contemporary Cultural Studies (1978), *On Ideology*, içinde, Londra: Hutchinson, s. 45-76.

Lukács için bkz.:

Lichtheim, G. (1970), *Lukács* (Fontana Modern Masters), Londra: Fontana.

McDonough R. (1978), 'Ideology as false consciousness: Lukács', Centre for Contemporary Cultural Studies (1978), *On Ideology*, içinde, Londra: Hutchinson, s. 33-44.

Steadman Jones, G. 'Marxism of the early Lukács', *New Left Review*, no. 70: 27-64.

Ayrıca bkz.:

Bocock, R. (1986), *Hegemony*. London: Tavistock Publications.

Buci-Glucksmann (1980): özl. bl. 2, 'State class and apparatuses of hegemony', s. 47-68.

Nlouffe (der.) (1979): özl. bl. 5, 'Hegemony and ideology in Gramsci', s. 168-204.

Beşinci Bölüm: Hegemonya Kavramı: Değişken Bir Tanımlama

Hegemonya kavramının tanımı için bkz.:

Bates, T. R. 'Gramsci and the theory of hegemony', *Journal of the History of Ideas*, c. 36: 351-66.

Williams, G. (1960).

Williams, R. (1977), bl. 1 ve 2.

Althusser için bkz.:

Callinicos, A. (1976), *Althusser's Marxism*, Londra: Pluto Press.

McLennan, G., V. Molina ve R. Peters (1978), 'Althusser's theory of ideology', Centre for Contemporary Cultural Studies (1978), *On Ideology*, içinde, Londra: Hutchinson, s. 77-105.

Mouffe (1981).

Bölüm içinde ele alınan konuların daha ayrıntılı değerlendirmeleri için bkz.:

Boggs, C. (1976), *Gramsci's Marxism*, Londra: Pluto Press, 2. Bölüm

Buci-Glucksmann (1980): özl. bl. 2 ve 3, 7, 13 ve 14.

Buci-Glucksmann, C. (1982), 'Hegemony and consent: a political strategy', Showstack Sassoon, A. (1982), *Approaches to Gramsci*, içinde, Londra: Writers & Readers Publishing Cooperative Society, s. 116-26.

Hoffman (1984).

Merringtoni. (1974), 'Theory and practice in Gramsci's marxism', Miliband ve Saville (der.) (1968) içinde: 145-176.

Showstack Sassoon, A. (1982), 'Hegemony, war of position and political intervention', Showstack Sassoon, A. (1982), *Approaches to Gramsci*, içinde. Londra: Writers and Readers Publishing Cooperative Society, s. 94-115.

'Kültürel hegemonya' kavramının çağdaş Amerika'da uygulanmasının ilginç bir tartışması için bkz.:

Jackson Lears, T. J. (1985), 'The Concept of cultural hegemony: problems and possibilities', *American Historical Review*, c. 90: 567-93.

Altıncı Bölüm: Yapı ve Üstyapı

Gramsci'nin üstyapı teorisinin en kapsamlı değerlendirmesi için bkz.:

Femia (1981): 3. Bölüm

Ayrıca bkz.:

Buci-Glucksmann (1980).

Laclau ve Mouffe (1985).

Mouffe (1981).

Laclau ve Mouffe'nin Gramsci yorumu ve yapı-üstyapı sorunununla ilgili tartışma için bkz.:

Geras, N. (1987), 'Post-Marxism?', *New Left Review*, no. 163: 40-82.

Geras, N. (1988), 'Ex-Marxism without substance: being a real reply to Laclau and Mouffe', *New Left Review*, no. 169: 34-61.

Laclau ve Mouffe'nin (1987) cevabı: 'Post-Marxism without apologies', *New Left Review*, no. 166: 79-106.

Morera (1990): özellikle 3. Bölüm

Mouzelis, N. (1988), 'Marxism or Post-Marxism?', *New Left Review*, no. 167: 107-23.

Yedinci Bölüm: Siyasal Bilinç: Eğitim ve Aydınlar

'Kitle bilinci' sorununun ana hatlarıyla tartışılması için bkz.:

Boggs (1976), *Gramsci's Marxism*, Londra: Pluto, 3. Bölüm

Aydınlar için bkz.:

Buci-Glucksmann (1980): 1. Bölüm

Cammett (1967): 10. Bölüm

Vacca, G. 'Intellectuals and Marxist theory of the State', Showstack Sassoon, A. (1982), *Approaches to Gramsci*, içinde, Londra: Writers & Readers Publishing Cooperative Society, s. 37-69.

'İngiltere'de aydınların rolünün' ilginç olduğu kadar yeni tarihli bir değerlendirmesi için bkz.:

Jacques, M. (1971), 'Intellectuals and their role today', *Marxism Today*, Ekim: 307-6.

Sekizinci Bölüm: Siyasal Katılım: Konsey Hareketleri ve Siyasal Parti

Siyasal parti sorunu için bkz.:

Boggs, C. (1976), *Gramsci's Marxism*, Londra: Pluto, 5. Bölüm

Giovani, B. de (1979), 'Lenin and Gramsci: State, politics and party', Mouffe (1979) içinde: 259-88.

Molyneux, J. (1978), *Marxism and the Party*, Londra: Pluto Press.

Spriano, P. (1979), *Antonio Gramsci and the Party: The prison years*, Londra: Lawrence & Wishart.

Bürokrasinin gelişmesine giriş tartışması için bkz.:

Migliaro, L. R. ve P. Misurca, 'The theory of modern bureaucracy', Showstack Sasson, A. (1982), *Approaches to Gramsci*, içinde, Londra: Writers & Readers Cooperative Society, s. 70-91.

KAYNAKÇA

- Adamson, W. L. (1978), 'Beyond "reform and revolution": notes on political education in Gramsci, Habermas and Arendt', *Theory and Society*, no. 3: 429-60.
- Adamson W. L. (1980), *Hegemony and Revolution: Antonio Gramsci's political and cultural theory*, Londra: University of California Press.
- Althusser, L. (1971), 'Ideology and ideological state apparatuses', *Lenin and Philosophy and Other Essays* (çev. B. Brewster) içinde, Londra: New Left Books, s. 121-73.
- Anderson, P. (1964), 'Origins of the present crisis', *New Left Review*, no. 23: 26-53.
- Anderson, P. (1966) 'Socialism and pseudo-empiricism', *New Left Review*, no. 35: s. 2-42.
- Anderson, P. (1976), 'The antinomies of Antonio Gramsci', *New Left Review*, no. 100: 5-79.
- Anderson, P. (1980), *Arguments Within English Marxism*, Londra: Verso.
- Bennett, T., G. Martin, C. Mercer ve J. Woollacott (der.) (1981), *Culture, Ideology and Social Process: A Reader*, Londra: Batsford.
- Bloomfield, J. (der.) (1977), *Class, Hegemony and Party* (the Communist University of London), Londra: Lawrence & Wishart.
- Bobbio, N. (1979), 'Gramsci and the conception of civil society', Mouffe (der.) (1979) içinde: 21-47.
- Bridges, G. ve R. Brunt (der.) (1981), *Silver Linings: Some strategies for the eighties* (Contributions to the Communist University of London), Londra: Lawrence & Wishart.

- Buci-Glucksmann, C. (1979), 'State, transition and passive revolution', Mouffe (der.) (1979) içinde: 207-36.
- Buci-Glucksmann, C. (1980), *Gramsci and the State* (çev. D. Fembach), Londra: Lawrence & Wishart. (İlk baskısı, *Gramsci et L'Etat*, Paris: Arthème Fayard, 1975.)
- Cammett, J. M. (1967), *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Carrillo, S. (1977), 'Eurocommunism' and the State, Londra: Lawerance & Wishart. (Özgün baskısı, 'Eurocomunismo' y Estado, Barselona: Editorial Critica, 1977.)
- Clark, M. (1977), *Antonio Gramsci and the Revolution that Failed*, Londra: Yale University Press.
- Claudin, F. (1978), *Eurocommunism and Socialism* (çev. J. Wakeham), Londra: New Left Books. (Özgün baskısı, *Eurocomunismo y Socialismo*, Madrid: Siglo Veintiuno Editores, 1977.)
- Colletti, L. (1971), 'Antonio Gramsci and the Italian Revolution', *New Left Review*, no. 65: 87-94.
- Communist Party of Great Britian (1978), *The British Road to Socialism*, Londra: CPGB. (Önceki baskıları, 1951, 1952, 1958, 1968.)
- Communist Party of Great Britain (1989), *Manifesto for New Times: A Communist Party strategy for the 1990s*, Londra: CPGB.
- Davidson, A. (1972), 'The varying seasons of Gramscian studies', *Political Studies*, c. 20, no. 4: 448-61.
- Davidson, A. (1974), 'Gramsci and Lenin 1917-1922', Miliband ve Saville (der.) (1974) içinde: 125-50.
- Davidson, A. (1977), *Antonio Gramsci: Towards an intellectual biography*, Londra: Merlin Press.
- Davidson, A. (1982), *The Theory and Practice of Italian Communism*, c. 1, Londra: Mercury Press.
- Eley, G. (1984), 'Reading Gramsci in English: observations on the reception of Antonio Gramsci in the English-speaking world 1957-82', *European History Quarterly*, c. 14, no. 4: 441-77.
- Femia, J. V. (1981), *Gramsci's Political Thought: Hegemony, consciousness and the revolutionary process*, Oxford: Clarendon Press.
- Fiori, G. (1990), *Antonio Gramsci: Life of a revolutionary* (çev. T. Nairn), Londra: Verso. (Özgün baskısı, *Vita di Antonio Gramsci*, Bari: Laterza, 1965.)

- Forgacs, D. (1989), 'Gramsci and Marxism in Britain', *New Left Review*, no. 176: 70-88.
- Freire, P. (1972a), *Pedagogy of the Oppressed*, (çev. Myra Bergman Ramos), Harmondsworth: Penguin Books.
- Freire, P. (1972a), *Cultural Action for Freedom*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Freire, P. (1974), *Education for Critical Consciousness*, Londra: Sheed & Ward.
- Gorz, A. (1989), *Critique of Economic Reason* (çev. G. Handyside ve C. Turner), Londra: Verso. (Özgün baskısı, *Métamorphoses du travail*, Galiléé: Quête du sens, 1988.)
- Gramsci, A. (1947), *Lettere dal Carcere*, c. 1, *Opere di Antonio Gramsci*, (1947-72), Torino: Einaudi. (Gözden geçirilmiş baskısı, 1965, der. S. Caprioglio ve E. Fubini, Torino: Nuovo Universale Einaudi).
- Gramsci, A. (1949), *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, c. 2, *Opere di Antonio Gramsci*, (1947-72), Torino: Einaudi.
- Gramsci, A. (1951), *Passato e Presente*, c. 7, *Opere di Antonio Gramsci*, (1947-72), Torino: Einaudi.
- Gramsci, A. (1954), *L'Ordine Nuovo, 1919-1920*, c. 9, *Opere di Antonio Gramsci* (1947-72), Torino: Einaudi.
- Gramsci, A. (1957) *The Modern Prince and Other Writings* (çev. ve sunuş: L. Marks), New York: International Publishers.
- Gramsci, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, (der. ve çev. Q. Hoare ve G. Nowell Smith), Londra: Lawrence & Wishart.
- Gramsci, A. (1973), *Letters from Prison* (der., çev. ve sunuş: L. Lawner), New York: Harper & Row. (Sonraki baskı, Jonathan Cape, Londra, 1975.)
- Gramsci, A. (1977), *Selections from Political Writings: 1910-1920* (der. Quintin Hoare, çev. John Mathews), Londra: Lawrence & Wishart.
- Gramsci, A. (1978), *Selections from Political Writings: 1921-1926* (çev. ve der. Quintin Hoare), Londra: Lawrence & Wishart.
- Hall, S. (1977), 'Re-thinking the base and superstructure metaphor', Bloomfield (1977) içinde: 43-71.
- Hall, S. (1981), 'Cultural Studies: Two paradigms', Bennett vd. (1981) içinde: 19-37. (Uzun hali, *Media, Culture and Society*, no. 2, 1980: 57-72.)

- Henderson, H. (çev.) (1974), *Prison Letters, etc.*, üç özel Gramsci sayısı, *New Edinburgh Review*, s. 3-47 ve 1-44.
- Hobsbawm, E. (1968), *Industry and Empire: An economic history of Britain since 1750*, Londra: Weidenfeld & Nicolson. (Sonraki baskı, Penguin Books, Harmondsworth, 1969).
- Hoffman, J. (1984), *The Gramscian Challenge: Coercion and consent in Marxist political theory*, Oxford: Basil Blackwell.
- Hoggart, R. (1958), *The Uses of Literacy*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Hyman, R. (1984), *Strikes*, Londra: Fontana. (3. baskı)
- Jakubowski, F. (1976), *Ideology and Superstructure in Historical Materialism*, Londra: Allison & Busby.
- Jaszi, O. (1969), *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, New York: Howard Fertig.
- Karabel, J. (1976), 'Revolutionary contradictions: Antonio Gramsci and the problem of the intellectuals', *Politics and Society*, no. 6, s. 125-72.
- Kaye, H. J. (1981), 'Antonio Gramsci: An annotated bibliography of studies in English', *Politics and Society*, c. 10, no. 3: 335-53.
- Kolakowski, L. (1978), *Main Currents of Marxism: Its origins, growth and dissolution*, 3 cilt: *The Founders*, *The Golden Age*, *The Breakdown* (çev. P. S. Fella), Oxford: Oxford University Press.
- Laclau, E. ve C. Mouffe (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a radical democratic politics* (çev. W. Moor), Londra: Verso.
- Larrain, J. (1979), *The Concept of Ideology*, Londra: Hutchinson.
- Larrian, J. (1983), *Marxism and Ideology*, Londra: Macmillan.
- Lenin, V. I. (1947), *What is to be Done?*, Moskova: Progress Publishers.
- Lenin, V. I. (1963), *Collected Works*, c. 17, Londra: Lawrence & Wishart.
- Lenin, V. I. (1965), *Collected Works*, c. 32, Londra: Lawrence & Wishart.
- Lukács, G. (1968), *History and Class Consciousness: Studies in Marxist dialectics*, (çev. R. Livingstone), Londra: Merlin Press.
- Lukács, G. (1970), *Lenin: A study in the unity of his thought*, Londra: New Left Books.
- Mackie, R. (der.) (1980), *Literacy and Revolution: The pedagogy of Paulo Freire*, Londra: Pluto Press.
- McLellan, D. (der.), (1977), *Karl Marx: Selected Writings*, Oxford: Oxford University Press.

- Magri, L. (1970), 'Problems of the Marxist theory of the revolutionary party', *New Left Review*, no. 60: 97-128.
- Marx, K. (1954), *Capital I*, Londra: Lawrence & Wishart.
- Marx, K. (1959), *Capital III*, Londra: Lawrence & Wishart.
- Marx, K. (1975), *Early Writings* (Sunuş, Lucio Colletti, çev. R. Livingstone ve G. Benton), Harmondsworth: Penguin Books.
- Marx, K. (1977), 'Preface to A Critique of Political Economy', McLellan (der.) (1977) içinde: 388-91. (İlk baskısı, 1859.)
- Marx, K. ve F. Engels (1935), 'The German Ideology', *Selected Works*, vol. 1. Moskova.
- Marx, K. ve F. Engels. (1977a), *Selected Letters*, Pekin: Foreign Language Press.
- Marx, K. ve F. Engels (1977b), 'The German Ideology', McLellan (der.) (1977) içinde: 159-91. (İlk baskısı, 1932.)
- Miliband, R. (1982), *Capitalist Democracy in Britian*, Oxford University Press.
- Miliband, R. ve J. Saville, (der.) (1965), *The Socialist Register*, Londra: Merlin Press.
- Miliband, R. ve J. Saville (der.) (1968), *The Socialist Register*, Londra: Merlin Press.
- Miliband, R. ve J. Saville (der.) (1974), *The Socialist Register*, Londra: Merlin Press.
- Morera, E. (1990), *Gramsci's Historicism: A realist interpretation*, Londra: Routledge.
- Mouffe, C. (der.) (1979), *Gramsci and Marxist Theory*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Mouffe, C. (1981), 'Hegemony and the integral State in Gramsci: towards a new concept of politics', Bridges ve Brunt (der.) (1981) içinde: 167-87.
- Mouffe, C. ve A. Showstack Sassoon (1977), 'Gramsci in France and Italy: A review of the literature', *Economy and Society*, c. 6 no. 1: 31-68.
- Nairn, T. (1964a), 'The English working class', *New Left Review*, no. 24: 43-57.
- Nairn, T. (1964b), 'The anatomy of the Labour Party', *New Left Review*, no. 27: 38-65, ve no. 28: 33-62.
- Rustin, M. (1985), *For a Pluralist Socialism*, Londra: Verso.
- Ryder, A. J. (1967), *The German Revolution of 1918: A study of German socialism in war and revolt*, Londra: Cambridge University Press.

- Sarte, J. P. (1974), *Between Existentialism and Marxism*, Londra: Verso.
- Schwarz, B. ve C. Mercer (1981), 'Popular politics and Marxist theory in Britain: the History Men', Bridges ve Brunt (der.) (1981) içinde: 143-66.
- Seton-Watson, C. (1967), *Italy from Liberalism to Fascism: 1870-1925*, Londra: Methuen.
- Showstack Sassoon, A. (1987), *Gramsci's Politics*, Londra: Hutchinson. (İlk baskı, Londra: Croom Helm, 1980).
- Smart, B. (1976), *Sociology, Phenomenology and Marxian Analysis: A critical discussion of the theory and practice of a science of society*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Texier, J. (1979), 'Gramsci, theoretician of the superstructure', Mouffe (der.) (1979) içinde: 48-79.
- Thompson, E. P. (1961), 'Reviews of Raymond Williams' The Long Revolution', *New Left Review*, no. 9 ve 10: 24-33; 34-9.
- Thompson, E. P. (1963), *The Making of the English Working Class*, Londra: Victor Gollancz. (Sonraki baskısı, Penguin Books, Harmondsworth, 1968.)
- Thompson, E. P. (1965), 'The peculiarities of the English', Miliband ve Saville (der.) (1965) içinde. (Sonradan, Thompson 1978: 35-91, içinde)
- Thompson, E. P. (1978), *The Poverty of Theory and Other Essays*, Londra: Merlin Press.
- Thompson, P. (1983), *The Nature of Work: An introduction to debates on the labour process*, Londra: Macmillan.
- Togliatti, P. (1979), *On Gramsci and Other Writings*, (der. ve sunan: D. Sassoon), Londra: Lawrence & Wishart.
- Troçki, L. (1945), 'The main lessons of the Third Congress', *The First Five Years of the Communist International*, c. 1 içinde, New York.
- Troçki, L. (1969), *Military Writings*, New York.
- Williams, G. (1960), 'The concept of egemonia in the thought of Antonio Gramsci', *Journal of the History of Ideas*, c. 21: 586-99.
- Williams, G. (1975), *Proletarian Order: Antonio Gramsci, factory councils and the origins of Italian communism 1911-1921*, Londra: Pluto Press.
- Williams, R. (1958), *Culture and Society: 1780-1950*, Londra: Chatto & Windus. (Sonraki baskısı, Penguin Books, Harmondsworth, 1961.)

- Williams, R. (1961), *The Long Revolution*, Londra: Chatto & Windus. (Sonraki baskısı, Penguin Books, Harmondsworth, 1965.)
- Williams, R. (1973), 'Base and superstructure in Marxist cultural theory', *New Left Review*, no. 82: 3-16.
- Williams, R. (1977), *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press.
- Williams, R. (1979), *Politics and Letters: Interviews with New Left Review*, Londra: Verso.
- Williams, R. (1981), 'The analysis of culture', Bennett vd. (1981) içinde: 43-52.
- Zucaro, D. (der.) (1961), *Il processone: Gramsci e i dirigenti comunisti dinanzi al tribunak speciale*, Roma: Riuniti.

Toplumun nasıl işlediği, göreceli istikrarın nasıl sağlandığı, aynı zamanda toplumun değişmeyi ve gelişmeyi nasıl sağladığı üzerine çalışan herhangi bir kişinin karşısına kısa bir süre sonra Antonio Gramsci'nin popülaritesi giderek artan yapıtı çıkacaktır. Gramsci'nin, Marksizmin yeni paradigmasıyla olan yakın ilişkisi ve düşüncelerini çağdaş siyasal gelişmelere nispeten dolaysız bir şekilde uygulama olanağı, Gramsci'nin terminolojisine ve kuramına yapılan göndermelerin çağdaş literatürde artık bolca bulunduğu anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, Gramsci'nin özgün düşüncelerini anlamak isteyen herkes zorlu bir görevle yüzyüze kalacak, Gramsci'yi, hem kendisine öncülük edenlerin çalışmalarından hem de ardıllarının iddialarından koparması gerekecektir. Bu kitabın amacı bu zorlukların bir kısmını, Gramsci'nin yaşamı ve çalışmalarına yalın, karmaşık olmayan bir giriş sunarak aşmak, terminolojisini açıklamak, tanımlamak ve düşüncelerinin Marksist teorideki güncel gelişmelere nasıl katkıda bulunduğunu göstermektir. Konunun oldukça betimleyici ve tanımlayıcı bir yaklaşımla ele alınmasındaki umut, bu tartışmanın sadece Gramsci'nin kendisiyle ilgili daha özel başka metinlere aşına olmak için değil, aynı zamanda Marksist bakış açısının bir bütün olarak anlaşılmasını olgunlaştırmak için de kayda değer bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/32 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com

ISBN: 978-6054412358

9 786054 412358